Х. и К. Шкорпилъ.

ГЕОГРАФИЯ И СТАТИСТИКА

на

КНЯЖЕСТВО

БЪЛГАРИЯ.

ЗА ДОЛНИТѢ И ГОРНИТѢ КЛАССОВЕ НА ГИМНАЗИИТѢ

и въобще за всички,

които искатъ да се запознаѭтъ съ отечеството си.

Съ 21 фигури въ текста.

Второ издание

(прѣработено и допълнено).

ПЛОВДИВЪ,
ИЗДАНИЕ И ПЕЧАТЬ НА ХР. Г. ДАНОВЪ
1892.

Х. и К. ШКОРПИЛЪ,

ве на природоиспитателното общество при императорския универси-
въ С. Петерсбургъ и на Археологическия Германско-императорски
институтъ въ Берлинъ, Римъ и Атина,

издали сѫ на български слѣднитѣ съчинения:

ПАМЕТНИЦИ
изъ
БЪЛГАРСКО:

Сакаръ-Планина и околностьта й. (Дѣлъ I. часть 1. Тракия, я 1888 год.; 90 стр. съ една таблица и 11 фигури въ текста).

Черноморското Крайбрѣжие и съсѣднитѣ подбалкански страни ѫжна България (Отпечатъкъ отъ Сборника на Министерството). Дѣлъ I, 2, съ 8 таблици и 49 фигури въ текста, София 1890.

Сѣверо-источната часть на България (отпечатъкъ отъ Сборника, II, часть 1), съ многобройни фигури и една таблица, София 1892).

Нѣкои бѣлѣжки върху **Археологическитѣ и историческитѣ из- вания въ Тракия.** (Пловдивъ 1885, гол. 8-ни, 103 стр.).

ПРИРОДНИ БОГАТСТВА
въ цѣлокупна
БЪЛГАРИЯ.

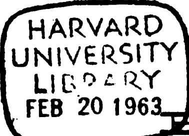

Второ издание

ПЛОВДИВЪ.

Въ честь на Х. и К. Шкорпилъ сѫ били наименувани нѣкои ока- ли животни и растения, открити въ България. Една малка окаменѣла , отъ рода Cyrena, е била нарѣчена отъ виенския професоръ Тоула: *Scorpilii*» (въ списанията на Виенската Академия. 1890, стр. 386). новооткрититѣ растения изъ Българско сѫ били наименувани съ име: *orpilii*» дванадесеть нови видове (Flora Bulgarica, auctore Velenov- Pragae 1891).

Г. Боевъ

Всѣкий родолюбецъ е длъженъ да знае отечеството си: неговата природа и история, неговитѣ срѣдства за защита, неговий животъ и стремление (както въ духовно отношение, тъй и въ икономическо), неговитѣ прѣимущества и красоти, както и неговитѣ недостатъци.

Съ тия познания расте любовьта и прѣданностьта къмъ родната земя.

На Св. Кириллъ и Методий

1889 год.

СОФИЯ. ВАРНА.

ПРѢДГОВОРЪ

КЪМЪ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ.

За по-основното изучване на Отечествената География настоящето издание е допълнено и снабдено съ нови фигури.

Вторий отдѣлъ съставлява Отечествената Статистика, прѣдназначена за изучване въ горний курсъ на срѣднитѣ учебни заведения.

На Св. Кириллъ и Методий

1892 год.

СОФИЯ. ВЕЛ. ТЪРНОВО.

Х. и К. III.

№ 10

ЛИТЕРАТУРА:

Иречекъ: „Пѫтувания изъ Българско“ (Прага 1888, стр. 710 на чехски).

Карта на България, издадена въ С. Петербургъ на 1884 год. подъ редакцията на Де-Ливрона.

Ламушъ: „България едно врѣме и сега“ (на френски). Парижъ 1892.

Х. и К. Шкорпилъ (Гаографически прѣгледи въ паметницитѣ изъ Българско и Природни Богатства на България).

Батембергъ Ф. И.: «Икономическото развитие на България отъ 1879 до настоящето врѣме (на нѣмски). Въ Липиска 1891 г.

Сборникъ на народни умотворения, наука и книжкина, издаваемъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение въ София (статиитѣ на Ст. Георгиева за Рила и Родопитѣ, на В. Атанасовъ: Критика на Батемберговото съчинение, на Г. Христовичъ и др.).

Веленовски: „Българска флора“ (Прага 1891, стр. 676, на латински.

Общи резултати отъ прѣброяване на населението въ Княжество България на 1-й Януарий 1888 год. София 1890.

Български Алманахъ за 1892 год. (София).

СЪДЪРЖАНИЕ.

География.

Статистика.

Притурка.

По-важни погрѣшки.

Стр.	редъ		напечатано е	а трѣбва да бжде:
29	6	(отдолу)	се състои	се състоятъ
30	7	«	разбѣгѣлата	разбѣгалата
32	14	(отгорѣ)	, която е	е
35	13	(отдолу)	отъ серѣрнитѣ, както и отъ южнитѣ	отъ сѣвернитѣ
35	6	«	Хедротъ	Херодотъ
36	12	«	Цицоръ	Мицоръ
49	1	(отгорѣ)	срѣдний клонъ.	срѣдний клонъ
55	6	(отдолу)	височице	височие
68	20	«	кжтъ България	кжтъ на България
80	12	(отгорѣ)	Батавската	Батовската
92	12	(отдолу)	Фаджийска	Хаджийска
95	13	(отгорѣ)	Костенецка	Чепинска
119	12	«	Олгортача,	Омортага
130	3	(отдолу)	Кутловица	Фердинандъ
145	10	(отгорѣ)	Перникъ	Перинъ
160	11	«	Тула	Тузла
166	7	(отдолу)	Цариградъ	Царибродъ

ГЕОГРАФИЯ.

БАЛКАНСКИЙ ПОЛУОСТРОВЪ.

Положение и ограничение. — Балканский полуостровъ е най-източний отъ тритѣ голѣми южноевропейски полуострови. Откъмъ западната страна брѣговетѣ му мие Адриатическото и Йоническото морета; тѣзи морета сѫ съединени помежду си съ Отрантския проливъ. Южната страна на полуострова се мие отъ Срѣдиземното море, а източната — отъ Егейското (Бѣлото), Мряморното и Черното морета. Егейското море се съединява съ Мряморното чрѣзъ Дарданелския проливъ, а Мряморното море съ Черното чрѣзъ Босфорския проливъ.

На сѣверъ Балканский полуостровъ се съединява съ европейския трупъ, отъ който е отдѣленъ чрѣзъ р. Дунавъ (въ долното му течение) и притокътъ му Сава съ Кулпа.

Заб. 1. *Дарданелский* проливъ (наричанъ въ старо врѣме Хеллеспонтъ) е 64 км. дълъгъ; най-тѣсното му мѣсто достига 1·5 км. ширина.

Заб. 2. *Босфорътъ* достига 30 км. дължина съ най-тѣсното мѣсто 880 м. (между Румели — и Анадоли-Хиссъръ) широко. Близу до южния входъ на Босфора се намира заливътъ „Златни рогъ;“ по брѣговетѣ му е живописно расположенъ Цариградъ.

Заб. 3. Балканский полуостровъ се простира между 36°25′ и 45°25′ източна ширина и 13° и 27°20′ източна дължина (споредъ Парижъ).

Раздѣление. — Съ 41 паралелла (приблизително) Балканский полуостровъ се дѣли на два дѣла:

1. *Сѣверний широкъ дѣлъ* между Черното и Адриатическото морета; този дѣлъ образува единъ широкъ поясъ, безъ по-голѣми полуострови (освѣнъ Халкедонский и Сабиончелло). Населението му е по-вечето славянско, та споредъ това може да се нарѣче — Славянски дѣлъ.

2. *Южний тѣсенъ дѣлъ,* захваща само една третя отъ ширината на прѣдидущия; той е много расчлененъ, съ многобройни заливи и острови на около. Населението му е по-вечето гръцко, та споредъ това може да се нарѣче — Гръцкий дѣлъ (полуостровъ).

Полуострови и заливи. — Въ Адриатическото море се намира полуостровъ Сабиончелло (Пелешка) и малкитѣ заливи: Катарский и Авлонский.

Въ Йоническото море—**Артский, Патраский и Коринтский** заливи. Послѣднитѣ два залива сж съединени чрѣзъ **Лепантския проливъ.**

Въ Срѣдиземното море—**Навплийский, Егинский, Зейтунский, Волский, Солунский, Орфанский и Саросский** заливи. Полуострови: **Аттинский, Волский, Халкедонский и Галлиполский.**

Въ Мряморното и Черното морета—**Златний рогъ, Бургашкий и Варненский заливи;** полуостровъ **Византийский** (Цариградский).

Заб. 1. Гръцкий полуостровъ се дѣли на три части, а именно: а) **Сѣверна Гърция**, която е ограничена откъмъ югъ съ линията, прокарана между Волския и Артския заливи.

б) *Срѣдня Гърция,* която е ограничена откъмъ югъ съ Егинския, Коринтския и Патрасския заливи.

в) *Южна Гърция* (Морея, Пелопонезъ).

Срѣдня и южна Гърция е съединена чрѣзъ тѣсната Коринтска ивица (истмъ); тя е прокопана чрѣзъ единъ каналъ.

Заб. 2. Халкедонский полуостровъ излиза на югъ въ три полуострова, а именно: **Кассандра, Лонгосъ** и **Света Гора** (най-источний); между тѣхъ се образува Кассандрийский и Светогорский заливи.

Брѣгове и острови. — а) Отъ г. Рѣка (Фиуме) до устието на р. Бояна брѣгътъ има направление отъ СЗ. къмъ ЮИ, съ стръмни и скалисти брѣгове. Край него се простиратъ многобройнитѣ **Истриански и Далматски** острови.

б) Отъ устието на р. Боян до Авлонския заливъ брѣгътъ има направление отъ сѣверъ къмъ югъ; той е по-вечето низъкъ и блатистъ (безъ острови).

в) Отъ Авлонския заливъ до Морея брѣговетѣ сж по-вечето високи съ цѣлъ редъ **Йонически** острови (най-голѣмий е Корфу) близу до брѣга. Заливи: **Артский и Патрасский.** г) Брѣговетѣ на Морея сж по-вечето стръмни съ многобройни заливи и полуострови; острови има нѣколко (най-голѣмий: Чериго). Най-южната точка на полуострова Морея е нисъ **Матапанъ.**

д) Источнитѣ брѣгове на Гръцкия полуостровъ иматъ направление отъ югъ къмъ сѣверъ; тѣ сж по-вечето високи. Близу до Аттишския полуостровъ се пада островъ **Евбея**; откъмъ югоистокъ се присъединяватъ къмъ него **Цикладскитѣ** острови, а откъмъ сѣвероистокъ **Сѣвернитѣ Спорадски** острови. Въ тази часть на брѣга се намира **Зейтунский, Волский и Солунский** заливи. е) Отъ Солунския заливъ чакъ до Босфора брѣгътъ има направление отъ западъ къмъ истокъ; той образува Халкедонский и Галли-

полский полуострови. До рѣгаб има нѣколко острови (Тассосъ, Самотраки, Имбросъ, Лимносъ) и заливи (Орфанский и Саросский).

ж) Черноморский брѣгъ е по-вечето скалистъ; заливи има Бургашский и Варненский. Брѣгътъ върви отъ югъ къмъ сѣверъ (линията: Босфоръ и Дунавското устие), като е вдаденъ къмъ западъ. Най-насѣверъ е блатистото устие на р. Дунавъ (съ Свето-Георгиевското, Сулинското и Килийското гърла). Срѣщу устието му се подава изъ морето осамотена скала нарѣчена «Змийний островъ» съ фенерь (маякъ).

Заб. 1. На югъ отъ Цикладскитѣ острови се пада голѣмий и планински островъ Критъ; той се намира между крайбрѣжието на Европа, Азия и Африка, та е ималъ още отъ памтивѣка голѣмо значение поради сгодното му географическо положение.

Планини. — На Балканския полуостровъ различаваме четире планински системи:

I. *Динарскитѣ планини*, които испълняватъ сѣверозападната часть на полуострова. Продълженнето на тѣзи планини е Пиндъ планина, която испълнява съ расклоненията си южната часть на полуострова. — Динарскитѣ планини сѫ най-югоисточнитѣ отклонения на Алпитѣ.

II. *Карпатскитѣ планини*, които достигатъ чрѣзъ Трансилванскитѣ планини до Банатската планина; послѣднята прѣминува Дунавътъ въ катарактитѣ на Желѣзнитѣ-Врата и достига чрѣзъ планинитѣ въ сѣвероисточния кѫтъ на Сърбия — Стара-Планина (Балканъ).

III. Между горнитѣ двѣ планински системи простира се единъ редъ планини съ направление отъ сѣверозападъ къмъ югоистокъ, отъ р. Сава чакъ до брѣговетѣ на Егейското море. Тѣзи планини могѫтъ да се считатъ до нѣйдѣ като продължение на Славонскитѣ планини (между р. Драва и Сава).

IV. Уединената Баба-Дагска планина (въ Добруджа).

Планинскитѣ вериги се расклоняватъ лучеобразно отъ три планински вѫзели, а именно:

а) *Шаръ планина*, най-високата планина на полуострова съ върхове: Люботрънъ (3050 м. надъ морето) и Корабъ; планината се издига въ сѣверозападния кѫтъ на Македония.

б) *Мецовската планина* (на СИ. отъ г. Янина) и

в) *Рила планина*, която се издига почти въ срѣдата на сѣверната часть на полуострова (между Черното и Адриатическото морета), надъ изворитѣ на р. Марица, Места и Искъръ. Най-високий връхъ на планината е Мусалла (2930 м.).

На СЗ. отъ Шаръ планина (отъ р. Бѣлий Дринъ) се простиратъ Динарскитѣ планини; най-югоисточнитѣ имъ расклонения (въ Албания) се съединяватъ съ Мецовската планина. Отъ неѭ на югъ излиза Пиндъ планина, на която южнитѣ расклонения испълняватъ Гърция, а именно: Ета се простира до Зейтунския заливъ, Парнасъ и Хеликонъ до Коринтския заливъ, който ги отдѣля отъ Аркадскитѣ планини въ Морея. Въ южнитѣ части на Морея се издига високий Тайгетъ (2400 м.).

Отъ Мецовската планина на истокъ, между р. Саламврия и Бистрица, се простира Камбунската планина; на истокъ тя се свързва съ грамадната планина Олимпъ (2985 м.) до Солунския заливъ. Олимпъ е втора планина по височината на Балканския полуостровъ. На югъ отъ неѭ се издига до морския брѣгъ: Осса и Пелионъ (надъ Волския заливъ).

Шаръ и Рила сѫ съединени чрѣзъ Черна-Планина (Кара-Дагъ) и Осоговска планина.

На сѣверъ Рила се съединява чрѣзъ Верила планина съ грамадната планина—Витоша (2300 м.), на югъ чрѣзъ Прѣдѣлъ планина съ Пиринъ планина, на западъ Рила е отдѣлена съ р. Струма отъ Осоговската планина, а на истокъ Рила се свързва съ Родопитѣ, които испълняватъ голѣмото пространство, между р. Марица, Места и брѣговетѣ на Егейското море. Откъмъ сѣвероистокъ Рила се свързва чрѣзъ Ихтиманската планина съ Стара-Планина (съ върха ѝ Етрополска Баба, на истокъ отъ г. София); тя се простира отъ р. Тимокъ чакъ до брѣговетѣ на Черно море, гдѣто се свършва между Варненския и Бургашския заливи. Стара-Планина се простира главно съ направление отъ западъ къмъ истокъ, на дължина 350 км. Успоредно съ неѭ откъмъ сѣверъ се протака Малкий-Балканъ, а откъмъ югъ Срѣдньогорскитѣ планини. Западний край на Срѣдньогорскитѣ планини е отдѣленъ чрѣзъ р. Българска Морава отъ Сръбскитѣ планини, а источний край на Срѣдньогорскитѣ планини (до Бургашския заливъ) се съединява съ Странджа планина, която се простира край морския брѣгъ чакъ до Византийския полуостровъ.

Странджа планина се съединява съ Родопитѣ чрѣзъ Сакаръ планина.

Низкитѣ мѣста (равнини и полета) завзематъ само $^1/_{10}$ часть отъ цѣлата повърхнина на полуострова.

По-голѣми равнини има само двѣ и то въ източната половина на полуострова: а) Крайдунавската равнина, между Трансилван-

скитѣ планини (Карпати) и Стара-Планина, отъ двѣтѣ страни на Дунава. По-малката часть на равнината се пада отъ десната страна на Дунава (Българската равнина), б) Тракийското поле, между Стара-Планина и Родопитѣ. Чрѣзъ Сакаръ планина полето се раздѣля на двѣ части, а именно на Пловдивско и Одринско полета.

Малки полета се намиратъ между планинскитѣ вериги, като на пр. между Стара-Планина и Срѣдньогорскитѣ планини (Софийското поле, Казанлъшкото поле и др.) или край морето, близу до рѣчнитѣ устия (на пр. Солунското поле до устието на р. Вардаръ и др.).

Напояване. — Водитѣ на Балканския полуостровъ се стичатъ къмъ петь морета, а именно къмъ Черното, Егейското, Срѣдиземното, Іоническото и Адриатическото морета. Най-много води се втичатъ въ Черното, Егейското и Адриатическото морета. Главната водораздѣлна линия е слѣдната: Странджа планина, Стара-Планина, Ихтиманската планина, Рила, Верила, Витоша, Черна-Планина, Шаръ и главний гребенъ на Динарскитѣ планини. На сѣверъ отъ тази линия текѫтъ водитѣ къмъ Черното море (главно чрѣзъ Дунава), а на югъ къмъ Егейското или Адриатическото морета.

Втората водораздѣлна линия се простира отъ Шаръ на югъ прѣзъ Мецовската планина и по Пиндъ планина. На западъ отъ тази линия текѫтъ водитѣ къмъ Іоническото море, а къмъ истокъ въ Егейското море.

Водитѣ отъ Морея текѫтъ главно къмъ Срѣдиземното и отъ части къмъ Іоническото море.

А. Черноморската область. — 1). *Дунавътъ* съ многобройнитѣ десни притоци: Сава (съ притоцитѣ: Кулпа, Босна, Унна, Дринъ), Морава (Сръбска и Българска), Тимокъ, Искъръ, Янтра и др.

2). *Камчия* (Голѣма и Луда) съ устието на югъ отъ Варненския заливъ.

Б. Бѣломорската область (Егейскоморската). — 1). *Марица* (съ притоцитѣ ѝ: Арда, Тунджа и Ергене), която извира на Рила.

2). *Места,* извира на Рила; 3). Струма (съ главенъ притокъ: Струмица), извира на Витоша и се влива въ Орфанския заливъ; 4). Вардаръ (съ Брегалница и Църна рѣка) се влива въ Солунския заливъ; 5—6) Бистрица и Саламврия; двѣтѣ се вливатъ въ Солунския заливъ.

В. Срѣдиземноморската область. — 1). *Ири* (Евротасъ) въ Морея.

Г. Йоническата область. — 1). *Руфия* (въ Морея); 2). Аспро (Аспропотамосъ) въ Срѣдня Гърция; 3). Каламашъ съ устието срѣщу островъ Корфу.

Д. Адриатическата область. — 1). *Ергентъ* съ Дѣволъ; 2). Дримъ (съставенъ отъ Бѣлий и Черний) и 3). Нарента.

Заб. 1. Всичкитѣ почти рѣки сѫ бързотечни. Отличителни сѫ голѣмитѣ планински проломи. Най-великолѣпний проломъ е дунавский до Желѣзнитѣ-Врата (между г. Базиашъ и Турну-Северинъ).

Езера. — По-голѣми езера се намиратъ само въ западната планинска часть на полуострова (въ Албания и Македония). Най-важнитѣ езера сѫ:

1. *Скадерското*, 2. Охридското, 3. Преспанското, 4. Островското, 5. Костурското, 6. Янинското, 7. Тахинското (до устието на Струма).

Други езера се намиратъ край брѣговетѣ на Черно море (Деркоско езеро, Бургашскитѣ езера, Варненското (Девненското) езеро и др.), край Дунава, по планинитѣ (въ Рила, Пиринъ и др.) и др.

Растения (флора). — Растенията на Балканския полуостровъ се распрѣдѣлятъ на три пояса, а именно на сѣверенъ, юженъ и западенъ. Растенията на сѣверния поясъ приличатъ на срѣдньеевропейскитѣ; този поясъ завзема сѣверната часть на полуострова. Южний поясъ обхваща южната часть на полуострова; растенията приличатъ на южноевропейскитѣ. Подобно свойство иматъ растенията на западния поясъ (въ Далмация и пр.).

По най-високитѣ планини се срѣщатъ растения, подобни на алпийскитѣ. Любопитно е, че въ источната половина на полуострова, като на пр. въ Стара-Планина, на Витоша и пр. се срѣщатъ и нѣкои Кавказски и Малоазийски растения.

Въ южнитѣ части на полуострова, на пр. въ Света Гора, Южна Македония, и пр., както и въ западнитѣ части (въ Далмация) се срѣщатъ храсталаци, зимѣ и лѣтѣ зелени (маслини, олеандръ, мирта, тамариксъ и др.).

На Балканския полуостровъ се срѣщатъ и нѣкои такива растения, които не растѫтъ на другѫдѣ; отъ тѣзи любопитни растения привождаме: «Хаберлеа» (расте въ България до Калоферъ, Станимака и др.), «оморика» (единъ видъ боръ, въ Сърбия) и др.

Горитѣ изобилствуватъ само въ нѣкои части на полуострова; тѣ се състоѭтъ главно отъ дѫбъ, букъ и иглолистни дървета (боръ, ела и др.). Горскитѣ поеси иматъ слѣдний характеръ:

Въ *Шаръ планина* гората достига до 1500 м. височина

(джбъ, букъ, кестенъ, липа и др.); по-нагорѣ отъ тази височина не растжтъ никакви дървета.

Въ Южна Македония гората достига до 2000 м. височина. Зимѣ и лѣтѣ зелени храсталаци (маслина и др.) растжтъ до 400 м. височина.

Въ Далмация гората достига до 1000 м. височина: зимѣ и лѣтѣ зелени храсталаци растжтъ до 400 м. височина.

Въ Рила и *другитѣ високи планини* отъ 2000 м. нагорѣ прѣставатъ горитѣ и захващатъ планински поляни.

Животни (фауна). — Животнитѣ въ сѣверната часть на полуострова сж подобни на срѣдньеевропейскитѣ, а въ южната часть — на срѣдиземноморскитѣ. Въ крайбрѣжнитѣ страни на цѣлия полуостровъ (съ исключение на сѣвероисточна България, на сѣверъ отъ Стара-Планина) се срѣща чакалътъ; по другитѣ страни въ Европа той не се въди. — По най-високитѣ планини (Шаръ, Рила и пр.) живѣе дивата коза.

Руди. — Полуостровътъ изобилствува съ разни видове сребърни. оловни, мѣдни и други руди. Камънната соль се намира на полуострова само въ Босна (въ Тузла). Западнитѣ страни на полуострова се снабдяватъ съ морската соль отъ Адриатическото море, южнитѣ — отъ Егейското, а источнитѣ — отъ Черното море (Анхиало и Балчикъ). Камънна соль внася се и отъ Влашко.

Камънни вжглища, които сж много важни за повдигание на промишленностьта — се срѣщатъ доста нарѣдко.

Климатъ. — Балканский полуостровъ, ако и да се намира на еднаква географическа ширина съ Апенинския и Пиренейския полуострови, има по-суровъ климатъ. Причинитѣ на това сж слѣднитѣ: 1) Полуостровътъ се намира далечъ отъ топлото течение на Атлантическия океанъ, 2) Полуостровътъ е много плаНински и нѣма откъмъ сѣверъ високи планини, които да го защищаватъ противъ сѣвернитѣ вѣтрове. Полуостровътъ е откритъ за студенитѣ сѣверозападни и сѣвероисточни вѣтрове.

Съотвѣтственно на растителнитѣ поіси и климатътъ се раздѣля на три климатически окржга: сѣверенъ, юженъ и западенъ.

Сѣверний окржгъ завзема по-голѣмата часть на полуострова съ Стара-Планина, Шаръ и Пиндъ. Климатътъ му е планински съ дълга и снѣжна зима. Годишното промѣнение на топлината е значително: отъ 20 до 25° С. Дъждове валжтъ най-много лѣтѣ, или на есень и пролѣтъ.

Южний окржгъ е по-умѣренъ (субтропический) съ умѣрена и дъждовна зима, горѣщо и съвсѣмъ сухо лѣто. Въ крайбрѣжнитѣ страни (въ Македония, Гърция и др.) се усѣща зимѣ отоплителното влияние на Срѣдиземното море (сравни поясътъ на лѣтѣ и зимѣ зелени храсталаци на Халкедонския полуостровъ и пр.).

Западний окржгъ обхваща крайбрѣжнитѣ страни въ сѣверозападната часть на полуострова (въ Далмация и Албания) и има, както южний окржгъ, умѣрена зима и горѣщо лѣто. Дъждоветѣ биватъ по-изобилни, а именно на пролѣть и есень.

Букурещъ (90м. надморска височина) има срѣдня годишна топлина 10·6° С., Сараево (544м.) 8·5° С., София (550м.) 9·2° С., Призренъ (473м.) 11·8° С., Цариградъ 14·2° С., Одесса (70м.) 9·4° С., Прага 9·4° С., Руссе (37м.) 11·8° С. — По далматско-албанското крайбрѣжие срѣщаме подобна топлина, както въ Италия. Терстъ има срѣдня годишна топлина 14·1° С., Дубровникъ (Рагуза) 16·6° С., и Авлона 16·7° С. Въ южната часть на полуострова, на пр. въ Корфу и Атина 17·3° С., на Критъ 18° С и пр. Срѣдня топлина прѣзъ м. Януарий, слиза въ Букурещъ на — 2.8° С., въ Сараево на — 3·2° С., въ София на — 2·5° С Силни студове достигатъ до — 15 чакъ до — 25° С Срѣдня топлина прѣзъ м. Юлий достига въ София 20 2° С., въ Сараево 18·8° С, Призренъ 21·7°, Цариградъ 23·3° С., Терстъ 24·4° С., Корфу 26·5° С., Патрасъ и Атина 27° С.

Население. — А) *Индоевропейски народи*, главно Славяне (Българе, Сърби и Хървати) и Гърци. Освѣнъ тѣхъ има: Албанци, Власи, Ерменци и Цигане.

Б) *Семити.* Евреe, които говорятъ испански (Спаньоли). Най-много ги има въ Солунъ.

С) *Турски народи:* Турци.

Държави. —

Европейска Турция.	165·438	кв.	кил.	4,500·000	население.	
България	99·276	«	«	3,154·375	«	«
Сърбия	48·586	«	«	2,013·691	«	«
Черна гора . . .	9·030	«	«	236·000	«	«
Гърция	64·689	«	«	1,979·561	«	«
Добруджа (Ромжнска)	15 812	«	«	185·634	«	«
Босна и Херцеговина (подъ австрийското управление)	61·065	«	«	1,504·091	«	«

Всичко около 13 милиона население.

Просвѣщение. — Турското владичество унищожило почти съвсѣмъ бившето просвѣщение на балканскитѣ народи, а особенно на Гърцитѣ и Славянетѣ. Отъ освобождението насамъ просвѣщението пакъ се възобновлява и силно напрѣдва.

Вѣра. Най-распространеното вѣроисповѣдание е християнско православното. Грьцкий и Ерменски Патриархатъ въ Цариградъ владѣе въ Турция, Гърция, Сърбия и Черна Гора, а Българский Екзархатъ (въ Цариградъ) — надъ православнитѣ Българе въ Европейска Турция и България.

Католици (Павликяне и Униати) има въ Далмация, Босна, сѣв. Албания, на грьцкитѣ острови, въ Солунско, Одринско и въ България (Пловдивско, София и Свищовско). Протестанти (американски методисти) има само въ нѣкои мѣста въ България и др. Мохамеданската вѣра (islямъ) исповѣдватъ Турцитѣ една часть Българе (Помаци), една часть Сърби и Албанци.

Съобщителни срѣдства. — *Водни пѫтища.* Моретата, които ограничаватъ Балканский полуостровъ, и р. Дунавъ, който ограничава полуостровътъ откъмъ сѣверъ, сѫ важни съобщителни срѣдства.

Желѣзници. Първий опитъ съ желѣзницитѣ е станѫлъ слѣдъ 1860 год. въ Добруджа (отъ Дунава до Черно-море; Черна-вода-Кюстендже). Желѣзницата отъ Бѣлградъ за Цариградъ съединява Срѣдня Европа съ Мала-Азия. Клоноветѣ на тази желѣзница сѫ откъмъ сѣверъ: 1) за Черното море (Търново-Сейменъ-Ямболъ-Бургазъ), а откъмъ югъ: 1) за Егейското море два клона: единъ клонъ отъ Одринъ за Дедеагачъ (край р. Марица), а другий клонъ отъ Нишъ за Солунъ (по р. Българска Морава и Вардаръ).

Желѣзницата Руссе-Варна съединява Дунавътъ съ Черно море. Прѣзъ Босна минува желѣзница, която съединява Дунавътъ съ Адриатическото море. Други желѣзници има построени въ Гърция и др.

Нови проекти има: 1) отъ Нишъ за Дунава (по р. Тимокъ прѣзъ г. Неготинъ, Зайчаръ и Княжевацъ) 2) отъ София прѣзъ Искърския проломъ за Търново и Шуменъ (с Каспичанъ); 3) отъ София за Дупница (прѣзъ с. Перникъ) и край р. Струма до македонския градъ Джумая и 4) отъ Солунъ за Дедеагачъ (455 км.) край морето съ единъ клонъ за градъ Джумая (край р. Струма).

Карти. Най-старата българска карта на Балканския полуостровъ е била издадена въ 1839 година въ г. Щрасбургъ отъ Българина Александръ Хаджи (Россети), родомъ отъ г. Русчукъ.

ЦѢЛОКУПНА БЪЛГАРИЯ.

На 19-й февруарий 1878 година се сключи между освободителката ни Руссия и побѣдената Турция, договоръ въ Цариградското прѣдградие Св. Стефанъ. Чрѣзъ този договоръ Руссия искаше съставлението на една Велика България, вассална на Султана,

въ която влизахѫ всичкитѣ страни, що се намиратъ между Дунава и Егейско море и между Черно море и Албания (съ исключение на Солунъ, Халкедонский полуостровъ и Цариградъ съ околноститѣ му). Намѣсихѫ се неприятелитѣ на България. Новий договоръ, който станѫ въ Берлинъ, на 1-й юлий 1878 год. съвършенно измѣни Св. Стефанский. Велика България биде распокѫсана на петь части: а) между Стара-Планина и Дунава се състави вассално Княжество България, управлявано отъ единъ князь, избранъ съ удобрението на Силитѣ, б) на югъ отъ Стара-Планина, се състави Источна Румелия (Южна България), автономна область, управлявана отъ единъ управитель, християнинъ, назначаванъ отъ Султана съ удобрението на Силитѣ; отъ друга страна в) Добруджа се даде на Румѫния, а г) Пиротско, Враньско и Нишско—на Сърбитѣ. Всичкитѣ други български страни (Македония и Одринско) останѫхѫ подъ прѣмата власть на Турцитѣ.

Чрѣзъ Пловдивския прѣвратъ (на 6-й Септемврий 1885 год.) станѫ съединението на Княжеството България съ Источна Румелия. — Подиръ съединението, на 5-й Априлий 1886 година, сключи се Цариградский договоръ; споредъ него припознава се отъ едната страна станѫлото съединение, а въ замѣна на правото, споредъ което Турция можеше да гради укрѣпления по южнобългарскитѣ граници (съгласно членъ 15 отъ Берлинския договоръ) — отстѫпватъ се на Турция Родопскитѣ погранични мѣстности, а именно: Кѫрджалийско (до р. Арда) и тъй нарѣченитѣ: «непрѣдадени помашки села» (по горньото течение на Кричимската рѣка).

КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ.

Положение, граници, видъ, величина и др.

Положение. България се простира между 44° 12′30″ [устието на р. Тимокъ] и 41° 37° 30″ [въ Родопитѣ] сѣверна ширина и между 26° 16′31″ [черноморский брѣгъ до Шабацкото блато] и 19° 52′ 31″ [кѫтътъ между България, Сърбия и Турция] источна дължина (споредъ Парижъ).

България завзема 2° 35′ географическа ширина и 6° 24′ дължина, т. е. тя е една дълга и тѣсна земя (почти два и половина пѫти по-дълга отколкото широка).

Най-сѣверний градъ въ България е Силистра, най-южний градецъ — Чепеларе, най-источний градъ — Каварна, а най-западний — Кула.

Магнетическата деклинация за България е 9° 54′, а магн. инклинация е 54° (срѣдня). Дължината на секунденото махало въ България е равно на 39.₁₀₄₄₀″ английски (срѣдня) палци.

Граници. — България граничи на сѣверъ съ Ромъния, на истокъ съ Черно море, на западъ съ Сърбия, а на югъ съ Турция.

Ромънската погранична линия е около 600 км. дълга; отъ неѭ се падатъ на Дунава 460 км. (отъ устието на р. Тимокъ до г. Силистра).

Черноморската линия е около 300 км. дълга; отъ неѭ се падатъ на Варненския заливъ 13 км., а на Бургашския заливъ 50 км.

Сръбската линия е 320 км. и турската 760 км. дълга. Цѣлата погранична линия (граница) на България излиза на около 2000 км.

Морската граница съставлява по-малко отъ една шеста часть отъ цѣлата граница; споредъ това България е континентална (земна) страна

Границитѣ на България, споредъ опрѣдѣлението на Берлинския договоръ, сѫ слѣднитѣ:

Ромънската граница се почева отъ устието на р. Тимокъ върви по десния брѣгъ на р Дунавъ чакъ до едно мѣсто близу до г. Силистра (малко нѣщо на истокъ) и покрай Арапъ-Табия, с. Кайнарджа, Чифуткьой достига до Черно море, малко на югъ отъ г Мангалия.

Черноморската граница достига до турско-българската граница, въ срѣдата на Атлиманския заливъ (на югъ отъ с. Кеприкьой).

Турската граница се начева до поменѫтия заливъ, прѣсича сѣверната часть на Странджа планина и достига съ юго-западното направление, по билото на Дервентскитѣ възвишения и по Сакаръ планина до р. Марица (петъ километра по-горѣ отъ моста до г. Мустафа Паша). Отъ р. Марица (до с. Хебибчево, Харманлийско) границата прѣсича най-источнитѣ разклонения на Родопитѣ и достига до р. Арда; върви по една малка часть на срѣдньото ѝ течение и слѣдъ като заобиколи тъй нарѣченото Кърджалийско (отстѫпено на Турция прѣзъ 1886 год.) достига до в. Кръстова Гора и по билото на Чепеларската планина до в. Караманджа Оттука границата отива по билото на Черна планина и достига до в. Тѫмръшъ—модеръ, на юго-западъ отъ г. Пловдивъ, и слѣдъ като обиколи тъй нарѣченитѣ „непрѣдадени помашски села“ (по горньото течение на Кричимската рѣка), отстѫпени на Турция прѣзъ 1886 год., достига до Доспадската планина. По неѭ и по билото на Западнитѣ Родопи границата достига до в. Чадъръ-Тепе и по юго-западния клонъ на Рила до р. Струма (до устието на Рилската рѣка). По-нататъкъ границата отива по билото на Осоговската планина чакъ до троеграничния врьхъ Патарица, гдѣто се събиратъ границитѣ на Сърбия, Турция и България.

Сръбската граница се почва отъ в. Патарица, върви по водораздѣла на р. Българска Морава и Трънската рѣка (по Власинската планина и пр.), прѣсича желѣзницата между Царибродъ и Пиротъ, единъ километръ на сѣверо-западъ отъ българското село Желюша и достига съ сѣверо-източно направление билото на Стара-Планина (на истокъ отъ в. Верковишски Комъ). По билото на Стара-Планина границата достига в. Вршка Чука (между г. Кула и Зайчаръ) и по долньото течение на р. Тимокъ (отъ с. Галова) устието на тази рѣка (до г. Раковица).

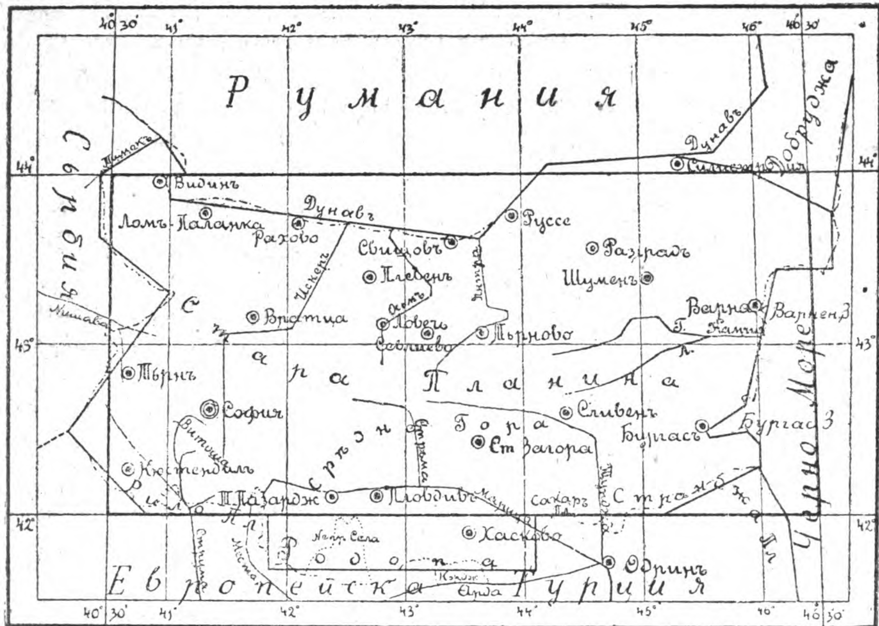

Фиг. 1.

Видъ (фиг. 1). България може да се уприличи изобщо на единъ **правожгълникъ** между 44-та и 42 паралела и между 20 и 26-й меридианъ (споредъ Парижъ).

На фигурата 1 меридианитѣ сж отбѣлѣжени споредъ островъ Ферро (40·5 и 46·5)

Отъ този правожгълникъ се издава на югъ — **Родопската издатка**, на истокъ — **Калиакренската издатка**, на сѣверъ — **Видинский трижгълникъ**, а на — западъ кжтътъ до българско-сръбско-турската граница.

Въ правожгълника се вдаватъ: 1) на сѣверъ — **Румжнската вдатка**, на лѣвия дунавски брѣгъ (между г. Калафатъ и Гюргево) съ най-южната точка (до г. Свищовъ) на цѣлото дунавско течение, 2) на западъ — **Пиротский трижгълникъ** и 3) на истокъ — **Бургашкий заливъ**.

Юго-източний, сѣверо-източний и юго-западний кжтове, сж прѣсечени.

Явления, които произлизатъ отъ кжлбовитостьта на земята.

1. **Периоицитѣ** т. е. жителитѣ, които се намиратъ на земното кжлбо, на сжщата паралела, 180° отдалечена отъ България, иматъ — **при еднакви годишни врѣмена** — полунощь, когато въ България има пладне. Тия периоици се падатъ въ Великия океанъ, между полуостровъ Аляска и Сандвичевитѣ острови.

2. Антиоицитѣ (срѣщужителитѣ) на сѫщия меридианъ и на сѫщата южна паралела, — при противни годишни врѣмена — иматъ пладне въ сѫщото врѣме както и въ България. Тѣ се падатъ на югъ отъ източната часть на южния брѣгъ на Капската земя (Южна Африка).

3. Антиподитѣ (срѣщуногитѣ) на сѫщата южна паралела на меридиана, 180° отдалеченъ отъ България, иматъ — при противни годишни врѣмена — полунощь, когато въ България е пладне. Антиподитѣ се падатъ на истокъ отъ Броугтоновия архипелагъ, на истокъ отъ островитѣ на Нова-Зеландия.

Величина. България завзема едно пространство отъ 96,276 кв. км. или 1% отъ цѣлото пространство на Европа (като се вземе то на 9.835.000 кв. км.). Ако сравнимъ пространството на другитѣ балкански държави, ще видимъ, че княжеството България заема първо мѣсто слѣдъ Ромѫния (Ромѫния 121.401, Гърция 57.319, Сърбия 48·589 и Черна Гора 9400 кв. км.).

Траяние на деня. Най-дългий, както и най-кѫсий день ще срѣщнемъ въ крайдунавскитѣ страни, тъй като тия мѣста сѫ най-насѣверъ. Най-дългий день трае тука $15^1/_3$ часа, а най-кѫсий $8^2/_3$ часа.

Въ най-южнитѣ страни (до Родопската граница) най-дългий день трае 15 часа (най-малко), а най-кѫсий — 9 часа (най-много).

Въ г. София ако е частъ 12, то въ Атина има 12 ч. 1 м. и 38 сек., въ Цариградъ 12 ч. 22 м. и 39 сек., въ Букурещъ 12 ч. 11 м. 10 сек., Варна 12 ч. 18 м. и 20 сек., въ Златна Прага 11 ч. 24 м. 25 сек., на о. Алашка полунощъ, а въ г. Пекинъ 6 ч. 11 м. 40 с. (вечерь).

Примѣри. Геогр. дължина на София е около 23°20′ (споредъ Гринвичъ до Лондонъ), а на Варна 27°55′. Ако въ Варна телеграфически се извѣсти Софийско пладне, то наблюдательтъ въ Варна, като е направилъ смѣтка, че разликата на географическата дължина между двата града е 4°35′ източно, трѣбва да натъкми часовникътъ на станцията така, щото да показва той въ тоя моментъ 12 ч. 18 мин. и 20 секунди, защото за 4° източно се притурятъ 16 минути и за 35′ още 2 минути и 20 секунди = 12 ч. 18 мин. 20 сек.

Другъ примѣръ. Разликата на геогр дължина между г. София и Кюстендилъ е 38′ западно; за това трѣбва отъ софийското пладне (12 часътъ) да се отнематъ 2 минути и 32 сек. т. е. въ тоя моментъ, въ Кюстендилската станция трѣбва да показва часовникътъ 12 часа безъ 2 мин. и 32 сек. = 11 ч. 57′ и 28″.

Население. България брои 3,154,375 жители (споредъ прѣброяванието въ 1888 год.). Споредъ това гѫстотата на населението, т. е. числото на жителитѣ на 1 кв. км., излиза на 33 души.

България е въобще слабозаселена страна и, по гѫстотата на населението, спада по-долу отъ нѣкои третьоразредни държави.

Прѣимущества на България. По географическото си положение България прѣдставлява нѣкои естественни прѣимущества:

1) Голѣмата и плавателна рѣка Дунавъ, която образува почти цѣлата сѣверна граница на България, прави ѭ отъ тази страна съобщителна съ всичката Срѣдня Европа и съ Черно море. Дунавътъ, както и Черно море, сѫ богати естественни търговски пѫтища.

2) Прѣзъ България минува важний европейски пѫть, който съединява Срѣдня Европа съ Мала Азия (Западъ съ Истокъ). Бѣлградъ-София-Пловдивъ-Одринъ-Цариградъ.

3) Дунавътъ, Черно море и пограничнитѣ планини образуватъ естественна защита противъ чуждо нападение. България остава отворена за чужди нападения главно отъ Добруджа и по течението на Тунджа, Марица, Струма и Нишава.

При тия прѣимущества, България има живописно мѣстоположение, прѣкрасни планини и мѣстности, плодородни полета и равнини, приятенъ климатъ и изобилни природни богатства. Всичко това ѭ прави, като една отъ най-благодатнитѣ страни въ Европа.

Географически карти на България. Най-голѣма заслуга за географическото изслѣдвание на страната иматъ Руссетѣ. Още прѣзъ 1829 год. русскитѣ офицери сѫ изслѣдвали и снели картата на България. Въ врѣмето на русската окупация прѣзъ 1878—79 год. русскитѣ военни топографи сѫ направили точна снимка на всичкото пространство отъ турската империя, което било заето отъ рускитѣ войски. Резултатътъ на това изслѣдвание е една голѣма и подробна карта, издадена (въ 1884 год.) подъ редакцията на Де-Ливрона отъ Русската Военно-историческа Коммиссия отъ Корпуса на военнитѣ топографи. Въ тази карта за първъ меридианъ е взетъ меридианътъ на Пулково (до г. Петерсбургъ).

По образеца ѝ е издала книжарницата на Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ хубава карта на България (въ 1892 год.).

ГЕОГРАФИЧЕСКИ ПРѢГЛЕДЪ.

Повърхнина (орография). — *Планини.* Грамадний планински вѫзелъ Рила се съединява съ главнитѣ български планини: Родопитѣ, Витоша, Стара-Планина и Осоговската планина.

Рила е най-високата планина въ България и е изворна страна на голѣмитѣ рѣки: р. Марица, р. Места и р. Искъръ.

Родопитѣ сѫ пространни расклонени планини, които испълватъ голѣмото пространство между р. Места, р. Марица и Егейско море.

Витоша е грамадна планина и изворна страна на р. Струма.

Стара-Планина (Балканътъ) е една дълга почти непрѣкѫснѫта планина между Тимокъ и Черно море. Отъ двѣтѣ ѝ страни се простиратъ успоредно сѣвернитѣ (Малкий Балканъ) и южнитѣ (Срѣдньогорски) прѣдпланини.

Стара-Планина (срѣдната и източната ѝ часть) раздѣля България на двѣ неравни части: Сѣверна и Южна.

Осоговската планина се намира на границата между България и Турция (Македония).

Най-източната часть на южнитѣ прѣдпланини се съединява близу до Черно море съ крайбрѣжната Странджа планина, която отива успоредно съ морския брѣгъ, чакъ близу до Цариградъ. Отъ сѣверната часть на Странджа планина къмъ югозападъ, по българско-турската граница, излиза единъ планински клонъ, който се простира чакъ до Родопитѣ.

Равнини и полета. Останжлата часть на повърхнината е завзета отъ равнини и полета:

1) Между Стара-Планина и Дунавътъ — българската часть на Крайдунавската равнина.

2) Между Стара-Планина и Срѣдня-Гора единъ редъ длъгнести полета, като: Софийското, Златишкото, Карловското, Казанлъшкото и Сливенското.

Напояване (Хидрография). — Воднитѣ течения принадлежжтъ на двѣ области, а именно на Черноморското и Бѣломорското. Водораздѣлътъ имъ образува Стара-Планина (срѣдната и източната ѝ часть). Дунавътъ, който тече край сѣверната граница на България, приема извѣстно число притоци, между които сж по-забѣлѣжителни: Ломъ, Огоста, Искъръ (прѣсича Стара-Планина), Видъ, Осма, Янтра и Руссенский Ломъ. Въ Черно море се вливатъ Правадийската рѣка, Камчия (Голѣма и Луда) и др.

Въ Бѣло море се влива Марица съ многобройни притоци: Тополница, Стрѣма, Тунджа — отъ лѣвата страна, Чепинската рѣка, Чепеларската рѣка и Арда — отъ десната страна и р. Струма — отъ югозападния кжтъ на България.

Климатътъ е различенъ между страната на сѣверъ и на югъ отъ Стара-Планина (срѣдната и източната ѝ часть). На сѣверъ духатъ студени вѣтрове и зимата е дълга, когато на югъ се случва съвсѣмъ противното.

Топография. — За подробното изучване на орографията, нуждно е да се запознаемъ прѣдварително съ нѣкои градове и села, споредъ които сж нарѣчени планинитѣ.

Градове край брѣговетѣ на Черно море: Созополъ, Бургасъ, Анхиало, Месемврия и Варна.

Край Дунава: Видинъ, Ломъ, Свищовъ, Руссе и Силистра.

Край Малкия Балканъ: Бѣлоградчикъ, Кутловица, Ло-

вечъ, Севлиево, Търново, Разградъ, Ески-Джума, Прѣславъ, Шуменъ и Правадия.

Край сѣвернитѣ поли на Стара-Планина: Чипровецъ, Берковица, Вратца, Орхание, Етрополъ, Тетевенъ, Троянъ, Габрово, Трѣвна, Елена, Османъ-Пазаръ, Върбица, с. Ришъ (Чалжкавакъ) и Айваджикъ.

Край южнитѣ поли на Стара-Планина: Царибродъ, с. Драгоманъ, с. Сливница, София, Златица, Клисура, Карлово, Калоферъ, Шипка, Казанлъкъ, с. Мжглишъ, с. Твърдица, Сливенъ, Карнабадъ и Аитосъ.

Въ Стара-Планина: Котелъ.

Въ Срѣдньогорскитѣ планини: Трънъ, Брѣзникъ, Радомиръ, Ихтиманъ, Панагюрище, Стара-Загора, Чирпанъ, Нова-Загора и Ямболъ.

Между Срѣдня-Гора и Родопитѣ: Т. Пазарджикъ, Пловдивъ и Харманлие.

Близу до турската граница: Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ, Пещера, с. Батакъ, с. Кричимъ, Станимака, Чепеларе и Хасково.

ОТДѢЛЪ I.

Повърхнина (Орография).

А. ПЛАНИНИ.

Рила планина.

Рила се издига като грамадна планина близу до македонската граница, въ еднакво разстояние отъ Дунава и Егейското море. Рила еваженъ планински вжзелъ; съ него се свързватъ всички главни планини въ источната часть на Балканския полуостровъ. Къмъ сѣверъ тя се свързва чрѣзъ Верила планина съ Витоша, къмъ сѣвероистокъ чрѣзъ Срѣдньогорскитѣ планини (Ихтиманската планина) съ Стара-Планина, на истокъ съ Родопитѣ, на югъ чрѣзъ Прѣдѣлъ планина съ Пиринъ, а на западъ Рила е отдѣлена съ р. Струма отъ Осоговската планина. На Рила извиратъ многобройни рѣки; тѣ текжтъ къмъ Егейското и Черно морета. Въ жжта на Рила, Родопитѣ и Ихтиманската планина събиратъ се из-

ворнитѣ води на р. **Марица**, въ кжта между Родопитѣ, Прѣдѣлъ и Пиринъ на р. **Места**, въ кжта между Ихтиманската планина и Верила на р. **Искъръ**, а отъ останжлитѣ склонове текжтъ нѣколко главни притоци на р. **Струма**.

Рила се издига отъ една длъгнеста основа; най голѣмата ѝ простнжтость отъ западъ къмъ истокъ мѣри въ права линия около 50 км., а отъ сѣверъ къмъ югъ не надминува 30 км.

Най-високитѣ рилски върхове сж: **Муссала** (2930 м. надъ морската повърхнина) и **Чадъръ-Тепе** (2786); тѣ се издигатъ надъ изворитѣ на р. Места, Марица и Искъръ (Бѣлий). Изгледътъ отъ тѣзи върхове е великолѣпенъ. Съгледватъ се: Стара-Планина съ Срѣдня-Гора, Витоша, Осоговската планина и Пиринъ планина. Който желае да разгледа голѣма часть отъ милото ни отечество и който иска да се наслади отъ най прѣкрасни изгледи, нека побърза да се покачи на рилскитѣ върхове.

На западъ отъ Муссала и близкитѣ ѝ върхове, Рила се раздѣля на два клона. Сѣверний, високъ, клонъ се простира въ западно направление и се спуща стръмно къмъ р. Струма. Вторий, по-низъкъ, клонъ има югозападно направление и се свършва пакъ до р. Струма. На билото му се издига личний **Царевъ-Врѣхъ** (2390 м.); този клонъ образува границата между България и Турция (Македония). Между двата клона се простира длъгнестий долъ на Рилската рѣка.

По склоноветѣ на високитѣ върхове се намиратъ пространни **камънни сипеи**.

Тѣ се състоятъ отъ камънни балвани; голѣмината имъ бива различна. На нѣкои мѣста тѣ сж тъй дребни, щото кога прѣминува човѣкъ прѣзъ тѣхъ, тѣ се сипжтъ. На други мѣста, особенно кждѣ политѣ на склоноветѣ, балванитѣ биватъ грамадни, като достигатъ до единъ или два човѣшки раста. Балванитѣ биватъ нѣколко пласта и празднинитѣ между тѣхъ сж много голѣми и дълбоки. Подъ балванитѣ се чува силното бучение и падание на голѣми планински потоци, скрити дълбоко подъ нѣколко пласта камъни.

Въ дълбокитѣ котловини, между скалиститѣ върхове на билото, блѣщжтъ многобройни **езера**; тѣ се напояватъ отъ дъждоветѣ и отъ топението на снѣжнитѣ сосни (прѣспи).

Рила лежи по-низко отъ границата на вѣчнитѣ снѣгове и ледове, нъ при всичко това, по височинитѣ ѝ рѣдко се случва да се стопи прѣзъ лѣтото всичкий снѣгъ.

Соснитѣ тражтъ цѣла година и то главно по сѣвернитѣ склонове и по усойнитѣ мѣста на доловетѣ. Повърхнината на соснитѣ е обикновенно заледена и по тѣхъ може да ходи човѣкъ безъ да потъва. Ходението по такива сосни обаче е опасно; човѣкъ лесно

може да се подхлъзне та да се убие върху остритѣ скални балвани, които се намиратъ до соспитѣ. По нѣкои склонове на планината соспитѣ се явяватъ всѣка година на едно и сѫщо мѣсто, а по други склонове тѣ мѣнѭтъ своето положение. Това зависи отъ посоката на вѣтроветѣ, които насипватъ соспитѣ и отъ самото мѣсто да ли то е скрито или изложено на вѣтроветѣ.

Въ Рила отъ стръмнитѣ мѣста всѣка година пролѣтно врѣме (прѣзъ м. Мартъ и Априлий) падатъ въ доловетѣ съ силенъ шумъ снѣжни соспи или прѣспи (малки лавини). Такива соспи падатъ най-вече отъ тия стръмни планински склонове, които сѫ обърнѫти къмъ югъ на припекъ (присой); тѣ се отцѣпватъ близу подъ върховетѣ на планинитѣ, падатъ много бърже надолу, като завличатъ съ себе всичко, що имъ се срѣщне по пѫтя: дебели дървета, камънни балвани, снѣгове и пр. Цѣли отвѣсни ивици отъ планинскитѣ склонове съвсѣмъ се оголватъ и заприличватъ на сипеи. Въ нѣкои долове се забѣлѣзватъ нападали прѣчупени и искоренени дървета.

Пѫтешественникътъ Хеллеръ казва за дола на Рилската рѣка (Тиха Рила) слѣдньото: «Тукъ дървета, които человѣкъ едвамъ може да обгърне, сѫ налѣгали по пѫтя, като нѣкои кибритени клечици, защото зимѣ по тѣзи мѣста снѣгътъ достига до 20 метра височина и лавинитѣ ежегодно опустошаватъ една голѣма часть отъ хубавата гора».

На Рила, както въ другитѣ планини въ България, не сѫ били намѣрени слѣди отъ едноврѣмешни ледници (морени). Това явление е любопитно толкова по-вече, че по-низки планини, напр Вогезскитѣ планини (въ Франция) и др, сѫ имали своя леденъ периодъ. Това обстоятелство, че въ българскитѣ планини, а именно въ най-високата Рила, не сѫ били открити слѣди отъ подвижни ледници е твърдѣ любопитно явление въ геологическото развитие на Европа.

Въ тайнственнитѣ рилски гори, въ дола на Рилската рѣка, се крие историческата светиня на българския народъ и духовното негово срѣдище прѣзъ вѣковетѣ на турското робство, старославний великъ монастирь св. Иванъ Рилски.

Монастирьтъ е расположенъ въ дола на Рилската рѣка на височина около 1100 м. (надъ морето). Зданието му е великолѣпно, съ 300 стаи и съ голѣмъ дворъ извѫтрѣ. Въ срѣдата на двора се намира една хубава черква съ петь кубета и една кула, съградена прѣди около 500 години отъ сръбския войвода Хреля. Основанието на монастиря пада въ първия вѣкъ слѣдъ покръщението на Българетѣ. Основательтъ му св. Иванъ Рилски, роденъ въ близкото село Скрино, се поминѫлъ въ 946 год. (споредъ прѣданието). Българскитѣ царье сѫ надарили монастирьтъ съ много правдини. Иванъ Шишманъ въ 1378 год. е потвърдилъ съ едно царско писмо всички по-напрѣшни права на монастиря. Това писмо се съхранява още до днесь въ монастиря; то е написано на една дебела книга (пергаментъ) съ подписа на Ивана Шишмана и съ висящъ златенъ печатъ. На печата е изобразенъ отъ едната страна образътъ на царь Шишмана, а отъ другата на св. Ив. Рилски.

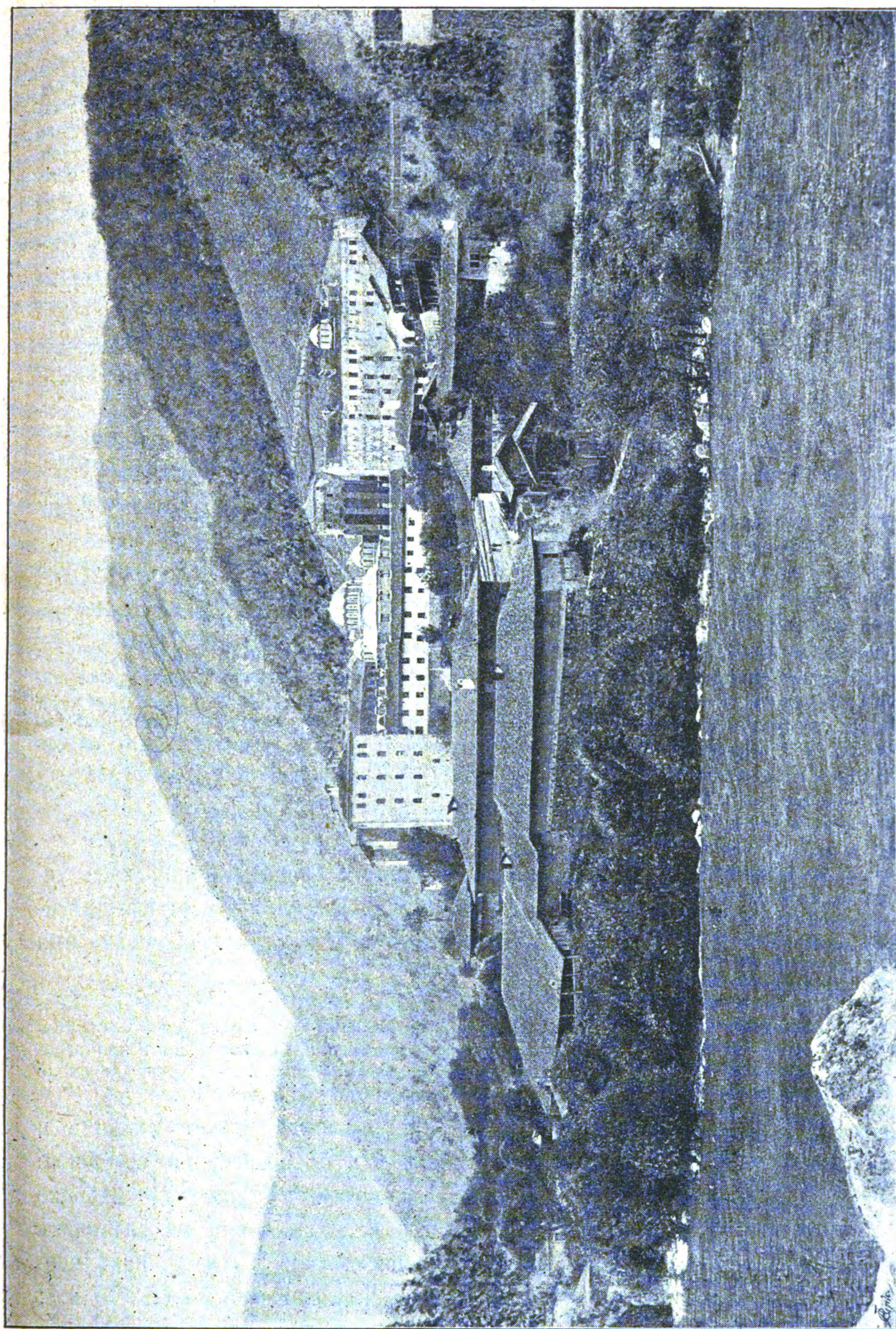

Фиг. 2.
Монастирьтъ Св. Иванъ Рилски (гледанъ отъ източната страна). Освѣнъ монастирскитѣ здания и черквата вижда се тъй нарѣчената „Релина кула“, съградена отъ войводата Хреля (господарь на Струмица и Мелникъ) въ 1335 год.

Заслугитѣ на рилския монастирь прѣзъ врѣмето на турското робство сѫ голѣми. Понеже се намиралъ посрѣдъ тритѣ български области, той станѫлъ като народна светиня и билъ посѣщаванъ отъ поклонници, които идели отъ разни страни. — Монастирьтъ въ турско врѣме не е плащалъ никакви данъци. Това право е било потвърдено и отъ Народното българско събрание и съ княжеския указъ отъ 1883 год. съ слѣдующитѣ думи: „Рилский монастирь, знаменитата българска светиня, освобождава се отъ всичкитѣ данъци, както за минѫлитѣ години, тъй и за вѫдѫще".

Географитѣ отъ памтивѣка сѫ имали свѣдѣния за Рила. Тукидидъ, казва, че четире рѣки: Нестосъ (Места), Стримонъ (Струма), Хебросъ (Марица) и Оскиосъ (Искъръ) текѫтъ отъ една огромна планина нарѣчена Скомбросъ, която е съединена съ Родопитѣ. Споредъ Плиния, Оскиосъ извира въ Родопитѣ, а споредъ Птолемея, Родопитѣ се захващатъ между изворитѣ на Хебросъ и Нестосъ.

Съобщения. Понеже срѣдната височина на Рила надминува 2000 м. (надъ морската повърхнина), то и съобщенията прѣзъ нея сѫ много затруднителни. Има само нѣколко пѫтеки, нъ и тѣ сѫ проходими само лѣтѣ.

По течението на Рилската рѣка, отъ долината на р. Струма до Рилския монастирь, се минува и съ кола.

По-важни пѫтеки сѫ слѣднитѣ: 1) отъ Самоковъ по р. Лѣвий-Искъръ за мънастиря. Билото на планината се минува до Кобилино Бранище (2155 м.) (на водораздѣла на р. Искъръ и Рилската рѣка); 2) Отъ Самоковъ по р. Бѣлий-Искъръ и прѣзъ Демиръ-Капия (Желѣзни Врата) за Разложско. Капията се намира на водораздѣла на македонската рѣка Места и р. Искъръ; тука се намира и едно здание (кула) за погранични стражаре. — Прѣди освобождението на България Турцитѣ имали намѣрение да построѭтъ тука едно шоссе, което би съединявало Самоковъ направо съ Егейското море (съ г. Кавала) по р. Места.

Витоша.

Витоша се издига посрѣдъ Рила и Стара-Планина, като уединена грамадна планина; тя се издига въ видъ на единъ прѣсеченъ кѫжелъ (конусъ) отъ една почти крѫглеста основа, която има диаметръ около 15 км.

Политѣ на Витоша сѫ точно ограничени съ слѣднитѣ села: Бояна, Княжево, Владая, Марчево, Кладница, Чупетлово, Ярлово, Желѣзница, Бистрица, Беглеръ-Чифликъ и Драгалевци. Линията, която съединява тѣзи села, точно ограничава политѣ на Витоша Линията (диаметрътъ) Бистрица—Марчево е около 15 км. дълга, а линията (сѣверъ-югъ) Бояна—Чупетлово пакъ 15 км.

Склоноветѣ на Витоша сѫ отъ всичкитѣ страни стръмни и разбраздени съ дълбоки долове. На върха се простиратъ мочорливи и каменливи поляни; изъ тѣхъ се издигатъ тукъ-тамѣ нѣколко голи скални чуки, които иматъ видъ на кѫжелъ или на длъгнестъ гребенъ. Срѣдната височина на Витоша е около 1700 м. надъ морската повърхнина. Най-високата точка е Черний връхъ (2285 м.); други лични върхове сѫ: Рѣзноветѣ и Камъненъ дѣлъ (1860 м.).

Черний връхъ се пада въ югоисточната часть на планината, около три километра на далечъ отъ центра на Витоша. — Рѣзноветѣ се падатъ въ ис-

точната половина; гледани откъмъ истокъ тѣ се прѣдставляватъ много разрѣзани; отъ това тѣ сж добили името си. — Въ разбраздената часть се намира една снѣжна прѣспа, която въ нѣкои години трае до валение на новъ снѣгъ. Камъненъ дѣлъ дѣли водитѣ на Драгалевската и Боянската рѣки.

По склоноветѣ на Витоша, а особенно въ най-високитѣ ѝ части, намиратъ се подобно както въ Рила, многобройни камънни сипеи; подъ тѣхъ силно шумтжтъ текущи води, скрити подъ нѣколко пласта скални балвани. Витошскитѣ води текжтъ къмъ двѣ морета, а именно къмъ Черното (чрѣзъ Искъръ) и къмъ Егейското (чрѣзъ р. Струма).

Водитѣ, които се стичатъ отъ Камъненъ дѣлъ се прѣкарватъ чрѣзъ единъ водопроводъ въ г. София.

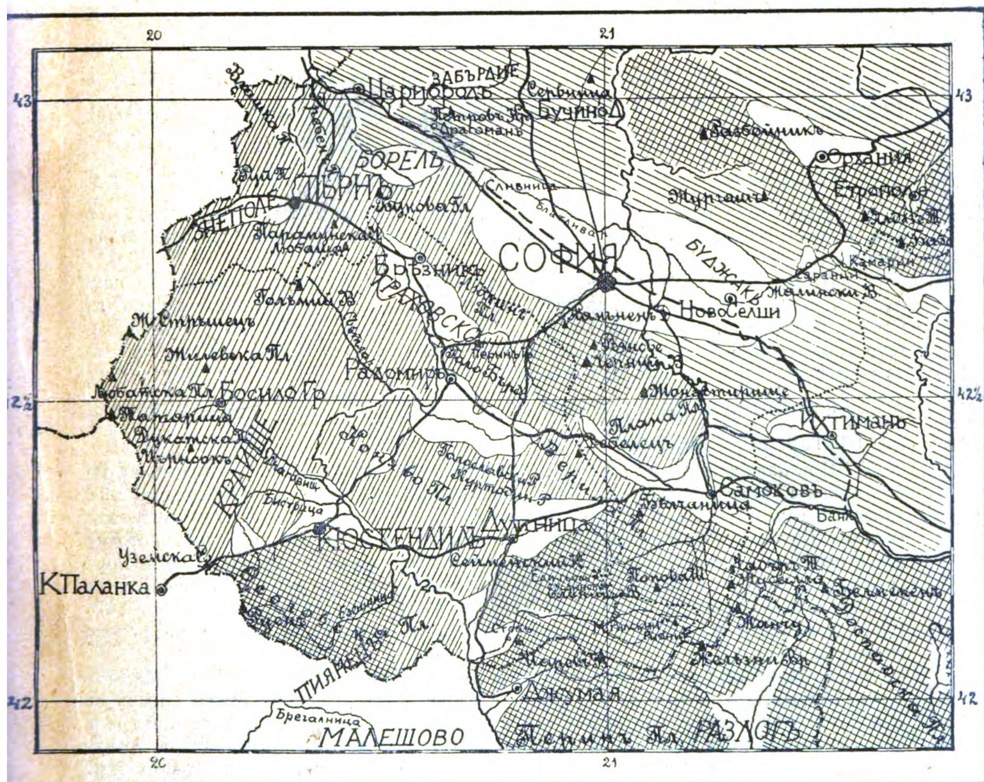

Фиг. 3.
Рила, Витоша и близусъсѣднитѣ планини.

Витоша се гледа като усамотена планина, защото е ограничена съ низки планини и полета.

При усамотеностьта си Витоша сгжстява често около върховетѣ си въздушни водни пари въ голѣми облаци, споредъ които околното население познава, кога ще вали дъждъ (или снѣгъ).

Съ исключение на лѣтнитѣ мѣсеци върховетѣ на Витоша сѫ покрити съ снѣгъ; нѣкои снѣжни прѣспи (както една на Рѣзноветѣ) траѭтъ по нѣкогъжъ до новъ снѣгъ.

При уединенностьта на Витоша и голѣмата ѝ височина, изгледътъ ѝ е великолѣпенъ. Изгледътъ обхваща близкото Софийско поле, Стара-Планина, Срѣдньогорскитѣ планини, Родопитѣ, Рила и Осоговската планина. Когато врѣмето е ясно и нѣма омара, съглеждва се г. Пловдивъ. Прочутий пѫтешественникъ Буе казва, че на Витоша ще побързатъ много любители на природата, за да се наслаждаватъ отъ прѣкраснитѣ изгледи отъ върховетѣ ѝ. Сѫщий казва, че градътъ Водена въ Македония е прѣлѣстенъ, Темпа до високия Олимпъ е живописно прѣкрасна, нъ изгледътъ отъ Витоша надминува всичко. София и Витоша сѫ нераздѣлими, както градътъ Неаполь и вулканътъ Везувий, както градътъ Капщатъ и Столна Гора (въ Африка).

Възлизанието на Витоша, прѣдставлява голѣми затруднения.

Най-удобно качвание е отъ сѣвероисточната (отъ с. Беглеръ-Чифликъ) и отъ сѣверозападната страна (отъ с. Княжево), гдѣто Витоша постъпенно се снишава.

Прѣзъ планината минува само една пѫтека, проходима лѣтѣ. По неѭ отиватъ по нѣкогъжъ селянетѣ на с. Чупетлово, когато отиватъ на пазарь за София (прѣзъ с Драгалевци). Въ 1830 год. по тази пѫтека бѣгали Турцитѣ, когато добили свѣдѣние, че Русската войска наближава до София Пѫтеката минува между Черния връхъ и Рѣзноветѣ.

Съ Витоша сѫ свързани многобройни спомени изъ врѣмената на българското царство.

При сѣвернитѣ поли сѫ расположени селата Драгалевци и Бояна съ стари български цръкви и монастири. Драгалевский мънастирь е билъ основанъ въ XIV столѣтие отъ царь Иванъ Александръ подъ име: „Прѣчистой Богоматери, яже есть въ Витоши.“ Синътъ на царя, Шишманъ, е подтвърдилъ основанието на монастиря съ едно писмо, което до днесь още се съхранява въ Света Гора (въ Зографския монастирь). — Въ Драгалевската църква се намиратъ образитѣ на Софийския богаташъ Радославъ Мавра и съпругата му Вида, които въ 1476 год., въ врѣмето на султанъ Мохамедъ II-й, заповѣдали да се испише изново църквата.

Забѣлѣжително е и селото Бояна съ старата църква св. Пантелеймонъ и св Никола. По вѫтрешнитѣ стѣни на църквата се намиратъ стари образи съ старобългарски писма, споредъ които се разбира, че църквата е била съградена отъ севастократора Калояна и исписана въ днитѣ на царь Константина Асѣня въ 1259 год. Отъ образитѣ забѣлѣжителни сѫ: образитѣ на царь Константина и съпругата му Ирина.

Надъ с. Бояна се намиратъ на една скала развалини отъ старо градище, което селянетѣ наричатъ Батилъ. Това е старото градище „Войонъ,“ което е било прѣвзето отъ гръцкия царь Василий II-й „Българоубиецъ“ въ 1015 година. Въ врѣмето на българското възстание въ 1041 год. българский водитель Ботко се е укрѣпилъ тукъ съ дружината си; нъ въ сражението, което е станѫло тука при обсадата на градището отъ гръцкия царь Михаилъ IV, Българетѣ, подиръ отчаяно защищавание, сѫ били най-подиръ побѣдени.

Нѣма никакво съмнѣние, че Витоша при уединенностьта и височината си е привличала на себе си внимание отъ памтивѣка. Витоша, види се да е билъ онзи „връхъ на Хемъ планина“, отъ върховетѣ на който старитѣ Тракийци прѣдполагали че могли да се видѭтъ Черно море, Адриатическо море, Ду-

навътъ и Алпитѣ. — Македонский царь Филиппъ III-й въ 181 год. прѣди Р. Хр., като искалъ да провѣри това народно мнѣние, се е въскачвалъ на тоя връхъ; нъ поради мъгливото врѣме той не можалъ да види нищо.

Витоша види се да е тождественна съ една висока планина, нарѣчена Дунаксъ (или Донука), за която се споменува въ старитѣ врѣмена, като за най-висока планина слѣдъ Стара-Планина (Хемъ) и Родопитѣ. — Името на Витоша се споменува за пръвъ пѫть въ XIV столѣтие.

Планската планина испълнява пространството между Витоша, р. Искъръ, Софийското и Самоковското полета; тя се издига отъ една длъгнеста основа, която е дълга около 27 км. (отъ СЗ къмъ ЮИ.) и широка отъ 5 до 17 км. (отъ СИ. къмъ ЮЗ.). Срѣднята ѝ височина е около 1000 м., а най-високия върхъ: Мънастирище (1339 м.), на югоистокъ отъ с. Желѣзница.

Основата на Планската планина е ограничена съ р. Искъръ (отъ с Широки-Долъ до с. Грублѣне), съ шоссето Самоковъ—Радомиръ (отъ Ральево до Ковачевци) и съ линията, която съединява с. Беглеръ-Чифликъ, Бистрица, Желѣзница и Ковачевци.

На югъ Планската планина е ограничена съ Било планина, а на сѣверъ съ Светоилийский върхъ и неговитѣ расклонения. Источнитѣ ѝ склонове се спущатъ стръмно въ тѣсния долъ на р. Искъръ; по тѣзи склонове е живописно расположенъ монастирьтъ св. Архангелъ (на югъ отъ с. Кокалени).

Прѣзъ планината минуватъ неудобни коларски пѫтища и пѫтеки.

Въ турско врѣме се е минувало отъ София направо за Самоковъ прѣзъ с. Бистрица, Желѣзница и край Мънастирище на право за Самоковъ. — Има да се проектира новъ пѫть отъ София за Самоковъ прѣзъ Бистрица, Желѣзница и Ковачевци; този пѫть е най-кѫсото съединение на двата градове. Сегашний шоссе-пѫть забикаля по-вече отъ два часа (прѣзъ Искъръ за с. Лозенъ и оттамъ за с. Долни-Пасарелъ и Калково за Самоковъ).

Верила планина.—Витоша се съединява съ планинския вѫзелъ Рила чрѣзъ Верила планина; тя дѣли водитѣ на Егейското (чрѣзъ р. Струма) и Черното морета (р. Искъръ). Срѣднята височина на Верила достига до 1100 м. съ най-лични върхове: Петрусъ (1463 м.), близу до това мѣсто, гдѣто тя се съединява съ Витоша (между с. Чупетлово и Ярлово) и Голѣмъ-Дебелецъ (1419 м.).

Верила се съединява съ Рила чрѣзъ Доспейский врьхъ на ЮЗ отъ Самоковъ, въ който се издига личний врьхъ Бѣлчаница (1661 м.).

На югъ отъ Петрусъ се намира Букопрѣслапската сѣдловина; прѣзъ нея минува шоссе-пѫть отъ Самоковъ за с. Радомиръ (между с. Диканя и Ярлово). Между Верила и Доспейския врьхъ се намира Клисурската сѣдловина; прѣзъ нея минува шоссе-пѫть отъ Самоковъ за Дупница (отъ Бѣлчинскитѣ ханища до Сапаревскитѣ). По западнитѣ поли на Верила минува шоссе-пѫть отъ София за Дупница (отъ с. Диканя за Дупница). Верила се пада въ трижгълника, който се образува отъ кръстосванието на поменѫтитѣ три шоссета пѫтища.

Осоговска планина.

Рила е отдѣлена на западъ съ р. Струма отъ пограничната Осоговска планина; тя се простира съ направление отъ истокъ къмъ западъ и достига най-голѣмата си височина въ западната си часть, гдѣто се издига най-високий осоговски връхъ: «Руенъ» (2250 м.). Изгледътъ отъ този връхъ е великолѣпенъ; къмъ западъ се съгледа като черенъ облакъ огромната стѣна на Шаръ планина съ върха ѝ Люботрънъ (най-високий връхъ на Балканския полуостровъ); прѣдъ неѭ се съгледва низката Черна планина, която свързва Шаръ съ Осоговската планина, къмъ югъ се гледа Плачкавица и Малешевска планини, къмъ югоистокъ и истокъ грамадната Пиринъ планина и Рила, къмъ сѣвероистокъ Витоша, а къмъ сѣверозападъ троеграничната Патарица съ околнитѣ планини.

Срѣдната височина на западната часть е около 1700 м., а на источната 900 м. Основата, отъ която се издига планината, е длъгнеста, около 54 км. дълга (отъ западъ къмъ истокъ) и около 22 км. широка. Западната часть се прѣдставлява като грамадна планина съ стръмни склонове, разбраздени съ дълбоки долове. Къмъ истокъ Осоговската планина се разширочава и испуща по-низки клонове, разбраздени съ дълбоки долове, отъ които водитѣ текѫтъ къмъ р. Струма.

Осоговската планина е богата съ сребърни и оловѣни руди; близу до в. Руенъ се намира една мѣстность, нарѣчена «Сребърно коло». Тукъ се намиратъ слѣди отъ едноврѣмешното разработване на сребърнитѣ руди.

Съобщенията прѣзъ планината сѫ затруднителни. Освѣнъ пѫтеки има и едно шоссе, което минува по западнитѣ склонове и съединява България (г. Кюстендилъ) съ Македония (г. Крива-Паланка). Шоссето минува прѣзъ Уземската сѣдловина.

За забѣлѣзване е пограничний връхъ Црна скала; тука има построена една малка казарма за пограничната българска стража. Отъ Црна скала се гледа къмъ югъ поле съ живописно расположений градецъ: Царево село (въ Македония).

Прѣзъ Уземската сѣдловина е проектирана да мине желѣзницата, която има да съединява София съ Македония (прѣзъ Кюстендилъ и Крива-Паланка) споредъ другъ проектъ желѣзницата би могла да мине така: отъ р Вардаръ по притока ѝ Брѣгалница за Царево село, отгдѣто да се впусне въ клисурата Ваксово (Райковци) и оттука прѣзъ пограничния връхъ (561 м.) край р. Рѣчица и Елешница да стигне до Кадинъ мостъ (до р. Струма, на пѫтя Кюстендилъ — Дупница.

Троегранична планина. — Осоговската планина се съединява къмъ сѣверозападъ чрѣзъ продължението на Уземската сѣдловина съ Патарица (1673 м.) планина; на неѭ се събиратъ границитѣ на България, Сърбия и Турция. Патарица е планински вѫзелъ; отъ него излизатъ три водораздѣлни пограничнu планини, а именно: първата върви къмъ сѣверъ по сръбско-българската гра-

ница, по водораздѣла на р. Българска Морава и Струма. Втората върви къмъ югоистокъ и съединява Патарица съ Осоговската планина; тя образува границата между България и Турция (Македония) и дѣли водитѣ на р. Струма и Вардаръ (притокътъ ѝ Пшина). Третята планина отива къмъ югозападъ, образува сръбско-турската граница и дѣли водитѣ на р. Вардаръ (р. Пшина) и р. Морава.

Отъ върховетѣ на Патарица има хубавъ изгледъ къмъ всички страни. Къмъ истокъ се съглежда планинското Крайще съ цѣлъ редъ планини като Дукатска планина, личний врьхъ Црноокъ (1876 м.) и др. Въ дълбокитѣ долове на това Краище се събиратъ води за Струма, която излива слѣдъ дълго течение бистритѣ си води въ морето близу до Света Гора. Къмъ югъ гледаме Македония съ дълбоки долове, въ които се събиратъ води за р. Вардаръ, която има устието си до родното мѣсто на славянскитѣ апостоли Кирила и Методия. Къмъ западъ съгледваме сръбскитѣ страни (Враньско), които споредъ С. Стефанския договоръ влизахѫ въ прѣдѣлитѣ на цѣлокупна, велика България. Водитѣ оттука текѫтъ къмъ близката Българска Морава.

Родопскитѣ планини.

Рила се свързва на истокъ съ една система планински клонове, които испълватъ голѣмото пространство между Марица, Места и брѣговетѣ на Егейско море (между устието на поменѫтитѣ рѣки); тия планини се наричать Родопитѣ.

Името Родопи се споменува още прѣди Р Хр. у най-старпя еллински историкъ Херодотъ, който ги описва като: „Високи планини, гѫсто покрити съ всѣкакви гори и съ снѣгъ". Хомеръ въ своята Илиада казва: „снѣжнитѣ планини на Тракийцитѣ".

Родопитѣ се намиратъ олицетворени на старитѣ пари, като любовница на Хемъ (Стара-Планина), седяща на една скала съ цвѣтя въ рѫка

Почти въ срѣдата на Родопитѣ (въ Турция) се издига найвисокий Родопски врьхъ Крушево (около 2300 м.); той се прѣдставлява като планински вѫзелъ. Отъ него излизатъ три планини, а именно:

1) *Сѣверозападната* — съединява в. Крушево съ Рила и дѣли водитѣ на р. Места и Марица. Южнитѣ склонове се падатъ въ Турция (Македония), а сѣвернитѣ — въ България (съ исключение на нѣкои части),

2) *Сѣвероисточната* — се простира отъ Крушево до устието на рѣка Арда (до г. Одринъ). Планината образува водо-

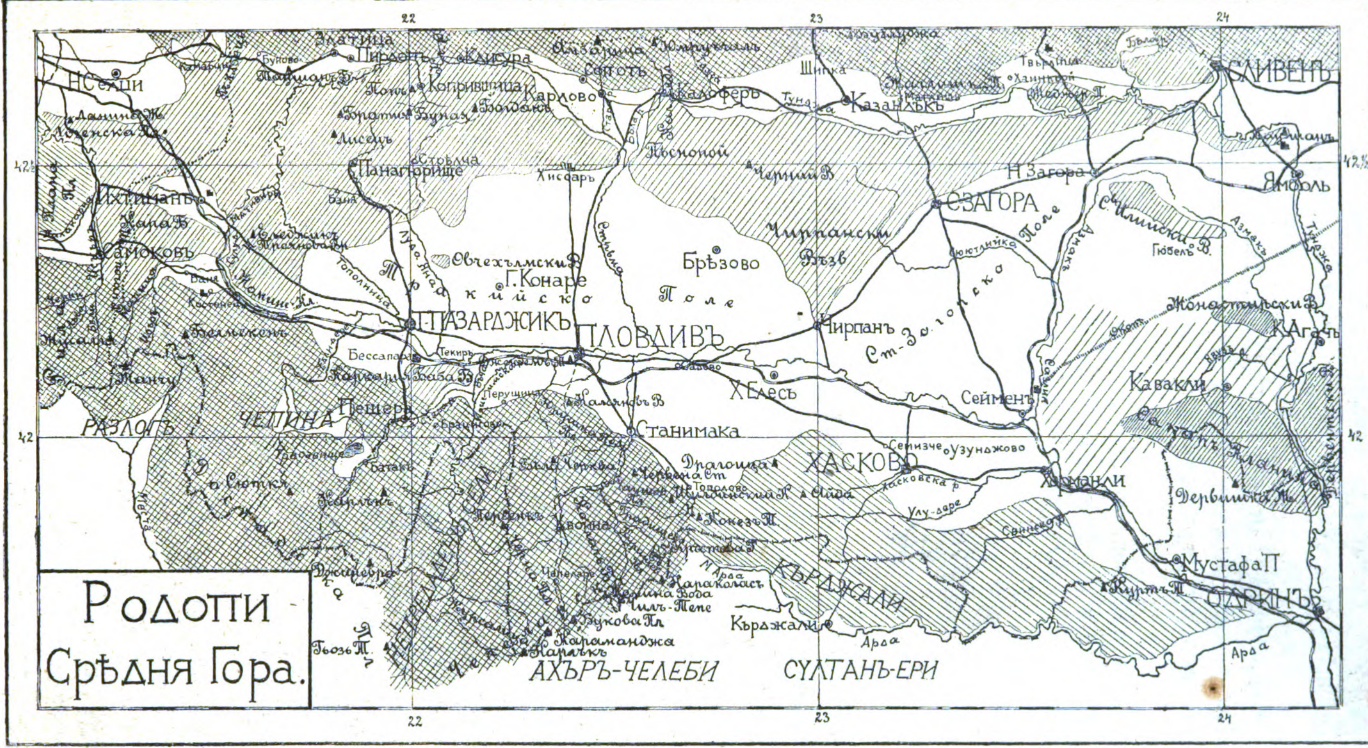

Фиг. 4.

(Съ бѣлъ цвѣтъ сѫ отбѣлѣжени полетата, съ прости чърти (линии)—низскитѣ планини, а съ кръстосани—високитѣ планини).

раздѣлъ на р. Марица и Арда; сѣвернитѣ склонове се падатъ въ България, а южнитѣ — въ Турция.

3) *Южната*—остава въ Турция; тя се простира отъ Крушево до брѣговетѣ на Егейско море и дѣли водитѣ на Марица и Места (въ долното имъ течение).

Въ кѫта между първата и втората планини се събиратъ водитѣ за р. Марица (главно чрѣзъ Кричимската и Чепеларската рѣки); въ кѫта между втората и третята планини — за р. Марица (главно чрѣзъ р. Арда), а въ кѫта на третята и първата — за р. Места.

Пространството между тѣзи планини е испълнено съ цѣлъ лабиринтъ планински клонове.

Споредъ горѣизложеното раздѣляме Родопскитѣ планини, до колкото тѣ се падѫтъ въ България, на: 1) сѣверозападна часть 2) сѣвероисточна часть и 3) расклоненията имъ (въ кѫта между двѣтѣ).

А. Сѣверозападната часть

се прѣдставлява, като една дълга и непрѣкѫснѫта планина, която се простира отъ СЗ къмъ ЮИ и съединява Рила съ Крушево. Съ Аврамовата сѣдловина тя се раздѣля на двѣ части, а именно на Западни Родопи и на Доспатска планина.

Прѣзъ Аврамова сѣдловина минува най-удобний пѫть отъ Македония (отъ Разлогъ) въ Южна България (за Т. Пазарджикъ) край Чепинската рѣка (прѣзъ с. Каменица). На водораздѣлното било между Места и Марица се намиратъ Аврамовитѣ колиби; тука се намира старъ пѫть, постланъ съ камъни (калдаръмъ).

Сѣверозападната часть образува водораздѣлътъ между р. Марица и Места; по водораздѣлното било минува турско-българската граница.

I. Западнитѣ Родопи

се простиратъ отъ Рила до Аврамовата сѣдловина. Съ Рила тѣ се свързватъ толкова тѣсно, щото строга и опрѣдѣлена граница между тѣзи двѣ планини не сѫществува.

За най-естественна граница между двѣтѣ планини се зима р. Марица (изворитѣ ѝ), която ги отдѣля съ единъ долъ. За тия мѣста споменува Овидий така: „Тамъ гдѣто ледовитата (т. е. снѣжната) Родопа се простира до сѣнчестия (гористия) Емъ (Стара-Планина. т. е. южнитѣ ѝ прѣдпланини: Ихтиманската планина), светий Хебръ (т. е. Марица) извожда растопенитѣ води".

Върховетѣ ѝ сѫ много подобни на рилскитѣ; подобно както въ Рила, срѣщатъ се и тука планински езерца. По билото се на-

мират сухи паши, наречени «чалове»; споредъ това носжтъ тукашнитѣ върхове, названията си като: Равни-Чалъ, Срѣдни-Чалъ и и др. Близу до Аврамовата сѣдловина се простира по билото пространното Вълчо-поле (Куртовско). Срѣдната височина на Западнитѣ Родопи е както Рилската (около 2100 м.); най-личний връхъ е Белмекенъ (2641 м.).

Съобщенията сж много затруднителни; има нѣколко пжтеки, проходими само лѣтѣ.

Една пжтека излиза отъ с. Кюстенецъ, възлиза на билото на Западнитѣ Родопи, гдѣто се намиратъ пространни поляни (Вълчо поле) и слиза послѣ по единъ тѣсенъ долъ въ Македония (въ с. Куртово).

На истокъ отъ Рила минува една пжтека; тя почева отъ с. Радоилъ и отъ с. Баня — въ два клона. Тия клонове се съединяватъ около върхътъ Сиврика въ една пжтека; тя забикаля върховетѣ Мусала-Чалъ и Муста-Чалъ и слиза въ Разложско; височината ѝ е 2130 м.

Сѣверни расклонения на Западнитѣ Родопи. Пространството между пограничното било, Чепинската рѣка (отъ Аврамовитѣ колиби до с. Еллидере) и р. Марица, е испълнено съ сѣвернитѣ расклонения на Западнитѣ Родопи.

Срѣдната имъ височина достига до 1400 м.

Хубавитѣ гори, които сж покривали сѣвернитѣ имъ склонове, сж били немилостиво опустошени отъ барона Хирша, който прѣди освобождението, 12 години нарѣдъ, е искоренявалъ борови и елови гори на едно пространство отъ 30 квадр. километра. Баронъ Хиршъ е притѣжатель на близката желѣзница; отъ станцията Бѣлово той е искаралъ дървенъ материалъ съ стойность отъ нѣколко милиона лева.

Прѣзъ планинскитѣ клонове минуватъ нѣколко пжтеки, а именно: отъ Бѣлово прѣзъ една мѣстность, наречена Алабакъ, за Чепинско. По тази пжтека минуватъ и съ кола. — Отъ Бѣлово се отива къмъ пограничното било по единъ долъ, нарѣченъ Юнъ (Юндала), между Вълчо поле и Аврамовитѣ колиби; оттука се слиза въ Разложско (за кждѣ с Якоруда).

2. Доспатската планина (Доспатъ-Яйла)

се простира съ югоисточно направление отъ Аврамовата сѣдловина до Крушево. Срѣдната ѝ височина е около 1650 м. съ лични върхове: Джинерва и Гьозъ-Тепе. По билото ѝ се простира една голѣма планинска поляна, нарѣчена Доспатско поле (Доспатъ-Яйла); то е 8 часа дълго и около 2—3 часа широко. Въ полето има едно езерце, нарѣчено Среброрѣченско блато (Гюмушъ-дерски гьолъ).

Доспатската планина образува водораздѣлъ на Марица и Места (главно притокътъ ѝ Доспатска рѣка).

Въ България се пада само една малка часть отъ нея (сѣверозападната).

Името Доспатъ, види се да е произлѣзло отъ византийското име на владѣ-

телитѣ, тъй нарѣченитѣ деспоти, които сѫ владѣли тука прѣди дохожданието на Турцитѣ (напр. деспотъ Момчилъ).

Въ турско врѣме, въ царуванието на султанъ Мохамедъ IV, тази планина се е славила много. Мохамедъ много обичалъ ловътъ, а особенно въ Тракия и Тессалия. Въ 1671 год. прѣзъ пролѣтьта султанътъ за пръвъ пѫть е тръгнѫлъ за височинитѣ на Родопитѣ, на Доспатъ-Яйла Това му дохождание се помни до днесь, та се показва, на кѫдѣ е билъ пѫтьтъ му, сарайтъ му и неговата баня.

Отъ върха Гьозъ-Тепе (български: връхъ съ изгледъ) се съгледва ужъ Егейско море. На върха се намиратъ развалини отъ единъ „царски палатъ" и една „царска могила." Тукъ е била славната светиня на старото тракийско племе Бесси, които сѫ живѣяли въ Родопитѣ. Тази светиня е посѣтилъ Александръ Великий и когато е излѣлъ на олтара вино за жертва, пламъкътъ ужъ високо се издигнѫлъ надъ покрива. Това прѣдсказвало, че Александръ ще стане великъ царь.

Съобщенията прѣзъ тази планина сѫ твърдѣ мѫчни.

Прѣзъ Доспатската планина минува пѫтьтъ отъ Южна България (Т. Пазарджикъ) за Македония (Неврокопъ) прѣзъ Батакъ за Разложско. Пѫтьтъ е много неудобенъ.

Сѣверни расклонения на Доспатската планина. Голѣмото пространство между Доспатската планина, Марица, Чепинската и Кричимската рѣки е испълнено съ расклоненията на Доспатъ. Срѣдната имъ височина достига до 1300 м.; личнитѣ имъ върхове сѫ: Сютке (2183), Баташски Карлъкъ (2078 м.) и Каркария (1493 м., до с. Еллидере).

Отъ кръстосванието на планинскитѣ клонове образуватъ се три малки котловини, а именно: Чепинската, Баташската и Пещерската. Баташската котловина по формата си прилича на единъ трижгълникъ; въ крайния ѝ юго-источенъ кѫтъ лежи селото Батакъ; близо до него се намира едно блато, нарѣчено тресавище (Баташско блато).

Името и сѫдбината на Батакъ се знае по цѣлъ свѣтъ. Тука въ 1876 г. родопскитѣ Помаци исклали жителитѣ му и изгорили селото. До 5000 Българе — мѫже, жени и дѣца — сѫ загинѫли тукъ исклани, или въ пожарътъ, който е обърнѫлъ цѣлий Батакъ съ 900 кѫщи на прахъ и пепелъ. Още до днесь можешъ да видишъ тука слѣдитѣ отъ ужасното происшествие. Черепи съ рани отъ ятаганитѣ, купове отъ человѣчески кости и бѣлѣзи отъ кръвьта по стѣнитѣ до единъ человѣшки бой на високо сѫ се виждали въ Баташската черква още прѣди нѣколко години.

На сѣвероистокъ отъ Пещерската котловина (на югоистокъ отъ Т. Пазарджикъ) се растила една низка прѣдпланина нарѣчена Баба-Баири; срѣдната ѝ височина е около 380 к.

Баба-баири се състои отъ голи варовити ридове; отдѣлнитѣ части на тия ридове си иматъ мѣстни названия. Най-високий нихенъ връхъ е Еленинъ връхъ (537 м., на югъ отъ с. Саладиново). При сѣвероисточнитѣ поли на Баба-баири се намира единъ голѣмъ изворъ (до с. Текира).

При сѣвернитѣ поли на Баба-Баири се намиратъ до селото Башикара

слѣди отъ единъ старъ градъ (Бессапара) Този градъ е билъ въ врѣмето около Р. Христово столица на тракийското племе Бесси, които сѫ живѣли въ Родопитѣ и сѫ били прочути по своята войнственность и своето рударство.

Сѣвернитѣ расклонения на Доспатската планина сѫ мѫчно проходими.

Въ тѣхъ срѣщаме най-неудобнитѣ проходи. Понеже всичкитѣ пѫтеки вървѫтъ по наклонностьта на стръмни клонове и сѫ много тѣсни, то не само, че сѫ недостѫпни за кола, но въ много мѣста и коне не могѫтъ да се разминѫтъ. Зимно врѣме пѫтекитѣ сѫ въобще непроходими.

Има нѣколко пѫтеки. Най-источната иде отъ Т. Пазарджикъ прѣзъ Пещера за с. Батакъ; отъ тука прѣзъ върха Семеръ-Аланъ се слиза въ дола на рѣката Бегликъ и отъ Ташъ-Боазъ (Камъненъ проходъ) се качва отново на върха Яланъ-Тепе и слиза въ Неврокопъ. Височината му е 1922 м., а дължината 58 км.

Отъ Т. Пазарджикъ за Батакъ се минува съ кола, а отъ Батакъ за Неврокопъ е пѫтека Отъ Ташъ-Боазъ нататъкъ се минува Доспатската планина (на западъ отъ Джиневра).

Съ отстѫпванието на Турция на тъй нарѣченитѣ «помашки непрѣдадени села» (прѣзъ 1886 год.) югоисточний край на Доспатскитѣ расклонения (край Кричимската рѣка) влиза въ турската държава.

Въ околностьта на Пещерската котловина се е разработвала едно врѣме желѣзна руда.

Въ г. Пещера е имало седемь самокова (чукове за ковавие желѣзо) и много видни-пещи, въ които се е растопявала рудата.

Б. Сѣвероисточната часть

се простира отъ Крушево чакъ близу до устието на р. Арда. Чрѣзъ Тополовския проходъ тя се раздѣля на двѣ части, а именно: на западна, нарѣчена Чепеларска планина, и на источна, нарѣчена Источни Родопи (низски Родопи).

Сѣвероисточната часть на Родопитѣ дѣли водитѣ на р. Арда и Марица: турско българската граница минува по билото ѝ (съ исключение на нѣкои части).

Тополовский проходъ (Арпа-Гедикъ) съединява Южна България съ долината на р. Арда (тъй нарѣченото Ахѫ-Челебийско); проходътъ е 990 м. високъ и 17 км дългъ. Прѣзъ него сѫ бѣгали Турцитѣ, когато сѫ били принудени да отстѫпватъ отъ Пловдивъ (въ русско-турската война за освобождението). Тогава една часть отъ русската кавалерия е прѣслѣдвала, слѣдъ боя при Пловдивъ (на 3 Януарий 1878 год.), разбѣгѣлата се турска войска.

1. Чепеларската планина

се простира по границата на България и Турция, отъ Крушево до Тополовския проходъ. Срѣдната ѝ височина надминува оная на съсѣдната Доспатска планина; по тѣсното ѝ било се издигатъ лични върхове: Караманджа (1885 м., малко на югоистокъ отъ Чепеларе), Букова планина, Чилъ-Тепе (1997), Момина-

Вода, Караколасъ, Кръстова Гора и най-источний Кокезъ-Тепе (1535 м., до Тополовския проходъ).

Съобщенията прѣзъ тази планина сѫ много затруднителни.

Между Караманджа и Букова планина минува тъй нарѣчената бѣломорска пѫтека; тя съединява Пловдивъ съ Егейското море въ права линия. Прѣзъ Чепеларската планина се минува отъ Чепеларе за Пашмакли (въ Турция, на СИ. до Крушево).

Сѣвернитѣ расклонения на Чепеларската планина испълняватъ голѣмото пространство между Пловдивското поле, Кричимската и Чепеларската рѣки.

Отъ в. Караманджа излиза съ сѣверно направление чакъ близу до Пловдивското поле Черна планина (Кара-Балканъ).

Втора планина (по-низка) е Калъчъ-Бурунъ (или Радова Балканъ); той се спуща отъ върха Момина-Вода на сѣверъ и се свършва до Чепеларската рѣка.

Други малки (по-источни) планини излизатъ отъ върха Караколасъ и отъ върха Кръстова-Гора; тѣ носятъ название Куришевска планина и Градище планина.

Послѣдната (най-источната) планина излиза отъ върха Кокезъ-Тепе на С.З. прѣзъ върха Щилдиндский камъкъ и се распростира въ Чаушовска планина (1312), която се спуща стръмно на западъ къмъ Чепеларската рѣка, а на сѣверъ къмъ Пловдивското поле. Въ тази планина се издига личний връхъ Червена Стѣна (1470), който се гледа много добрѣ отъ Пловдивското поле, като една стръмна скала надъ Станимака.

Черна планина и расклоненията ѝ испълняватъ пространството, между Кричимската и Чепеларската рѣки.

Черна планина образува водораздѣлътъ на поменѫтитѣ двѣ рѣки; срѣдната ѝ височина достига 1800 м. съ лични върхове: Персенкъ-Тепе (2076) и Тѫмрашъ-модеръ (1988). Най-сѣверното продължение на Черна планина се свършва до Пловдивското поле съ Калояновъ върхъ (798 м., на югозападъ отъ Пловдивъ, до с. Марково).

Отъ Черна планина излизатъ откъмъ западъ и истокъ многобройни планински клонове, които испълняватъ останѫлото пространство между горѣпоменѫтитѣ рѣки и Пловдивското поле.

Въ 1886 год. на Турция е било отстѫпено пространството между Кричимската рѣка и Черна планина (тъй нарѣченитѣ: «непрѣдадени помашки села.»)

Отъ источнитѣ клонове, които се спущатъ отъ Черна планина къмъ Чепеларската рѣка сѫ за забѣлѣзвание:

1) *Персенкъ планина,* съ источно направление на височина 2076 м., излиза отъ Персенкъ-тепе.

2) *Бѣлоцерквенска планина,* излиза отъ върха Тѫмрашъ-модеръ на истокъ, съ лични върхове Св. Илия (1142) и Бѣла Церква (1664).

3) *Юрушско-полянска планина,* спуща се въ Пловдивското поле, съ срѣдня височина 1330 м.

Между Юрушко-полянската планина и Чаушовската се намира тѣсний долъ на Чепеларската рѣка, съ живописно расположений градъ Станимака.

Въ дола, задъ Станимака (на югъ), на една доста висока скала се намиратъ развалини отъ едно старо градище съ една стара черква. До това градище е имало единъ старобългарски паметникъ — надписъ, който билъ вдълбанъ въ скалата, отдолу подъ основитѣ на градището. Надписътъ гласилъ: „Въ лѣто 6739 (отъ сътворението на свѣта т. е. въ 1231 год.) богомъ въздвиженій царь Асѣнь Блъгаромъ и Гръкомъ, таже и прочимъ странамъ постави Алексѣ севаста и съзида сей градъ.“ — Този драгоцѣненъ паметникъ, подиръ освобождението на България, е билъ затритъ отъ нѣкои прѣкалени гърцки патриоти отъ Станимака

Прѣзъ тѣзи източни расклонения минува тъй нарѣчений бѣломорски пѫть отъ Пловдивъ за Бѣло море, а именно тази часть на пѫтя, която минѫва отъ Пловдивското поле прѣзъ Бѣла църква, с. Хвойна и край Гюндузица планина за Чепеларе

Отъ западнитѣ клонове, които се спущатъ до Кричимската рѣка, която е за забѣлѣзване, главно:

Мурсалица планина излиза на СЗ отъ върха Карлъкъ.

2. Източни Родопи.

(Низки Родопи).

Источнитѣ Родопи завзематъ пространството между рѣкитѣ Марица и Арда и отъ Тополовския проходъ до ѫгъла на сливанието на двѣтѣ рѣки (близу до Одринъ). Источнитѣ Родопи иматъ срѣдня височина 600 м. и образуватъ водораздѣлътъ на Арда и Марица.

На 15 км. къмъ югъ отъ града Хасково Источнитѣ Родопи се раздѣлятъ вилообразно на два клона, отъ които южний образува водораздѣлътъ между Арда и притокътъ на р. Марица: Домузъ-Дере (Свинска рѣка) и достига чакъ близу до Одринъ. На него се издигатъ личний върхъ: Куртъ-Тепе (Вълчий врѣхъ, 700 м.)

Сѣверний клонъ служи за водораздѣла на рѣкитѣ Домузъ-дере (Свинска рѣка) и Улу-дере. На него се издигатъ лични върхове: Драгоица (812) и Айда (1142). Тия върхове се гледатъ отъ Пловдивското поле като най источни родопски върхове.

По сѣвернитѣ склонове на Низкитѣ Родопи, до селото Семизче (бившето село Клокотница) се е срѣщнѫла прѣзъ пролѣтьта 1230 год. българската войска подъ прѣдводителството на царь Иванъ Асѣнь II съ грѫцката войска, на чело съ епирски деспотъ Тодоръ Комнинъ, който е билъ заплѣненъ живъ Царь Асѣнь тогава съ храбрата си войска е славно побѣдилъ и завоевалъ всичката страна до Солунъ и Драчъ (до Адриатическото море)

По формата и строението си Источнитѣ Родопи се отличаватъ отъ останѫлата часть на Родопитѣ. Първо, клоноветѣ значително се увеличаватъ на дължина и склоноветѣ имъ сѫ много наклонни; второ, въ тѣхъ не срѣщаме дълбоки и къси долове и по височината си тѣ сѫ $2^1/_2$ пѫти по-низки. При подобенъ топографически характеръ тѣ сѫ по-удобни за обработвание и за заселвание. Съобщенията прѣзъ тази планина не сѫ мѫчни.

Два главни пжтя минуватъ прѣзъ И-тѣ Родопи, та съединяватъ долината на Арда съ Марица. Първий минува прѣзъ Хасково и слиза прѣзъ два планински клонове въ долината на Арда (въ селото Семанъ-Пашаларъ). Дължината на този пжть отъ Хасково до Арда е 35 км. Най-високото мѣсто на прохода е 549 м (между селата Тепеджикъ и Тепеалтж). — Вторий пжть минува прѣзъ с. Теке-кьой, Кадж-кьой, Ходжа-кьой и др. въ долината на Арда. Най-високото мѣсто на прохода е 518 м. (между селата Кадж-кьой и Ковать-кьой).

Въ 1886 год. една часть отъ источнитѣ Родопи (тъй нарѣченото Кърджалийско) е била отстжпена на Турция.

Общий характеръ на Родопитѣ.

Външенъ видъ и рѣки. По формата на строението си Родопитѣ се различаватъ отъ другитѣ планини въ България. Тѣ се прѣдставляватъ като една цѣла система планински клонове, кръстосани въ всевъзможни направления. Това кръстосвание е причина на кривулчестото течение на рѣкитѣ въ Источнитѣ Родопи. При всичко, че общото течение на рѣкитѣ е отъ югъ къмъ сѣверъ, т. е. отъ водораздѣла на Родопитѣ къмъ Марица, нъ малкитѣ клонове го измѣняватъ, като правжтъ рѣкитѣ кривулчести. Споредъ това и дължината на рѣкитѣ излиза 3 до 4 пжти по-голѣма, отколкото би била, ако тѣ течехж направо.

За примѣръ нека вземемъ рѣката Еллидере (Чепинската), устието на която се намира на 34 км. отъ изворитѣ си, а тече на дължина 96 км.

Исторически спомени. — У родопското население сж се съхранили многобройни спомени за българскитѣ войводи, които едно врѣме сж владѣли надъ тия планини. Тѣ сж били: Иванко, убиецътъ на царь Асѣня I, Момчилъ и Славъ-войвода. По името на послѣдний още въ XVI-й вѣкъ Родопитѣ сж се наричали «Славиеви гори».

До днесь още стари овчари наричатъ Родопитѣ съ старобългарското имъ название: попъ Славова планина

Болѣринътъ Иванко най-напрѣдъ е билъ византийски управитель на Пловдивъ и на родопскитѣ градища близу до Пловдивъ. Подиръ туй цѣлитѣ Родопи сж минжли въ ржцѣтѣ му. Въ 1193 год. той е билъ заробенъ отъ Византийцитѣ.

Деспотъ Славъ е билъ почти независимъ български господаръ на Родопитѣ.

Най-голѣма слава обаче въ народната паметь си е приобрѣлъ Момчилъ войвода; неговото сѣдалище е било въ града Ксантия. По-насетнѣ той е билъ разбитъ отъ византийския царь Кантакузенъ (съ помощьта на турския му съюзникъ Омаръ-Бей, владѣтель на Смирна), при стѣнитѣ на града Периторъ (въ 1345 год.). Момчилъ юнашки погинжлъ въ борбата. Съ тая юнашка смърть личностьта на Момчила се е много въздигнжла. Това впечатление е заякнжло въ народнитѣ пѣсни, чрѣзъ които и до днесь Момчилъ живѣе у народа.

Население. Въ западната часть на Родопитѣ живѣжтъ Помаци (Българе съ мохамеданска вѣра). Много важенъ е въпросътъ, кога е станжло потурчванието на тѣзи Българе. Въ най-голѣмъ размѣръ, види се, потурчванието е станжло въ врѣмето на султанъ

Мохамеда II-й и главний му везиръ Мохамедъ-Кюпрюли (въ 1656—1661 год.). Споредъ раскази и прѣдания на стари Помаци потурчването на Българетѣ принадлежи къмъ най-ужаснитѣ събития на българската история. Помацитѣ съзнаватъ, че прадѣдитѣ имъ сж били християне, нъ не искатъ да знаѭтъ че сж Българе, ако и да говорѭтъ чистъ български езикъ. Турский езикъ тѣ наричатъ «Свински».

Названия на родопскитѣ крайща. Планинската страна между Доспатската планина, Черна планина и Чаушовската планина, се нарича Рупчосъ. Крайщето около Станимака се нарича Конушъ, а около Чепинската рѣка — Чепино.

Въ Турция се пада „Ахжчелебийско (по р. Арда), Доспатъ (въ Доспатската планина), Разлогъ (въ жгъла между Пиринъ, Рила и Родопитѣ) и Бабекъ (по южнитѣ склонове на западнитѣ Родопи).

Стара-Планина.

Рила се свързва на сѣвероистокъ чрѣзъ едни низки планини (Ихтимански) съ Стара-Планина до върха Етрополска Баба (на истокъ отъ София), отдѣто тя се раздѣля на два клона. Единъ клонъ отива отъ Баба на сѣверозападъ чакъ до сръбската граница (до р. Тимокъ), а другия — отъ Баба право на истокъ чакъ до брѣговетѣ на Черно море. Рѣката Тимокъ отдѣля Стара-Планина отъ расклоненията на Карпатскитѣ планини.

Най-югозападнитѣ отклонения на Карпатитѣ испълватъ, въ видъ на едни възвишенности (на височина отъ 600 до 1200 м.), сѣвероисточната часть на Сърбия, между р. Тимокъ и Морава Р. Тимокъ отдѣля тия възвишенности отъ Балкана, а р. Дунавъ отъ Карпатитѣ (отъ Банатската планина) Дунавский проломъ се нарича Желѣзни Врата; тука Дунавътъ тече въ едно тѣсно, до 2000 крачки широко корито, което се стѣснява на нѣкои мѣста до 100 раскрача. Отъ двѣтѣ страни на пролома, въ дължина 12 геогр. мили, стърчѫтъ високи стръмни скали, които образуватъ естественни скални врата.

Успоредно съ Стара-Планина, откъмъ сѣверъ и югъ се простиратъ по-низки прѣдпланини; споредъ това строение, съотвѣтственно на Алпитѣ и Апенинитѣ, Стара-Планина се дѣли на три части:

1) Срѣдната планина — Стара-Планина (Голѣмий Балканъ).

2) Южнитѣ прѣдпланини — Срѣдньогорскитѣ планини и

3) Сѣвернитѣ прѣдпланини — Малкий Балканъ съ Крайдунавската равнина.

Споредъ това Стара-Планина съ прѣдпланинитѣ си пълни почти цѣла България, между р. Дунавъ, Черно море и пограничнитѣ планини (Родопитѣ, Рила и Осоговската планина) и Сърбия.

I. Стара-Планина.

(Голѣмий Балканъ).

Стара-Планина се почева до р. Тимокъ съ върха **Вршка-Чука** (между г. Кула и Зайчаръ) и се простира на югоистокъ до върха **Баба**, отдѣто отива право на истокъ чакъ до брѣговетѣ на Черно море (между Бургашския и Варненския заливи), гдѣто се свършва съ **Еминския мисъ** (носъ).

Стара-Планина образува водораздѣлъ на Егейското и Черното морета (съ исключение на р. Искъръ и Нишава).

На цѣлото си продължение (350 килом.) Стара-Планина е пробита само на двѣ мѣста, а именно отъ р. Искъръ и р. Луда Камчия.

Ще рѣче че, ако тръгнемъ по билото на Стара-Планина отъ Вршка-Чука за Еминския мисъ, ще газимъ вода само на двѣ мѣста, а именно тамъ, дѣто споменѫтитѣ рѣки пробиватъ планината.

Стара-Планина раздѣля България на двѣ части, а именно на южна и сѣверна.

Споредъ строението си Стара-Планина се раздѣля на три части:

1) *Западна часть* (отъ Вршка-Чука до Баба), съ направление отъ сѣверозападъ къмъ югоистокъ и пробита отъ р. Искъръ.

2) *Срѣдня часть* (отъ Баба до Желѣзнитѣ Врата, на сѣверозападъ отъ Сливенъ), съ источно направление и

3) *Источна часть* (отъ Желѣзнитѣ Врата до Еминския мисъ), съ источно направление и пробита отъ р. Луда Камчия.

Хидрографически тази часть на Стара-Планина принадлежи къмъ р. Дунавъ. Отъ сѣвернитѣ, както и отъ южнитѣ склонове текѫтъ дунавскитѣ притоци.

А. Западната часть

на Стара-Планина се простира съ направление отъ сѣверозападъ къмъ югоистокъ, отъ в. Вршка-Чука чакъ до в. Етрополска Баба. Искъръ ѭ прѣсича на прѣко въ единъ тѣсенъ долъ, нарѣченъ **Искърский проломъ**, та ѭ раздѣля на двѣ части, отъ които западната е по-дълга, а источната по-къса.

За пролома знаелъ Хедротъ прѣди 2340 години (450 г. прѣди Р. Хр.). Той пише въ своето списание слѣдующето: „Отъ планината Родопи тече рѣка Скиосъ (Искъръ), като пробива Хемосъ (Балкана) посрѣдъ и се влива въ Истъръ (Дунавъ).

Прѣзъ Искърския проломъ е проектирана желѣзницата, която има да съедини Сѣверна България съ София. Въ пролома ще има нужда отъ направата отъ около 30 мостове и нѣколко тунела.

Фиг. 5.

Минуванието пролома е за сега почти невъзможно. Има само една пѫтека, която на много мѣста е опасна за минувание Когато не може да се гази р. Искъръ, когато има много вода, минуванието е почти невъзможно.

Срѣдната ѝ височина достига около 1700 м., а отдѣлнитѣ ѝ върхове, както: Миджуръ (Цицоръ, 2166) Берковски Комъ (2006) и др., надминуватъ тази височина.

Къмъ южнитѣ склонове на Стара-Планина се присъединява единъ редъ по-низки планини, нарѣчени: Малка-Планина и Мургашъ планина (на истокъ отъ р. Искъръ).

Сѣверний склонъ на Стара-Планина е късъ и стръменъ, а южний по-дълъгъ; слѣдователно, по-малко стръменъ.

Споредъ това планината, гледана отъ сѣверъ, се прѣдставлява много по-великолѣпна, отколкото отъ южната страна. Отъ югъ щѣше да се прѣдставлява доста великолѣпна, ако да не се намирахѫ прѣдъ нея Малката-Планина и Мургашъ. Гледана отъ Софийското поле, тя е затулена въ по голѣмата си часть отъ прѣдлежащитѣ ѝ планини.

Южний склонъ на тая планина, отъ Софийското поле (отъ с. Костинбродъ до билото на планината (до Берковишския проходъ), има въ въздушна линия 4 географически мили, когато сѣверний склонъ, отъ билото до политѣ (при с. Клисура), едва има двѣ географически мили. Споредъ това се види, че стръмний склонъ лежи на сѣверната страна на планината.

Раздѣление. Споредъ близулежащитѣ мѣстности (проходи, градове и пр.) Стара-Планина се подраздѣля на нѣколко части: Кадибоазската, Светониколската, Чипровската, Берковската, Вратчанската и Голѣма планина.

Сръбско-българската граница минува отъ Вршка-Чука по билото чакъ близу до в. Комъ, така щото западнитѣ и южнитѣ склонове на Кадибоазската, Светониколската и Чипровската планини се падатъ въ Сърбия.

Кадибоазската планина се простира съ малко югоисточно направление отъ Вршка-Чука до Иванова-Ливада (на югозападъ отъ г. Бѣлоградчикъ), по водораздѣла на р. Тимокъ и други нѣкои дунавски притоци (Ломъ, Арчарица и др.). Най-удобно мѣсто за прѣминуванието ѝ е: Кадибоазский проходъ.

Между Вршка-Чука и устието на Дунава се простира Крайдунавската равнина съ срѣдня височина 300 м. (надъ морето), така щото Вршка-Чука се подига изъ равнината само съ около 400 м. на високо.

Срѣдната височина на Кадибоазската планина достига до около 1000 м., нъ отдѣлни върхове, като Бабинъ-Носъ (1120), Едрепче (1377), Червений-Градъ (1250) и др. надминуватъ тази височина.

Кадибоазский проходъ съединява гр. Бѣлоградчикъ съ долината на Тимокъ Дължината на цѣлия проходъ е около 19 км. — Кадибоазъ е играялъ важна роль още въ старитѣ врѣмена (прѣди около 1500 години), както показватъ слѣдитѣ отъ единъ римский пѫть (калдаръмъ), който е съединявалъ Дунавътъ съ Нишъ.

До сѣвернитѣ поли на Вршка-Чука минува пѫть, който съединява Зайчаръ (въ Сърбия) и Кула (България).

Българско-сърбската гранична чърта раздѣля Вршка-Чука на двѣ нееднакви части; по-голѣмата принадлежи на Сърбия, а по-малката на България. Тази чука се простира отъ И къмъ З; стръмно се спуща къмъ България, а полегато къмъ Сърбия. Въ долнята и южната часть на Вршка-Чука, въ Сърбия, се намира камънно-вѫгленна рудница, която се разработва. Види се, че раскопаванието на рудницата да е достигнѫло (подъ земята) въ българска територия.

Вршко-Чукскитѣ вѫглища сѫ отъ много добро качество. За изнасянието имъ е направена една тѣсна желѣзница, която съединява рудницата съ Дунава (до Радуевацъ, дължина 86 км.). Нѣма съмнѣние, че тѣзи вѫглища минуватъ подъ земята въ България.

Светониколската планина се простира отъ в. Иванова-Ливада до в. Миджоръ (Мицоръ, на западъ отъ Чипровецъ) по водораздѣла на р. Тимокъ и Ломъ. Най-удобното мѣсто за прѣминуванието ѝ е Светониколский проходъ.

Срѣдната височина на планината достига до 1700 м.; слѣдователно тя е много по-висока отъ Кадибоазската Отдѣлнитѣ ѝ върхове, като: Орлина-Чука (1744), Меджова (1976) и др. надминуватъ тази височина Миджоръ (2166 м.) е най-високий врѣхъ въ цѣлата западна часть на Стара-Планина.

Светониколский проходъ достига 1378 м височина надъ морската повърхность, и само 908 надъ окрѫжающата мѣстнось (до политѣ на планината). Прѣзъ прохода минува шоссе-пѫть, направенъ по заповѣдь на Мидхадъ-паша (въ 1863 год.). Дължината на прохода е 23 км.

Изгледътъ отъ билото на планината е великолѣпенъ. Къмъ ЮЗ се издига Сува планина (въ Сърбия), по-надалечъ къмъ западъ острий Капаоникъ (най-високий врѣхъ въ Сърбия), на ЮИ българскитѣ планини Руй и др., а на сѣверъ Малкий Балканъ, задъ който се простира непрѣгледната крайдунавска равнина. Отъ Миджоръ се съгледвать и други сръбски върхове, като Столъ. Ртань, Ястребацъ и др На югозападъ отъ Миджуръ се пада Бабинъ-Зѫбъ (въ Сърбия); той има любопитенъ очеркъ съ остри издатки, въ видъ на разѣденъ зѫбъ, отъ което си е получилъ и названието.

Чипровската планина се простира отъ в. Миджуръ до в. Берковски-Комъ, по водораздѣла на р. Огоста и р. Нишава (притокътъ ѝ Височница). Южнитѣ ѝ склонове, както и ония на Светониколската и Кадибоазската планина се падатъ въ Сърбия.

Чипровската планина се е славила въ XII-й и XIV-й вѣкъ съ разработвание на оловно-среброносни руди, които се криѭтъ въ нѣдрата ѝ.

Минувание прѣзъ Чипровската планина е много затруднително; има само нѣколко пѫтеки.

Комската пѫтека отъ г. Берковица покрай Комъ за с. Комщица.

Пѫтеката, която минува отъ Берковица, прѣзъ мѣстностьта Здравчиница и слиза въ с. Сѣнокосъ

Друга пѫтека иде отъ Чипровци покрай Три-Чуки за Пиротъ (Пиротската пѫтека)

Важностьта на тия пѫтеки се заключава въ това, че тѣ сѫ единственнитѣ най-кратки пѫтища. които съединяватъ Дунавътъ съ Македония.

Отъ в Черний върхъ (на западъ отъ в. Комъ), до ѫгъла на сръбската граница, се гледа откъмъ югоистокъ гр. София, а откъмъ сѣверъ странитѣ около Дунава

Срѣдната височина на Чипровската планина достига 1800 м.

Берковската планина се простира отъ в. Комъ до Искърския проломъ. Планината е проходима прѣзъ Берковския (Гинцкия) проходъ.

Срѣдната височина достига 1600 м.; нъ отдѣлни върхове, като: Комъ (2006), Тодорови-Кули (1793) и Козница (1793) надминуватъ тази височина.

Комъ се състои отъ два остри голи върхове, отъ които западний се нарича Голѣмий Комъ (2006), а источний — Малкий Комъ (1961). — Отъ върховетѣ на Комъ се гледатъ Витоша, Рила, гр. София, Крайдунавската равнина и др — Берковский (Гинцкий) проходъ е единъ отъ най-удобнитѣ проходи въ западната С. Планина. При всичко, че сѣверната стръмнина на планината е отъ 25—30°, а въ нѣкои мѣста още по-вече. Берковский проходъ е най-кѫсата линия, която съединява Дунавътъ съ Софийското поле. Дължината на цѣлия проходъ е 44 км. Шоссето, което слиза по сѣверния стръменъ склопъ на планината (отъ билото до с. Клисура), се извива въ видъ на змия. На самото било има единъ ханъ (Петроханъ) и телеграфо-пощенска станция. Отъ би-

лото на прохода се отдѣля една пѫтека на западъ къмъ с. Комщица, отгдѣто минува удобенъ коларски пѫть за Пиротъ (въ Сърбия), край р. Височница.

Берковский проходъ достига 1526 м. надморска височина; близкий М. Комъ се издига 435 м. по-нависоко отъ билото на прохода.

Вратчанската планина (фиг. 6) се пада вънъ отъ староплaнинската линия; тя се издига отъ една триѫгълна основа, която е ограничена на югъ съ Искърския проломъ (отъ с. Облетня до с. Мездра), на сѣверъ съ Орханийско-Берковското шоссе (частьта му отъ с. Мездра прѣзъ г. Вратца до с. Сердарска-Махала), а на западъ съ линията, която съединява с. Сердарска-Махала, Озирово, Бѣлорѣчка, Дупни-Връхъ и Облетня. Склоноветѣ на планината сѫ стръмни, въ видъ на стѣни, а особенно откъмъ Искърский проломъ. Въ сѣверозападния кѫтъ на планината се издига личний връхъ Котла и Касината (ок. 1100 м.), а до источния кѫтъ в. Волъ, гдѣто е загинѫлъ борецътъ за освобождението на България — Хр. Ботйевъ (въ 1876 год.).

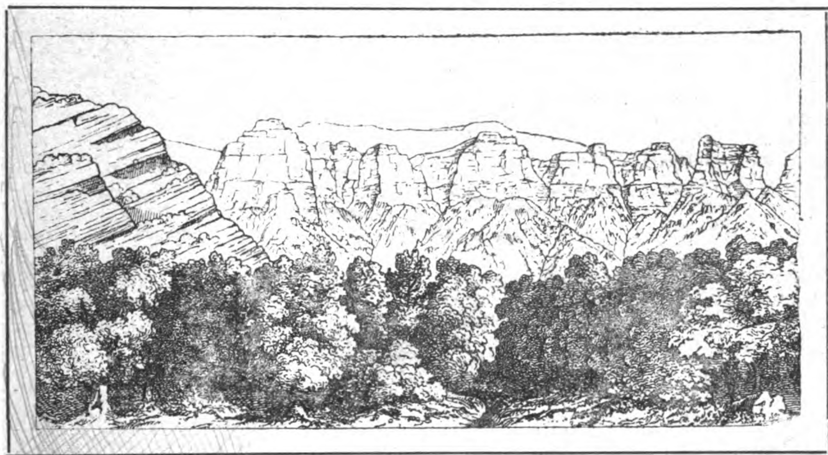

Фиг. 6.

Вратчанската планина (Южнитѣ и висини, нарѣчени „Кобилиня стѣни" надъ Искърския проломъ), гледани отъ с. Облетня.

Вратчанската планина се съединява въ югозападнитѣ си части съ Берковската планина чрѣзъ Дупниврѫшската сѣдловина (до с. Дупни-Връхъ).

Изгледътъ на Вратчанската планина е великолѣпенъ. Като ѭ гледаме отъ сѣверната или отъ южната страна (фиг. 6) виждаме отвѣсни голи висини Билото имъ е украсено или съ зѫбести остри върхове, или съ плоски върхове, въ видъ на „Столове," както ги нарича околното население. Рѣкитѣ, които извиратъ въ тази планина, текѫтъ прѣзъ едни чудесни долове, които сѫ тѣсни, дълбоки и ограничени съ скални висини, распукани и стърчащи въ многобройни кѫжели и естественни кули.

Вратчанската планина съ своитѣ великолѣпни долове, отъ които най-много се слави Згуриградъ (до Вратца) е една отъ много живописнитѣ планини въ цѣла България.

Срѣдната височина на планината достига 1000 м., нъ отдѣлни върхове, като: Базова могила (1316 м.), Соколецъ и др. надминуватъ тази височина. Вратчанската планина, гледана отъ югъ (на пр. отъ Витоша), прѣдставлява се като една стѣна. Къмъ западъ се спуща въ Дупнивръшската сѣдловина, а къмъ истокъ стръмно пада въ Искъръ (до с. Лютибродъ).

Въ планината има разни руди (мѣдни, сребърни, оловни и златни); мѣстностьта Згуриградъ е добила името отъ едноврѣмешното добивание на рудитѣ (отъ згуръ и градъ).

По сѣвернитѣ ребра се намира монастирьтъ св. Иванъ Рилски (на западъ отъ г. Вратца); до него има една пещера съ старобългарски надписъ. Писмата му сѫ исписани съ бѣло багрило върху черна основа; тѣ сѫ доста поврѣдени отъ куршумитѣ, съ които Турцитѣ искали да развалятъ надписътъ. Четението на надписа е мѫчно, защото се намира той на височина отъ нѣколко метра.

Подъ върха Касината се намиратъ въ една живописна мѣстность развалини на Мѫтнишския монастирь. Отъ старата му църква е билъ прѣнесенъ въ г. Вратца единъ хубаво изработенъ кръстъ съ старобългарски надписъ отъ 1511 година.

Въ Искърския проломъ, близу до мѣстностьта, дѣто е билъ убитъ Ботйевъ, се намира Черепишский монастирь (до с. Лютибродъ); той се намира въ една много живописна скалиста мѣстность близу до това мѣсто, гдѣто р. Искъръ напуща Стара-Планина.

Прѣзъ планината минува само една пѫтека; зимѣ тя е почти непроходима.

Тази пѫтека се зачева при Вратца, минува прѣзъ Згуриградъ и достига до върха Чугово; на това мѣсто се раздѣля на два клона: 1) СЗ-й клонъ слиза прѣзъ с. Г. и Д. Бѣлорѣчка, върви по дола на р. Ботуня и слиза на Берковското шоссе (Вратца—Берковица) и 2) ЮЗ-й клонъ минува прѣзъ с. Осиково и по-нататъкъ къмъ Софийското поле.

Прѣзъ послѣднитѣ години е проектиранъ единъ коларски пѫть (по посоката на втория клонъ), който да съедини Вратца прѣзъ с. Искрецъ съ София. — Правението на пѫтя е съединено съ голѣми прѣпятствия; най-удобно, нъ съ голѣми заобиколки, ще може да се направи пѫтьтъ така: отъ Чугово да мине направо за с. Дупни-Врѣхъ и оттамъ, слѣдъ като заобиколи дълбокий долъ на р. Пробойнииця, да слѣзе въ с. Заноге, отдѣто да мине край с. Добъръ-Чинъ за Искрецъ.

Голѣмата планина **се простира въ посоката на Берковската планина чакъ до върха Етрополска Баба (1790 м.). Искърский проломъ (отъ с. Олбетня до с. Заноге) отдѣля Голѣмата планина отъ Берковската. Най-личний ѝ връхъ е Рѫжана планина; отъ неѭ се съгледа гр. София (на югозападъ) и гр. Орхание (на югоистокъ).**

Най-низкото мѣсто на голѣмопланинското било е Орханийский (Арабаконашский) проходъ (916 м.).

Срѣдната височина на планината достига 1000 м.

Въ дола на р. Габровница, на западъ до Рѫжана поляна се намира монастирьтъ „7 прѣстола" (св. Богородица); положението му е много живописно посрѣдъ високи планини, въ единъ тѣсенъ и гористъ долъ.

Тукашното население се мѫчно прѣпитава; поради планинската мѣстность употрѣбляватъ по тѣзи мѣста на мѣсто кола единъ видъ санье (шейни), съ които работѭтъ зимѣ и лѣтѣ.

Любопитно е, че тукашното население (въ с. Лакѫтникъ, Бовъ, Еленинъ

долъ, Осѣновлакъ и др.) си приготовлява за пиение тъй нарѣчената „оловина“; правѭтъ ѭ като пиво (бира) отъ ячмикъ, овесъ и др. (безъ хмелъ).

Почти цѣлата Голѣма планина е затулена откъмъ югъ отъ прѣдлѣжащий планини (Мургашъ планина). Като гледаме отъ югъ (напр. отъ София) на Голѣма планина виждаме отъ неѭ само нѣколко върхове (както напр. Лакѫтникъ, отъ источната страна на Искърския проломъ).

Прѣзъ Арабаконакъ минува шоссе-пѫть; той върви по дола на р. Бебрешъ (въ тъй нарѣчената Клисура) до билото и оттамъ слиза на югъ прѣзъ Камарското и Саранцското полета въ Софийското поле. — На истокъ до билото на прохода се издига личний врьхъ Ялдѫзъ-Табия, на който, както и въ околностьта му, се намиратъ турски и русски укрѣпления (табии) отъ войната за освобождението ни. Хиляди и хиляди русски юнаци сѫ погинѫли тука въ освободителната война, до гдѣто да се прѣвземе Ялдѫзъ-Табия. Въ спомень на геройскитѣ подвизи на Руситѣ сѫ въздигнѫти по тия мѣста нѣколко камънни паметници, отъ които най-голѣмий се бѣлѣе отъ далечъ на самото било на прохода. На паметника има слѣдний надписъ: „Въ царствуванiе россiйскаго императора Александра II, подъ началствомъ Генерала Гурка, на 21 Ноемврий 1877 сраженiе при Араба-Конакѣ“.

Прѣзъ Голѣма планина минуватъ и нѣколко пѫтеки:

1) По Искърския проломъ отъ Вратца (отъ с. Лютибродъ) за Софийското поле (за с. Курилово). Тази пѫтека е много лоша и Искъръ трѣбва да се гази много пѫти. За да се прокара прѣзъ пролома една желѣзница, би трѣбвало да се построѭтъ прѣзъ Искъръ до 30 моста

2) Отъ Вратца прѣзъ с. Осѣновлакъ, Огоя и Локорско въ Софийското поле.

3) Отъ с. Ябланица прѣзъ една мѣстность на билото, нарѣчена Мерово, за с. Литаково; тука се крѣпили Турцитѣ въ освободителната война

4) Отъ с. Чурякъ за с. Врачешъ (до Орхание).

5) Отъ с. Чурякъ за билото на Арабаконашския проходъ и край Ялдѫзъ-Табия по-нататъкъ за Етрополъ. По този пѫть и съ кола може да се мине.

и 6) Стъргелската пѫтека, отъ с. Стъргелъ за Етрополъ, между Баба и Ялдѫзъ-Табия (Араба-конакъ).

Южнитѣ прѣдпланини на западната Стара-Планина.

Мургашъ планина и Малката планина. **Къмъ южнитѣ склонове на Стара-Планина се присъединява единъ редъ по-низки планини раздѣлени отъ р. Искъръ на двѣ неравни части. Источната, нарѣчена Мургашъ, се присъединява къмъ Голѣмата планина, а западната, нарѣчена Малката планина, се присъединява къмъ Берковската и Чипровската планина.**

Като гледаме отъ югъ, напр. отъ София, на Голѣмата планина, виждаме отъ неѭ само нѣколко най-високи върхове (напр Ржана и др) защото останѫлата, ѝ часть е затулена отъ прѣдлѣжащата Мургашъ планина.

Отъ Берковската планина сѫщо се виждатъ (отъ София) само нѣкои най-високи върхове. като Комъ и др.

Мургашъ планина **и расклоненията ѝ испълняватъ пространството между р. Искъръ (отъ с. Свогье до с. Курилово), Софийското поле (отъ с. Курилово до Г. Малина), Голѣмата планина и шоссето София—Орхание (часть отъ с. Горня Малина до с. Горно Камарци).**

Мургашъ се пада въ источната часть, на линията, която съединява гр. София и Орханье; планината достига 1689 м. висо-

чина и се прѣдставлява като грамадна планина, съ разбраздени склонове, покрити съ хубава букова гора, въ която се въдѭтъ елени. Мургашъ се пада до самото било на Голѣмата планина.

Расклоненията, които испълняватъ останѫлото пространство, недостигатъ 1000 м. надморска височина.

Прѣзъ планината минуватъ само нѣколко пѫтеки, които сѫ южно продължение отъ пѫтекитѣ, за които говорихме при описанието на Голѣмата планина. Прѣзъ самия връхъ Мургашъ се минува по една пѫтека отъ с. Желява (Софийско), за с. Врачешъ (Орханийско)

По самитѣ източни склонове на Мургашъ се минува по пѫтеката, която съединява с. Чурякъ съ Врачешъ. — Расклоненията на Мургашъ се минуватъ главно по двѣ пѫтеки: едната иде отъ с. Локорско (Софийско) за с. Огоя и по-нататъкъ за Вратца (виждь Голѣмата планина), а другата минува отъ с. Кремиковци (Софийско) за с. Ябланица и по-нататъкъ за Орханийско (виждь Голѣмата планина).

Мургашъ е билъ въ турско врѣме сгодно свърталище на въстанически чети. Името Мургашъ, види се, да е произлѣзло отъ синкавия (мургавия) цвѣтъ на планината.

Малката планина е ограничена на сѣверъ съ Берковската планина, на истокъ съ р. Искъръ, на югъ съ Софийското поле (отчасти), а на западъ съ сръбската граница. Малката планина се състои главно отъ три успоредни планини, отдѣлени една отъ друга, както и отъ Стара Планина, чрѣзъ едни длъгнести долове, въ които текѫтъ притоцитѣ на р. Искъръ и Нишава. Водораздѣлътъ на тия рѣки образува възвишение, прѣзъ което минува шоссето отъ София за Ломъ (отъ с. Костинбродъ до Гинцкитѣ ханища).

Сѣверната планина се пада най-близу до Стара-Планина; тя достига срѣдня височина 1000 м.; нъ отдѣлни върхове надминуватъ тази височина. Отъ Стара-Планина тя е отдѣлена въ источнитѣ си части чрѣзъ единъ тѣсенъ долъ на р. Пробойница (притокъ на р. Искъръ), а въ западнитѣ — чрѣзъ една доста пространна длъгнеста долина нарѣчена В и с о к ъ; въ нея се събиратъ водитѣ на р. Височница (притокъ на р. Нишава).

Особенна любопитность заслужва источната часть, между Ломското шоссе (отъ Гинцкитѣ ханища до старопланинското било, гдѣто е Петровъ-ханъ), Стара-Планина. р Пробойница и р. Искрецъ. Тази часть се нарича П о н о р с к а п л а н и н а. защото водитѣ, които се събиратъ въ нея, се губатъ (понорватъ) подъ земята. Планината е варовита, гола и прилича на Карскитѣ планини.

Въ планината се издигатъ лични върхове, като: З и м е в и ш к а С е р в н и ц а (1478 м.), Б р а й к о в с к а С е р в н и ц а (1367) и др.

Западното продължение на сѣверната планина се пада въ Сърбия, гдѣто се нарича Видличъ планина. Прѣзъ срѣдъ Високъ минува пѫть, сгоденъ за кола, отъ Гинския проходъ за г. Пиротъ (въ Сърбия). Онази часть на пѫтя, която се намира между с. Комщица и проходътъ, е сгодна само за коньe.

Срѣдната планина достига срѣдня височина 900 м.; отъ Сѣверната планина тя е отдѣлена въ источната си часть чрѣзъ живописенъ долъ на р. Искрецъ, а въ западната — чрѣзъ една

доста пространна бърдиста страна, наречена Забрдье. Най-личната часть на планината е тъй нареченото «Чепанье» съ най-високата часть Петровъ кръстъ (1207 м.), надъ с. Драгоманъ.

Чепанье е голо, варовито бърдо, съ каменисти сипеи; върховетѣ му, а особенно Петровъ кръстъ, се съглеждатъ отдалечъ (отъ г. София и др.). — Срѣдната планина е разбраздена въ западнитѣ си части съ дълбокия долъ на Драгоманския проходъ и на Царибродската долина.

Прѣзъ Забрдье минува коларски пѫть, който, слѣдъ като се отдѣли отъ Висошския (отъ с. Комщица) и слѣдъ като мине Сѣверната планина, слиза въ Забрдье (до с. Голешъ) и минува по-нататъкъ, между Сѣверната и Срѣдната планини за г. Пиротъ (въ Сърбия) прѣзъ с. Крупецъ.

Южната (третята) планина достига срѣдня височина около 800 м.; тя се съединява тѣсно въ източната си часть съ Срѣдната планина, а въ западната — е отдѣлена съ единъ длъгнестъ долъ, отъ който се събиратъ водитѣ въ Драгоманското блато. Въ най-западната часть тя се съединява тѣсно съ Срѣдната планина. Отъ личнитѣ върхове за забѣлѣзвание сѫ: Три уши (на югъ до Драгоманското блато), прославени съ юнашкитѣ подвизи на Българетѣ въ сръбско-българската война (прѣзъ 1885 год.).

Прѣзъ южната планина минува Ломското шоссе (отъ с. Костинбродъ до Раниславци) и Бѣлградско—Цариградското шоссе и желѣзницата [Прѣзъ низката сѣдловина между в. Три уши и Остра чука (между сс. Сливница и Драгоманъ)].— Планината се състои въ по-голѣмата си часть отъ голи варовити камъни. Който пѫтува отъ Сливница за Драгоманъ има случай да види отъ десната страна Три уши, а отъ лѣвата голи варовити върхове, като: Острата чука (на югозападъ отъ с. Драгоманъ) и Стражище (до с. Владиславци).

Б. Срѣдната (централната) часть

на Стара-Планина се простира отъ в. Етрополска Баба до в. Желѣзни врата (до Сливенъ) съ направление отъ западъ къмъ истокъ, по водораздѣла на Черното и Егейското морета. Въ западната си часть тя е по-висока (1900 м.), а въ източната по-низка (1200 м.). Южний склонъ е стръменъ и голъ, а сѣверний — напротивъ постепенно се снишава и е покритъ съ прѣкрасни гори (главно букови).

Почти въ срѣдата се издига най-високий старопланински връхъ Юмрукчалъ (2385 м.), на сѣверозападъ отъ Калоферъ.

Хидрографически тази часть на Стара-Планина принадлежи къмъ р. Дунавъ (къмъ сѣверъ) и къмъ р. Марица (на югъ).

Изгледътъ на срѣдната Стара-Планина е отъ югъ великолѣпенъ. Безъ прѣдпланини, безъ терасси, тя се издига внезапно въ небесата, гола, страшна и велика. Планината се гледа като една стѣна Тукъ-тамѣ на билото й личѫтъ грапавини и зѫбери Тия испѫкнѫлости сѫ най-главнитѣ великани на цѣлата планина: едни покрити съ снѣгъ, други вѣнчани съ бурни мъгли, а трети съ златнитѣ лучи на заходящето слънце.

Срѣдната Стара-Планина, гледана отъ сѣверъ, прѣдставлява съвсѣмъ другъ

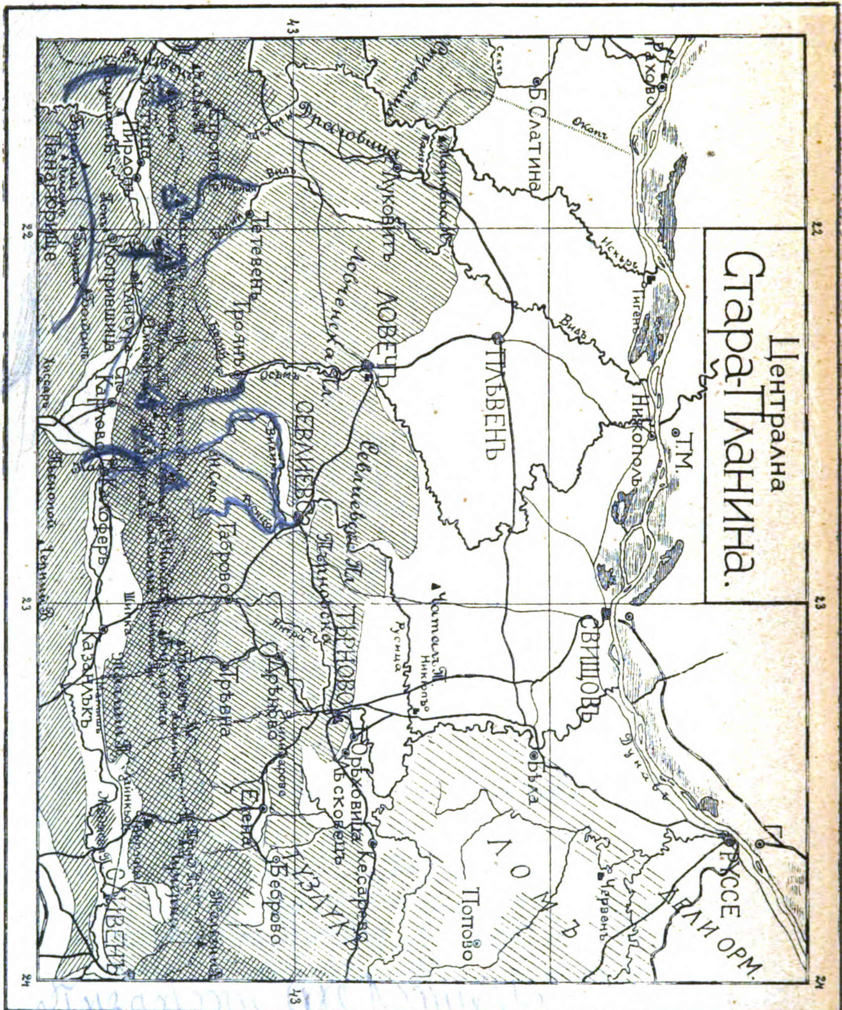

Фиг. 7.

видъ. Тя напротивъ постепенно се издига и прѣдставлява най-напрѣдъ гористи наведени склонове, а надъ тѣхъ ясний очеркъ на билото.

Отъ южнитѣ склонове текжтъ водитѣ чрѣзъ р. Марица (Тополница, р. Стрѣма и Тунджа) въ Егейското море, а отъ сѣвернитѣ — чрѣзъ р. Дунавъ (р. Видъ, Осма и Янтра)—въ Черното море.

Прѣзъ по-високата западна часть минуватъ само пжтеки, а прѣзъ източната по-низка — и шоссета (Шипка и Твърдица).

Срѣдната часть на Стара-Планина се подраздѣля, споредъ близулежащитѣ градове, на нѣколко части. По-високата западна часть се състои отъ: Етрополската, Златишската, Тетевенската, Троянската, Карловската и Калофер-

ската планини, а източната по-низка часть отъ: **Шипченската**, **Трѣвненската** и **Твърдишската планини.**

а). По-високата западна часть.

Етрополската и Златишската планини се простиратъ отъ в. Баба до в. Паскалъ (на СИ отъ г. Златица) по водораздѣла на р. Тополница и Малкий Искъръ.

На сѣверозападъ отъ г. Златица се издига личний връхъ **Свѣщиплазъ** (1890 м.).

Баба (1790) се пада тъкмо на онова мѣсто, гдѣто Стара-Планина си измѣнява юго-источното направление въ источно. До Баба се намира единъ връхъ, нарѣченъ Старецъ. Името Баба, казватъ, че е получилъ върхътъ отъ една бабичка, която е замръзнжла тукъ.

Прѣзъ двѣтѣ планини минуватъ само нѣколко пжтеки.

Пжтеката отъ Етрополъ за Златица, на дължина 26 км. и отъ Златица за Тетевенъ (край в Голешъ).

Въ тѣзи части на Стара-Планина се намиратъ сребърни, оловни и калайни руди.

Въ гранитно сиенитнитѣ камъни въ прохода отъ Етрополъ за Златица се намиратъ по брѣговетѣ на Киселешкия долъ минерални жили съ оловно-сребросна руда (галенитъ). Въ рудата има 0·14—0·15 % чисто сребро. Около брѣговетѣ на дола се намиратъ дълбоки и широки засипани ями отъ едноврѣмешното добивание руда по тѣзи мѣста.

При върха на Етрополската планина, близу до една стара турска карaула (стражарница), къмъ върха на прохода, който води отъ Етрополе за Златица, се намира калайна руда (каситеритъ); тя е разсѣяна въ тънки жилчици до 5 мм. дебели въ единъ зеленикъвъ камъкъ.

Тетевенската и Троянската планини се простиратъ отъ в. Паскалъ (2032 м.) до в. Амбарица (на сѣверъ отъ г. Карлово) по водораздѣла на р. Тополница, Стрѣма, Видъ и Осма. Прѣзъ послѣдната планина се минува по **Троянската пжтека** (1648 м.); прѣзъ нея минува най-прѣкий пжть отъ Дунава до Пловдивъ. Най-личний върхъ е **Вѣженъ** (на СЗ отъ Клисура, 2150 м.).

Вѣженъ е послѣдний западенъ връхъ, който се съглeдва отъ г. Пловдивъ, ако гледаме на Стара-Планина; останжлата часть (къмъ западъ) е затулена отъ прѣдлежащитѣ ѝ срѣдньогорски планини. Лѣтно врѣме на Вѣженъ се бѣлѣе една снѣжна прѣспа, която добрѣ се съглeдва съ далекогледъ отъ г. Пловдивъ.

Въ римско врѣме е минувалъ прѣзъ планината пжть, постланъ съ камъни (калдаръмъ). Още въ шестото столѣтие се споменува Троянский пжть

Една пжтека, нарѣчена Рибарешка, излиза отъ Тетевенъ, върви край р. Бѣлий Видъ, прѣминува билото край в. Юмрукъ и слиза до с. Рахманли въ Карловското поле.

Карловската и Калоферската планини сж най-високата часть на Стара-Планина отъ сръбската граница чакъ до брѣговетѣ на Черно море. Срѣдната имъ височина достига 2100 м., нъ отдѣлнитѣ имъ върхове, като: Юмрукъ-Чалъ (2385 м., на СЗ отъ Калоферъ), **Кадимлия** (2275 м.), **Марагедикъ** и др. надминуватъ тази височина.

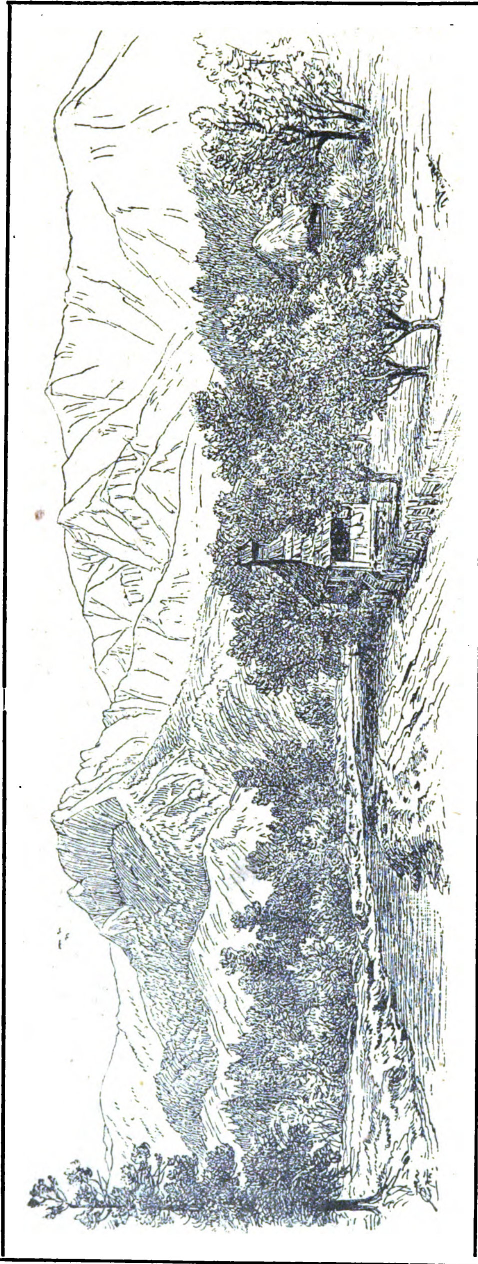

Фиг. 8.
Калоферската планина гледана отъ сѣверната страна [отъ Ново село (Севлиевско)]. Вижда се в. Марагедикъ и една часть отъ планината чакъ до в. Юмрукчалъ.

Юмрукчалъ е най-високий старопланински връхъ. Видътъ му е звънообразенъ; на южния му склонъ прѣзъ лѣтно врѣме се лъщи една голѣма снѣжна прѣспа, положена въ единъ видъ корито, което се спуска отъ върха надолу.

Най-лесно проходимо мѣсто (само лѣтѣ) е Руссалийский проходъ (1885 м.); прѣзъ него се минува отъ Калоферъ за Ново село (Севлиевско).

Сѣверний склонъ на планината е три пѫти по дълъгъ отъ южний. Названието на прохода е произлѣзло отъ „Руссалийската поляна,“ която се намира до билото.

Въ планината растѫтъ разни билки. Най-прочутото отъ тѣхъ „Хаберлеа“ е била открита най-напрѣдъ въ Калоферската планина (до Калоферския монастиръ).

б). По-низката источна часть.

Шипченската планина се простира отъ в. Кадимлия до Леденица (Бузлуджа), по водораздѣла на р. Янтра и Тунджа.

Най-удобно мѣсто за прѣминувание е: Шипченский проходъ (1334 м.).

По прохода (откъмъ западъ) се издига в. Св. Никола, прославенъ въ русско-турската война за освобождението ни. Този връхъ по цѣли шесть деня геройски е защищаванъ

срѣщу цѣлата турска войска отъ единъ малъкъ русски отрядъ, подпомогнжтъ отъ българското опълчение, до като е пристигнжлъ на помощь генералъ Радецки.

На истокъ отъ прохода се издига в. Леденица (Бузлуджа), прославена съ геройската смърть на Х. Димитра (1868 год.); на върха има пещери въ видъ на пропасти съ ледъ по дъното имъ (лѣтѣ).

Шипченский проходъ съединява г. Габрово съ с. Шипка. Между Кадимлия и проходътъ минува Имитлийската пжтека отъ с. Топлишъ (на ЮЗ отъ Габрово) за Казанлъшкото поле (с. Имитли).

Трѣвненската и Твърдишската планини се простиратъ отъ в. Леденица до в. **Желѣзни врата**, по водораздѣла на р. Янтра и Тунджа. Най-удобното мѣсто за прѣминжвание е **Твърдишский проходъ** (1084 м.).

Прѣзъ прохода минува шоссе, което съединява с. Твърдица съ г. Елена. Други проходи сж: Хаинкьойский и Трѣвненский

Хаинкьойский проходъ е между Хаинкьой и Килифарево; дължината 43 км. Прѣзъ прохода е прѣминжла русската войска съ генерала Гурка (1877 год.)

Трѣвненский проходъ съединява г. Трѣвна съ с. Селци (Казанлъшко) той минува билото до в. Кръстецъ.

Между прохода и в. Желѣзни врата се издига личний връхъ **Чумерна** (1532 м.).

Чумерна се познава отдалечъ по една малка полянка на върха ѝ. На Чумерна има една стара крѣпость, която се нарича Шишкинъ градъ. Народното прѣдание говори, че тая крѣпость е била направена отъ царь Шишманъ, който е ималъ на това мѣсто голѣма битка съ Турцитѣ. Неговий войвода и роднина, на когото името било Шишкинъ, е погинжлъ на това мѣсто и крѣпостьта се е нарѣкла Шишкинъ градъ (Шешкинъ).

Въ двѣтѣ планини се намиратъ на нѣколко мѣста **камънни вжглища**; нъ за голѣма жалость въ малко количество.

Камънни вжглища се намиратъ до Трѣвна (до Вълноврѣхъ, Марковъ Топъ. до с. Селци и Дрентъ), до Твърдишския проходъ, Чамдере (Сливенско) и др. Споредъ нашето мнѣние, исказано още прѣзъ 1884 год. въ „Природни Богатства на България“ (II издание, Пловдивъ 1884), нѣма никаква надежда за откривание голѣми и пространни пластове съ камънни вжглища по тѣзи мѣста.

Трѣвненската и Твърдишската планини се съединяватъ откъмъ южната страна съ **Мъглишската планина** и съ **Меджеликъ**.

Мъглишската планина се съединява тѣсно съ Трѣвненската планина; прѣзъ нея минува южното продължение на пжтя отъ Трѣвна за Кжзанлъшкото поле (а именно отъ с. Селци за с. Мъглишъ). Срѣднята ѝ височина е 990 м.; въ най-източнитѣ ѝ части се издига личний връхъ Дебелецъ.

Меджеликъ планина се издига на 563 м. височина; отъ Твърдишската планина тя е отдѣлена съ Твърдишското поле (259 м.). Откъмъ югъ тя е ограничена съ р Тунджа; прѣзъ нея минува южното продължение на Твърдишския пжть (отъ с. Оризаре до с. Ладжа).

В. Източната часть на Стара-Планина

се расклонява отъ в. Желѣзни врата на три клона, които приематъ сѣвероисточното, источно и югоисточно направление. Сѣвероисточний

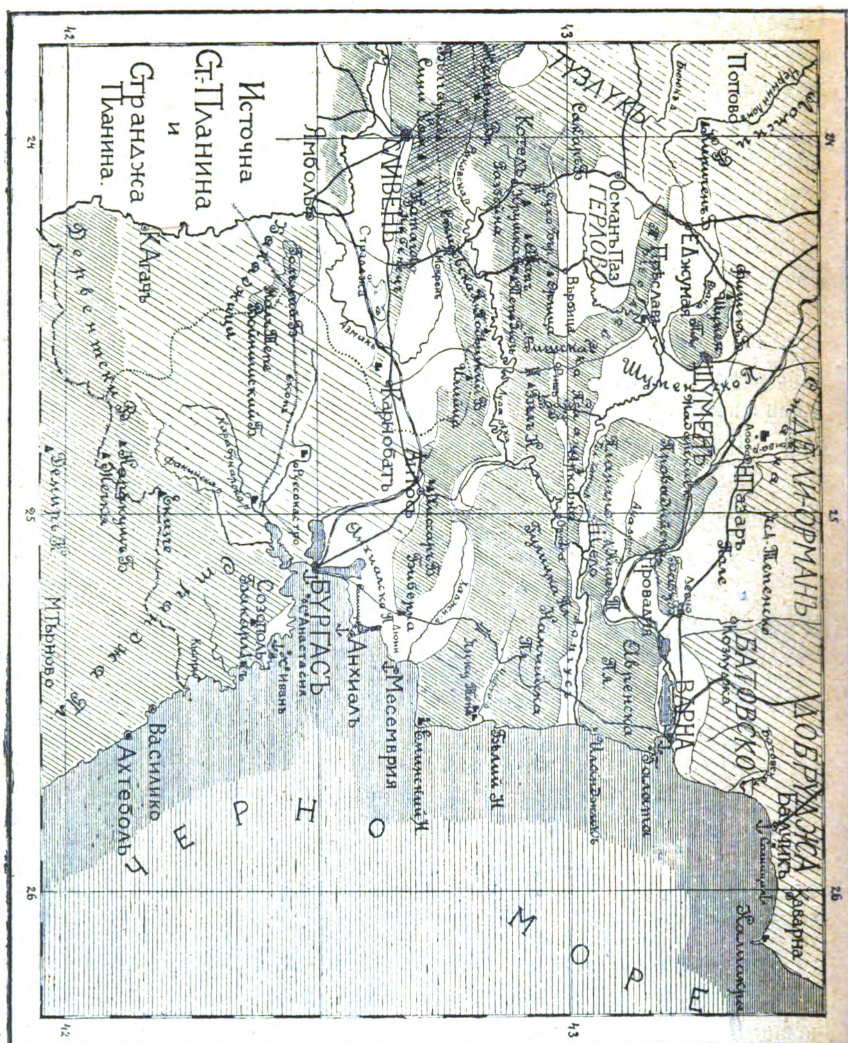

Фиг. 9.

клонъ се свършва до брѣговетѣ на Черно море, на югъ отъ Варненския заливъ, източний клонъ се свършва съ Еминския мисъ, а югоизточний — съ в. Биберна (на западъ отъ г. Месемврия).

Хидрографически тази часть на Стара-Планина принадлежи къмъ Черно море (съ изключение на югозападната ѝ часть, отъ която се събиратъ нѣкои притоци на р. Тунджа)

Източната часть на Стара-Планина е **три пѫти** (срѣдньо) по-низка отъ срѣдцята и западната часть. Въ расклоненията ѝ се събиратъ водитѣ на р. Голѣма и Малка (Луда) Камчия.

а) Срѣдний клонъ.

(Стара-Планина) се простира отъ в. Желѣзни-Врата до Еминския мисъ, съ направление отъ западъ къмъ истокъ въ видъ на малко испжкнжла джга (къмъ сѣверъ). Луда Камчия пробива клонътъ въ единъ тѣсенъ и скалистъ проломъ; ще каже да тръгнемъ по билото му отъ в. Желѣзни-Врата до морето, ще газимъ вода само на едно мѣсто т. е. тамъ, гдѣто Камчия пробива Стара-Планина.

Срѣдний клонъ носи разни названия, споредъ близулежащитѣ мѣстности (градове и пр.); той се подраздѣля на слѣднитѣ части: **Котленска**, **Върбишска**, **Голѣмо-Карнабадска**, **Голѣмо-Айтошска** и **Еминска планини**.

1. **Отъ Желѣзнитѣ-Врата до Камчийския проломъ** (срѣдня височина 850 м.).

Котленската и *Върбишска планини* се простиратъ до **Карнабадския** (Чалъкавакския) **проходъ**, по водораздѣла на Голѣма и Луда Камчия. Сѣвернитѣ имъ склонове сж по-вечето стръмни (въ видъ на скални стѣни), та гледани откъмъ сѣверъ се прѣдставляватъ доста великолѣпни.

Прѣзъ планинитѣ минуватъ два доста удобни прохода, а именно: **Котленский** и **Върбишский** (580 м.).

Отъ личнитѣ върхове за забѣлѣзване сж: **Юрушка стѣна** (1030 м), **Тепе-Гьозъ** (895 м.), **Разбойна** (на ЮЗ отъ г. Котелъ) **Вида**, **Плешивица** и др.

Въ дълбокия и тѣсния долъ, между Вида и Плѣшивица, нарѣченъ Желѣзни-Врата, е станжло, прочутото въ българската история, сражение между Българетѣ и Гърцитѣ, въ 811 год., въ което е паднжлъ мъртавъ гръцский императоръ Никифоръ.

Върбишский проходъ е тождественъ съ историческия Верегавски проходъ, за който често се споменува въ VII и VIII вѣкъ.

Голѣмата Карнабадска планина се простира отъ **Карнабадския** проходъ до Лудокамчийския проломъ.

Срѣдната ѝ височина е 580 м. На истокъ отъ прохода се издига личний връхъ **Бѣлъ-Камъкъ** (837 м.) и **Купенъ**; двата върха иматъ стръмни, бѣли (варовити) склонове и се гледатъ отдалечъ. Сѣвернитѣ склонове на планината сж стръмни въ видъ на бѣли стѣни.

Карнабадский проходъ съединява долината на Голѣма Камчия и Луда. Височината му е 446 м. (на билото, въ мѣстността нарѣчена „Голѣмъ-Конакъ"). По-лесно проходимото мѣсто на планината се пада на западъ до в. Купенъ; това мѣсто има само 244 м. надморска височина. Въ турско врѣме тука е била проектирана желѣзница, която имала да свърже Шуменъ съ Ямболъ.

Голѣмата Карнабадска планина се минува и съ кола между с. Текенликъ и Бреджа. Билото се минува до в. Капу-Баиръ. Камчийский проломъ е мжчно проходимъ (отъ с. Текенликъ за с. Ченге).

2. Отъ пролома до морето.

Голѣмата Айтошска планина се простира отъ Камчийския проломъ до Айваджийския (Бѣлия) проходъ.

Въ турско врѣме е работилъ прѣзъ планината пощенски пѫть отъ с. Надъркьой до с. Ченге (Цариградъ-Аитосъ) и по-нататъкъ за Правадия-Селистра. Този пѫть е за сега съвсѣмъ запустѣлъ (пѫтека). Другъ пѫть минува (за кола) край р. Елешница (Делиджи-дере, притокъ на р. Камчия) за Айтосъ.

Еминската планина (Емине-Дагъ) е най-низката часть на цѣлата Стара-Планина; срѣдната ѝ височина достига около 400 м. Еминский мисъ, съ който се свършва Стара-Планина, се спуща въ морето като една скала, висока 60 м. (надъ морската повърхность). Еминската планина образува водораздѣлътъ на Айваджийската и Хаджийска рѣки.

Къмъ югъ планината се спуща стръмно, а на сѣверъ по-наведено. Въ най-източната си часть, между с. Мънастиркьой и Бана, тя се расклонява вилообразно, така щото единий ѝ клонъ съ сѣвероисточна посока се свършва въ ѫгъла на устието на Чифте-дере, съ уединенъ личенъ връхъ (надъ устието на Айваджийската рѣка Янку-тепе) до с. Гьозекьой, а вторий съ източна посока се свършва съ върха св. Илия (386 м.).

Прѣзъ Айваджийския проходъ минува шоссе-пѫть отъ г Бургасъ за Варна (отъ с. Баракли до г. Айваджикъ).

На миса е стояло въ срѣднитѣ вѣкове градище: Емона. Тъкмо върху развалинитѣ му е издигнѫта една кула съ маякъ (фенеръ), който служи нощно врѣме като знакъ за упѫтване на мореплавателитѣ.

б) Югоисточний клонъ.

Отъ в. Желѣзни-Врата къмъ югоистокъ излиза една планина нарѣчена Чаталъ-Балканъ; тя се расклонява въ видъ на вила (чаталъ). Единътъ ѝ клонъ се простира къмъ истокъ и се свършва близу до Черно море съ в. Биберна (262 м., на западъ отъ г. Месемврия), а другия — се простира къмъ югоистокъ и се свършва до Срѣдньогорскитѣ планини (на западъ отъ г. Карнабадъ). На този клонъ лична планина е Гребенецъ.

Отъ в. Желѣзни-Врата до расклонението (до с. Мокренъ), планината се нарича Сливенска планина; най-личната ѝ часть сѫ тъй нарѣченитѣ Синитѣ камъни (до г. Сливенъ).

Синитѣ камъни, гледани отъ югъ прѣдставляватъ единъ великолѣпенъ изгледъ, съ своитѣ голи, разѣдени и распукани чуки по билото ѝ. Най-високитѣ ѝ чуки сѫ: Кутелка и задъ неѭ се издига в. Българка (1186 м.).

Въ Синитѣ камъни се намира една много любопитна мѣстность нарѣчена Кушъ-Бунаръ (Орлий кладенецъ). Тука е дохождалъ султанъ Мохамедъ IV.

На истокъ отъ Синитѣ камъни се издига грамадний връхъ Катагово (1042 м.); помежду него и Синитѣ камъни се пада Сотирский проходъ, прѣзъ който води пѫтека отъ Сливенъ за Котелъ (прѣзъ с. Ичера).

Между гр. Сливенъ и Меджеликъ се простира една планина, която може да се счита като източно продължение на Меджеликъ планина. Между неѭ и Желѣзни-Врата е разположена планинска котловина, която е заселена почти исключително съ турци (с. Бѣла, Б. Чешли, Юренджикъ, Еникьой и др.). Отъ с.

Бѣла Чешли се минува по една пѫтека прѣзъ Стара-Планина за с. Кечидере (на западъ отъ в. Желѣзни-Врата). — Желѣзнитѣ-Врата сѫ извѣстни по тѣзи мѣста подъ име: „Вратникъ". До Бѣла Чешли се намиратъ камънни вѫглища въ мѣстностьта нарѣчена Мандралъкъ; за жалость, нѣма никаква надежда за откриване дебели пластове вѫглища по тѣзи мѣста.

Отъ расклонението чакъ до в. Биберна, планината се нарича Стидовска, Малка-Карнабадска и Малка-Айтошска планини.

Стидовската планина достига 1104 м. височина; въ Малката Карнабадска планина се издига личний врѣхъ: Подвизки (600 м.), Илица (685), Хисаръ баиръ (до Айтосъ) и др. Между Стидовската планина и М. Карнабадската се падатъ низкитѣ Каябашки възвишения (477 м.); прѣзъ тѣхъ отива съединений пѫть отъ Котленския и Върбишския проходи за Южна България (за Стралджа прѣзъ Марашския проходъ, който се намира въ югоисточния клонъ, на истокъ отъ Гребенецъ планина). Южното продължение на Карнабадския проходъ (Ришский) минува прѣзъ Малката Карнабадска планина (край с. Прилѣпъ и Комарево за г. Карнобадъ). Прѣзъ малката Айтошска планина минува южното продължение на пѫтя отъ Правадия (отъ Боаздере) за Айтосъ. Малката Айтошска планина се съединява съ голѣмата Айтошска планина прѣзъ една низка водораздѣлна планина (между р. Луда Камчия и Хаджийската рѣка) до с Боаздере.

в) Сѣвероисточний клонъ.

Отъ Желѣзнитѣ-Врата къмъ сѣвероистокъ излиза единъ планински клонъ, който се свършва до брѣговетѣ на Черно море, между Варненския заливъ и устието на р. Камчия. Този клонъ носи разни названия: Сакаръ-Балканъ, Прѣславска, Камчийска, Правадийска и Авренска планини. На сѣверъ отъ Прѣславската планина се издига уединената Шуменска планина. Сѣвероисточний клонъ е прѣсѣченъ отъ течението на р. Голѣма Камчия на двѣ мѣста; съ Стара-Планина той се съединява на двѣ мѣста, а именно чрѣзъ Ришската и Байрамдеренската сѣдловини.

Сакаръ-Балканъ (Тичанска планина) се простира отъ в. Желѣзни-Врата до Османпазарската сѣдловина, по водораздѣла на р. Голѣма Камчия и Дунавскитѣ притоци (Руссенский Ломъ и Янтра).

Срѣдната му височина достига 760 м. съ най-високото мѣсто по срѣдата му (930 м.). Прѣзъ планината минуватъ неудобни пѫтища. Южната часть на Сакаръ планина (собственната планина) е висока (на ЮЗ. отъ г. Османъ Пазаръ), а сѣверната часть е низка сѣдловина между р. Янтра, Камчия и Ломъ.

Прѣславската планина се зачева отъ сѣвернитѣ отклонения на Сакаръ-Балканъ (до с. Каябашъ) и се простира чакъ до Правадийската планина, отъ която е отдѣлена съ р. Голѣма Камчия. Прѣзъ планината сѫ прокарани двѣ шоссета, а именно прѣзъ Дервентъ (между Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ) и прѣзъ Прѣславския проходъ (Прѣславъ-Върбица).

Планината се простира почти въ източно направление; отъ р. Уица тя е пробита и се простира чакъ до Герловския проломъ като грамадна планина, която се възвишава постоянно. Отъ пролома планината сочи до нѣгдѣ къмъ ЮИ. и се разширява чакъ до Байрамдеренския проломъ.

Склоноветѣ на Прѣславската планина сѫ доста стръмни и сѫ покрити съ гѫста гора. Сѣвернитѣ ѝ склонове сѫ разбраздени съ кѫси долове, прѣзъ които текѫтъ малки притоци на р. Врана и на р. Камчия (отъ десната ѝ страна). Най-голѣмий долъ е кѫтътъ по Смѣдовската рѣка; въ него се влиза между върховетѣ Плѣвница и Пчелина. Въ планината се намиратъ много проходи, които ѭ правѭтъ проходима на всѣкѫдѣ; прѣзъ три отъ тѣхъ сѫ прокарани шоссета, а именно прѣзъ Дервентъ (между Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ), прѣзъ Прѣславския проходъ (отъ г. Прѣславъ до с. Хайванъ) и по р. Байрамдере (отъ с. Драгоево за Ришъ). Южното продължение на първия пѫть е **Котленский проходъ** (750 м.), а на втория — **Върбишский проходъ** (780 м.). Двѣтѣ първи шоссета се съединяватъ до бившето с. Черкезкьой (на Каябашското възвишение).

Камчийската планина **изглежда като да е продължение на Прѣславската планина, отъ която се отдѣля чрѣзъ Лопушенската долина. Най-източнитѣ отклонения на планината се спущатъ до брѣговетѣ на Черно море, между устието на р. Камчия и Айваджийската рѣка (Чифте дере).**

Планината почева съ върха „Чифликъ-Канара“, който се спуща съ грамадни стръмни скали въ Лопушенската долина; тя се простира отъ западъ къмъ истокъ чакъ до Лудокамчийския проломъ; задъ него се сплита съ Гулицката планина, изъ която излиза по-нататъкъ къмъ истокъ и се распростира между р. Камчия и Чифте-дере (Айваджийската рѣка), особенно въ два клона, отдѣлени единъ отъ другъ съ Фѫндаклийската рѣка

Правадийската планина **се простира между р. Камчия и Правадийската рѣка. Най-високата ѝ часть е Орлий връхъ (Кушъ-Тепе, 558 м.).**

Планината се простира малко нѣщо и на сѣверъ задъ послѣдната рѣка чакъ до Ясѫтенското и Девненското поле. На западъ тя се отдѣля отъ Шуменската планина чрѣзъ Шуменското поле. Западната часть на планината, надъ Мадарската рѣка, въ дѫгата между с. Каспичанъ и Кюлевча, е най-любопитната часть на планината и единъ отъ най-забѣлѣжителнитѣ кѫтове изъ цѣло Българско.

По отвѣснитѣ скали на планината, до Шуменското поле (до с. Мадара), въ височина до 7 човѣшки раста е издълбанъ въ скалата единъ конь, въ естественна величина, съ сѣдящъ на него човѣкъ. Подъ коня се намира една хрътка, левъ и старовремски надписъ. Този паметникъ е единственний по своя родъ въ цѣла Европа.

Споредъ едно прѣдание, единъ латински царь, като е билъ на ловъ на полянага и прѣслѣдвалъ единъ левъ, стигнѫлъ къмъ стръмнитѣ скали и е паднѫлъ на долу. За споменъ на тоя царь билъ ужъ изработенъ образътъ му заедно съ кучето му и левътъ, когото е прѣслѣдвалъ.

Надъ скалитѣ се простира поляна (434 м.) Останѫлата часть на този западенъ клонъ се снишава къмъ югъ, нъ пакъ се подига чакъ до в. Драгоша (надъ с. Кѫлнова) и се спуща не до толкова стръмно въ Шуменското поле. Къмъ истокъ тя се спуща още по-полегато.

Авренската планина **испълнява пространството, между Правадийската планина, р. Голѣма Камчия, Правадийската рѣка и брѣговетѣ на Черно море (между Варненския заливъ и устието на р. Гол. Камчия).**

Правадийската планина се свързва къмъ истокъ съ Авренската планина чрѣзъ една низка сѣдловина, между Правадийската рѣка и Гол. Камчия. Планината е разбраздена отъ всичкитѣ страни съ многобройни рѣчици; най-източнитѣ ѝ отклонения се спущатъ въ морето, между Варненския заливъ и устието на Камчия. Най-високата точка на планината е гористъ връхъ (360 м.), който се издига надъ с. Яканджий. Тази планина, както и Правадийската, се издига отъ една почти триѫгълна основа. Върховетѣ на двата триѫгълника се срѣщатъ до най-тѣсното мѣсто (около $2\frac{1}{2}$ км. широко) на водораздѣлната сѣдловина, между р. Камчия и Правадийската рѣка (до Султанларското блато).

Шуменската планина (фиг. 9) се издига уединено, на западъ отъ Провадиската планина, отъ която е отдѣлена съ Шуменското поле. По върховетѣ ѝ се простира пространна поляна. Най-личний ѝ връхъ е **Фишекъ** (498 м.).

Най-голѣмата си височина достига въ Търновската табия (505 м.); на сѣверозападъ се съединява чрѣзъ една по-низка сѣдловина съ уединения връхъ Фишекъ. Основата на планината може до нѣгдѣ да се оприличи на една подкова; въ вдадената ѝ часть е расположенъ гр. Шуменъ. Склоноветѣ на планината, съ исключение на западнитѣ, сѫ стръмни, каменисти и разбраздени съ дълбоки долове. Къмъ юго-истокъ тя се спуща съ стръмни скали въ Камчийската долина. Западнитѣ и источнитѣ части сѫ достѫпни за кола, а останѫлитѣ — само за konье и пѣшаци.

Общий характеръ на Стара-Планина.

Название. — Най-старото название на Стара-Планина е Хемъ (Хемосъ); споменъ отъ това название се е съхранилъ още до днесь въ името Еминска планина (Емине-Дагъ), както се нарича най-источната часть на планината

Списательтъ Плиний казва, че Хемъ е до 6000 крачки висока планина, а Хомеръ — че на най-високитѣ ѝ върхове лежи снѣгъ по-голѣмата часть отъ годината. Споредъ това се е мислило (въ Гърция), че Хемъ е сѣдалището и отечеството на студенитѣ вѣтрове и се е считалъ отъ всичкитѣ списатели на стария вѣкъ за най-високата, до тогава извѣстна планина, въ сравнение съ Олимпъ, Пиндската планина и Кавказскитѣ планини.

Името си Хемъ е получилъ уж, споредъ едно старо прѣдание, отъ кръвьта (еллински: Хема) на нѣкой си Тифонъ, който се билъ качилъ на планината, за да може оттамъ да се качи на небето, нъ билъ свалeнъ отъ бога Юпитеръ. Споредъ друго едно прѣдание Хемъ, единъ тракийски краль и жена му Родопе, били проклети, та се прѣобърнѫли на двѣ планини — Хемъ и Родопитѣ.

Хемъ е олицетворенъ на старитѣ римски парѝ на гр. Никополъ (сега с. Никюпъ, до Търново), сѣднѫлъ на една скала съ една мечка до него.

Български Хемъ се нарича Стара-Планина; за това название за пръвъ пѫть се споменува въ 1553 год. у пѫтешественника Врайчичъ. Турцитѣ наричатъ Хемъ — Коджа-Балканъ.

Подъ името Балканъ днесь Хемъ е извѣстенъ у чуждитѣ географи и подъ туй име се споменува въ чуждестранни географии Подъ името Балканъ Турцитѣ подразбиратъ въобще всѣка една планина (сравни напр. Кара-Балканъ, въ Родопитѣ).

Видъ. — По очерка на билото Стара-Планина най-много прилича на планината Валлонъ въ Франция, а се различава отъ зѫбестата Рила, отъ чукестото било на Алпитѣ и отъ «тиндитѣ» на Скандинавскитѣ планини.

По *строението* си Стара-Планина се различава отъ грамадната

Витоша и отъ пространнитѣ и много расклонени Родопи. Въ западнитѣ си части Стара-Планина се състои отъ нѣколко успоредни планини, въ срѣднята си часть — отъ една планина, а въ източната тя се расклонява, като испълнява въ най-крайната си часть голѣмото пространство между Варненския и Бургашския заливъ.

По напрѣдъ се е мислило, че планината, по всичката си дължина, е една планина съ стръменъ юженъ склонъ и съ постепена наведенность къмъ сѣверъ. Както видѣхме това може да се каже само за срѣднята ѝ часть, нъ не съвсѣмъ за останжлитѣ части. Величественъ изгледъ има Стара-Планина не само въ срѣднята си часть (отъ югъ), нъ и въ западнитѣ и до нѣгдѣ и въ източната си часть — гледана отъ сѣверъ.

Рѣкитѣ, които извиратъ въ планината, прѣрѣзватъ склоноветѣ съ дълбоки долове. Поразителна е красотата на сѣвернитѣ гористи долове.

Височината на планината се е цѣнила въ разни врѣмена различно. Старий списатель Плиний казва че: «височината на Хемъ достига до 6000 крачки», а Буе, извѣстний пжтешественникъ, е оцѣнилъ най-високото мѣсто на планината на 1700 м. височина. Споредъ русскитѣ измѣрения излиза на явѣ, че най-высокий връхъ на Стара Планина достига до 2385 м. височина (Юмрукчалъ).

Проходи. — Низкитѣ мѣста на билото — проходитѣ — улесняватъ съобщенията прѣзъ тази висока планина. Най-високий проходъ е Русалийский (1930 м.); останжлитѣ иматъ срѣдня височина около 500—1000 м., а най-низкий проходъ (138 м.) минува тамъ, гдѣто р. Луда Камчия пробива Стара-Планина.

Най-удобни мѣста за прокарвание на желѣзници прѣзъ Стара-Планина сж: Искърский и Камчийски проломи.

Зимно врѣме Старопланинскитѣ проходи сж мжчно проходими. За улеснение на пжтницитѣ има по нѣкои проходи съградени тъй нарѣчени «спасителни домове»; до сега има такива три, а именно, въ Шипченския проходъ (два) и въ Твърдишския проходъ (единъ). Спасителнитѣ домове заслужватъ напълно това название, защото много пжтници, а особенно тогава, когато се случи лошо врѣме, намиратъ спасение въ тѣхъ.

Склонове. Въ западната си часть Стара-Планина е стръмна откъмъ сѣверъ, а въ срѣднята — откъмъ югъ.

Южний стръменъ склонъ е произлѣзълъ отъ една великолѣпна дизлокация, която е била причинена отъ вулканически изверженния, на югъ отъ планината (сравни едновръменнитѣ вулканически камъни, като андезитъ и др. въ Срѣдня-Гора). Тази дизлокация може много добрѣ да се отбѣлѣжи отъ Еминския мисъ

чакъ до г. Пиротъ (въ Сърбия); слѣдователно на едно разстояние отъ 60 мили. Една линия, която съединява градоветѣ: Месемврия, Айтосъ, Сливенъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Карлово, София и Пиротъ, обозначава точно южното подножие на Стара-Планина и сѫщеврѣменно и направлението на дизлокачната пукнѫтина. Тъкмо по направлението на тази пукнѫтина извиратъ топли води (виждъ описанието на тѣзи извори).

Населението въ Стара-Планина живѣе по-вечето на колиби (кошари, махали), распръснѫти често на разстояние на нѣколко часа, по гориститѣ склонове и доловетѣ.

Пространнитѣ поляни по билото на планината, сѫ оживени прѣзъ лѣтно врѣме съ кочующи пастири: Власи.

Едни отъ Виаситѣ говорьтъ влашки, а други — грьцки. Първитѣ се наричатъ Куцовласи, а грьцкитѣ Каракачани (и Арнаути). Тѣ стоѭтъ въ планината отъ Гергйовъ день до Кръстовъ день. Подиръ това каратъ стадата си на зимни жилища кждѣ Бургашския заливъ, Одринското поле и до Бѣломорското крайбрѣжие при устието на Марица.

Стара-Планина е била въ турско врѣме най-сгодно свърталище и убѣжище на борцитѣ за освобождението на България. По Старопланинскитѣ върхове се намиратъ гробоветѣ на Хр. Ботевъ, Хаджи Димитръ и др. Въ Стара-Планина сѫ погребени хиляди и хиляди Русси, които сѫ паднѫли тука въ освободителната война.

Планинскитѣ прѣлести е описалъ Раковски, Панайотъ Хитовъ, Ив. Вазовъ и др. Ив. Вазовъ описва единъ кѫтъ на Стара Планина подъ високата Амбарица (до Карлово), която слѣдъ Юмрукчалъ и Кадимлия е третий по височина Старопланински връхъ.

Вазовъ ни разказва за дивитѣ канари, които стрѫмно се въздигатъ къмъ небето, за високитѣ рътове, за мъглитѣ, които като на игра прѣскачатъ отъ единъ хълмъ на други и за великолѣпнитѣ погледи отъ тия високи мѣста и въ Тракийското поле и въ Дунавския прѣдѣлъ. «Прѣдъ удивленитѣ ми очи се растилаше една величественна панорама, която се свършваше на югъ съ синкавия силуетъ на Родопскитѣ гори. Въ тоя безкраенъ просторъ, гдѣто всичкитѣ цвѣтове и краски хармонически се сливахѫ въ една фантастическа и невидена арабеска, осѣнявана отъ свѣтлосинята ведрина на небесата, погледътъ се луташе като омаянъ и тънеше въ единъ небосклонъ отъ лазурь и поезия . . . Никога човѣческата дума не може изказа величието на хубостьта на картината, що гледахъ азъ . . . Въскаченъ на това височине, азъ се чувствувахъ, че ставахъ по-голѣмъ и по-грамаденъ: духътъ на великанство и вѣчность, който се носи изъ тия гигантски създания на природата, правеше и мене да наголѣмявамъ при тѣхъ. Всичко що се мѣркаше подъ моето подножие бѣше дребно, нищожно, покорно. Игривата Стрѣма, що лакатуши изъ зеленитѣ пàши и ли-

вади, които прѣмѣняватъ родливитѣ поли на Срѣдна-Гора, ми се виждаше, като единъ сребъренъ конецъ. Самата Срѣдна-Гора, въ по-голѣмата си часть, се прѣдставляваше, като една дълга и неравна могила.

Единъ прохладенъ и животворенъ горски хладъ вносяше свѣжесть и бодрость въ прѣсъхнѫлитѣ ми грѫди.

Прѣдъ насъ на сѣверъ, се почеваше грамадний и високъ връхъ Амбарица, който почти винѫги е потънѫлъ въ мъгли. Отъ този връхъ, се гледа оттатъкъ въ България; и Дунава се вижда, кога е ясно».

П. Хитовъ, който се е скиталъ много години съ четата си въ Стара-Планина (отъ Сърбия до Черно море), твърдѣ сполучливо описва страховетѣ по най-високитѣ върхове: «Вѣтърътъ хучеше като лудъ, снѣгътъ свѣтлѣеше много бѣлъ, рѣкитѣ и долчетата шуртѣхѫ скърбно на долѣ, вълцитѣ виехѫ въ планината и зимнитѣ птички цвърчахѫ — освѣнъ това, нищо друго человѣкъ не чуеше. Намъ не ни бѣше никакъ възможно да отидемъ по-напрѣдъ, отъ врѣме на врѣме падахме въ снѣга. Прѣзъ тази нощь едва можахме да изминемъ 300 крачки напрѣдъ, вѣтърътъ ни носеше накѫдѣто искаше и по нѣкой пѫть ни строполяваше на снѣга».

II. Малкий Балканъ и Крайдунавската равнина (фиг. 5, 7 и 9).

Стара-Планина, постепенно се снишава къмъ сѣверъ въ единъ видъ прѣдпланини, нарѣчени Малкий Балканъ. Тѣзи прѣдпланини прѣминуватъ къмъ сѣверъ въ една равнина, нарѣчена Крайдунавска; тя испълнява голѣмото пространство, между Малкия Балканъ, Дунава и брѣговетѣ на Черно море.

Ако тръгне человѣкъ отъ Дунава за Стара-Планина ще види прѣдъ себе си една непрѣгледна пространна равнина (Крайдунавската), задъ която се издигатъ низки планини (Малкий Балканъ) и надъ тѣхъ се съгледва високото било на Стара-Планина.

Малкий Балканъ се простира успоредно съ Стара-Планина отъ Кадибоазката планина чакъ до брѣговетѣ на Черно Море (между Варненския заливъ и устието на Батовската рѣка). Отъ Дунавскитѣ притоци, които извиратъ по сѣвернитѣ склонове на Стара-Планина, Малкий Балканъ е прѣсѣченъ на много мѣста съ едни тѣсни и скалисти долове.

Съотвѣтственно съ раздѣлението на Стара-Планина, се раздѣля и Малкий Балканъ на три части, а именно: на западна, срѣдня и източна.

Западнитѣ прѣдпланини иматъ срѣдня височина 500 м., та сж 1200 м. по-низки отъ запад. Стара-Планина; срѣднитѣ прѣдпланини иматъ 460 м. срѣдня височина, та сж о 1450 м. по-низки отъ Старопланинското централно било.

А. Западната часть

се простира отъ Кадибоазската планина чакъ до р. Искъръ. Поличпи върхове и планини сж слѣднитѣ: в. Ведерникъ (между г. Бѣлоградчикъ и Кадибоазъ), Бѣлоградчикскитѣ скали, Широка планина, Вереница, Любашъ, Пастрина, Веслецъ, Стреница и др.

Най-великолѣпнитѣ сж: Бѣлоградченскитѣ скали (фиг. 10).

Изгледътъ имъ е въсхитителенъ. Прѣдъ очитѣ на гледача се издигатъ високи скални чукли, отъ които едни сж заострени, а

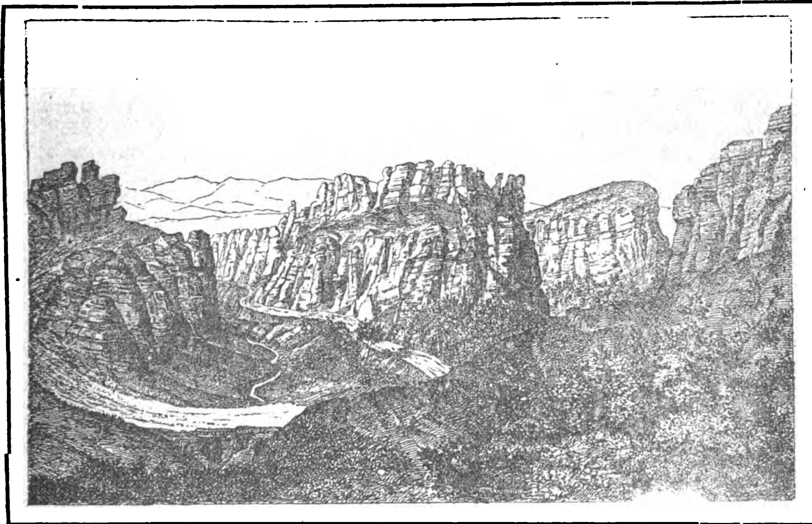

Фиг. 10.

Бѣлоградчикскитѣ скали (помежду скалитѣ се гледа пжтьтъ отъ г. Бѣлоградчикъ за г. Ломъ-Паланка

други покрити съ голѣми калпаци, като сжщи гжби. Виждатъ се фантастически ликове на кжщи, на животни, групии отъ кжщи, кораби, па даже и хòра; нѣкои отъ тѣзи групии се издигатъ до двѣстѣ и по-вече метра на високо.

На много мѣста може да се забѣлѣжи, че отдѣлнитѣ и отцѣпенитѣ скали сж наредени край пжтя, като дървета. При този изгледъ человѣку се струва, че гледа на нѣкакъвъ окаменѣлъ градъ.

Пжтешественникътъ Бланки, който въ 1841 г. обикалялъ България, ето що казва за тѣхъ въ своето пжтешествие: «Съ Бѣ-

лоградчикскитѣ скали въ нищо не могѫтъ да се сравнѭтъ славнитѣ проходи на Олиулъ въ Нровансъ, проходътъ Панскорбо въ Италия, Алпитѣ, Ниренеитѣ, най-дивитѣ тиролски и швейцарски планини.»

Широка планина се пада на сѣверъ отъ Чипровската планина и се простира 30 км. надлъжъ, а 11 км. на ширъ, съ съвършенно стръмни склонове. Чрѣзъ Прѣвалския рътъ, който образува водораздѣлътъ на р. Ломъ и Огоста, Широката планина се свързва съ Чипровската. Срѣдната височина на рътa е около 1360 м. съ най-низкото мѣсто (537) тамъ, гдѣто се свързва съ Широката планина.

Пастрина планина, на И отъ р. Огоста, е една лична планина, която се познава по голината на върха (550 м.). На западъ отъ неѭ, задъ р. Огоста, се издига Любашъ и Вереница.

Пѫтникътъ, който пѫтува отъ г. Ломъ-Паланка за Берковица, вижда отъ лѣвата страна да се вздига личната Пастрина планина, а отъ десната страна Любашъ и Вереница; между тия двѣ тече въ единъ долъ р. Огоста, по брѣговетѣ на която е расположенъ г. Кутловица (Фердинандово).

Стреница планина се пада на СИ. отъ Вратчанската планина, на водораздѣла на р. Искъръ и Скѫтъ.

Сѣверний склонъ на планината, която има видъ на единъ полукрѫгъ, обърнѫтъ съ вдадената си часть къмъ сѣверъ, е гористъ. съ прѣкрасенъ изгледъ. Въ неѭ се събиратъ изворнитѣ води на р. Скѫтъ. Най-западний край на тази планина се нарича: Косталевска планина. Отъ другитѣ лични върхове забѣлѣжителни сѫ: Върборовъ камъкъ (784), Веслецъ, съ развалини отъ едно старо градище, Вербшика (643), Косматица (687), Орлий врьхъ и Дрѣновецъ (385), който се пада най-близо до р. Искъръ. На СЗ. отъ Дрѣновецъ се издига уединената: Боровинска могила (428).

На сѣверъ отъ в. Веслецъ, до пѫтя отъ г. Вратца за г. Ряхово се издига личний врьхъ Миленъ камъкъ (470 м.); върхътъ е канаристъ На СЗ го заграждa стѣна, а отъ другата (срѣщуположена) страна постепенно се снишава. Въ каменната стѣна има една пещера, въ която се е подслонила четата на Хр. Ботевъ (прѣзъ 1876 год.). Тука е станѫло сражение на четата съ турска потера. Прѣзъ нощьта четата прѣминѫла на близския Веслецъ, а оттамъ въ Вратчанската планина, гдѣто е билъ убитъ Ботевъ.

Б. Срѣдната часть

се простира отъ р. Искъръ до р. Руссенски Ломъ съ лични планини: Драговица, Маркова могила, Ловчанска, Севлиевска, Търновска и Тузлушска планини.

Търновската планина е пробита отъ р. Янтра въ единъ живописенъ проходъ нарѣченъ, «Търновски дервентъ.» Проходътъ е ограниченъ отъ двѣтѣ страни съ доста стръмни склонове, които се свършватъ най-горѣ съ бѣлѣзникави (варовити) голи стѣни. Два монастиря: Св. Прѣображение и Св. Тройца, живописно положени въ прохода, даватъ особенна величественность на Търновския дервентъ, който живо напомнюва на живописната Лабска (Елбска) долина въ Саксония (до г. Дрезденъ).

Драговица планина (на западъ отъ с. Абланица) се простира въ видъ на полуостровъ надъ Ябланската долина. Планината се простира на сѣверъ чакъ до Батулци. гдѣто носи името Гулово (бърдо).

За *Тузлукътъ* се приказва, че турскитѣ завоеватели посрѣщнѫли по тѣзи страни голѣмо съпротивление отъ страна на тамошнитѣ Българе; приказва се,

че тука ставали голѣми битки, кръвопролития и такива страшни опустошения, които прѣвърнжли тази страна на прахъ и пепель. Отъ това ужъ е нарѣчена тази страна „Тузлукъ“ (тозъ = турски, значи пепель). Нѣкои тълкуватъ това име отъ турската дума тузъ (соль).

Въ сѣвероисточната часть на Севлиевската планина, близу до с. Вишовъ градъ се простира мѣстностьта „**Кръвна рѣка**“ (Канлж-дере), гдѣто е станжла упорита битка между четата на Х. Димитръ и Турцитѣ.

В. Источната часть

се простира чакъ до Черно море (между Варненския заливъ и устието на Батовската рѣка). Тя се състои отъ **Ломскитѣ планини** и **Делиорманскитѣ възвишения**.

Най-любопитната мѣстность въ Делиорманскитѣ възвишения сж тъй нарѣченитѣ: „**Побити камъни**“ (Дикили ташларъ), близу до с. Аладинъ (до Варна). Тѣзи камъни се прѣдставляватъ като една группа отъ около 30 неправилно распръснжти стълпове; нѣкои отъ тѣхъ сж съвсѣмъ правилни, цилиндрически, като че сж искуственни стълпове или окамънѣли дървета. Камъкътъ, отъ които тѣ се състоятъ е пѣсъчливъ Тия камъни сж единственни по своя видъ, не само въ България, нъ въ цѣла Европа

Делиорманскитѣ възвишения образуватъ водораздѣлътъ на водитѣ, които текжтъ къмъ сѣверъ като притоци на р. Дунавъ, а къмъ югъ като самостоятелни Черноморски рѣки (Правадийската рѣка).

Отъ Ломскитѣ планини се събиратъ водитѣ на р. Руссенский Ломъ. Отъ личнитѣ имъ върхове за забѣлѣзвание сж: **Киреченъ баиръ**, **Сакаръ-Тепе** и **Кидирли баиръ** (на западъ отъ г. Разградъ).

Срѣдната височина на Ломскитѣ планини е около 340 м. Киреченъ баиръ се е прославилъ въ послѣдната руссо-турската война. На този връхъ дълго врѣме сж се бранили Турцитѣ прѣдъ русскитѣ нападения; нъ най-сетнѣ върхътъ е билъ прѣвзетъ съ огромни жертви. Хиляди и хиляди русски юнаци сж окървили склоноветѣ на Киреченъ баиръ.

Отъ Ломскитѣ планини, чакъ до Черното море, се простиратъ Делиорманскитѣ възвишения.

Тѣзи възвищения (терраси) се раздѣлятъ отъ Ортамахленската сѣдловина на двѣ части, а именно: **източна** и **западна**. Източната часть се нарича **Стана**; тя се подига изъ устието на Екренската рѣка, простира се най-напрѣдъ къмъ югъ надъ морския брѣгъ чакъ до Ташъ-Табия, която образува югоисточното начало на сѣверната (горнята) укрѣпителна линия на бившата Варненска крѣпость. Оттука възвишението се обръща къмъ западъ, затваря откъмъ сѣверъ долината на Долно-Девненското езеро, испуща къмъ югъ отклонение съ крайно любопитната „**Окаменѣла гора**“ (Побити камъни до с Аладинъ), отива подиръ това малко на сѣверъ, та ограничава къмъ истокъ **Девненската** долина (по р. Дерменъ-Девненската рѣка). По-послѣ се изгубва почти съвсѣмъ въ низката сѣдловина, която отдѣля нѣколко малки притоци на Правадийската рѣка отъ Делиорманскитѣ долове; изново се подига надъ Ясжтепското поле, надъ с. Тюркъ-Арнаутларъ, затваря къмъ сѣверъ Шуменското поле, гдѣто е набраздена съ дълбокия долъ на Крива рѣка (Ири-дере) и гдѣто достига най-голѣмата си височина (450 м.). Най-послѣ се изгубва въ Орта-Махленската сѣдловина.

Западната часть на Делиорманската терраса върви край р. Бѣли Ломъ отъ дясната страна, като образува на много мѣста живописни скални групи. Террасата се свършва съ в. Левантъ-Табия до бившата Руссенска крѣпость.

Като най-източно продължение на Делиорманскитѣ възвишения трѣбва да се счита крайбрѣжната страна. нарѣчена **Батовско** (между Правадийската рѣка, Батовската и Девненската). Батовско е отдѣлено отъ възвишенията съ Ясжтепенското поле.

Крайдунавската равнина испълнява голѣмото пространство

между Малкия Балканъ, Дунава, Черното море и р. Тимокъ (отъ устието му до в. Връшка чука).

Въ най-западнитѣ си части равнината се допира на западъ и югъ отъ г. Видинъ чакъ до с. Коилово и до с. св. Петръ, въ Ломско чакъ до Кутловица, въ Вратчанско и Ряховско до с. Борованъ, въ Никополско близу до г. Плѣвенъ, въ Русенско до с. Мънастирь-кьой, а въ Селистренско до Хамжзлъкъ баиръ.

Отъ течението на рѣкитѣ равнината е разбраздена съ дълбоки долове. Равнината се спуща къмъ Дунава и Черно море доста стръмно, та образува на много мѣста високи и стръмни брѣгове.

Общий характеръ на равнината е степенъ; на пролѣть тя е покрита съ буйна зелена трѣва съ най-разнообразни цвѣтя, лѣтѣ всичко пожълтѣва и изсъхва, а зимѣ равнината дълго врѣме бива покрита съ снѣгъ. — Сжща степь образува равнината отъ Руссенския Ломъ чакъ до Черно море. Главно свойство на тази степь, която въ най-източнитѣ си части е извѣстна подъ име Добруджа (българска и ромжнска), е нѣманието вода.

Срѣдната височина на равнината е отъ 100 до 200 м. надъ морската повърхность.

Въ Крайдунавската равнина, въ южнитѣ ѝ части (близо до Малкия Балканъ), се издигатъ нѣколко лични уединени върхове: *Магура, Чаталъ-тепе* и др.

Магура (Пилафъ-Тепе) се издига на СЗ. отъ Бѣлоградчикъ (до с. Рабишъ), на височина около 100 м. надъ околната равнина и 450 м. надъ морето. Магура състои отъ голъ бѣлѣзникъвъ варовникъ и се гледа отъ далечъ като купчинка оризъ (пилафъ), отъ което и е добилъ името си Пилафъ-Тепе. Вжтрѣ въ Магура има постранни пещери и до политѣ ѝ едно езерце.

Базалтени тепета се простиратъ между р. Осма и Янтра, съ направление отъ ЮЮЗ къмъ ССИ.

Чаталъ-Тепе се пада между Севлиево и Свищовъ; гледанъ отъ югъ прилича на турско сѣдло (турски: чаталъ). Западний край на Чаталъ-Тепе е скалистъ, а източний е покритъ съ гжсталакъ. На около има други лични върхове като Черна Могила (Кара-Тепе), Калвака, Остра Могила (188), Иланджикъ (153 ½), Овча могила, Драговецъ (между с. Бутово и Неданъ) и др. Тия върхове се състоятъ отъ единъ тъменъ камъкъ, който населението нарича „изгорѣлъ камъкъ.“ Този камъкъ (базалтъ) е отъ вулканическо происхождение.

Гори. По-голѣмата часть на равнината, а особенно сѣверната, е безгориста или само покрита съ гжсталакъ и шумарлакъ. Най голѣма гора се намира въ източнитѣ части на равнината (до сѣвернитѣ поли на Делиорманскитѣ възвишения); това е прославений отъ турско врѣме съ разбойничества Дели-Орманъ (т. е. Дива-гора).

Равнината е покрита съ единъ видъ пръхка иловица, подъ която излизатъ по-твърди камъни съ многобройни окаменелости. Въ иловицата се откриватъ кости на голѣми прѣдпотопни слонове, носороги и други животни (до г. Ломъ и др.).

Нѣмание дърва въ нѣкои части на равнината, като напр. въ Ломско, Раховско и Видинско, е причина, гдѣто населението е принудено да си издълбава

жилища, тъй нарѣченитѣ „бурдеи“ (уземъ кжщи) въ земята. Такива бурдеи се гледатъ отдалечъ като една грамада глина; жилищата сж издълбани въ иловицата и отгорѣ се покрити съ покривъ, който е постланъ съ земя. Хората живѣжтъ тука подъ земята, като старовремешнитѣ Троглодити, или като сегашнитѣ жители въ западния Китай.

Безводието на равнината.

(За прочитъ).

Крайдунавската равнина, между р. Руссенски Ломъ, Делиорманскитѣ възвишения, Дунава и Черно море (отъ устието на Батовската рѣка до Ромжнската граница) страдае отъ голѣмъ недостатъкъ вода. Рѣкичкитѣ, що има тука, стоіжтъ по-вечето прѣсъхнжли. Демирбобенската рѣка на десеть километра отъ устието си, изгубва своята водата подъ земята.

Вода за пиение и други потрѣби се зема или отъ тъй нарѣченитѣ «гьолджици» (локви), или отъ дълбокитѣ кладенци.

Кладенцитѣ, за вадение вода отъ голѣми дълбочини, иматъ особенна направа. Снаредътъ за вадение прилича на въртешка (геджура), върху която женитѣ поставятъ прежда, за да събер態тъ и увиіжтъ на кжлбо, нъ съ тази само разлика, че казаната въртешка е висока около два метра и е съставена четверожгълно.

Въртешката като се тегли върти се както си е права; върху неіж се навива кожено дебело вжже, което е поставено надъ една макара, която се крѣпи отъ два низки стълпа поставени надъ кладенчивитѣ уста. Сега тъй както е приготвенъ снаредътъ, ако ще вадіжтъ вода съ конь, то той се закача за единъ отъ жглитѣ и почне да го кара. Водата се изважда съ кофа (коженъ мѣхъ), вързана на една верига (синджирь). Ако искатъ да вадіжтъ вода безъ конь, то най-малко се изискватъ четирма души хòра. Казаното обяснява трудний начинъ, по който се снабдява тукашното населлание съ вода.

Нека кажемъ и за начинътъ, по който се поіжтъ добитъцитѣ. За приготовление на водата потрѣбни сж най малко двама человѣци и единъ конь, които трѣбва да работіжтъ споредъ нуждата по нѣколко часа, та да напълніжтъ всичкитѣ приготвени каци и корита.

Тамъ гдѣто нѣма кладенци населението е принудено да зема вода за пиение отъ ловки (гьолджици), които сж направени край нѣкои села. Въ тѣзи ловки се събира вода отъ дъждоветѣ и отъ стопяванието на снѣга; тази вода като е стояща, начева да мирише на каль и гнили вещества, а особенно лѣтѣ, когато владѣе несносна горѣщина.

Отъ горѣизложеното излиза на явѣ, че трѣбва часъ по-скоро да се обсѫди въпросътъ за снабдяване съ чиста вода селата. Добрѣ би било да се съгради въ всѣко село по едно образцово водохранилище (щерна) за събиране чиста дъждовна вода. Освѣнъ това да се направѭтъ опити съ свредели за търсение вода въ земнитѣ дълбочини, за направение на тъй нарѣченитѣ «артезиански кладенци».

III. Срѣдньогорски планини (фиг. 3, 4 и 9).

На югъ отъ Стара-Планина, успоредно съ неѭ, отъ Черно море чакъ до Сръбската граница, се простира единъ редъ по низки планини, нарѣчени Срѣдньогорски.

Името си тѣ сѫ добили отъ положението си посрѣдъ високи планини; отъ едната страна се пада Стара-Планина, а отъ другата Осоговската планина, Рила, Родопитѣ и Странджа планина.

Между Срѣдньогорскитѣ планини и Стара-Планина се намира единъ редъ полета, като: Софийското, Златишското, Карловското, Казанлъшското, Сливенското, Карнабатското и Айтошкото. — Тѣзи полета сѫ отдѣлени съ водораздѣлни сѣдловини, които свързватъ Стара-Планина съ Срѣдньогорскитѣ планини (напр. Клисурската сѣдловина, Калоферската и др.)

Споредъ строението си тѣ се раздѣлѭтъ на три части:

а) Източна часть (отъ Черно море до р. Тунджа).

б) Срѣдня часть (отъ р. Тунджа до р. Искъръ).

в) Западна часть (отъ р. Искъръ до сръбската граница).

а) Източната часть

испълнява всичкото пространство между Стара-Планина, р. Тунджа (отъ Ямболъ до турската граница), Одринското поле и Черно море. Тя се състои отъ хълместата страна, къмъ която се присъединява Странджа планина и пограничнитѣ планини, които свързватъ послѣдната планина съ Родопитѣ.

Хълместата страна се прѣдставлява като една плоско възвишена низка страна, изъ която тукъ-тамѣ, като въ видъ на острови, се издигатъ уединени лични върхове. Прѣдметната страна е ограничена къмъ сѣверъ съ Стара-Планина, къмъ западъ съ р. Тунджа, къмъ югъ съ пограничнитѣ планини, къмъ югоистокъ съ Странджа планина, а къмъ истокъ съ Бургашския заливъ. — Отъ личнитѣ върхове най-забѣлѣжителни сѫ: Бакаджицитѣ, които въ видъ на една дѫга (испѫкнѫла къмъ СИ) се протакатъ къмъ СЗ и се свършватъ съ Киркларъ баиръ (230см.), близу до г. Ямболъ.

Бакаджицитѣ се състоѭтъ отъ четире части, а именно: 1) Войнишский Б. (488) на ЮИ отъ с. Войниково, 2) Малкий Б. (396), 3) Арнаутский Б (477) и 4) Голѣмий или Чараганский Бакаджикъ (499). Първий отъ тѣхъ е уединенъ, а послѣднитѣ три сѫ съединени помежду си. Между Войнишкия Бакаджикъ и Арнаутския се издигатъ низки връхове, нарѣчени Малъ-Тепе съ слѣди отъ едноврѣменото копание на оловно-среброносни руди, които се срѣщатъ тука на жили.

Рудата се намира главно въ двѣ мѣстности, а именно до с. Нова Махала (на югъ, до лозята) и на споменѫтия върхъ. Сгурь не се срѣща тука никѫдѣ. На Малъ-Тепе (отъ турската дума малъ—имание) се намиратъ доста дълбоки ями отъ едноврѣмешното копание за търсение на рудата)

Бакаджицитѣ, поради уединеностьта си, се гледатъ много отдалечъ. Името си тѣ сѫ добили отъ турската дума: бакъ (гледамъ). Правилний кѫжеленъ видъ на тия връхове, уединенностьта имъ, както и геологический имъ съставъ, свидѣтелствуватъ за вулканическото имъ происхождение. Бакаджицитѣ сѫ угаснѫли вулкани.

На сѣверния склонъ на Чараганския Бакаджикъ, въ една горичка, се намира русский мънастирь Св. Спасъ. Бѣлитѣ му здания и черквата се гледатъ отдалечъ.

Хълместата страна е отдѣлена отъ Стара-Планина съ Сливенското, Карнабатското, Айтошското и Анхиалско полета. Съ Стара-Планина се съединява (хълместата страна) чрѣзъ една низка сѣдловина (до с Карасали), която отдѣля Айтошското поле отъ Карнабадското.

Като най-источенъ край на хълместата страна трѣбва да се счита Черний връхъ (Кара-Тепе, на ЮЗ отъ Бургасъ); той се допира до самия западенъ край на Бургашския заливъ, между Мандренското и Ваякьойското езеро.

Странджа планина (фиг. 9) се зачева на югъ отъ Бургашския заливъ и се простира, успоредна съ Черноморския брѣгъ, близу дору до Цариградъ. Въ България остава само най-сѣверната ѝ часть, въ която се издига лична група върхове съ в. Бакърлъкъ (ок. 400 м.) и др.

Отъ пограничнитѣ върхове за забѣлѣзвание сѫ: Екисче, Каракушъ баиръ, Мечка (530) и др. — Планината е добила името си отъ градеца Странджа (Турция).

Бакърлъкъ си е добилъ името си отъ мѣдни (бакърени) руди, които се намиратъ по него и въ близката му околность. До западнитѣ поли на този връхъ се намиратъ желѣзни руди (хематитъ) и сгурь, отъ едноврѣмешното растопявание на рудитѣ. Копани мѣста отъ едноврѣмешното изваждание руда се намиратъ на нѣколко мѣста; тѣзи копани дупки иматъ видъ на трапове, наредени по посоката на руднитѣ жили. Освѣнъ траповетѣ срѣщатъ се едни на дълго копани ями, като окопи; тѣ сѫ плитки и ископаната земя е хвърлена отъ странитѣ имъ. По тѣзи мѣста се срѣщатъ зеленясали камъни отъ мѣдната руда; споредъ тѣзи камъни, види се да е произлѣзло названието на Бакърлъка (отъ бакъръ — мѣдь) По едно прѣдание единъ ловецъ си правилъ куршуми отъ руда, която се намирала по тѣзи мѣста; това би показвало за оловно-сребросната руда (галенитъ).

Дервенскитѣ възвишения се простиратъ съ югозападно направление отъ Странджа планина до р. Тунджа. По билото имъ минува турско-българската граница. Възвишенията сѫ ограничени къмъ югъ съ Одринското поле (въ Турция), а къмъ сѣверъ се съединяватъ съ хълместата страна.

Срѣдната височина на тия възвишения е 430 м. надъ морето, нъ отдѣлни върхове надминуватъ тая височина.

По-лични върхове сѫ: 1) Великъ-Баба (498) на С. отъ с. Хамза-Бегли

2) Скрипка (580), на югъ отъ В. Баба; 3) Св. Илия (594) на СИ отъ Скрипка; 4) Чалъ-Баба (506) на СЗ отъ с. Г. Дервентъ.

Възвишенията сѫ покрити съ низка гора, която поради границата, е сгодно свърталище на разбойнически шайки. До с Турфали се намиратъ рудници съ желѣзни, мѣдни и оловни руди. „Лелешкитѣ дупки", които се намиратъ тукъ не сѫ естественни пещери, нъ копани за вадение руда. Въ околностьта на дупкитѣ се намира сгурь отъ едновръмешното растопяване на рудата. Споредъ нашитѣ изслѣдвания заключаваме, че тукъ се е разработвало най-много желѣзо

б) Срѣдната часть

на Срѣдньогорскитѣ планини се простира почти въ една права линия от. Тунджа до р. Искъръ и Рила. Отъ течението на р. Стрѣма и Тополница тя се раздѣля на три части:

1) *Старозагорска Срѣдня-Гора* отъ р. Тунджа до р. Стрѣма.

2) *Централна Срѣдня-Гора* отъ р. Стрѣма до Тополница и

3) *Ихтиманска Срѣдня-Гора* отъ р. Тополница до р. Искъръ и Рила, съ която се свързва между изворитѣ на р. Марица и Искъръ.

Думата „гора" въ славянскитѣ езици значила испърво на всѣкждѣ: „планина". Първобитното значение на думата гора (планина) се е съхранило само въ нѣкои мѣстни названия, напр. Света-Гора, Срѣдня-Гора, Црна-Гора Кара-Дагъ) и др.

1). Старо-Загорската Срѣдня-Гора

(Караджа-Дагъ т. е. Сърнена-Гора)

се простира отъ истокъ къмъ западъ; тя се почва съ Заячий връхъ (Таушанъ-Тепе, до г. Ямболъ) и се свършва съ в. Пѣснопой (до Карлово). Въ най-източната си часть тя е тѣсна и съвсѣмъ низка, въ срѣдната — е тѣсна и висока, а въ западната — е най-висока и най-широка, съ личенъ Черний връхъ (на ЮИ отъ Калоферъ).

Срѣдната височина на планината достига до 915 м., нъ нѣкои отдѣлни върхове (Черний връхъ и др) достигатъ височина 1100 до 1449 м. (между с. с. Аджаръ, Рахманли и Турия). — Сѣверний склонъ на планината е стръменъ, гористъ, а южний наведенъ и по-вечето голъ.

Западната часть на Срѣдня-Гора се снишава постъпенно къмъ югъ, та образува Чирпанскитѣ възвишения. Тази часть се съединява съ Стара-Планина чрѣзъ Калоферската сѣдловина (670 м.).

Прѣзъ планината минуватъ многобройни пжтеки и четире шоссе-пжтища: 1) Отъ г. Ямболъ за г. Сливенъ; 2) отъ г. Нова-Загора за с. Твърдица (на югъ отъ Твърдишския проходъ); 3) отъ г. Сливенъ за г. Нова-Загора и 4) отъ г. Казанлъкъ за Стара-Загора (прѣзъ Дервентъ).

На югъ отъ низката източна часть, успоредно съ неж, между р. Тунджа, Марица и Сазлийка се простиратъ четире отдѣлни (помеж-

ду си успоредни) планински бърда. Между тѣхъ и Чирпанскитѣ възвишения се простира плодородното Старозагорско поле.

Най сѣверното отъ тѣхъ сѫ тъй нарѣченитѣ Баруци, на югъ отъ тѣхъ се намиратъ Свето-Илийскитѣ върхове, послѣ Мънастирскитѣ върхове, а най-наюгъ се пада пограничната Сакаръ планина. Баруцитѣ се съставляватъ отъ седемь уединени низки върхове; по сѣвернитѣ имъ поли минува желѣзницата, между Ямболъ и Нова-Загора.

Св. Илийскитѣ върхове (Теке-Баири) иматъ най-голѣма височина 417 м.

Къмъ тѣзи върхове трѣбва да се причислѭтъ, като югоисточни отклонения отъ самитѣ тѣхъ, Гюбелскитѣ върхове (344) и Чомлеккьойскитѣ (336), съ най-источенъ връхъ Теке (на Ю. отъ с. Чомлеккьой).

Този връхъ е украсенъ съ една горичка, която се гледа отдалечъ като една китка; горичката се е съхранила посрѣдъ околната съвсѣмъ безгориста страна, благодарение на едно прѣдание, споредъ което всѣкий, който би се осмѣлилъ да отсѣче дърво отъ неѭ, умиралъ.

Мънастирскитѣ върхове сѫ раздѣлени съ една сѣдловина на двѣ части: западна по-висока (598) и источна по-низка (448).

При сѣвернитѣ поли на Мънастирскитѣ върхове минува единъ окопъ, който захваща до брѣговетѣ на Черно море (до Бургасъ) и се свършва до Егейското море (до Солунъ). Този окопъ околното население нарича еркесия (т. е. прѣсечена земя); той е билъ пограниченъ окопъ на България и Гърция още отъ деветия вѣкъ. Нѣма съмнѣние, че еркесия е тождественна съ окопа, за който споменува въ първата половина на десетия вѣкъ, арабский списатель Масуди: „Земята на Борджани (Българи) е заградена съ трънестъ плетъ, въ който се намиратъ дупки въ видъ на дървени прозорци; този плетъ е като зидъ до окопа.“

Споредъ този пограниченъ окопъ до Мънастирскитѣ върхове се види, че тия върхове сѫ тождественни съ Милеонъ, който се споменнува на българско-грънцката граница, още отъ 716 год., споредъ договора на българския князь Кормисоша и византийския императоръ Теодосия III.

На югъ отъ Мънастирскитѣ върхове се простира Сакаръ планина, която достига най-голѣмата си височина по срѣдата си (823), на самата турско-българска граница, която се простира по най-високото ѝ било. На югъ отъ това най-високо мѣсто (въ Турция) се издига уединений връхъ Дервишка могила (686 м.).

Като стоимъ на върховетѣ на Сакаръ планина гледаме, че най-на сѣверъ се издига една стръмна стѣна — Стара-Планина. Отсамъ Стара-Планина се съглѣдва Старо-Загорската Срѣдня-Гора, Мънастирскитѣ и Бакаджикскитѣ върхове. Къмъ западъ съглѣдваме планинский снѣжни вѫзелъ Рила и отсамъ лѣжащитѣ Родопи, които се снишаватъ постепенно къмъ истокъ, та прѣминуватъ въ Одринската равнина, която се простира на югъ и на ЮИ отъ Сакаръ планина. На истокъ съглѣдваме низкитѣ Дервентски възвишения и задъ тѣхъ Странджа планина. — Пространството, което се

прѣгледва отъ върховетѣ на Сакаръ планина, достига на дължина до 300 км., а ширина до 150 км.

Нѣма съмнѣние, че Сакаръ планина, съ толкова сгодно географическо положение, е привличала къмъ себе си внимание отъ памтивѣка. Като доказателство на туй сѫ многобройнитѣ паметници, като жертвенни камъни и др., които се срѣщатъ въ нея.

2) Централната Срѣдня-Гора

(Орта-Дагъ, сѫщата Срѣдня-Гора)

се простира отъ р. Стрѣма до р. Тополница. Въ источната си часть тя е тѣсна, а въ западната — широка. Сѣвернитѣ ѝ склонове сѫ стръмни и гористи, а южнитѣ навѐдени и почти безгористи. Срѣдня Гора се свързва съ Стара-Планина чрѣзъ Клисурската сѣдловина.

По вънкашния си видъ Срѣдня-Гора се различава съвсѣмъ отъ близката Стара-Планина; тя се прѣдставлява като единъ много широкъ и не много високъ планински гребенъ съ окрѫгли и не много издадени върхове безъ стръмнини. Височинитѣ и доловетѣ ѝ сѫ покрити съ прѣкрасни гори, прошарени съ поляни.

Най-високитѣ върхове на Централната Срѣдня-Гора съставятъ двѣ близки групи, една на истокъ (около изворитѣ на р. Тополница), а друга на западъ. Между тия групи се простира една височина, покрита съ гори и поляни. Въ источната група се издига острий Богданъ (1572, на ЮИ отъ Копривщица), най-високий върхъ на Срѣдньогорскитѣ планини, а въ западната Панагюрска Братѝя.

Срѣдната височина на Срѣдня-Гора е 1370 м.

Богданъ има два върха: Голѣмий и Малкий Богданъ (1572·5); той често бива покритъ съ мъгла и облаци. До Богданъ се издига в. Буная, а на сѣверъ отъ него в. Попъ и Попадия. Попъ (1414) има видъ на единъ правиленъ кѫжелъ. Тъкмо на С. отъ Буная се пада в. Вѣженъ (въ Стара-Планина).

Братѝя (между г. Панагюрище и Златица), третий по височина върхъ въ Срѣдня-Гора; той се познава отдалечъ по една малка полянка на върха си. Братѝя се съединява къмъ ЮЗ. съ Лисецъ (1387), близу до който се намира една котловинка, нарѣчена Оборище, прославена съ тайния съборъ, въ който, на пролѣтьта 1876 година, българскитѣ патриоти сѫ се споразумѣли за повдигание възстание противъ Турцитѣ.

Изгледътъ отъ Срѣдньогорскитѣ върхове, а именно отъ в. Братѝя, е единъ отъ най-поучителнитѣ не само въ България, нъ и въ Европа. Гледа се Рила, Родопитѣ, Пловдивското поле съ г. Пловдивъ, Витоша, Стара Планина, Софийското поле съ гр. София, даже планинитѣ до българско-сръбската граница, като Руй, Гребенъ, Влашка планина и др.

Южнитѣ склонове на Срѣдня-Гора постепенно се снишаватъ къмъ Пловдивското поле, а главно до жгъла на р. Тополница и Марица, гдѣто се издигатъ четиретѣ уединени (звонообразни) хълмове нарѣчени Овчехълмски (Коюнъ-Тепе, на СИ. отъ гр. Т. Пазарджикъ).

Уединенностьта на тия върхове, както и тѣхний съставъ свидѣтелствуватъ за вулканическото имъ происхождение. По вида си и по происхождението си Овчехълмъ много прилича на Бакаджикскитѣ и Мънастирски върхове.

Срѣдня-Гора е мжчно проходима; има само нѣколко пжтеки.

Най-забѣлѣжителна отъ тѣхъ е тази що води отъ г. Златица за г. Панагюрище (на истокъ отъ в. Братия) по р. Медедъ-дере (притокъ на Тополница).

Населението въ Срѣдня-Гора никогъжъ не е подпадало подъ онзи турски натискъ, подъ който е теглило българското население по другитѣ мѣста. По този начинъ срѣдньогорското население, както и старопланинското, е съхранило старий български духъ и обичаи.

Въ новата българска история това население завзема едно отлично мѣсто. То е било причина за възобновлението на българската самостоятелность (срѣдньогорското възстание въ 1876 год.)

3) Ихтиманската Срѣдня-Гора (планина)

съединява Рила съ Стара Планина, та образува водораздѣлътъ на Черното море (р. Искъръ) и Егейското (р. Марица). Планината испълнява цѣлото пространство, между Рила, Витоша (Планска планина), Софийското поле, Стара-Планина, Срѣдня Гора и западнитѣ Родопи.

Тя може да се уприличи на единъ четвероjгълникъ, състоящъ отъ четирѣ планини, посрѣдъ които се простира живописното Ихтиманско поле.

Ихтиманската планина се съединява въ сѣвероисточнитѣ си части съ старопланинския връхъ Баба, чрѣзъ една сѣдловина, нарѣчена Гължбецъ (886 м.), а съ Рила въ югозападнитѣ си части чрѣзъ Шипочанската сѣдловина (около 1000 м.). Прѣзъ планината минуватъ пжтища, които съединяватъ Софийско поле съ Пловдивското (Пловдивъ съ София).

Срѣдната височина на Ихтиманската планина достига 900—1000 м.

Сѣверната планина на четвероjгълника има направление отъ западъ къмъ истокъ. Въ западнитѣ си части, гдѣто ограничава Софийското поле, се нарича Лозенска планина; тя е отдѣлена съ р. Искъръ отъ Планската планина.

Въ тази планина се издигатъ нѣколко лични върхове, като: Висока Ела, най-назападъ, Ланиня могила, Половракъ (1184) и др. Отъ Половракъ се сългледватъ г. г. София и Самоковъ.

Источната планина, въ направление отъ югъ къмъ сѣверъ, се спуща стръмно къмъ р. Тополница. Най-личний върхъ на тази планина е Еледжикъ (на ЮИ. отъ г. Ихтиманъ).

Името Еледжикъ, види се, е произлѣзло отъ Яйладжикъ т. е. отъ турската дума яйла (поляна). — На този връхъ, въ 1876 год. Българетѣ сж се бранили въ врѣмето на срѣдньогорското възстание срѣщу Турцитѣ.

Южната планина съ подобно направление, както сѣверната, се спуща доста стръмно къмъ р. Марица и почти съвсѣмъ оголена. Западнитѣ ѝ части се наричатъ Черни върхове (Кара-баиръ).

Тази планина е отдѣлена съ р. Марица отъ Западнитѣ Родопи. Най-тѣсното мѣсто между тия двѣ планини е тъй нарѣчената Момина Клисура. — Прѣзъ тази южна планина минува желѣзницата отъ Ихтиманъ за Марица.

Западната планина, съ подобно направление, както източната, образува водораздѣлътъ на водитѣ, що текжтъ къмъ Искъръ и Марица.

Всичкитѣ тия четире планини се съединяватъ помежду си, та заграждатъ посрѣдъ себе си Ихтиманското поле.

Прѣзъ Ихтиманската Срѣдня-Гора минува най-важний пжть въ цѣлия Балкански полуостровъ — отъ Бѣлградъ за Цариградъ (отъ с. Нови-Ханъ до с. Бошуля). На най-тѣсното мѣсто на този пжть (до в. Еледжикъ), се намиратъ прославенитѣ Троянови врата (Маркова капия).

Траяновитѣ врата сж най-важното мѣсто на цѣлия пжть отъ Бѣлградъ за Цариградъ. Тѣ сж били въ старо врѣме ключъ къмъ Цариградъ и заради това отъ памтивѣка е било воювано за да се прѣвземжтъ. Римлянетѣ наричали това мѣсто „Сукци," Византийцитѣ (Гърцитѣ) „до императорския или Българския проходъ," а кръстоносцитѣ „Българска клисура" Византийцитѣ ж наричали „царска клисура", а кръстоноснцитѣ: „клисурата на Св. Василъ" Отъ гръцкото название Славянетѣ сж направили своята Василица, едно име което се споменува въ паметницитѣ на 15-й и 16-й вѣкъ. До сега има на западъ отъ клисурата едно село нарѣчено Василица. Отъ послѣ това мѣсто се е нарѣкло Траянови врата и Маркова капия (врата), споредъ името на Крали Марка, главенъ герой на южно-славянската народна поезия.

Траяновитѣ врата се намиратъ на половинъ пжтъ отъ Бѣлградъ за Цариградъ. Въ 986 год българский царь Самуилъ е побѣдилъ тука Византийския императоръ Василия II-й.

Остатки отъ Траяновитѣ врата, въ видъ на една зидана врата съ сводъ. още до 1834 год. сж били съхранени; нъ тогава този драгоцѣненъ паметникъ билъ съборенъ по заповѣдьта на софийския управитель Хосрефъ паша (въ 1835 г.).

Въ сегашно врѣме покрай този пжть е прокарана желѣзница, шоссето прѣзъ Трояновитѣ врата отъ тогава съвсѣмъ е запустѣло.

в). Планинитѣ въ югозападния кжтъ България

испълняватъ цѣлото пространство между Стара-Планина, Витоша, Рила, Верила, Осоговската планина и сръбската граница. Споредъ строението си тѣзи планини се раздѣлжтъ на три планински групи:

а) *Сѣверната група* се свързва съ сѣверозападния край на Витоша и се простира съ СЗ направление чакъ до Сърбия.

б) *Срѣдната група* се свързва съ югозападния край на Витоша и се простира (успоредно съ първата група) чакъ до Сърбия и

в) *Южната група*, която се свързва съ Верила планина и се простира пакъ съ сѣверозападното направление чакъ до сръбската граница.

Срѣдната височина на тѣзи групи достига до 1000 м.

а). *Сѣверната група* се свързва съ Витоша чрѣзъ Владайската сѣдловина (914 м.) и се простира, успоредно съ Стара-Планина, до сръбската граница.

Точното опрѣдѣление е слѣдньото: на сѣверъ Софийското поле и Малката планина, на истокъ шоссето отъ с. Княжево до с. Драгичево (София — Кюстендилъ), на югъ линията Драгичево, Брѣзникъ и Врабча, а на западъ Трънската рѣка.

Съ Стара-Планина (Малката планина) тя се съединява чрѣзъ Баалинската сѣдловина (на югъ отъ с. Драгоманъ), на водораздѣла на р. Нишава и Искъръ, а съ срѣдната група — чрѣзъ Букоглавската сѣдловина (822 м., Букова глава до Брѣзникъ).

Най-личната часть на групата е Люлинъ планина; тя се подига къмъ сѣверозападъ отъ Владайската сѣдловина. Сѣвернитѣ ѝ склонове сѫ покрити съ гора, а южнитѣ — сѫ голи.

Най-високата часть на Люлинъ достига 1122 м надъ морето.

Подъ името Люлинъ (Люленъ) околното население разбира само най-източната, най-висока часть на групата. На истокъ Люлинъ е ограниченъ съ Владайския проходъ, а на западъ съ Бучинската клисура, прѣзъ която води коларски пѫть отъ с. Голѣмо Бучино за с. Малко Бучино. Този пѫть се нарича „Граховский“ и съединява напрѣко Граховско съ Софийското поле. — По билото на Люлинъ се намиратъ многобройни окопи отъ врѣмето на сръбско-българската война въ 1885 год. Лѣтѣ, когато пасѫтъ стада по върховетѣ на близката Витоша слизатъ въ Люлинъ мечки отъ Витоша.

Въ околнитѣ села Люлинъ планина е извѣстна и подъ името Череша. Въ турско врѣме дванадесеть близки села (въ Софийско) сѫ имали право да си сѣкѫтъ дърва въ Люлинъ.

Отъ Люлинъ чакъ до сръбската граница групата нѣма общо название. Отъ по-личнитѣ ѝ части сѫ: Меличъ (до с. Дивотина), Вискерска могила (1058 м., до с. Вискеръ), Високо бърдо (924 м., до Брѣзникъ), Завалска китка (1175 м. до с. Завала) и Гребенъ планина.

Гребенъ планина има зѫбчесто било въ видъ на гребенъ; най-високата ѝ часть достига 1344 м, височина; западнитѣ и сѣвернитѣ ѝ склонове се спущатъ стръмно къмъ Трънската рѣка. Гребенъ планина е отдѣлена отъ пограничната Влашка планина съ единъ тѣсенъ и скалистъ проломъ (ждрело) на Трънската рѣка. До този проломъ е расположенъ въ едно много живописно мѣсто Погановский монастиръ (фиг. 11) на ЮЗ отъ Царибродъ.

Проломътъ е ограниченъ съ скални стѣни, отъ 100 — 200 м високи. Монастирската църква св. Иванъ Богословъ е староврѣмска; тя е била съградена прѣди 400 год. Въ мънастирската магерница е зазиданъ единъ старославянски надписъ (издълбанъ въ камъка) отъ 7079 год. отъ сътворение мира (отъ 1571 год. отъ Рождество Христово).

Положението на монастиря е много живописно: една планинска котловина съ огромни бѣли (варовити) стѣни съ гѫста дѫбова и церова гора на около.

Отъ Завалската китка се съглѣдва далечний градъ София. На самия връхъ има малка горичка, та се глeда той като китка въ безгористата тукашна страна.

Отклоненията на сѣверната група стѣсняватъ западний край на Софийското поле. Въ тѣзи расклонения, на югъ отъ Сливница, се намиратъ нѣколко лични и високи върхове като Голѣма Вишая и др. (между с. с. Гургулятъ и Братушково), прославени съ храбрата имъ защита въ сръбско-българската война.

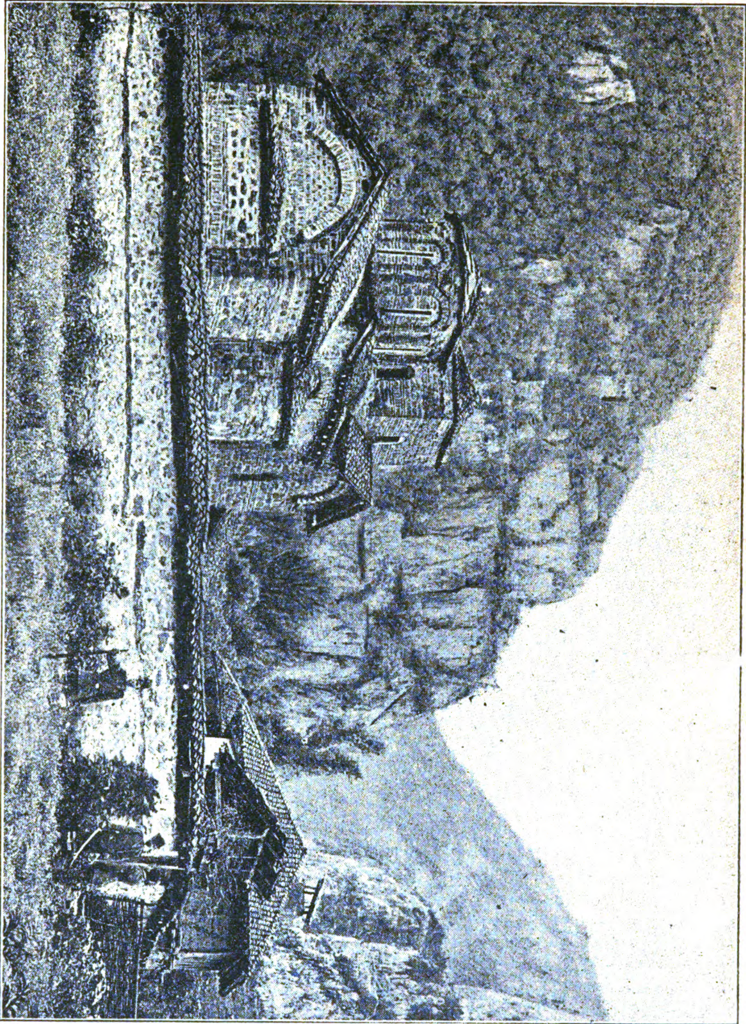

Фиг. 11. *Погановский монастирь св. Иванъ Богословъ* (до Цѫрибродъ).
Отъ лѣвата страна се гледа староврѣмска цьрква (отъ 1500 год.) съ Гребенъ планина отгорѣ, а отъ десната страна проломътъ на Трънската рѣка съ началото на Влашката планина.

б) *Срѣдната группа* се свързва чрѣзъ Голо-Бърдо съ юго-западнитѣ отклонения на Витоша и се простира по сѣверозападно направление чакъ до сръбската граница. Отъ течението на р. Струма и Трънската рѣка группата е прѣсѣчена на двѣ мѣста съ тѣсни и скалисти долове (до с. Перникъ и до г. Трънъ).

Отъ личнитѣ ѝ планини сѫ: Голо-Бърдо (1067), Люба-

ша (1408 м.), **Парамунска чука** (1387 м.) и **Руй планина** (1708 м.).

Голо-Бърдо се пада между Витоша и **Струмския пролом** (до с. Перникъ).

Голо-Бърдо е съвсѣмъ безгористо (голо); то има видъ на едно дългнесто бърдо, съставено отъ варовитъ камъкъ. — Прѣзъ него минува пѫтьтъ отъ с. Крапецъ и Студена за с. Диканя (София—Дупница), а до западнитѣ му поли (прѣзъ пролома) пѫтьтъ отъ с. Перникъ за Радомиръ (София—Кюстендилъ).

Надъ пролома (до с. Перникъ) се намиратъ развалинитѣ на „**Перинъ градъ**". Този градъ е билъ два пѫти прѣвзиманъ отъ гръцкия (византийския) императоръ Василия II-й (въ 1002 и 1016 год.), нъ напраздно; българский войвода Кракра храбро защищавалъ града. Положението на Перинъ градъ е твърдѣ сгодно; той се намира на пѫтя отъ София за Македония. Близкото село Перникъ води названието си отъ този градъ.

Любаша и *Парамунска чука* иматъ особенъ планински изгледъ, по причина на острия имъ видъ и бѣла голина. Любаша се съглеждва много отдалечъ, както и на западъ отъ нея лежащата **Парамунска чука**.

Името **Парамунъ** произлиза отъ византийската дума, която значи **стража**.

На истокъ съ Любаша се свързватъ двѣ по-низки голи чуки, които пакъ чрѣзъ единъ рътъ (на западъ отъ Брѣзникъ), нарѣченъ **Букова глава** (822), се съединяватъ съ сѣверната група. Букова глава образува водораздѣлътъ на Егейско море и Черно море (чрѣзъ притоцитѣ на р. Струма и Трънската рѣка).

Помежду Букова глава, Люлинъ планина, Голо-Бърдо и Витоша се простира бърдеста низка страна, нарѣчена **Граховско**. Името Грахово е старо; за него споменува въ 1530 год. пѫтешественникъ Курипешичъ, който е пѫтувалъ по тия мѣста.

Между Любаша и Голо-Бърдо се простира едно планинско бърдо съ личний връхъ **Китка** (Черний връхъ, 1135 м.); на този връхъ е расположенъ, въ едно живописно и гористо мѣсто монастирьтъ св. Безсребърници (до с. Гигинци).

Руй се подига като една грамадна планина въ видъ на кѫжелъ между Гребенъ планина и сръбската граница (на СЗ отъ г. Трънъ). Руй се прѣдставлява отдалечъ като една трижгълна пирамида.

Отъ върховетѣ си Руй прѣдставлява великолѣпенъ изгледъ. Съглеждва се Витоша, Рила, Люлинъ, Стара-Планина отъ Св. Николския проходъ чакъ до върховетѣ на Златишската планина, а на западъ се издигатъ сръбскитѣ планини. На югъ се съглеждва троеграничната планина **Патарица** съ околнитѣ върхове; на ЮИ задъ дола, който раздѣля Рила отъ Осоговската планина се съглеждва снѣжната Пиринъ планина (въ Македония.). Отъ Руй добрѣ се види София и съ добъръ далекогледъ се распознаватъ даже и зданията ѝ.

Името си Руй, види се, да е получила планината отъ едно растение, „руй" нарѣчено. Това растение наричатъ по другитѣ мѣста ва България смрадлика (тетре).

в) *Южната группа* испълнява най-югозападния кѫтъ на България между срѣдната група, Верила, Рила, Осоговската планина и троеграничната Патарица.

Отъ личнитѣ планини за забѣлѣзвание сѫ: **Конявска планина** и **планинитѣ въ Краище**.

Конявската планина се свързва съ Рила планина и се простира съ западното направление до р. Струма.

Срѣдната ѝ височина достига 1300 м. Планината испуща къмъ И. два второстепенни клонове, които се свързватъ съ Верила планина и се наричатъ **Голославский рътъ** и **Куртодинский рътъ**. Сѣверозападнитѣ и югозападнитѣ склонове на планината сѫ съвършенно стръмни. Между тѣхъ и планинитѣ въ Краище тече р. Струма въ единъ дълбокъ и тѣсенъ проломъ.

Коняво планина е добила името си отъ близкото село Коняво. Общото название на тия планини, между Верила и Струма не е собственно Коняво, нъ частитѣ ѝ се наричатъ споредъ близкитѣ села: Цървенянска или Конявска планина, по-наюгъ Таваличка планина и др.

Отъ личнитѣ върхове на Конявската планина за забѣлѣжвание сѫ: **Ришъ** (надъ с. Гърбино) и **Колошъ** (1316 м., на югъ отъ с. Житуша). Между тѣзи върхове се пада пѫтьтъ, който съединява София съ Кюстендилъ (отъ с. Изворъ до с. Коняво).

Конявската планина отдѣля Кюстендилското поле отъ Радомирското — Западнитѣ склонове на планината се спущатъ стръмно къмъ р. Струма (между с. Бѣлово и Кюстендилското поле). Рѣката тече тука въ единъ много тѣсенъ долъ (проломъ) като Клисура. Скалитѣ сѫ варовити и се издигатъ на нѣкои мѣста въ видъ на зидове и стълпове. Най-тѣсното мѣсто се намира между Скакавица и Раждавица; тука клисурата до толкова се стѣснява, щото пѫтникътъ е принуденъ да се катери по канаритѣ за да може да излѣзе отъ този чудесенъ скални лабиринтъ. Прѣзъ клисурата е проектирана желѣзница отъ София за Кюстендилъ; въ най-тѣсното мѣсто би имало нужда отъ направата на 7 тунели.

Рѣката Струма отдѣля Конявската планина отъ планинитѣ въ **Краище**; тѣ се прѣдставляватъ като една цѣла система планински клонове, съ главно направление отъ ЮИ къмъ СЗ; между тѣхъ въ тѣсни, кривулчести долове, се стичатъ води за р. Струма. По-лични върхове и планини сѫ: **Милевска планина** (1735 м., на СЗ отъ с. Изворъ), **Црноокъ** (1876 м., на ЮЗ отъ Босилоградъ) и др. Близу се пада троеграничната **Патарица** (виждь описанието ѝ).

Погранична планина. Западнитѣ крайща на описанитѣ планински групи въ югозападния кѫтъ на България се съединяватъ съ планината, която се простира съ главно направление отъ югъ къмъ сѣверъ (Отъ Патарица до Влашката планина). Сръбско българската граница минува по билото ѝ; водитѣ отъ западнитѣ ѝ склонове се стичатъ въ р. Струма и въ Трънската рѣка (въ България).

Планината е мѫчно проходима, та естественно защищава югозападния кѫтъ на България въ случай на една война съ Сърбия. Най-лесно проходима е **Власинската** и **Милославската** планина.

Власинската планина е до 1200 м. висока; прѣзъ неѭ минува найудобний пѫть, който съединява г. Трънъ съ Враня (Сърбия). Въ сръбско-българската война прѣзъ тука е минѫла въ България една часть отъ сръбска-

та войска. За да се забрани влизанието на Сърбитѣ, въ случай на друга нѣкоя война, трѣбва да се построѭтъ още сега укрѣпления за пазение на този пѫть. Отъ билото слизаме въ Сърбия, край едно пространно блато, нарѣчено Власинско.

Милославската планина, се присъединява къмъ западнитѣ склонове на Руй планина; срѣднята ѝ височина достига 1000 м. височина. Прѣзъ неѭ води единъ пѫть отъ Трънъ за Сърбия (Дъсчено-кладенский проходъ).

Б. НИЗКИТѢ МѢСТА

(равнини и полета) сѫ распрѣдѣлени, като почнемъ отъ сѣверъ къмъ югъ, по слѣдния редъ:

а) Между р. Дунавъ и Малкия Балканъ — Крайдунавската равнина (виждь описанието ѝ)

б) Полета между Малкия Балканъ и Стара Планина

в) Полета между Стара-Планина и Срѣдньогорскитѣ планини.

и г) Полета между Срѣдньогорскитѣ планини, Родопитѣ, Рила и Осоговската планина.

Въ расклоненията на Источната Стара-Планина се намиратъ низки мѣста, като: Герлово (между Сакаръ планина, Прѣславската и Котленската планини), Лонгусъ (край долното течение на р. Камчия, Камчийската и Авренската планини) и Хаджийската долина (край Хаджийската рѣка, между Малката Айтошка и Еминската планини.

Въ Срѣдньогорскитѣ планини има: Знеполе (до южнитѣ поли на Руй планина), Граховско (между Витоша, Люлинъ, Голо-Бърдо и др.), Радомирско поле (между Голо-Бърдо и Конявската планина) и Ихтиманското поле (въ Ихтиманската планина).

Въ Родопитѣ: Чепинско поле, Пещерска и Баташска котловина. Въ западната Стара-Планина: Искрецка долина, Високъ, Забърдье и Царибродската долина.

а) *Между Малкия Балканъ и Стара-Планина* има само нѣколко малки полета и долини, както:

Берковското, Вратчанското, Орханийското, Севлиевското, Ескиджумайското (Вранското), Шуменското, Ясѫтепенското и Варненското.

Описанието на тѣзи както и на другитѣ полета, учительтъ може да рѫководи по голѣмата карта на България (издание Хр. Г. Дановъ, 1892 год.).

б) *Между Стара-Планина и Срѣдньогорскитѣ планини* се простира единъ редъ длъгнести голѣми полета (долини), като: Софийското, Златишското, Карловското, Казанлъшското и Сливенското.

Отъ малкитѣ полета има: Карнабадското, Айтошското и Анхиалското. Първитѣ двѣ сѫ отдѣлни чрѣзъ Карахиссарската сѣдловина.

Тѣзи полета сѫ отдѣлени едно отъ друго съ сѣдловини, а именно: Софийското поле е отдѣлено отъ Златишското чрѣзъ Гълѫбецъ, Златишското отъ Карловското — чрѣзъ Клисурската сѣдловина, Карловското отъ Казанлъшското — чрѣзъ Калофер-

ската сѣдловина, а Казанлъшкото отъ Сливенското — чрѣзъ Меджеликъ планина.

Споменжтитѣ сѣдловини свързватъ Стара-Планина съ Срѣдньогорскитѣ планини.

Споредъ надморската височина най-високо лежаще поле е Златишкото (около 700 м.), послѣ Софийското (ок. 560 м.), Карловското (ок. 500 м.), Казанлъшкото (ок. 400) и Сливенското.

Общий характеръ на тѣзи полета е еднакъвъ; къмъ сѣверъ тѣ сж ограничени съ стръмнитѣ голи склонове на Стара-Планина, а къмъ югъ съ стръмнитѣ гористи склонове на Срѣдньогорскитѣ планини.

Дъното на Златишкото поле не е съвсѣмъ равно. Чрѣзъ единъ тѣсенъ ридъ, нарѣченъ Таушанъ-Тепе или Сайранъ Баиръ, Стара-Планина къмъ югъ (между с. с. Мирково и Челопечъ), полето се раздѣля на двѣ части, отъ които западната е по-малка (Буновско поле).

Между Софийското и Златишкото поле се намиратъ двѣ малки полета: Саранското (Ташкесенското) и Камарското.

Камарското поле е една малка долина между Гължбецъ, Стара-Планина и Срѣдньогорскитѣ планини. Полето има видъ на единъ четирежгълникъ, съ 4 до 5 км. въ диаметръ. Пжтешественникътъ Буе е нарѣкълъ това поле: „Българска Аркадия."

Дъното на Карловското поле е равно, съ исключение на единъ личенъ уединенъ връхъ: „Чаталъ-Тепе" (на Ю отъ г. Карлово). Западната часть на полето е извѣстна подъ името Гьопса.

Името Гьопса е произлѣло отъ старо-българския градъ Копсисъ, който се споменува въ XIV вѣкъ. Развалинитѣ на този градъ се намиратъ на З. отъ г. Карлово. Копсисъ е билъ родно мѣсто на Българския деспотъ Войсилъ.

Казанлъшкото поле е едно отъ най-живописнитѣ мѣста въ цѣла България. Природата на полето е великолѣпна; най-голѣмото ѝ украшение сж триндафиловитѣ градини и орѣховитѣ горички (орѣшаци).

Всичкитѣ пжтешественници съ въсхищение споменуватъ за: „Райската Казанлъшка долина," както ѭ тѣ наричатъ. Прѣзъ м. май, когато цъвти триндафилътъ, настжпва най-хубавий и най-приятний изгледъ на тази долина. Цвѣтътъ на триндафила захваща да се отваря и да пъстри триндафиловитѣ градини.

Сливенското поле е отдѣлено отъ Карнабадското чрѣзъ югоисточенъ клонъ на Чаталъ-Балканъ.

в) *Между Срѣдньогорскитѣ планини, Родопитѣ, Рила и Осоговскитѣ планини* се простиратъ двѣ голѣми полета: Старо-Загорското, Пловдивското и нѣколко малки, както: Банското, Самоковското (ок. 900 м.), Дупнишкото и Кюстендилскотото (ок. 500 м.).

Старо-Загорското поле принадлежи къмъ най-плодороднитѣ мѣста въ цѣла България; то е отечеството на прославената въ цѣла Турция «загърка» (единъ видъ пшеница).

Хубаво описва това поле Ив. Вазовъ: „Намъ се откри хубаво чудесната панорама на полето — гледка, която не се забравя. Догдѣто ми стигаше окото, всичкото е живо, питомно и разработено. Българското рало и мотика сж прѣобърнжли този край въ обѣтована земя: пъстри лозя, вълнистиниви, ливади, градини, тъмни кичести горици съ орѣшаци, до които се нижжтъ богати селца,

чифлици, воденици — покриватъ като весела градина полето, което се наклаия на истокъ дори до синкавитѣ върхове на кръгозора.“

Пловдивското поле е много живописно; посрѣдъ него се издигатъ седемь уединени хълмове (тепета) съ красиво расположения градъ Пловдивъ.

Най широкий и най-високий пловдивски хълмъ, връзъ който е расположенъ градътъ, е Джамбазъ-Тепе (212); той е покритъ на сѣверната си страна, обърнѫта къмъ р. Марица, съ кѫщя и градини. На истокъ отъ него, малко по-близу до рѣката се намира по-низкий върхъ Небетъ-Тепе, покритъ сѫщо съ кѫщя. На западъ този върхъ се свързва чрѣзъ една сѣдловина съ малкото Таксимъ-Тепе (таксимъ значи водоемъ). — На западъ отъ тия три върхове, връзъ които е расположенъ градътъ Пловдивъ се намира Сахатъ-Тепе 209 м. високъ (сахатъ значи часовникъ), съ два върха. Послѣднитѣ три отъ 7-тѣхъ върха, се падатъ на *ЮЗ.* отъ първитѣ. Най-близу се издига Бунарджикъ (234 м., бунаръ значи изворъ) съ русски паметникъ и водохранилище за Пловдивския водопроводъ на върха му; слѣдъ него иде низкото Марково-Тепе, тъй нарѣченъ ужъ споредъ гроба на Крали-Марко, а задъ него най-високото отъ всичкитѣ: Джендемъ-Тепе (283 м.).

Българский поетъ Вазовъ сравнява тритѣ върхове, връху които е расположенъ градътъ, съ три бѣли камили, които почиватъ въ пространно поле!

Общий характеръ на полетата.

Полетата сѫ едно отличително явление за орографията на Балканския полуостровъ; тѣ сѫ заобиколени отъ всички страни съ планини, а плодородното имъ дъно е украсено съ ниви, зелени ливади, горички и др.

Нѣма никакво съмнѣние, че тия полета сѫ били едно врѣме езера, както на пр. Охридското езеро въ Македония. Водитѣ на тия едноврѣмешни езера сѫ си пробили пѫть и сѫ истекли прѣзъ едни тѣсни проломи.

Сравни на пр. това мѣсто, гдѣто р Искъръ истича прѣзъ Стара-Планина отъ Софийското поле, р. Тополница отъ Златишското поле. р. Стрѣма отъ Гьопса, р Тунджа отъ Казанлъшската долина и отъ Сливенското поле и р. Марица отъ Пловдивското поле. Това послѣдно поле е било езеро до тогава, догдѣто Сакаръ планина е била съединена съ Родопитѣ, нъ съ пробиванието на тѣсния проломъ (до г. Харманлий) сѫ истекли водитѣ на езерото и подиръ туй се е образувало Одринското езеро, сега Одринската равнина Височината на Пловдивското поле е около 200 м., а на Одринската равнина само 40 м. надъ морето.

Старитѣ прѣдания говорятъ, че тѣзи полета сѫ били едно врѣме езера и че по брѣговетѣ имъ имало халки, за които хората връзвали корабитѣ си.

Любопитно прѣдание има за Чепинското поле (Родопитѣ): «Това мѣсто прѣди много вѣкове било езеро, та отъ нѣкой подземенъ огънь, или силна тресавица, се расцѣпилъ рътътъ, гдѣто е на устието на прохода и гдѣто и сега истичатъ Чепинскитѣ рѣки. Водата на езерото, като се излѣла въ полето, издавила много села и извлѣкла и толкова камъне, щото отъ тогава и до днесь се прѣкарватъ камьнье за разни потрѣбности и не ще се свършѫтъ никогъжъ. Съ истичанието на тая вода излѣзнѫлъ и единъ исполински воденъ звѣрь, който приличалъ на китъ (грѫцки херхарияръ). Тоя звѣрь откакъ се исцѣдила водата, останѫлъ на сухо и умрѣлъ между селата Еллидере и Кюсе-Муратлѫ (до Т.-Пазарджикъ), гдѣто се събрали отъ селата псета (кучета), та ѣли месото му и отъ тогава това мѣсто се нарѣкло песие поле, а отцѣпений клонъ нарѣкли Хархарияръ, което Турцитѣ искривили на Каркария, както се нарича и до днесь.»

Слѣди отъ едноврѣмешнитѣ езера сѫ се съхранили до днесь на най-низкитѣ мѣста на полетата, въ видъ на мочорливи мѣста и блата.

Тъй на пр. въ Софийското поле най-низкото мѣсто се пада близу до Искърския проломъ; по тия мѣста има доста пространни блата (като Негованското блато), които можемъ да считаме за послѣдни остатъци на едноврѣмешитѣ езера.

Че дѣйствително тия полета сѫ били едно врѣме покрити съ вода се доказва още отъ материала, отъ които се състои дъното на полетата. По този материалъ, като пѣсъкъ, глина, обли камъни и др., всѣкий неопитенъ може да разбере, че е билъ нанесенъ отъ водитѣ.

Въ тия наноси сѫ били открити окаменѣли риби и други езерни животни; това обстоятелство е най-видно доказателство за едноврѣмешното сѫществувание на езера по тия мѣста.

Тъй на пр. въ Софийското поле, въ мѣстностьта, нарѣчена Курубагларъ (до г. София), се намиратъ въ земята окаменѣли риби, отъ рода на сегашнитѣ сомове и голѣми кости на нѣкакви си земноводни животни.

По край тия езера сѫ расли дървета, остатки на които се намиратъ по краищата на тия едноврѣмешни езера (въ видъ на камънни вѫглища (лигнитъ).

Тъй напр. по краището на Софийското поле, до с. Кѫтина се намиратъ цѣли пластове камънни вѫглища, които съвсѣмъ още приличатъ на дърветата (трупове) отъ които сѫ произлѣзли.

Въ Казанлъшката долина, на възвишенията, що се простиратъ посрѣдъ нея, на З. отъ г. Казанлъкъ (до моста Копринка), се откриватъ окаменѣли листа на разни растения (дървета), които сѫ расли по брѣга на едноврѣмешното езеро.

Земята на полетата се е образувала отъ воднитѣ наноси, та е много плодородна. Тия мѣста сѫ най плодороднитѣ, най-добрѣ обработени и най-гѫсто населени.

Че полетата сѫ били заселени още отъ памтивѣка, се доказва отъ многобройнитѣ искуственни могили, съ които сѫ покрити.

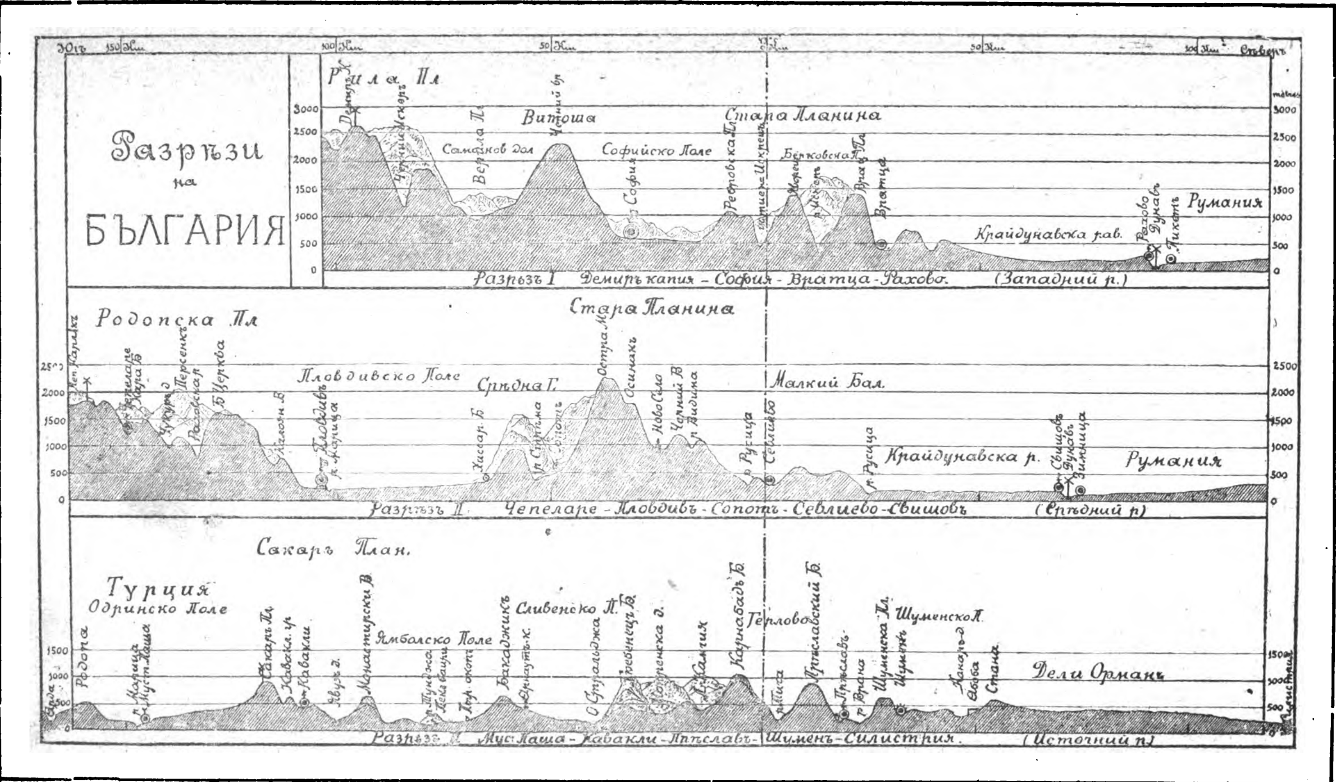
Разрѣзи
на
БЪЛГАРИЯ
Рила Пл.
Витоша
Самоковъ дол
Софийско Поле
Стара Планина
Крайдунавска рав.
Румания
Разрѣзъ I Демиръ капия - София - Вратца - Рахово. (Западний р.)
Родопска Пл.
Пловдивско Поле
Срѣдна Г.
Стара Планина
Малкий Бал.
Крайдунавска р.
Румания
Разрѣзъ II Чепеларе - Пловдивъ - Сопотъ - Севлиево - Свищовъ (Срѣдний р.)
Сакаръ План.
Турция
Одринско Поле
Ямболско Поле
Сливенско П.
Терлово
Шуменско П.
Дели Орманъ
Шуменъ - Силистрия. (Източний р.)

Фиг. 12.

Орографически прѣгледъ.

По-голѣмата часть на българскитѣ планини иматъ направление отъ западъ къмъ истокъ; споредъ това най-ясенъ и най-поучителенъ прѣгледъ за орографията на България ще дадѫтъ разрѣзитѣ, прокарани отъ югъ къмъ сѣверъ (т. е. вертикално къмъ горѣпоменѫтото направление).

Фигура 12 прѣдставлява три такива разрѣза:

I. Западний разрѣзъ е прѣкаранъ прѣзъ западната Стара-Планина; той излиза отъ най-високитѣ върхове на Рила и се свършва до р. Дунавъ (до г. Рахово).

Между високитѣ планини: Рила и Витоша, се пада планинската Самоковска котловина; до нея се съгледва низката Верила. Между Витоша и Стара-Планина се простира Софийското поле; до него се гледатъ низкитѣ възвишения, които образуватъ водораздѣлътъ между р. Искъръ и Нишава (между с. Сливница и Драгоманъ). — Стара-Планина прѣдставлява три пояса: по срѣдата собствената Стара-Планина (Голѣмата планина, съ в. Яворецъ), на югъ Малката планина, а на сѣверъ Вратчанската планина. На сѣверъ отъ нея се подига низский Малки Балканъ (Веслецъ) и помежду него и Вратчанската планина: Вратчанското поле.

Малкий Балканъ прѣминува въ Крайдунавската равнина, която се спуща въ р. Дунавъ съ стръменъ брѣгъ (до г. Рахово). На отвъдната дунавска страна се простира низката ромѫнска равнина.

Споредъ разрѣза се види, че всичката страна е наведена отъ югъ къмъ сѣверъ, та всичкитѣ води отъ сѣверозападна България се стичатъ въ Дунава (чрѣзъ р. Искъръ и Нишава).

II. Срѣдний разрѣзъ прѣсича Срѣдната Стара-Планина; той излиза отъ пограничната Чепеларска планина (въ Родопитѣ), минува прѣзъ г. Пловдивъ, Срѣдня Гора, Стара-Планина, Малкий Балканъ и достига до р. Дунавъ (до г. Свищовъ).

Родопитѣ се прѣдставляватъ като расклонени планини съ дълбоки долове и високи планински клонове (като Бѣла Церква и др.); съгледва се Черна планина и Персенкъ. Между Родопитѣ и Срѣдня Гора се пада Пловдивското поле и между Срѣдня-Гора и Стара-Планина Карловското поле. Стара-Планина (Карловската съ в. Остра Могила) се спуща стръмно къмъ югъ, а наведено къмъ сѣверъ (отъ билото чакъ до г. Севлиево). Между Стара-Планина и

Малкий Балканъ е Севлиевската котловина. Малкий Балканъ (Севлиевска планина) е отдѣленъ съ р. Руссица отъ Крайдунавската равнина.

Стара-Планина образува водораздѣлътъ на Черноморската и Бѣломорската области; къмъ югъ се стичатъ водитѣ въ р. Марица, а къмъ сѣверъ въ р. Дунавъ.

III. Источний разрѣзъ прѣсича Источната Стара-Планина; той излиза отъ Низкитѣ Родопи (въ Турция) прѣзъ г. Мустафа Паша, Кавакли, Прѣславъ, Шуменъ и се свършва до р. Дунавъ (до Силистра). Между Родопитѣ и пограничната Сакаръ планина се намира Одринското поле (най-западната му часть); между Сакаръ планина и Стара-Планина се простиратъ нѣколко низки бърда (Бакаджици и др.) и Сливенското поле. Стара Планина е низка и расклонена на три клона: южний Чаталъ-Балканъ (съ Гребенецъ и Стидовската планина), срѣдний — Собственната Стара-Планина (Голѣма Карнабадска) и сѣвероисточний — Прѣславската планина. Между тѣзи клонове се образуватъ долове на р. Луда и Голѣма Камчия (Герлово). На сѣверъ отъ Прѣславската планина се подига уединената Шуменска планина, послѣ Шуменското поле, Делиорманскитѣ възвишения (Стана) и Крайдунавската равнина. — Источний разрѣзъ принадлежи къмъ три порѣчия (бассейна): на Дунава, на самостоятелнитѣ Черноморски рѣки (Камчия и Правадийската рѣка) и на Марица.

Въ всичкитѣ разрѣзи се повтаря р. Дунавъ, Крайдунавската равнина, Стара-Планина, подбалканскитѣ полета и Срѣдньогорскитѣ планини (въ западния разрѣзъ: Витоша).

ОТДѢЛЪ II.

Напояване (Хидрография).

А. ЧЕРНО МОРЕ.

Брѣгъ. Морето мие България по цѣлата ѝ источна граница отъ ромѫнска Добруджа чакъ до турската граница (на дължина 296 км.).

Посока. Брѣгътъ върви отъ ромѫнската граница чакъ до Балиакренския мисъ, съ главно направление отъ сѣверъ къмъ югъ. Отъ миса брѣгътъ се обръща къмъ югозападъ въ видъ на една голѣма дѫга, която се свършва до миса Св. Димитръ (до Варна). Отъ него морето се вдава навѫтрѣ, та образува полукрѫглестий

Варненски заливъ, който се заключава между поменжтия мисъ и Галатския. По-нататъкъ брѣгътъ зема южно направление чакъ до Еминския мисъ. Отъ този мисъ брѣгътъ се извива изведнъжъ къмъ западъ и, слѣдъ като образува една малка джга, достига до Месемврийския полуостровъ; отъ него морето се вдава малко навжтрѣ чакъ до Анхиалския полуостровъ, отдѣто се почва голѣмий **Бургашски заливъ**, заключенъ между поменжтия полуостровъ и Созополския. Най-послѣ брѣгътъ достига турската граница съ юго-източно направление.

Физическото свойство на брѣга. — а) Отъ ромжнската граница до Еминския мисъ брѣгътъ е изобщо високъ. Отъ границата до устието на Батавската рѣка брѣгътъ принадлежи на Крайдунавската равнина, която се спуша къмъ морето (въ по-голѣмата си часть) въ видъ на стръмни брѣгове (Калиакра има 60 м. височина). Отъ поменжтото устие до Варненския заливъ брѣгътъ принадлежи на Делиорманскитѣ възвишения (40 м.). Останжлата часть на брѣга отъ залива до Еминския мисъ принадлежи на Авренската (до 130 м.), Камчийската и Еминската планини. Крайщата на полето образуватъ низки брѣгове, а на планинитѣ — високи.

Низки брѣгове се намиратъ изобщо край рѣчнитѣ устия (на р. Камчия и др.); тѣ сж покрити съ дребенъ пѣсъкъ.

Морскитѣ вѣтрове зематъ изсъхнжлий пѣсъкъ отъ брѣга и го закарватъ понѣкогъжъ доста далечь на вжтрѣ въ сушата. Любопитенъ примѣръ за прѣнасяние на пѣсъка въ голѣмъ размѣръ прѣдставятъ **дюнитѣ** (пѣсъчливи насипи), нарѣчени кумлукъ до г. Месемврия. Тѣ се простиратъ на едно доста голѣмо пространство. Малки дюни (кумлукъ) има до Бургасъ (до Атанаскьойското езеро и др.).

Въ скалиститѣ брѣгове, на сѣверъ отъ Варненския заливъ, се намиратъ любопитни паметници отъ най-старото врѣме на человѣка, а именно искуственно издълбани пещери, жертвенни камъни, скални гробници и др.

Най-голѣма любопитность заслужва пещерний градъ „Яйла“ (до с. Каябейкьой) и **Аладжа-Мънастирь** (до с. Кестричъ) съ черква, издълбана въ скалата. Подробно описание на тѣзи паметници обнародвахме въ „Сборника издаваемъ отъ Министерството на Народното просвѣщение въ София (1892).

Дълбочината на морето.

Варненский заливъ. Дълбочината на залива се изразява съ слѣднитѣ три линии. Първата се отдалечава на 53 м. отъ брѣга при дълбочина отъ 1 до 10 м., втората се отдалечава отъ брѣга на 700 м., при дълбочина отъ 10—18 м., а третята линия е успоредна на втората, отстои на 2 км. разстояние отъ брѣга и достига отъ 18—21 м. дълбочина.

Бургашский заливъ. Първата линия при 10 м. дълбочина се намира на $1^1/_2$ км. разстояние отъ брѣга, а втората при 10—18 м. дълбочина — на 3 км.

Заливи и пристанища. — **Главни заливи и пристанища сѫ два, а именно: Варненский и Бургашский. Малки заливи и пристанища има петь: до Балчикъ, Каварна, Месемврия, Анхиало и Созополъ.**

Варненското пристанище има голѣми естествении недостатъци. Заливътъ е обърнѫтъ къмъ И. и е изложенъ постоянно на СИ. вѣтрове. Слабостьта на земята на дъното не е въ състояние да държи при силни бури котвитѣ на корабитѣ и твърдѣ често се случава щото последнитѣ да бѫдѫтъ исхвърлени на брѣга.

Подобни нещастни случаи въ Варненското пристанище се случватъ твърдѣ често. Отсѫтствието на всѣкакви искуственни съоружения, затруднява дългото стоение на корабитѣ, а още по-вече тѣхното натоварвание или растоварвание, което става съ помощьта на мѣстнитѣ малки лодки.

Параходитѣ спиратъ обикновенно между втората и третята линия (виждъ по-горѣ), на разстояние 1 км. на ЮИ отъ града.

Варна се намира на пѫтя отъ Срѣдня Европа за Цариградъ.

Бургашский заливъ се простира на дължина 12·5 км. (З—И), а на ширъ 10 км. Самото пристанище и гр. Бургасъ се намиратъ почти въ срѣдата на крайния западенъ брѣгъ на залива.

Пристанището е открито за СИ вѣтрове. Мѣстото за приставание на корабитѣ е между първата и втората линия, на разстояние 2 км., на Ю. отъ града. Земята на дъното е сѫщата, както на Варненския заливъ, съ сѫщитѣ недостатъци. Прѣимуществото, което има Бургашското пристанище, въ сравнение съ Варненското, е близкостьта на Ченгене-Скелеси, която отстои на 3 км. къмъ Ю отъ г. Бургасъ.

Малки пристанища. — При г. Балчикъ и Каварна морето собственно не образува заливи и слѣдователно мѣстноститѣ сѫ лишени отъ естественнитѣ условия за пристанища. При всичко това високитѣ стръмни брѣгове, които достигатъ тука до 190 м. височина и които сѫ обърнѫти къмъ Ю, запазватъ мѣстото отъ сѣвернитѣ и до нѣгдѣ и отъ СИ вѣтрове. Освѣнъ това плавателната линия, на дълбочина отъ 10 до 18 м. се отдалечава отъ брѣга на ½ км. Тѣзи условия до нѣгдѣ си уравновѣсяватъ отсѫтствието на заливи и даватъ възможность на корабитѣ да се спиратъ.

Месемврия и Анхиало сѫ расположени на два малки полуострова, вдадени по на 2 км. въ морето. Около полуостровитѣ има па много мѣста подмоли и плавателната линия, на дълбочина 10—11 км., се отдалечава отъ брѣга на 3 км. разстояние. По тѣзи причини приставанието за голѣми кораби е невъзможно.

До Созополъ има едничкото между малкитѣ пристанища, което има заливъ. Самий градецъ е расположенъ на полуострова, както Месемврия и Анхиало. Заливътъ лежи на СЗ отъ полуострова и се заключава между острова Кирикосъ и мисъ Сотира. Дължината на залива е 3 км., а широчината 2½ км. Заливътъ е изложенъ на СИ-тѣ вѣтрове, нъ затова е закритъ отъ всички други. Дъното на залива е твърдо.

Острови. — **Въ Бургашския заливъ близу до Созополъ, се намиратъ нѣколко малки скални островчета.**

Най-голѣмий отъ тия островчета се пада на С. отъ Созополъ; островчето е скалисто, почти съвсѣмъ голо и се нарича С. Иванъ (Малкий островъ). Малко нѣщо по-наистокъ отъ него се издига голо и скалисто островче, нарѣчено Св. Петръ (Голѣмий островъ). На З. отъ Созополъ лежи малкото островче К и р и к о с ъ; на него е билъ въ срѣднитѣ вѣкове „царский и патриаршески монастирь на великомѫченицитѣ св. Кирикъ и Иулита". До самия градецъ Созополъ, на сѫщата страна, се издигатъ още два плоски, каменисти островчета: М и л о с ъ и Г а т а. Най-назападъ отъ всички тия стои едно скалисто островче Св. А н а с т а с и я съ една черквица. Прѣди нѣколко години (1883 год.) близу до това островче се е строшилъ нощѣ русский пощенски параходъ.

Маяци (фенери, фарове). — За улеснение на мореплавателитѣ за нощно врѣме сѫ съградени по издаденитѣ мѣста на брѣга маяци, гдѣто нощѣ поддържатъ огънь.

Денѣ мореплавателитѣ сѫ прѣдпазвани отъ опаснитѣ мѣста (като плитчини и др.) съ тъй нарѣченитѣ „б о й е“ т. е. плавающи червени бѫчовки, закрѣпени на морското дъно (до Бургасъ и др).

Ако пѫтуваме съ пароходъ отъ ромѫнската граница, на Ю къмъ Варна и Бургасъ (нощѣ) ще съгледаме най-напрѣдъ маякътъ до с. Шабацъ (най-източното мѣсто на брѣговата линия). Щомъ като го заминемъ ще съзрѣмъ свѣтилото на Калиакренския маякъ и подиръ това маякътъ на Галатския мисъ. Управляющитѣ парохода по тия два маяка иматъ опрѣдѣленъ пѫтьтъ за г. Варна Като тръгнемъ отъ г. Варна за Бургасъ ще минемъ най-напрѣдъ около маякътъ на Галатския мисъ и послѣ покрай маякътъ на миса Иланджикъ (близу до устието на р. Камчия) и на Еминския мисъ пароходътъ начева да се упѫтва за Бургашския заливъ. Този заливъ е посоченъ съ маяка на св. Иванъ (до Созополъ) и на Анхиолския полуостровъ. Слѣдъ като замине пароходътъ Анхиолский маякъ, ще съгледаме свѣтилата на г. Бургасъ. Отъ лѣвата страна се съглeдва близский фенеръ на островчето св. Анастасия; този фенеръ служи като прѣдохранителенъ знакъ на плавателитѣ, за да не наближаватъ къмъ тия опасни мѣста, гдѣто въ 1883 год. се е строшилъ единъ русски пароходъ о камънитѣ, що стърчѫтъ надъ водата, между островчето и крайбрѣжното село св. Никола.

Мисътъ е плосъкъ и се спуща къмъ морето съ стръмни склонове, на височина 60—70 м. — Калиакренский мисъ е прославенъ въ историята. У списателитѣ на стария вѣкъ той се споменува подъ име Т и р и з и (Тиристи). Споредъ Страбона на този мисъ кралъ Лизимахъ е крилъ едно отъ съкровищатаси. Въ римскитѣ врѣмена мисътъ се споменува подъ име А к р а, а въ срѣднитѣ вѣкове — „х у б а в и й м и с ъ (кали-акра), защото въ западната си страна е служилъ за убѣжище на корабитѣ. Турцитѣ наричатъ мисътъ Г е л а р е, а Българетѣ — Г е л а р е т о.

Управлението на черноморскитѣ маяци, отъ Босфора до дунавското устие (съ исключение на нѣкои) се намира въ Цариградъ. Важно би било да се изучи въпросътъ да ли българското правителство има право само да се завземе за поддържанието на фенеритѣ въ своята територия.

Приливъ и отливъ, както у океанитѣ на Черно море не се забѣлѣзва.

Бурливость. — Черно море е много бурливо. Буритѣ се срѣщатъ особенно зимно врѣме; най-опасни бури докарватъ сѣвероисточнитѣ вѣтрове. Буритѣ биватъ обикновенно надъ вечеръ, нъ нарѣдко почватъ отъ пладне. Благодарение на такава бурливость срѣщатъ се на Черно море доволно чести корабокрушения.

Название. — Черно море види се да е било така нарѣчено, вслѣдствие на голѣмата си бурливость. Думата «черно», види се, че нѣма значение за т ъ м е н ъ цвѣтъ на водата, нъ има прѣносно значение — лошо. И днесь въ народа сѫществува клетва: «д а и д е ш ъ п р ѣ з ъ Ч е р н о м о р е» т. е. да се не върнешъ вече.

Б. РѢКИ.

Българскитѣ рѣки се изливатъ въ двѣ морета, а именно: въ Ч е р н о т о и Е г е й с к о т о (Бѣлото). Споредъ това страната се

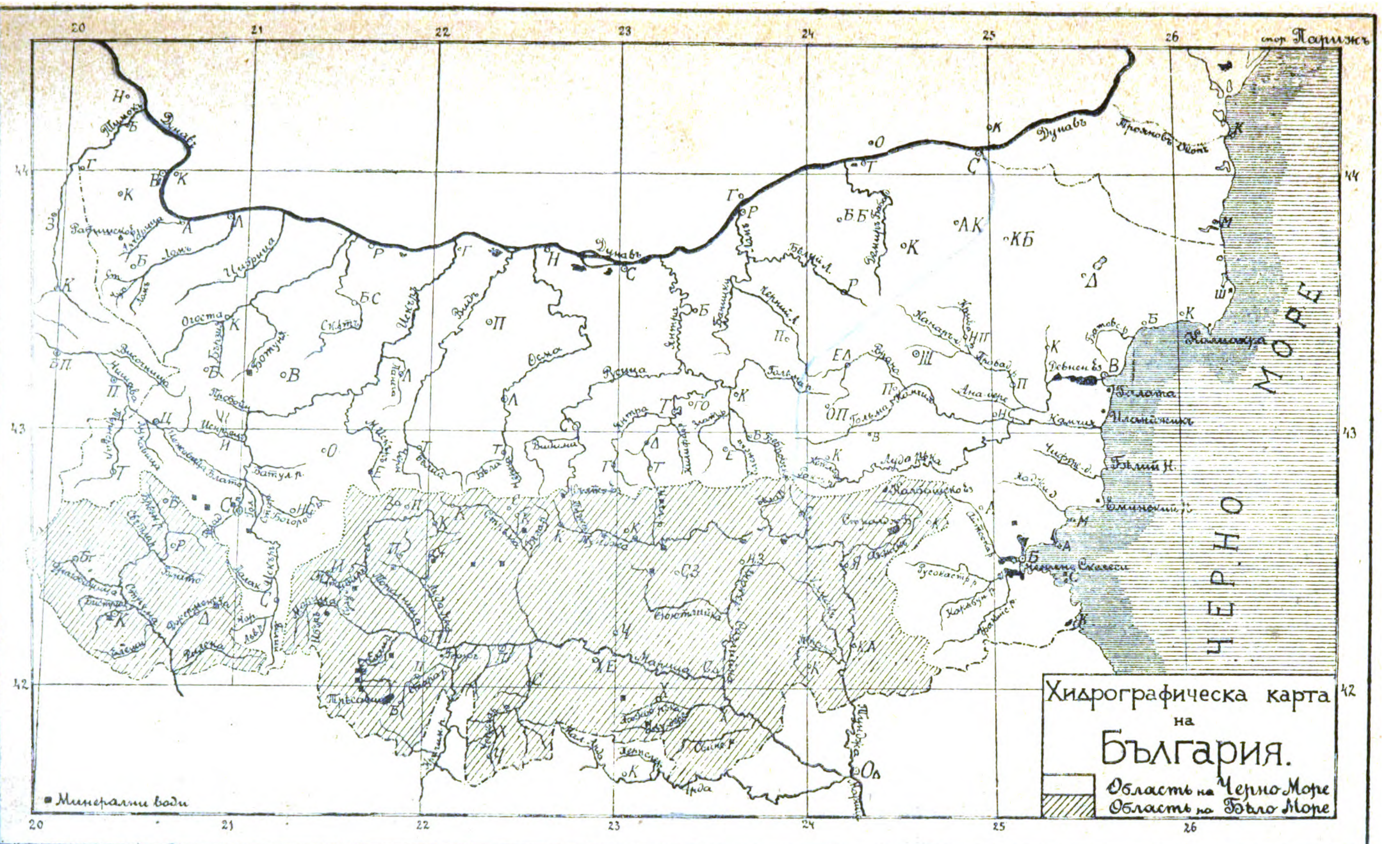
Хидрографическа карта
на
България.
Область на Черно Море
Область на Бѣло Море
Минерални води
Черно Море
Дунавъ
стор. Парижъ

Фиг. 13.

раздѣля на двѣ области съ слѣдната граница помежду имъ. Отъ сръбската граница (между г. Враня и Трънъ) къмъ Букова глава (до Брѣзникъ) и по-нататъкъ по билото на Люлинъ планина до Витоша, Верила и Рила. Отъ този възелъ границата сочи прѣзъ Ихтиманската планина до в. Етрополска Баба и по билото на Стара-Планина достига Карасарлийската сѣдловина (между Айтосъ и Карнабадъ), отдѣто се спуща къмъ турската граница. На бѣломорската область принадлежи югозападний кѫтъ на България (р. Струма) и Тракия (р. Марица), а на черноморската — останѫлата по-голѣма часть на България.

Въ бѣломорската область, въ видъ на клинъ (съ върха му на Рила), се вдава черноморската область (горний Искъръ).

Любопитно явление е, че въ рѣкитѣ, които се втичатъ въ Бѣло море се въди рибата змийорка (Anguis fl.), а въ черноморскитѣ рѣки ѭ нѣма.

1). Черноморската область.

а) *Дунавъ* (наричанъ въ старо врѣме Истросъ) образува въ долното си течение, отъ устието на р. Тимокъ чакъ до Силистра, естественна граница на България. Слѣдъ голѣмата извивка въ околностьта на Видинъ, Дунавътъ тече съ главно направление отъ западъ къмъ истокъ чакъ до г. Свищовъ, гдѣто се пада най-южното мѣсто на цѣлото дунавско течение; отъ това мѣсто Дунавътъ се обръща къмъ сѣвероистокъ. — Българский брѣгъ е по-високъ отъ ромѫнския; височината на послѣдния достига 1 — 2 м., а срѣдната височина на българския — 60 м. Дунавътъ въ долното си течение не е бързотеченъ, както въ горното; нъ тихъ, както го въспѣватъ въ народнитѣ ни пѣсни «тихъ бѣлъ Дунавъ».

Водата на Дунава сипе постоянно българский брѣгъ, а насипва румѫнския.

Посрѣдствомъ Дунавътъ Черно море се свързва съ срѣдня Европа.

Широчината на Дунава се измѣнява отъ 860 м. до 1580 м.; нормалната му дълбочина е 3·5 м., а въ нѣкои мѣста достига до 30 м.; слѣдователно Дунавътъ е на всѣкѫдѣ достѫпенъ за плавание на пароходи.

Плаванието на Дунава зимѣ се прѣкращава на 3, най-много на 4 мѣсеца.

Разливъ на водитѣ става два пѫти прѣзъ годината; въ началото на пролѣтьта, когато се топѭтъ снѣговетѣ по планинитѣ въ долното течение на Дунава и прѣзъ лѣтото, когато се почне топението на снѣговетѣ въ Алпийскитѣ и Карпатскитѣ планини, т. е. въ горното течение на Дунава.

Въ Дунава се намиратъ многобройни островчета, отъ които нѣкои сѫ доста голѣми; такива има особенно до Рахово, Никополъ и

Свищовъ. Нѣкои островчета сѫ блатисти (напр. островътъ Копаница, Козлодуй и др.), а другитѣ сѫ покрити съ върбалаци (напр. Ада, Вардимъ, Попадня и др.) между устието на р. Янтра и Руссенския Ломъ.

Дунавскитѣ притоци. — По-забѣлѣжителни притоци сѫ: **Нишава** (притокъ на р. Българска Морава), **Тимокъ**, **Арчаръ**, **Ломъ**, **Цибра**, **Огоста**, **Скѫтъ**, **Искъръ**, **Видъ**, **Осъмъ** **Янтра**, **Руссенски Ломъ** и **Демиръ-Боба дереси**.

Названията на тия рѣки сѫ произлѣзли отъ старитѣ наименования: името Нишава произлиза отъ гр. Несусъ (сега гр. Нишъ), Тимокъ отъ Тимаксусъ (Asemus), Ломъ отъ Алмусъ, Цибра отъ Цебрусъ, Видъ отъ Утусъ, Осъмъ отъ Asemus, Янтра отъ Ятрусъ (сравни с. Етъръ до г. Габрово), Огоста отъ римския градъ Аугуста, на който развалинитѣ се намиратъ до устието на сѫщата рѣка и Искъръ се наричалъ Оскиосъ (Ескусъ).

Нишава се съставлява отъ **Гинцската рѣка** и **Лукавица**. Гинцската рѣка извира на старопланинския връхъ **Комъ**, а Лукавица на югъ отъ Драгоманъ. Най-голѣмий притокъ на Нишава е **Трънската рѣка**; тя събира изворнитѣ си води до пограничната Власинска планина. Отъ другитѣ притоци за забѣлѣзвание сѫ: **Нежевица** и **Височница**; първата събира водитѣ си въ Драгоманския проходъ, а другата отъ в. Комъ.

Видболъ събира водитѣ си въ страната между Вршка-Чука и в. Магура. **Арчаръ** отъ югоисточнитѣ склонове на Кадибоазската планина, а **Скомля** отъ Малкия Балканъ (отъ Столоветѣ до Бѣлоградчикъ).

Трънската рѣка минува въ най-горното си течение прѣзъ едно живописно поле, нарѣчено: **Знеполе**. Рѣката се споменува въ нѣкои харти и учебници подъ име **Иерма** (Ерма). Това название е много любопитно. Въ г. Трънъ и до днесь се почита у населението св Терапонтъ; този светецъ е живѣлъ въ Лидия (Анадолъ) па р. Хермосъ, въ врѣмето на императора Валериана. За да се приспособи жилището на този светецъ съ Трънската околность, Трънската рѣка е била наименувана споредъ р. Хермосъ въ Лидия. За тази рѣка се споменува въ легендата на св. Терапонтъ въ Лидия; старославянский прѣводъ на тази легенда се чете: „на рѣцѣ Иермѣ". Въ Софийско е имало и черква св. Терапонтъ; сегашната черква св. Тройца, въ с. Слатина, стои връзъ основитѣ на старата черква св. Терапонтъ.

Тимокъ извира по южнитѣ склонове на Светиниколската планина (въ Сърбия) и образува въ най-долното си течение, отъ с. Галова до устието, границата между България и Сърбия.

На нѣкои мѣста Тимокъ се расклонява, та образува посрѣдъ расклоненията (рамената) острови. Най-голѣлий отъ тия острови се намира до с. Брѣгово; този островъ е извѣстенъ по спора между Българското правителство и сръбското (1884 год.). Сърбия поддържа, че още отъ 1833 год. границата между Турция и Сърбия била по тѣзи мѣста, опрѣдѣлени върху десний брѣгъ на р. Тимокъ, по старото корито на рѣката. Европейската коммиссия, при опрѣдѣлението на сръбско-българската граница обаче говори за Тимокъ, безъ никаква разлика на старото или новото корито. Слѣдователно настоящото течение на р. Тимокъ (а не старото корито) трѣбва да служи за границата.

Тополовица, **Видболъ**, **Арчаръ** и **Скомля** извиратъ отъ Кадибоазката планина и близския Малки Балканъ. Тополовица се съставлява главно отъ Рабовска и Деленска рѣки и се влива въ Дунава, до г. Видинъ.

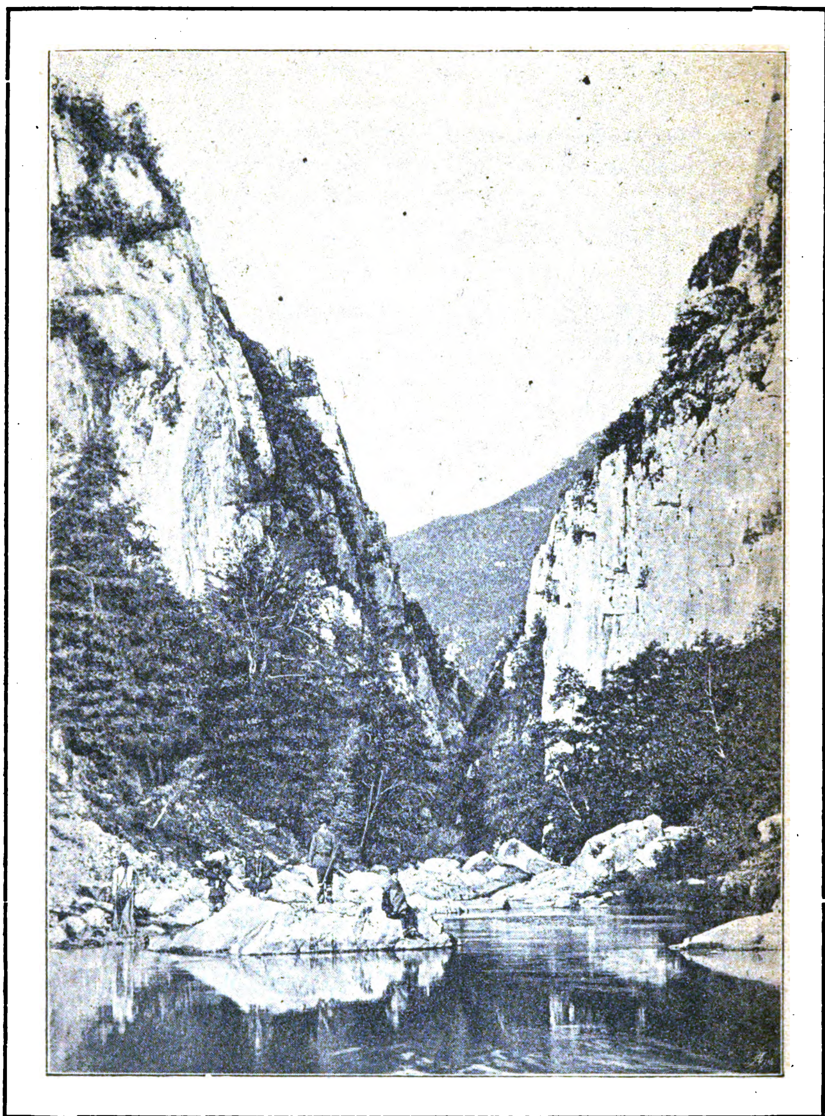

Фиг. 14.

Проломътъ (джрелото) на Трънската рѣка до Погановския монастирь (на югозападъ отъ Царибродъ). Отъ лѣва страна се подига Гребенъ планина, а отъ десна — Влашкэта планина.

Ломъ извира отъ сѣвернитѣ склонове на Светиниколската планина; той се образува отъ Долний и Горний Ломъ.

Отъ другитѣ притоци за забѣлѣзвание е: Чупренска и Стакевска рѣки; двѣтѣ тѣзи рѣки се събиратъ до тъй нарѣчения „Орлеански мостъ.“

Чупренската рѣка извира близу до Светиниколския проходъ и край нея минува шоссето отъ прохода до сѣверпитѣ поли на планината (до с. Чупренъ). Ставевската рѣка извира въ жгъла на Кадибоазската и Светиниколската планини, близу до в. Иванова Ливада. Отъ лѣво тя прибира малка рѣчица отъ Бѣлоградчикъ. Край тази рѣчица се намиратъ прославенитѣ Бѣлоградченски скали.

Цибра извира по сѣвернитѣ склонове на Малкия Балканъ, по-горѣ отъ с. Д. Рикса; въ Дунава се влива при с. Цибъръ Паланка. Цибра е образувала въ римскитѣ врѣмена границата между тогавашнитѣ провинции Горня и Долня Мизия. Отъ р. Цибра (до с. Дългодѣлци) чакъ до Дунава (до г. Ломъ) се простира единъ старовр̂ѣмски окопъ.

Огоста извира въ Чипровската планина и слѣдъ като пробие Малкий Балканъ, между Пастрина и Любашъ планина (до Кутловица) влиза въ Крайдунавската равнина. Отъ притоцитѣ ѝ за забѣлѣзвание сж: Бързия отъ Берковишския (Гинцкия) проходъ, Шуговица и Ботуня отъ Врачанската планина.

Скжтъ извира отъ Малкия Балканъ (отъ Стреница планина) и се влива въ Дунава, близу до устието на р. Огоста.

Искъръ е една отъ най-дългитѣ рѣки въ цѣла България. Извира до македонската граница (на Рила), тече главно съ направление отъ югъ къмъ сѣверъ и слѣдъ едно течение отъ 270 км. дължина се влива въ Дунава, до развалинитѣ на староримския градъ Ескусъ (до с. Гигенъ). Рѣката Искъръ е съставена отъ три рѣки: **Бѣлий Искъръ, Лѣвий Искъръ (Лѣва рѣка) и Черний Искъръ.**

Бѣли Искъръ се зачева главно съ два клона, отъ които всѣки истича отъ по едно голѣмо планинско езеро (до в. Шишковица и отъ Канарското езеро до в. Демиръ-Капия). Като най-главенъ притокъ на този Искъръ е Прѣка рѣка, която извира въ двѣ малки езера, подъ сѣверозападнитѣ поли на Шишковица и се влива въ Искъръ подъ кулата при Демиръ-Капия.

Лѣвий Искъръ (Лѣва рѣка) се съставлява отъ двѣ голѣми рѣки, нарѣчени Долня и Горня Лѣва рѣка; тѣ извиратъ отъ цѣлъ редъ езера.

Отъ источнитѣ склонове на Витоша се събиратъ главно водитѣ на р. Бистрица и Егуля. Тѣзи рѣки прѣсичатъ главно Планската планина и се вливатъ въ р. Искъръ.

Отъ сѣвернитѣ склонове на Витоша се стичатъ водитѣ прѣзъ Боянската рѣка (съ водоскокъ), Драгалевската рѣка, Перловецъ (тече край София) и други рѣкички. Между Перловецъ и Боянската рѣка, по склоноветѣ на Витоша се събиратъ води, които, ще се употрѣбжтъ за електрическото освѣтление на града София. Между водоскока и с. Бояна ще бжде построено едно здание съ машини за производство на електричеството, което ще се прѣнася оттука (по телове) въ г. София. Машинитѣ ще се движжтъ съ силата на водата по този начинъ: ще се събере водата отъ водоскока и съ тржба ще се докара до зданието. Водоскока се пада около 700 м. на високо, така щото силата на водата ще бжде отъ 1500 до 2100 конски сили. Споредъ това, ако се вземе прѣдъ видъ това обстоятелство, че на десеть електрически ламбички трѣбва една конска сила, то споредъ това ще може да има въ София отъ 15,000 до 21,000 ламбички. Ако прѣдположимъ, че София ще се нуждае отъ 9,000 ламбички, то излишната електрическа сила ще може да се употрѣби за движението машинитѣ на нѣкои Софийски фабрики.

Сливнишската рѣка (Блатлива рѣка) събира изворнитѣ си води до Баалинската сѣдловина (до с. Драгоманъ), тече прѣзъ с. Сливница и Софийското поле въ Искъръ (на югъ отъ Курилово).

Сливнишската рѣка се съставлява отъ нѣколко малки рѣкички, като: Алдимировската и Гургулятската, прославени къ сръбско-българската война (1885 гоо.). Забѣлѣжителенъ притокъ на Сливнишската рѣка е Опицвѣтската рѣка, която се напоява отъ богати извори (до с. Опицвѣтъ и Безденъ).

Искрецъ извира отъ една пещера до с. Искрецъ и тече прѣзъ единъ живописенъ долъ (въ Малката планина) въ р. Искъръ.

Пробойница се зачева въ Берковската планина (до с. Козница) и тече въ единъ скалистъ долъ (като че пробитъ), който отдѣля Стара-Планина отъ Малката планина.

Отъ деснитѣ притоци на р. Искъръ за забѣлѣжване сѫ слѣднитѣ:

Богоровската рѣка (Малинска) събира всичкитѣ води отъ источната половина на Софийското поле (Буджакъ), отъ Камарското поле (отъ в. Баба и пр.) и отъ склоноветѣ на Мургашъ планина и Лозенската планина.

Отъ лѣва страна Богоровската рѣка прибира р. Гавра; прѣзъ дълбокия ѝ долъ е направенъ голѣмъ мостъ (на желѣзницата), въ мѣстностьта нарѣчена Побитъ камъкъ. Мостътъ е 150 м. дългъ и 37 м. високъ.

Камарското поле се простира до политѣ Арабаконашския (Орханийския) проходъ и в. Баба.

Батулишската рѣка (извира отъ западнитѣ склонове на Мургашъ план.).

Габровница извира отъ Голѣмата планина близу до в. Ржана. До рѣката се намира монастирьтъ „Седемь прѣстола" и топла минерална вода (до с. Еленинъ-долъ), която до сега е била неизвѣстна въ научната литература.

Черний Искъръ (въ горньото си течение нарѣченъ и Прави Искъръ) извира отъ двѣ езера Отъ притоцитѣ прибира Урдина рѣка (отъ Урдинскитѣ езера), р. Малевица (отъ двѣ езера), Прѣка рѣка (съставена отъ три клона) и др.

Съединений Искъръ протича съ голѣма бързина Самоковското поле, провира се въ тѣсни и скалисти долове между Планската и Лозенската планини и влиза въ Софийското поле, гдѣто се расклонява на двѣ рамена (Старий Искъръ къмъ истокъ, а Голѣмий — къмъ западъ). Близу до това мѣсто, гдѣто се съединяватъ въ полето двѣтѣ рамена, р. Искъръ влиза въ Стара-Планина, която и пробива въ единъ тѣсенъ и скалистъ проломъ.

До с. Лютибродъ (Вратчанско) Искъръ напуща, слѣдъ едно дълго течение (около 40 км.) Стара-Планина, пробива още Малкий Балканъ и Крайдунавската равнина и се влива въ Дунава.

Отъ лѣвитѣ притоци на Искъръ за забѣлѣзвание сѫ слѣднитѣ:

Палакария отъ Витоша (до Самоковъ).

Владайската рѣка отъ Витоша (тече прѣзъ Владайския проходъ и гр. София).

Владайската рѣка състои собственно отъ двѣ изворни рѣкички: сѫщата Владайска рѣка и Планщица, които слѣдъ като се съединѧтъ въ прохода, се наричатъ Елешница. Отъ града София до устието ѝ се нарича Градска рѣка.

Малкий Искъръ (Етрополска рѣка) събира изворнитѣ си

води отъ сѣвернитѣ склонове на Етрополската планина (отъ в. Баба и др.). Тази рѣка е най-главний притокъ на р. Искъръ.

Отъ сѣвероисточнитѣ склонове на Голѣмата планина и Орханийското поле се събиратъ водитѣ чрѣзъ Бебрешската рѣка и притоцитѣ ѝ въ Малкия Искъръ. По-долу на тази рѣка минува шоссе отъ Арабаконашския проходъ до г.

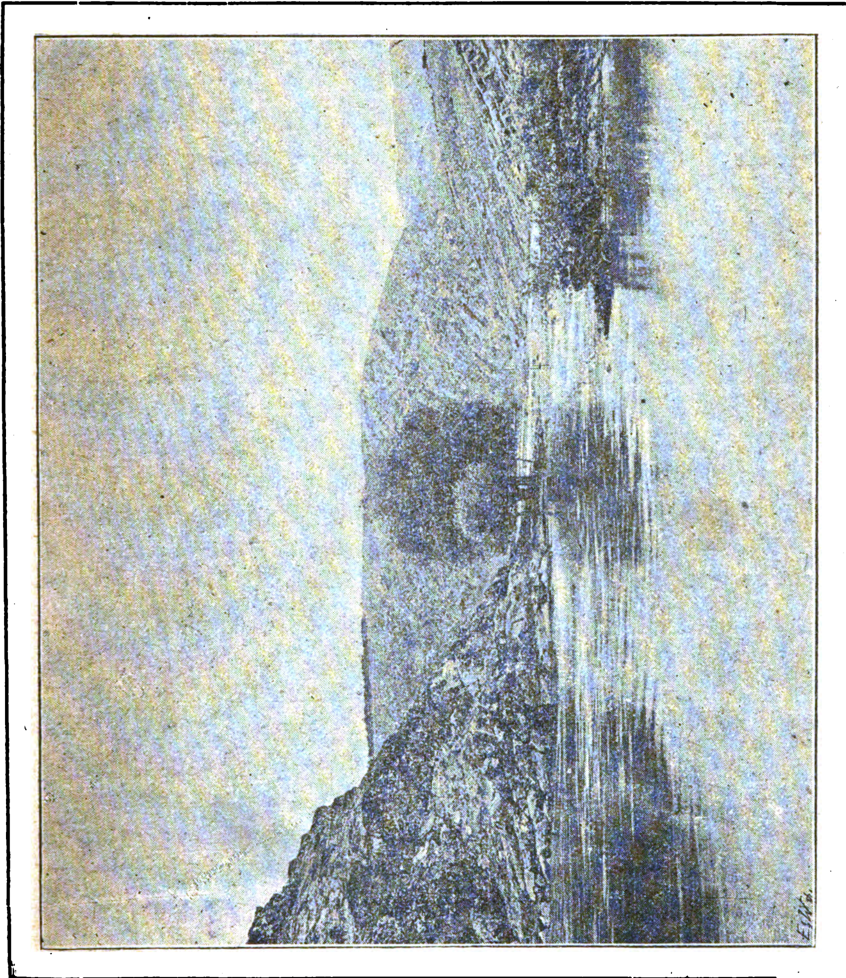

Фиг. 15. Мѣстото, гдѣто р. Искъръ напуща Софийското поле (до с. Курилово) и влиза въ Стара-Планина. Отъ лѣва страна се подига Малката планина, а отъ десна — расклоненията на Мургашъ планина.

Орхание. Въ нѣкои учебници и харти М. Искъръ наричатъ Езера. Това название е погрѣшно. Езеръ значи „Изворъ,“ както е това название въ употрѣбление въ Вратчанско и др.

Видъ извира въ сѣверния склонъ на Тетевенската планина и се съставлява отъ два притока: Черний и Бѣлий Видъ. Първий извира отъ в. Паскалъ и околнитѣ му върхове, а Бѣлий — отъ в. Вѣженъ и близката му околность.

Отъ десна страна р. Видъ прибира нѣкои забѣлѣжителни притоци, като р. Калния, Каменка (Угърчинска рѣка) и др.

На европейскитѣ харти на Балканския полуостровъ (до 1870 г) р. Видъ е била отбѣлѣжена, като че извира на югъ отъ Стара-Планина, както р. Искъръ. Въ 1870 год пжтешественникътъ Лежанъ обясни, че Ихтиманската рѣка Мжтивиръ не е Видъ, нъ че тя тече въ Тополница, която при г. Т. Пазарджикъ се влива въ р. Марица и че Видъ извира отвждъ Стара-Планина

Осъмъ (Осма) извира въ сѣверния склонъ на Троянската и Карловската планини и се образува отъ Черний и Бѣлий Осъмъ. Съединената рѣка (близу до г. Троянъ) пробива Малкий балканъ (до г. Ловечъ) и слѣдъ като мине Крайдунавската равнина, влива се въ Дунава (до г. Никополъ).

Янтра извира въ сѣвернитѣ склонове на Шипченската планина (близу до в. Леденица), напуща сѣвернитѣ склонове на планината до г. Габрово, лжкатуши измежду високи скали и слѣдъ като се извие змиебразно до г. Търново, влиза прѣзъ тѣсния Търновски проходъ въ Крайдунавската равнина.

Притоцитѣ на р. Янтра се събиратъ отъ голѣмото пространство, което се простира въ Стара-Планина, отъ в. Юмрукчалъ чакъ до в. Желѣзни Врата.

Отъ лѣва страна Янтра прибира: Росица, а отъ десна: Дрѣновската рѣка и Лефеджа.

Отъ главнитѣ изворни рѣки, които съставляватъ Росица е р. Видима. Тя се състои отъ два притока: единий извира изъ Праскалото, между Марагедикъ и Юмрукчалъ, а другий—изъ височинитѣ на Кривянитѣ.

Лефеджа се съставлява отъ нѣколко рѣки, а именно: отъ Голѣмата рѣка, Еленска и Дрентската рѣки. Край една отъ тѣзи рѣки ще мине желѣзницата, която ще съединява г. Османъ-Пазаръ (Шуменъ—София) съ г. Търново. Най-удобно мѣсто, гдѣто ще може да мине желѣзницата е Голѣмата рѣка. Проектътъ край Черна рѣка е много неудобенъ Споредъ третия проектъ желѣзницата има да се извие къмъ Попово и оттамъ къмъ Голѣмата рѣка.

Шосето отъ г. Търново за Османъ-Пазаръ минува въ по-голѣмата си часть по водораздѣла на Голѣмата и Черна рѣки.

Дрѣновската рѣка прибира Трѣвненската рѣка и др.

Руссенский Ломъ се образува отъ три рѣки: Шипа-Ломъ, Черний и Бѣлий Ломъ и се влива при г. Руссе въ Дунава.

Шипа-Ломъ и Черний-Ломъ се провиратъ въ едни скалисти долове; въ скалнитѣ имъ стѣни сж издълбани искуственни пещери, въ видъ на черкви, монастири и др. Въ тѣзи пещери се намиратъ издълбани староврѣмски надписи (старобългарски и гръцки).

На истокъ отъ с. Баницка, на разстояние около половинъ часъ, се намиратъ изворитѣ на тъй нарѣчения: „Топлий Ломъ".

Демиръ-боба-дереси извира въ Делиорманскитѣ възвишения, на СИ. отъ г. Разградъ.

За безводието на страната между Руссенския Ломъ и Черно море, виждь при описанието на Крайдунавската равнина.

Общий характеръ на дунавскитѣ притоци.

Въ горното и срѣдньото имъ течение тѣ сѫ бързи, а въ долньото — тиховодни, като лакатушѫтъ изъ дълбокитѣ си корита, изрѣзани въ Крайдунавската равнина. Изобилствуватъ съ вода на пролѣть и въ дъждовно врѣме, а лѣтѣ силно намаляватъ. Водата имъ се стреми изобщо да сипе лѣвий (или западний) брѣгъ и да насипва десний.

У много дунавски притоци се срѣща названието: „Бѣлий“ и „Черний,“ както у р. Искъръ, Видъ, Осъмъ и Руссенский Ломъ. Тия названия сѫ произлѣзли отъ цвѣта на водата, напр. Черний Осъмъ тече прѣзъ по-вечето тъмни камъни и гористи страни, та зарадъ това и цвѣтътъ на водата се гледа тъменъ отъ механическото примѣшение на тъмни частици, а водата на Бѣлия Осъмъ, която тече прѣзъ по-вечето бѣлѣзникъви камъни. Тази разлика на цвѣта на водата особенно се съгледва на това мѣсто, гдѣто се мѣшѫтъ двѣтѣ води.

Наклоненностьта на рѣкитѣ показватъ слѣдующитѣ интересни данни:

Дунавъ при Видинъ е високъ (надъ морето) $36\frac{1}{4}$ м., паданието му отъ тукъ до Черно море е около 0.05 м. на всѣки километръ.

Искъръ при Самоковъ е високъ $931\frac{1}{2}$ м., при София (на И) $550\frac{3}{4}$ м., при Враца 199 м.; неговото падание е за цѣлото течение 4·57 м. на километръ, и то отъ извора до Самоковъ 45·7 м, отъ тукъ до Софийското поле 9·14 м., отъ полето да Враца 4·87 м. и отъ тамъ до устието 1·98 м. Отъ това става явно, че Искъръ има, прѣзъ цѣлото почти течение, характеръ на планинска рѣка.

Видъ има отъ Плѣвенъ до устието падание по 1·98 м. на километръ.

Осъмъ при Троянъ е високъ 381·5 м. надъ морската повърхнина при Ловечъ $168\frac{1}{4}$ м.; така щото изцѣло паданието му излиза по 3 м. на километръ, а именно: между Троянския монастирь и г. Троянъ 13·1 м., между Троянъ и г. Ловечъ 8·53 м., и отъ тамъ до устието 1·37 м. на километръ.

Янтра при Габрово е висока 390 м., Росица при Севлиево 195 м.; паданието на двѣтѣ рѣки е $1\frac{1}{2}$ на километръ, и то отъ Севлиево до Бѣла по 2·13 м. и отъ Бѣла до устието по 0·6 м.

Самостоятелни черноморски рѣки. — На югъ отъ Дунавското устие чакъ до турската граница се вливатъ въ Черно море само нѣколко рѣки.

Батовската рѣка е единственната рѣка, която влиза въ морето на голѣмото пространство отъ Дунавското устие чакъ до Варненския заливъ.

Близу до устието ѝ се намира устието на Екренската рѣка.

Правадийската рѣка се образува отъ стичанието на три рѣки изъ околностьта на с. Каспичанъ (Шуменско): Маканска рѣка отъ Шуменската планина, Канарска рѣка и Крива рѣка отъ Делиорманскитѣ възвишения. Правадийската рѣка влиза послѣ въ тѣсенъ и живописенъ долъ, ограниченъ съ скални варовити стѣни. Въ дола е расположенъ гр. Правадия. Въ долното си течение рѣката образува една верига отъ блата и езера, които се свършватъ до г. Варна.

Прѣданието говори, че едно врѣме морето достигало чакъ до Правадийския долъ. Населението показва още до днесь мѣстата, гдѣто е имало ужъ закрѣпени халки, за които връзвали ладии, когато е достигало морето чакъ до тѣзи мѣста.

Подобни прѣдания има и по другитѣ мѣста изъ България, както напр. до Сливенъ, Търново (на Вита стѣна) и др. Нѣма съмнѣние, че това прѣдание се основава на морски окаменелости, които се намиратъ изобилно по тѣзи мѣста.

Правадийский долъ е единъ отъ най-великолѣпнитѣ въ цѣла България. Между отвѣснитѣ, до 100 м. високи бѣли скали, се провира рѣката и е расположенъ г. Провадия. Този долъ напомнюва живописнитѣ мѣстности въ Юрскитѣ планини.

Камчия събира всичкитѣ води отъ расклоненията на източната часть на Стара-Планина. Тя се състои отъ двѣ рѣки: Голѣма Камчия и Малка (Луда) Камчия; двѣтѣ се събиратъ до с. Сандъкли въ една голѣма и дълбока рѣка, която тече въ едно блатисто и гористо поле, нарѣчено Лонгусъ (между Авренската и Камчийската планина) и се влива въ Черно море.

Голѣма Камчия (Акѫлли т. е. разумна К.) събира изворнитѣ си води въ кѫта между Сакаръ Балканъ и Котелската планина; тече въ една котловина, нарѣчена Герлово, пробива послѣ Прѣславската планина въ единъ скалистъ долъ; протича южната часть на Шуменското поле въ видъ на една дѫга испѫкнѫла къмъ сѣверъ, влиза пакъ въ единъ тѣсенъ долъ и бърза да се съедини съ Луда Камчия.

Луда (Малка) Камчия събира изворнитѣ си води въ кѫта между Котленската и Сливенската планини, тече между Стара-Планина, Стидовската и Малката Карнабатска планини, пробива Стара-Планина въ единъ тѣсенъ и скалистъ проломъ (между с. Ченге и Текенликъ) и слѣдъ като пробие Камчийската планина съединява се съ Голѣма Камчия.

Айваджийската рѣка (Чифте-дере) отдѣля Еминската планина отъ Камчийската. Надъ устието ѝ се издига до с. Гьозекенъ личний връхъ Янку тепе; на върха му се намиратъ развалини на срѣдньевѣковния градъ Козякъ. Поменѫтото село е расположено върху развалинитѣ на римската станция, наречена: Храмъ на Зевса.

Фаджийската рѣка (Хаджи-дере) извира на низката сѣдловина, която свързва Малката Айтошка планина съ Голѣмата Айтошка (между Надърkьой и Уфланли) и която образува водораздѣлътъ на тази рѣка и Луда Камчия (притокътъ ѝ Боазъ-дере). Рѣката тече къмъ истокъ прѣзъ едно длъгнесто поле, което е ограничено съ Малката Айтошска и Еминската планини.

Айтошската рѣка извира на низката Карасарлийска сѣдловина (между г. Айтосъ и Карнабадъ), която образува водораздѣлътъ на Черно и Егейско море (притокъ на р. Тунджа); слѣдъкато прѣмине Айтошското поле достига прѣзъ единъ долъ Ваякьойското езеро.

Край тѣзи рѣки минува желѣзницата отъ г. Карнабадъ прѣзъ Айтосъ за Бургасъ.

Руссокастренската, Карабунарската и Факийската рѣки събиратъ водитѣ си отъ цѣлото пространство, заключено между Странджа планина, хълместата страна и източната часть на Дервентскитѣ възвишения. Всичкитѣ тѣзи рѣки се изливатъ въ Мандренското езеро, което е съединено съ морето чрѣзъ единъ проливъ, нарѣченъ Поросъ (на ЮЗ. отъ г. Бургасъ).

Прѣзъ най-дълбокото мѣсто на пролива се минува съ една ладия, а прѣзъ остапжлата мочорлива часть на пролива, по единъ до 500 м. дългъ мостъ, който е билъ съграденъ отъ Русситѣ. Мостътъ е вече развалenъ.

Факийската рѣка се споменува въ срѣднитѣ вѣкове подъ име Скафида; до тази рѣка, въ 1308 год. Българетѣ сж били разбити отъ Византийцитѣ, които сж дошли отъ близкия Созополъ.

На западъ отъ езерото, до с. Яйказли се намиратъ развалинитѣ на римското заселище Дебелтъ, което е основалъ римский императоръ Веспасианъ, прѣди Р. Хр. Българский князь Крумъ е прѣвзелъ Дебелтъ въ 812 год.

Мандренското езеро е отдѣлено отъ Ваякьойското съ едно плоско гористо възвишение, нарѣчено Черний върхъ (Кара-Тепе, 208 м.), а Ваякьойското отъ Атанаскьойскитѣ съ една терраса съ ниви и лозя, между които минува шоссе пжть отъ г Бургасъ за Айтосъ.

2). Бѣломорската область.

а). *Марица* извира между Рила и Родопитѣ съ два главни клона: единий нарѣченъ Малка Марица (Суха), а другий Голѣма Марица. Първий извира отъ мочорливитѣ мѣста на планината Кичи-Чукуръ, а другий — истича отъ нѣколко малки планински езерца до най високия рилски връхъ Муссала.

Отъ лѣвия си брѣгъ р. Марица прибира въ себе си водитѣ на: 1) Саржгьолската рѣка, която извира отъ три езера, нарѣчени Саржгьолъ (Жълти езера) подъ в. Чадъръ-Тепе и 2) Сливница, която има два клона. Голѣма и Малка Сливница отъ планинитѣ Чамъ-Курия и Саржгьолъ, а се влива подъ с. Радоилъ въ р. Марица.

Отъ десния си брѣгъ р. Марица прибира въ себе си освѣнъ водитѣ на р. Ибръ, още и на р. Завратчица; тя извира отъ мочорливитѣ мѣста на планината Завратчица и малко по-долу отъ р. Суха-Марица.

Въ името Ибръ се крие споменъ отъ старото название на р. Марица (Хебросъ)

Въ този край, между Рила и Родопитѣ, е онова мѣсто за което споменува Овидий: „тамъ гдѣто ледовитата Родопа се простира сѣнчастий Хемъ (Стара-Планина т. е. Ихтиманската планина) и светий Хебъръ извожда растопенитѣ води.

Марица се провира между западнитѣ Родопи и Ихтиманската планина, влиза въ Пловдивското поле и близу до Харманлие напуща България, слѣдъ като мине въ скалистъ долъ, който отдѣля расклоненията на Сакаръ планина отъ източнитѣ Родопи. Въ Марица се вливатъ отъ лѣво слѣднитѣ рѣки:

Сулу-дере, малка рѣчица (край нея слиза желѣзницата отъ Ихтиманското поле къмъ р. Марица), която извира близу до Маркова капия.

Тополница извира въ Срѣдня-Гора между в. Богданъ и Бу-

ная, тече прѣзъ Златишското поле и слѣдъ като мине скаленъ единъ долъ между Ихтиманската планина и Срѣдня-Гора, влиза въ Пловдивското поле и се влива въ р. Марица (на западъ отъ Т.-Пазарджикъ). Отъ притоцитѣ ѝ е забѣлѣжителна Ихтиманската рѣка (Мѫтивиръ).

Изворитѣ на р. Тополница се намиратъ въ една малка котловина (до 1100 м.), между двата най-високи върхове на Срѣдня-Гора: Богданъ и Буная. Собственната Тополница извира до Буная, тече 2—3 км. на СИ, приема отдесно Крива рѣка, която извира при сѣверното подножие на Богданъ, приема отъ лѣво Попско дере и влиза въ Копривщица.

Луда-Яна извира въ Срѣдня Гора, между в. Буная и Братия, прибира отъ лѣвата страна Стрѣлченска рѣка и слѣдъ като мине западнитѣ поли на Овчехълмскитѣ върхове, влиза въ Пловдивското поле и се влива въ Марица (до с. Адакьой).

Изворитѣ на р. Луда-Яна се падатъ много по-низко отъ изворитѣ на р. Тополница. Луда-Яна се образува между в. Буная и Братия въ една котловина (до 600 м. надъ морето).

Стрѣма (Гьопса) извира близу до в. Вѣженъ въ Стара-Планина, събира всичкитѣ води отъ западната половина на Карловското поле и слѣдъ като мине прѣзъ единъ широкъ проходъ между централната и Старо-Загорската Срѣдня Гора (до Карлово) влиза въ Пловдивското поле, гдѣто се влива въ Марица (на истокъ отъ г. Пловдивъ.

Стрѣма се образува отъ: Дълга рѣка, Каменица, Елешница (отъ в. Богданъ) и Зли долъ (отъ в. Вѣженъ).

Най-главний притокъ на Стрѣма отъ лѣвата страна е Бѣла рѣка (Акъ-дере), която извира на най-високия Старопланински връхъ Юмрукчалъ и събира всичкитѣ води отъ источната половина на Карловското поле.

Сазлийка (Сазлѫ-дере) се съставлява главно отъ двѣ изворни рѣкички: Суютлу и Иорлемишъ дере. Устието ѝ се намира до с. Търново-Сейменъ.

Отъ устието ѝ, чакъ близу до г. Нова-Загора край десния брѣгъ на рѣката минува желѣзницата отъ с. Търново-Сейменъ до Нова-Загора.

Тунджа е най-голѣмий притокъ на р. Марица, извира отъ най-виcокитѣ Старопланински върхове (Юмрукчалъ и Мара-Гедикъ), тече най-напрѣдъ съ южно направление (до Калоферъ), и се обръща на истокъ въ Казанлъшкото поле, което напуща въ най-источния край. Слѣдъ като мине прѣзъ тѣсни мѣста, между Меджеликъ и Срѣдня-Гора, влиза въ Сливенското поле и слѣдъ като се извие около най-источния край на Старо-Загорската Срѣдня Гора (Заячий връхъ, до Ямболъ), взема южно направление, раздѣля послѣ пограничната Сакаръ планина и Дервентскитѣ възвишения и се влива въ р. Марица до г. Одринъ (въ Турция).

Тунджа има многобройни притоци. Отъ лѣво прибира: Тжжа, Мъглишката рѣка, Бѣлата рѣка, Сливенската рѣка (Куруча) и най-голѣмия притокъ: Азмакъ-дере (Карнабашка рѣка), Поповската рѣка и Дервентската, а отъ десно: Акбунарската рѣка, Явузъ-дере и др.

Тжжа извира въ дълбоки падини между в. Марагедикъ и Кадемлия и до с. Голѣмо село излиза въ Казанлъшкото поле.

Нѣма съмнѣние, че именно Тонзусъ и Тжжа произлизатъ отъ сжщия корень. Тонзусъ се е наричала въ старо врѣме р. Тунджа.

Карнабашската рѣка (Азмакъ-дере) събира водитѣ си отъ Карнабашското поле и отъ источната половина на Сливенското поле. Въ тази рѣка се истичатъ водитѣ на близкото Сраджленско блато.

Десни притоци на Марица сж:

Костенецката рѣка (Елли-дере) тече прѣзъ Чепинското поле и се провира послѣ прѣзъ скалистъ долъ въ Пловдивското поле, гдѣто се влива въ Марица близу до Т.-Пазарджикъ.

Чепинската рѣка има началото си отъ Доспатскитѣ върхове отъ водитѣ, що слизатъ низъ гора Гранцарица и низъ в. Чалътъ.

Чепино е станжло въ послѣдньо врѣме доста интересно, поради положената тука основа за докарвание въ народно самосъзнание Българетѣ отъ мохамеданско вѣроисповѣдание (Помаци) и въвеждането между тѣхъ българската книга и писмо. Чепино лежи на пжтя, който води отъ Т.-Пазарджикъ за Разлогъ (въ Македония). Часть отъ краището е поле—Чепинско поле, а по-голѣмата часть сж планински мѣста, покрити съ гори. На югозападъ граничи съ краището Разлогъ (въ Македония), на югъ съ краището Бабекъ, на югоистокъ съ краището Доспатъ, на истокъ съ Баташкото блато (или Бугата), а на сѣверъ съ Каркария планина.

Кричимската рѣка се набира отъ многобройнитѣ притоци, които се сливатъ отъ кжта между Доспатската и Черна планина. До с. Кричимъ напуща Родопитѣ и се раздѣля на два клона: р. Вжча, която се излива въ Марица при с. Говедаре и Кричимската рѣка, която се влива въ Марица до с. Кадиево. Близу до устието на р. Вжча се намира любопитенъ изворъ до с. Текира (до СИ-тѣ поли на Баба-баири).

Въ горнето си течение Кричимската рѣка тече прѣзъ планинската страна, която отъ 1886 год. е прѣдадена на Турция (тъй нарѣченитѣ непрѣдадени села). Отъ планинскитѣ ѝ притоци главни сж: Тенесъ-дереси, Три-градската рѣка, Наиплийката рѣка, Каракулакската, Лъджа, Свинска рѣка (Домузъ-дере) и др.

Главний притокъ на Кричимската рѣка (отъ лѣво) е Пещерската рѣка (Стара рѣка).

Дермендерската рѣка, която се влива въ Марица близу до г. Пловдивъ.

Тя се образува отъ нѣколко рѣки, като Търъшската, Дѣдевската и др. рѣки, които се събиратъ до с. Сотира.

Вода за пиение за г Пловдивъ се докарва отъ с. Сотира, отстоящо отъ града Пловдивъ 14 км. Водата се провежда въ града чрѣзъ желѣзни тржби; вода има толкова много, че въ 24 часа тя може да напълни единъ резервоаръ отъ 5,280,000 литри вмѣстимость; на единъ човѣкъ (въ Пловдивъ) се падатъ прочее 160 литри вода въ 24 часа. За докарвание на тая вода градътъ е похарчилъ 1,200,000 лева.

Чепеларската рѣка (Станимашската) събира изворнитѣ си води въ кжта между Чепеларската планина и Черна планина.

Рѣката напуща Родопитѣ до г. Станимака, влиза въ Пловдивското поле и до с. Катуница се влива въ р. Марица.

Чепеларската рѣка се съставя отъ Чепеларъ-дере, което се начева на в Студенецъ и Букова планина. До с. Богутево прибира отъ десната си страна Лопусъ-дере, послѣ Чокуръ дере, Орѣховската рѣка, Юговската рѣка, Лѫкавицската рѣка отъ в. Чилъ-Тепе и др.

Въ дола на Чепеларската рѣка, на Ю отъ г. Станимака се намира Бачковский монастирь, който е билъ основанъ отъ двама братия Грузини, въ врѣме на царя Алексия Комнина. Гръцкитѣ калугери на монастира криѭтъ старобългарски хрисовулли и рѫкописни книги.

Улудере (съ притока: Хасковска рѣка) се влива въ Марица близу до г. Харманлие.

Арда е най-голѣмий притокъ на рѣка Марица отъ десната страна. Тя извира въ самото сърдце на Родопитѣ до в. Крушево (въ Турция) и слѣдъ като мине прѣзъ една много живописна долина влива се въ Марица до г. Одринъ срѣщу устието на р. Тунджа. Арда мие България само на едно малко разстояние (между Кърджалийско и Одринско).

До 1886 год. Арда е образувала границата между България и Турция, въ срѣдното си течение, на дължина 93 км. Около Арда сѫ живѣли извѣстнитѣ Кърджалии.

Общий характеръ на притоцитѣ на р. Марица.

Старопланинскитѣ притоци на р. Марица, като се събиратъ въ по-вечето безгористи страни, приидватъ ненадѣйно при голѣми дъждове и топение на снѣговетѣ, а лѣтѣ почти съвсѣмъ прѣсъхватъ.

Родопскитѣ притоци, като идѫтъ отъ гориститѣ страни намаляватъ лѣтѣ по-малко.

Наклоненностьта показватъ слѣдующитѣ интересни данни:

Марица при Пловдивъ има височина 165 м., при Одринъ 32·6 м.; падание въ срѣдне число $1\frac{1}{3}$ на километръ, а именно: между Баня и Т.-Пазарджикъ $8\frac{1}{4}$ м., отъ тукъ до Търново-Сейменъ 1·07 м. и отъ тамъ до устието 0·3 м.

Гьопса е висока при Карлово 445 м., падание има по 3 м. на километръ.

Тунджа е висока при Калоферъ 629·5 м., при Ямболъ 123 м.; паданието ѝ е за цѣлото течение по 2·13 м. на километръ, и то отъ Калоферъ до Ямболъ по 3·35 м. и отъ Ямболъ до вливанието ѝ въ Марица по 0·61 м. на всѣки километръ.

б). *Струма* извира отъ Черния връхъ на Витоша, мие сѣвернитѣ и западнитѣ поли на Голо-Бърдо, влиза въ Радомирското поле, отгдѣто се провира въ Кюстендилското поле прѣзъ единъ тѣсенъ и скалистъ долъ. До с. Ръждавица напуща долътъ и влиза въ Кюстендилското поле, отгдѣто се провира изново въ единъ тѣсенъ и скалистъ долъ, между Рила и Осоговската планина и напуща България близу до Македонския гр. Джумая (до устието на Рила).

Струма минува най-напрѣдъ прѣзъ Граховското поле (при сѣвернитѣ поли на Голо-Бърдо); височината на полето е около 740 м. надъ морето.

Между Граховското поле и Софийското—се намира Владайската сѣдловина,

прѣзъ която ще бѫде пробитъ тунелъ на желѣзницата София — Перникъ. Тунельтъ ще има 512 м. дължина; той ще бѫде първий тунелъ въ България.

Радомирското поле има крѫглестъ видъ и е около 25 км. дълго, 15 км. широко и около 630 м. високо надъ морето. Покрай р. Струма полето се нарича Мрака.

Кюстендилското поле има видъ на единъ трижгълникъ съ дължина отъ З. къмъ И. отъ 15 до 18 км., и ширина около 10 км. Най-дългата страна на трижгълника е южната, гдѣто полето е ограничено съ гористата Осоговска планина. Полето има надморска височина 470—500 м. Всичкитѣ пѫтешественници се възхищаватъ отъ красотата на полето.

На най-източния кѫтъ на полето е направенъ прѣзъ р. Струма прославений Кадинъ мостъ. Той е 144 раскрача дълъгъ, 7 широкъ съ 5 сводове и е билъ съграденъ въ 1470 г. отъ Исакъ-Паша. За моста има у народа съхранени разни прѣдания. Трима братия майсгори, които правили моста, не могли да го доправыкъ, тъй като срѣдний сводъ никакъ не могли да съставыкъ. Най-послѣ разбрали работата, че мостьтъ иска жертва (курбанъ). Тогава тримата майсгори рѣшили, че която отъ женитѣ на тримата братия дойде на другия день най-рано, за да донесе ѣстие на мѫжа си, неѭ да зазидѫтъ въ срѣдния сводъ като жертва на моста. Тъй е станѫло ужъ.

Струма приема отъ десна страна:

Гърлянска рѣка отъ западния кѫтъ на Граховско съ лѣвия притокъ: Брѣзнишска рѣка.

Свѣтлата рѣка (между г. Трънъ и Радомиръ).

Драговищица.

Осоговскитѣ притоци: Бистрица отъ в. Руенъ, Банщица (тече прѣзъ г. Кюстендилъ) и Елешница (съ устието до Кадинъ мостъ).

Близу до изворитѣ на Бистрица се намира една любопитна мѣстность, наречена „Сребърно коло" съ слѣди отъ едноврѣмешно разработване на сребърни руди. Бистрица излиза изъ планината въ Каменицското поле (Каменица), отъ гдѣто натагъкъ се нарича Гърлянска рѣка и най-сетнѣ подъ името Соволщица се втича въ р. Струма.

Каменицското поле се намира на пѫтя отъ г. Кюстендилъ за Македония. То е планинско хладно поле, съ 1000 м. височина и до 8 км. въ диаметръ.

Близо до устието на р. Бистрица (Соволщица) въ р. Струма, на сѣверния край на Кюстендилското поле, до с. Николичевци, се издига единъ върхъ, украсенъ съ една староврѣмска полусъборена черквица, която е била създадена въ паметь на кървавата битка между Българе и Сърби, на 28-й Юлий 1330 год. на сѫщото мѣсто, гдѣто е стоялъ станътъ (палатката) на сърбския краль.

Отъ лѣва страна р. Струма приема:

Блато рѣка, която събира водитѣ си отъ Радомирското поле, между Голо-Бърдо, Верила и Конявската планина.

Джерменската рѣка (Джерманъ, Германъ) извира отъ седемтѣхъ езера въ Рила, тече прѣзъ Дупнишкото поле и при с. Бобошево се влива въ р. Струма. Притоцитѣ й сѫ: Отовица, Бистрица, Тополница и др.

Джерменската рѣка се споменува въ хрисовула на царь Шишмана отъ 1378 год. подъ името: Германщица. Името си е получила отъ староврѣмския градъ Германея, родното мѣсто на славния Велизарь, полководецътъ на императора Юстиниана I й. Развалинитѣ на този градъ се намиратъ до с. Сапаревска Баня. Името Германъ, види се, да е произлѣзло отъ санскритската дума гарма (топълъ).

Дупнишкото поле се простира при СЗ-тѣ поли на Рила; то има видъ на една елипса, на дължина 14, а ширина 6 км. съ 550 м. височина надъ морето.

Край долното течение на р. Тополница слиза шосето отъ Радомирското поле въ г. Дупница (София-Джумая).

Рилската рѣка (Монастирска) се съставлява отъ Крива рѣка и Тиха Рила; тѣ събиратъ водитѣ си отъ рилскитѣ езерца, въ кѫта между Рила планина и югозападния ѝ клонъ. Рилската рѣка тече прѣзъ единъ долъ, край Рилския монастирь и се влива въ р. Струма до македонската граница (до с. Кочериново).

Рилската рѣка иде откъмъ Сухото езеро. До Сухи-чалъ тя се съединява съ Крива рѣка, която е съставена отъ многобройни рѣкички, като: Маринковица, Кьоровица (истича отъ Рибнитѣ езера), Смърдливата рѣка (отъ Смърдливитѣ езера). Тритѣ рѣки съставляватъ Крива рѣка; тя минува край Сухи-Чалъ и Джендема, прибира въ себе водитѣ на Черното езеро и на Джендемскитѣ езера и до това мѣсто, гдѣто се свършва Сухи-Чалъ, се съединява съ Рила (Тиха-Рила), която иде отъ Сухото езеро. Съединената рѣка се нарича Рилска рѣка (Рила отчасти и Монастирска рѣка). Рилската рѣка, прѣди да се влѣе въ р. Струма прибира още нѣколко притока, като: Друшлевица, Елешница, Илийна рѣка и др.

До устието на Рилската рѣка се распростира плодородното Кочериновско поле. То е длъгнесто, около единъ часъ надлъжъ и е най-топлата мѣстность въ България, като е пазена отъ сѣвернитѣ студени вѣтрове. Тука сѣжтъ оризъ.

Рѣката Струма съ притоцитѣ ѝ, прѣзъ лѣтнитѣ жеги и бездъждия съвсѣмъ намалява.

В. Езерата

сѫ доста распространени въ България; тѣ се намиратъ или въ планинитѣ, или въ низкитѣ мѣста.

а) Планинскитѣ езера

украсяватъ най-високитѣ върхове на Рилската планина и съсѣднитѣ Западни Родопи. Тѣзи езера сѫ подобни на «Морскитѣ очи» въ Карпатскитѣ планини; водата имъ е синьозелена или тъмнозелена, като морска. Тѣ се намиратъ въ такава височина, гдѣто не растѫтъ никакви дървета (по-високо отъ 2000 м.). Заради това никакви дървета не украсяватъ тѣхнитѣ брѣгове, които сѫ или стръмни, скалисти, или сѫ низки и по нѣкогъжъ обиколени съ мочорливи ливади. Една часть отъ тѣзи езера е съвсѣмъ отдѣлена, безъ да истича отъ тѣхъ вода и безъ да има въ тѣхъ нѣкакви животни (като пъстърва риба и др.). Другитѣ езера напояватъ рилскитѣ рѣки, които зиматъ отъ тѣхъ началото си.

За езерата сѫществуватъ у народа разни прѣдания; за Смърдливото езеро населението вѣрва, че въ него се намирало нѣкакво чудовищно животно, което наврѣмени се показвало надъ водата, обикновенно на отсрѣщния край прѣдъ наблюдателя. Белмекенското езеро играе важна роль при метеорологическитѣ прокобявания н… селянетѣ изъ селата до Костенецката планина. Населението л…

се страхува и отъ най-малкото облаче, което се яви надъ езерото. Щомъ почнела да се вдига мъгла надъ езерото — това прѣдвѣщавало силна градушка. Става по-вече отъ десеть години врѣме, отъ когато споменжтитѣ села се готвели задружно да отиджтъ, та да затрупатъ езерото да не имъ дохожда градушка. Стари хора вѣрватъ, че въ езерото имало нѣкаква хала, която наедно съ мъглата се вдигала на горѣ и сетнѣ произвеждала градушка и гръмотевица.

Рилскитѣ езера могжтъ да се распрѣдѣлжтъ, споредъ рѣкитѣ които напояватъ, на: **Маричини**, **Искърски**, **Струмски** (т. е. на Джерменската рѣка и на Рилската) и **Местски** (въ Македония).

Маричинитѣ езера се намиратъ въ кжта, който е ограниченъ съ билото на Рила (по водораздѣла на Искъръ и Марица) и на Родопитѣ (по водораздѣла на Места и Марица). Въ най-вжтрешната часть на кжта се намиратъ езерцата, отъ които извира самата Марица. Едно отъ тѣзи езерца се намира подъ в. Мусалла; други двѣ езерца — до в. Манчу, а три езера, нарѣчени Жълти езера (Сарж-Гьолъ), се падатъ подъ в. Чадъръ-Тепе.

Притокътъ на р. Марица, **Оджовица**, иде отъ Белмекенското (Кьоравичкото) езеро; то се намира до в. Белмекенъ (въ Родопитѣ). Езерото никога не прѣсъхва; то е на три мѣста съвсѣмъ дълбоко и дъното му не се вижда. Около него има голѣми скални грамадъци; то се пълни постоянно отъ два потока, които иджтъ отъ в. Белмекенъ. До езерото растжтъ клекаши (единъ видъ боръ съ пълзящи клонове).

Искърскитѣ езера се намиратъ въ кжта, който е ограниченъ съ рилскитѣ била на водораздѣла на р. Искъръ съ Марица, Места и Струма (притоцитѣ ѝ: Рилската и Джерменската рѣка).

Бѣлоискърскитѣ езера сж само нѣколко. Отъ едното (до в. Демиръ-Капия) извира десний клонъ на р. Искъръ, а отъ другото (до в. Шипковица) лѣвий клонъ. Искъръ прибира водитѣ на **Канарското** езеро (до Демиръ-Капия); то не прѣсъхва никога. Други двѣ малки езерца се намиратъ до сѣверозападното подножие на в. Шипковица.

Лѣвоискърскитѣ езера сж тъй нарѣченитѣ **Езера на Лѣвата рѣка**; тѣ сж на брой около десеть. Най-голѣмото отъ тѣхъ е **Аловитото** езеро; то е обиколено съ грамадни скални балвани.

Черноискърскитѣ езера сж само нѣколко. Изъ двѣ отъ тѣхъ извира Черний Искъръ. Отъ други езерца извира Урдина-рѣка («Урдинитѣ езера») и отъ други още двѣ р. Малевица (до в. Малевица).

Отъ езерата на Джерменската рѣка забѣлѣжителни сѫ «седемьтѣ езера» (Еди-гьоллеръ). Нѣма съмнѣние, че тѣзи езера сѫ ония, за които се е мислѣло въ старо врѣме, че отъ тѣхъ извира р. Струма.

Езерата на Рилската рѣка сѫ доста многобройни. Рѣката извира отъ Сухото езеро; притокътъ ѝ Крива рѣка прибира водитѣ на слѣднитѣ езерца: двѣ езера, нарѣчени Рибни (Голѣмо и Малко), Смърдливитѣ езера, съ нѣколко малки езерца наоколо, Черното езеро и Джендемскитѣ езера. Едно отъ Смърдливитѣ езера се нарича Голѣмо; то надминува по голѣмината си всичкитѣ други езера. Пѣшки за единъ и половина часъ едва може да се обиколи, защото е голѣмо и брѣговетѣ му на нѣкои мѣста сѫ съставени отъ грамадни балвани. Езерото има сърдцевидна форма.

Въ езерото нѣма риба. По едно прѣдание веднъжъ нѣкаква страшна хала влѣзла въ езерото и до толкова развълнувала неговитѣ води, щото всичко що се намирало по дъното и въ водата се исхвърлило на брѣговетѣ. Сѫщо и всичка риба била исхвърлена на брѣговетѣ; тя била толкова много, щото брѣговетѣ отъ неѭ побѣлѣли. Отъ гниението на рибата се е образувалъ ужъ такъвъ силенъ смрадъ, че всичкитѣ планини наоколо не могли да се измиришѫтъ три години. Слѣдъ това езерото се нарѣкло „Смръдливото“ (Смръдльото)

По това езеро ужъ се познавало, кога ще стане буря; обикновенно то тогава почвало да бучи (шуми) и водата извънредно силно начевала да се вълнува.

Нѣкои други притоци на Рилската рѣка, като Илийна рѣка, събира водитѣ на други нѣкои езера, а именно: Караомерското езеро (на югъ отъ Смръдливото) и Сини-гьолъ (съ други двѣ езерца наоколо). Само нѣкои отъ описанитѣ езера (на брой около 50), сѫ оживени съ пъстарва риба, а именно Рибнитѣ езера Седемьтѣ езера (три отъ тѣхъ), Канарското езеро и Сухото езеро (при Кобилино бранище). Въ всичкитѣ други езера риба нѣма.

Главната причина, гдѣто пъстървата живѣе само въ нѣкои езера е, види се тази, че въ височината на езерата водата има малко въздухъ, та вслѣдствие на това рибата не може да живѣе въ по-високо лежащитѣ езера. При 300 — 650 м. надморска височина водата съдържа $\frac{1}{34}$ въздухъ, а при 2300—2600 м., вслѣдствие на намаленото налѣгание на въздуха, само $\frac{1}{100}$. По тази причина въ такава височина едвамъ може да живѣе риба.

Баташкото езеро (блато) се намира въ Родопитѣ; дъното му е длъгнесто, дълго два часа пѫть (отъ сѣверъ къмъ югъ) и широко около половинъ часъ. Къмъ южната му страна се намиратъ мочорливи ливади; много злочестници, които не познавали тия примамчиви ливади, нарѣчени «тресавище», потъвали. Най-дълбокитѣ мѣста на езерото сѫ «окнета» т. е. такива мѣста, които не сѫ покрити съ трѣва. Пролѣтно врѣме, когато прииждва отъ околнитѣ планини много вода, почти цѣлото Баташко блато се покривало съ вода, та приличало на обширно езеро. Водата на езерото истича

прѣзъ единъ долъ на сѣверозападния му край въ Чепинската рѣка до (с. Дорково).

Около езерото се намиратъ планински склонове, покрити съ иглолистни дървета.

Старопланинскитѣ езера заслужватъ особенно внимание по тая причина че тѣ ни прѣдставляватъ особенъ видъ езера нарѣчени «плеса» т. е. такива езера, на които водитѣ на никѫдѣ не истичатъ. Тѣ се намиратъ въ вдлъбнѫтинитѣ, по водораздѣлнитѣ била, напояватъ се главно отъ стопяванието на снѣговетѣ и съ дъждовната вода. Въ кишави години тѣ иматъ по-много вода. Към този видъ езера принадлежи главно: Драгоманското блато, Каябашкото и Жълтото езеро.

Драгоманското блато се намира въ единъ долъ между в. Чепаня и Три Уши (на истокъ отъ с. Драгоманъ). Блатото се намира на водораздѣла на р. Нишава (р. Ежевица) и р. Искъръ (Сливнишската рѣка); въ него се стичатъ всичкитѣ дъждовни води отъ околното пространство, което завзема около 25 кв. километра повърхность. Прѣзъ нѣкои години, когато има голѣма суша, блатото почти съвсѣмъ прѣсъхва; остава само по срѣдата му едно дълбоко мѣсто съ вода (тъй нарѣченото «окно»). Около блатото се простиратъ мочорливи ливади «търсища», които се търсѫтъ, когато стѫпва человѣкъ по тѣхъ.

Блатото се намира 709 м. високо надъ морската повърхность; дължината му съ мочорливитѣ ливади на около, е около два километра (западъ-истокъ), а широчината му единъ и половина километръ.

Въ блатото живѣѭтъ разни видове водни и блатисти птици. Съ стотини гнѣздѭтъ тука черни кокошки (Fulica atra); яйцата имъ събиратъ селянетѣ отъ с. Драгоманъ. Въ блатото гнѣзди гмурецъ птица (Podiceps), дивата патица, жеравъ (само прѣзъ нѣкои години) и др.

Каябашкото блато се намира на височина около 500 м. на билото, което дѣли водитѣ на р. Луда Камчия и Тунджа (до пѫтя отъ г. Карнабадъ за г. Котелъ). Блатото има видъ на елипса съ дължина (З.И) около 1120 м., а ширина 800 м.

Въ водата растѫтъ разни растения, отъ които най-любопитно е джюлюнътъ (рогачката, Trapa), на която плодоветѣ, нарѣчени „дяволчета,“ околното население ѣде. Турцитѣ наричатъ това езеро „Хиссаръ-Гьолъ,“ по развалинитѣ на една стара крѣпость (Хиссаръ) до самото езеро.

Желтото езеро (Сарѫ-гьолъ) се намира на билото на Карловската планина на височина около 1730 м.

Малко езеро, обиколено съ букова гора се намира на старопланинското било въ Златишската планина (надъ Черновидскитѣ колиби), надъ извора на р. Черний Видъ.

Малко езерце, оживено съ водни птици, като гмурци и др. се намира въ Еминската планина, на пѫтя отъ с. Еркечъ за с Калгамачъ и Челеби-кьой. Това езерце, както и горньото, не сѫ отбѣлѣжени още на никоя харта.

Любопитно е Чуклевското блато, което се намира на билото на Конявската планина (въ Срѣдньогорскитѣ планини). Блатото прилича на една ливада (търсище) и е около три километра дълго, а около единъ и половина широко. Намира се до пѫтя отъ Радомиръ за Кюстендилъ (между с. Изворъ и Коняво). Въ Радомирското поле има едно блато до Поцърненския мостъ.

б). Езерата въ низкитѣ мѣста

се намиратъ край р. Дунавъ, край брѣговетѣ на Черно море, при южнитѣ поли на Стара-Планина (подбалканскитѣ) и въ Крайдунавската равнина.

1). *Подбалканскитѣ блата* сѫ двѣ, а именно:

Стралдженското блато въ источния кѫтъ на Сливенското поле. Водата на тия блата бавно истича въ р. Азмакдере. Лошитѣ испарения отъ тия блата заразяватъ лѣтѣ цѣлата околна страна.

Изсушаванието на тия блата би могло да стане съ прѣчиствание на полузасипанния протокъ на тѣзи блата въ Азмакдере (до с. Пашаково и Булатли).

Негованското блато въ Софийското поле, близу до това мѣсто, гдѣто р. Искъръ влиза въ Стара-Планина.

2). *Въ Крайдунавската равнина* се намиратъ двѣ езера: Рабишското езеро, до сѣвернитѣ поли на усамотенъ върхъ Магура на сѣверозападъ отъ с. Рабишъ. Езерото има на длъжъ и ширъ около $^1/_4$ часъ, е доста дълбоко и има добра вода. За езерото сѫществуватъ между народа много прѣдания; особенно се вѣрва, че отъ него и отъ пещерата въ Магура излизалъ градъ и гърмотевица. Водата на езерото не истича; споредъ това то принадлежи къмъ тъй нарѣченитѣ «плеса».

Чаирорманското блато се пада на сѣвероистокъ отъ гр. Добричъ.

Блатото е около 4 км. дълго (отъ СИ къмъ ЮЗ) и около $2\frac{1}{4}$ км. широко.

3). *Крайчерноморскитѣ езера и блата.* — Въ постепенното имъ развитие различаваме нѣколко степена:

а) *Блатисти рѣчни устия*, каквито се срѣщатъ у българскитѣ рѣки, които се вливатъ въ Черно море. Камчийското устие е блатисто и е отдѣлено отъ морето чрѣзъ пѣсъчлива ивица; тази ивица е пробита на едно мѣсто, за истичание на рѣчната вода въ морето. Сравни блатистото устие на Батовската рѣка, Хаджийската рѣка (съ блата, нарѣчени Кардисъ) и др.

Освѣнъ тѣзи блатливи устия срѣщатъ се по-низкитѣ крайбрѣжни мѣста блата, както на пр. Чайркьойското блато (Дяволско) близу до турската граница, Шабленското блато (Салмушъ и Картали) между ромѫнската граница и Калиакра, и др. Отъ лошитѣ испарения на тия блата, съ застояла нечиста вода, заразява се възду-

ха на околнитѣ страни и населението имъ страда отъ дълготрайна треска.

Атанаскьойското езеро (до Бургасъ) е подобно блато; то е плитко и отдѣлено отъ морето чрѣзъ пѣсъчлива прѣграда. Въ нѣкои години, когато лѣтний пекъ е голѣмъ, езерото почти съвсѣмъ прѣсъхва и се покрива съ една соленикава кора. Причината за гдѣто се образува тази кора е гниението на застоялата вода съ органически и неорганически вещества, а главно това обстоятелство, че въ езерото се влива всичката минерална вода отъ близкитѣ бани (Лѫджи).

б) *Рѣчнитѣ езера* като Девненското (до Варна), Бургашскитѣ (Ваякьойското) и др. Тѣзи езера сѫ отдѣлени отъ морето съ пѣсъчлива ивица, пробита на едно мѣсто за истичание на излишната вода въ морето.

Девненското езеро е дълго по-вече отъ 11 км., при най-голѣмата ширина около 2 км. и дълбочина на нѣкои мѣста чакъ до 38 м. Ивицата, що отдѣля езерото отъ морето, е въ сѣверната часть (до гр. Варна) блатиста и пробита съ три канала, чрѣзъ които се съединява езерото съ морето.

По едно прѣдание, въ 1444 год., когато до Варна е станѫло сражение на Турцитѣ съ Владислава IV-й. 10,000 мъртви тѣла на християнската войска, сѫ били ужъ хвърлени въ Девненското езеро. Рибари, които ловѭтъ въ езерото, излавяли ужъ по нѣкога части отъ шлемове и др. нѣща.

Примѣръ отъ езеро, което не е никакъ отдѣлено отъ морето, е Мандренското (на ЮЗ до Бургасъ); то се съединява съ морето чрѣзъ единъ каналъ нарѣченъ Поросъ (дълбокъ 4 м.). Причината, гдѣто това езеро се съединява съ морето, сѫ многото рѣки, що се вливатъ въ него. Езерната вода е смѣсена (рѣчна и морска).

в) *Анхиалското солено езеро* се състои отъ двѣ части: едната (южната) е по-малка, а другата по-голѣма. Двѣтѣ сѫ отдѣлени отъ морето чрѣзъ една тѣсна пѣсъчлива ивица, дълга 6 км., а широка само 80 м. Когато се случѫтъ силни морски бури, морската вода се прѣлива въ езерото. Особенна грижа се е положила да се забрани да не минува морската вода въ езерото, защото езерната вода съ тая се е разрѣдявала и това прѣчило пакъ за добивание соль. За тази цѣль още турското правителство било построило на ивицата единъ дългъ зидъ.

4). *Крайдунавскитѣ езера и блата* се намиратъ въ България по низкитѣ мѣста край дунавския брѣгъ. Такива има между Руссе и Силистра (Карасу, Каземакъ, Сребренското и Айдемирското езера), между устието на р. Искъръ и Видъ (Дезна езеро, Витра и Краещи), до Свищовъ, Рахово (Козлодуйско езеро) и др.

Езерата сж отдѣлени отъ Дунава чрѣзъ едни тѣсни и низки ивици, прѣзъ които, както и прѣзъ гърлата (чрѣзъ които езерата сж съединени съ Дунава) се прѣлива дунавската вода въ тѣхъ а особенно въ врѣме на дунавскитѣ разливи (два пжти въ годината).

На около езерата се намиратъ обикновенно голѣми пространни блата покрити съ висока тръстъ и други трѣви.

Г. Минерални води.

(Виждъ хидрографическата хартичка фиг. 12).

България може справедливо да се гордѣе съ изобилието на своитѣ топли извори. Тия извори принадлежжтъ къмъ най-забѣлѣжителнитѣ природни явления. Топлината, която тѣ сж получили въ земнитѣ дълбочини, лѣчителното имъ дѣйствие, таче и раскошното имъ мѣстоположение въ природата, всичко туй го вчислява между най-първитѣ паметности на земитѣ, въ които тѣ се намиратъ. Топлитѣ води извиратъ отъ голѣми земни дълбочини. Ако се вземе прѣдъ видъ това обстоятелство, че на всѣки 33 м. дълбочина земната топлина се увеличава съ по единъ градусъ (Целзий), то водата, която има 40° С (напр. Софийската) извира споредъ това отъ 1320 м. дълбочина. Кюстендилската вода, която има около 70° С би извирала отъ 2310 м. дълбочина.

Топлитѣ извори (бани) въ България сж распрѣдѣлени въ три пояса:

1) Подбалканский поясъ между Стара-Планина и Срѣдня-Гора, отъ г. Анхиалъ чакъ до Сърбия, 2) Срѣдньогорский поясъ, успореденъ съ първия, по южнитѣ склонове на Срѣдньогорскитѣ планини и 3) Рилский поясъ (около Рила и западнитѣ Родопи).

Къмъ подбалканския поясъ принадлежжтъ банитѣ: 1) между г. Анхиалъ и Айтосъ, 2) до Сливенъ, 3) на С. отъ г. Нова-Загора (до с. Лджа, около 50° С), 4, 5 и 6) банитѣ на три разни мѣста въ околностьта на г. Казанлъкъ (с. Чанакчи, 38°, Лджали, 40° и Имишлери 38°), 7) до г. Карлово (47° С), 8) въ г. София, 9) с. Горня-Баня (до София ок. 24° R и 10) с. Банкс (до София около 36° С).

Къмъ срѣдньогорския поясъ принадлежжтъ банитѣ: 1) до г. Стара-Загора, 2) въ Хиссаръ (до Пловдивъ), 3) до с. Красново (до Копривщица), 4), въ с. Стрѣлча, 5) с. Бата-Баня (до Панагюрище), 6, 7) до с. Василица двѣ бани (до Ихтиманъ; една отъ тѣхъ се намира въ Сулудервентъ, 70° С), 8) до с. Панчарево (до Витоша) и 9) с. Звонци (до Трънъ).

Къмъ рилския поясъ принадлежжтъ банитѣ: 1) между Самоковъ и Дупница (Сапаревска баня и Бѣлчинска), 2) на р. Марица до с. Д. Баня, 3) до с. Костенецъ (непокрита баня), 4) до с. Еллидере, 5) въ Чепинското поле (до с. Баня, Лджане, Каменица, с. Корова) 6) до Неврокопъ и до Баня (въ Македония), 7) въ г. Джумая (Македония) и 8) до сѣвернитѣ поли на Осоговската планина, въ г. Кюстендилъ (около 70° С); въ тази вода яйцата се уваряватъ.

Вънъ отъ тия пояси се намиратъ уединени бани: 1) въ източнитѣ Родо-

пи до г. Хасково (с. Сусамъ), 2) при сѣвернитѣ поли на Стара-Планина до с. Вършецъ (между Берковица и Вратца), ок. 36° С.

Топли извори се намиратъ още до с. Желѣзница (до Витоша) и въ околностьта на с. Лакжтникъ (по р. Габровница, Искрецската околия). Водата на тия два извори е малко топла. Такъвъ изворъ има още въ Родопитѣ, между с. Нарѣченъ и Хвойна. Два топли извора има край р. Струма между с. Коняво и Кадинъ мостъ.

Най-горѣщата вода въ България е въ Банята до с. Сапарево (66° R).

Освѣнъ топлитѣ минерални води има и студени. Най-любопитнитѣ отъ тѣхъ сж сѣрнитѣ, които се намиратъ главно въ източната Стара-Планина (Котелъ, Жеравна, Исупли, Сунгурлари, Ичме, до с. Керметликъ, Боаздере и др.). Тия води сж много лѣковити и населението ги нарича барутова вода, споредъ лошата имъ миризма.

Горчиви води има до с. Ичме (Казалагашско), Меричлери (Чирпанско), Кутловица, Брѣзникъ и др. Ичменский изворъ се нарича «поморница» или морска баня, защото водата му е горчива като морска.

На Пловдивското изложение (прѣзъ 1892 год). за пръвъ пжть е била изложена минералната вода отъ Меричлерската вода; тя ще може да замѣсти успѣшно много отъ чуждестраннитѣ води, употрѣбявани противъ стомашни болѣсти, като смилателно срѣдство.

Д. Народни прѣдания за българскитѣ рѣки.

(За прочитъ)

Въ народнитѣ пѣсни се описва борбата на р. Арда, Марица и Тунджа; тѣзи рѣки се събиратъ до г. Одринъ. Народното въображение ги е прѣобърнжло на три сестри, които подиръ една прѣпирня, коя е най-бърза, наговорили се да прѣспжтъ при Одринъ и заранька, която първа подрани, да повика и другитѣ, за да тръгнжтъ и се надскоряватъ. Пѣсеньта се почва така:

Сбили сж се, побили
Три рѣки, три драги сестри,
Арда и още Марица
И Тунджа сестра най-малка.
Малко сж много побили,
Тъкмо три дни, три нощи
Ни една назадъ не стжпя
Ни една поклонъ не прави
Марица тихо думаше:
«Сестрици, сестри по-малки,
Хайдете да се позапрѣмъ
И малко сънецъ да поспимъ;

Която сестра подрани
Тя и другитѣ да вика
Тритѣ наедно да тръгнемъ
Да видимъ тогась да видимъ
Коя ще да ни замине».

Нъ, дяволитата Тунджа не стояла на думата си, ами:

«Най-рано си е ранила
Дважъ по-рано отъ пѣтли
Трижъ по рано отъ зора
Тръгнѫла Тунджа отишла
На тѣхъ се не обадила»

Кога се зазорило, Арда първа си отрила очитѣ и видѣла, че Тунджа ги излъгъла и ядно завикала на спящата още Марица:

«Марице, сестро Марице
Я стани сестро, я стани»

Двѣтѣ сестри много се възмутили и люто почнѫли да кълнѭтъ най-малката си сестра:

«Да даде Господь на Тунджа
Да върви и да лѫкати
Горитѣ да си събаря
Горитѣ и планинитѣ
И стогодишни дървета
Селата да си облива
Селаче да си расплаква
И най-подирѣ да върви».

Като се понасърдчили съ тия думи, хукнѫли по дирята на бѣжанката. Пѣсеньта казва, че по тоя готовъ проправенъ пѫть, лесно ѭ стигнѫли и заминѫли, нъ тритѣ сестри не могли вече да излѣзатъ изъ матката си и отъ Одринъ до морето текѫтъ като една рѣка.

Въ тази пѣсень добрѣ се описва свойството на тритѣ рѣки. Прѣзъ лѣтото Тунджа е твърдѣ малка и тече полегка, нъ въ това сѫщо врѣме тя е по-опасна отъ своитѣ бързи, бистри и дълбоки сестри, защото дъното й е тинесто и нейната дълбочина на различни мѣста бива различна. Когато пролѣтно врѣме захванѫтъ да се стопяватъ планинскитѣ снѣгове и когато паднѫтъ проливни дъждове то рѣката оживява, повдига се високо, завлича стада отъ полетата, троши мостове, кърти гори и дървета, събаря брѣговетѣ си и когато се разлѣе на голѣмо пространство прави голѣма поврѣда по нивитѣ и ливадитѣ.

Народната българска пѣсень за борбата на рѣкитѣ почти буквално се повтаря и въ русскитѣ епически прѣдания (за р. Волга и притокътъ ѝ Вазуга).

За Марица и близкий Искъръ сѫществува у народа една хубава приказка. Искъръ и Марица сѫ били братъ и сестра Тѣ се расхождали нѣкогѫжъ заедно по върховетѣ на Рила Единъ день, младата мома, поразена отъ красотата на странитѣ, които съгледала къмъ истокъ, казала на брата си: „Говори се, че голѣмото море е отъ тази страна; искамъ да го видя Ще слѣзнѫ и ще отивамъ срѣщу слънцето, до гдѣто го намѣрѭ“. Искъръ смаянъ, опиталъ се да ѭ прѣдума да не ходи, нъ като видѣлъ неотстѫпчивостьта ѝ, казалъ ѝ: „Ти искашъ да ме напуснешъ за да видишъ Бѣло море Добрѣ; като ме оставяшъ самичъкъ и азъ ще тръгнѫ; нъ азъ ще стигнѫ до морето прѣди тебе, защото ще слѣзнѫ отъ кѫдѣ сѣверъ за да се съединя съ бързия Дунавъ. Това е било причина, гдѣто Искъръ и Марица извиряющи на Рила, текѫтъ по разни направления.

Въ една народна пѣсень се говори за Искъръ слѣдньото:

Прати мама Янка на Искъръ за вода
Наведе се Янка вода да налива
Разигра се Искъръ
Расхвърля се Искъръ
Та отвлѣче Янка отвѫдъ Черно море
Дѣто лѣстовички лѣтуватъ
И гдѣто сѣѭтъ черний пеперь.

ОТДѢЛЪ III.

Климатъ.

България се намира на Балканския полуостровъ, та принадлежи по положението си на Южна Европа. Нъ климатътъ ѝ не е южноевропейски. Причинитѣ на това сѫ слѣднитѣ: България е открита за студенитѣ сѣвероисточни и сѣверозападни вѣтрове и закрита за топлитѣ югозападни вѣтрове. Сѣверна Италия, която се намира на еднаква ширина съ България има много потопълъ климатъ. Причинитѣ на това сѫ слѣднитѣ: Италия е пазена откъмъ сѣверъ съ високитѣ Алпийски планини — отъ студенитѣ вѣтрове, а е открита за топлитѣ югозападни вѣтрове. При това тя се намира по-близу до топлитѣ морски течения на Атлантическия океанъ, та климатътъ ѝ се стоплюва и отъ тѣхъ.

Климатътъ на България е умѣренъ континенталенъ съ исключение на крайбрѣжнитѣ страни, които сѫ изложени на умегчителното влияние на Черно море.

Климатътъ на България се дѣли на два главни пояса, а именно на сѣверенъ и юженъ.

Сѣверний поясъ е изложенъ на студенитѣ сѣверозападни и сѣвероисточни вѣтрове. Поясътъ завзима страната на сѣверъ отъ Стара Планина и югозападната часть на България (между Ихтиман-

ската планина, Витоша, Рила, западна Стара-Планина и Сърбия). Климатътъ е умѣренъ, както средньеевропейский. Зимата бива студена, снѣжна, пролѣтьта влажна и хладна, лѣтото сухо и горѣщо, а есеньта дъждовна.

Южний поясъ е запазенъ отъ Стара-Планина и Ихтиманската гора отъ студенитѣ вѣтрове и е изложенъ откъмъ югоистокъ на топлитѣ вѣтрове. Поясътъ завзима Южна България. Климатътъ е умѣренъ южноевропейски. Зимата е твърдѣ умѣрена, пролѣтьта влажна и топла, лѣтото много топло, а есеньта повечето дъждовна. Споредъ това растителнитѣ произведения на Южна България биватъ по-добри отъ сѣверобългарскитѣ. Тукъ вирѣе оризъ, сусамъ, памукъ (до нѣгдѣ) и други нѣкои южноевропейски растения.

Изобщо климатътъ е умѣренъ и здравъ (съ исключение на блатиститѣ мѣста).

Климатътъ на България се раздѣля на четире пояса, които сѫ сходственни съ растителнитѣ пояси по-точно разгледанъ, а именно на: черноморски, крайдунавски, тракийски и планински.

1 Крайдунавский поясъ завзима страната между р. Дунавъ и Малкия Балканъ; той е изложенъ главно на сѣвероисточнитѣ вѣтрове, които идѫтъ прѣзъ низкитѣ мѣста (на истокъ отъ Карпатитѣ) отъ сухитѣ голѣми и хладни пространства на Русия, та сѫ хладни, сухи и докарватъ зимѣ голѣма зима, а лѣтѣ хубаво топло врѣме.

Дунавътъ замръзва почти всѣка година Срѣдната годишна топлина достига около 12° С (Руссе), въ Букурещъ 10·6° и въ Одесса 9·4° С.

2. Черноморский поясъ завзима крайбрѣжнитѣ страни. Близкото море значително умегчава климатътъ му. Странитѣ на сѣверъ отъ Стара-Планина сѫ по-студени отъ тия, които се намиратъ на югъ отъ нея (около Бургашския заливъ), защото послѣднитѣ сѫ пазени отъ студенитѣ вѣтрове (съ Стара-Планина). Планинскитѣ овчари (Каракачени) прѣзимуватъ съ стадата си около Бургашския заливъ Сѣвероисточнитѣ вѣтрове, които зимно врѣме причиняватъ замръзването на морето край сѣвернитѣ му брѣгове достигатъ къмъ българското крайбрѣжие малко нѣщо по-стоплени, защото сѫ минѫли прѣзъ голѣми водни пространства.

3. Тракийский поясъ е запазенъ отъ студенитѣ вѣтрове съ Стара-Планина и Ихтиманската гора. Родопитѣ закриватъ този поясъ прѣдъ топлитѣ югозападни вѣтрове.

Прѣзъ нѣкои години зимата бива доста сурова по причина на близкитѣ високи планини. До устието на планинскитѣ проходи и долове духа лѣтѣ прохладенъ вѣтрецъ, нарѣченъ „вечерникъ" (отъ планинитѣ въ полета). Този вѣтрецъ се образува отъ нееднаквото загрѣвание на въздуха въ планинитѣ и въ низкитѣ мѣста. Вечерникътъ духа отъ 6 ч вечеръ до 8 ч. зараньта, когато се изравнява разликата въ топлината.

4. Планинский поясъ завзима планинскитѣ мѣста и високо лежащитѣ полета въ югозадния кѫтъ на България (Софийското, Златишското, Самоковското, Граховското и Радомирското полета). Въ поменѫтия кѫтъ духатъ наймного студенитѣ сѣверозападни вѣтрове, които идѫтъ направо отъ Атлантическия океанъ и отъ Сѣверното море. Срѣдната годишна топлина достига 9° С (София). Зимата е много студена, лѣтото топло (нощѣ прохладно). Лозя невирѣѭтъ по тѣзи мѣста.

Отличително свойство на планинския поясъ е голѣмата му промѣнливость. Тъй напримѣръ въ г. София (прѣзъ м. Августъ 1889 год) е имало 17° С въ измѣнението на топлината въ течение на единъ день. Причината на такава голѣма промѣнливость сѫ близкитѣ високи планини (Рила, Витоша и Стара-Планина).

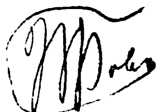

ОТДѢЛЪ IV.

Природа.

Слѣдъ изучението на орографията, хидрографията и климатътъ остава да се запознаемъ вкратцѣ съ камънитѣ, които съставляватъ земната повърхность на България, както и съ разнитѣ растения и животни.

1. Камъни.

Най-високитѣ планини въ България се състоѭтъ главно отъ смѣсенитѣ камъни. Главната ядка на Рила е гранитно-сиентна; около неѭ се простиратъ гнейссъ (рула), филитъ (листа) и бѣлъ мряморъ. Витоша се състои отъ сиенитъ и мелафиръ. Най-високитѣ родопски върхове се състоѭтъ отъ тратихъ. Отъ подобни смѣсени камъни се състои Осоговската планина, Руй планина, Срѣдня-Горя, една часть отъ Стара Планина, Сакаръ планина и Дервентскитѣ възвишения. Уединений връхъ Чаталъ-Тепе въ Крайдунавската равнина се състои отъ базалтъ, камъкъ който прилича по състава си на сегашнитѣ лави.

Останѫлата повърхнина на България се състои отъ разни напластени камъни съ окаменѣли животни и растения. Тѣзи камъни се прѣдставляватъ като утайки (изсъхнѫла тиня) на едноврѣмешнитѣ морета и езера, които сѫ покривали нѣкои части на България, както Крайдунавската равнина и др. Тамъ гдѣто има морски окаменѣлости, както напр. въ Сливенската, Правадийската, Търновската и други планини, народътъ вѣрва, че тамъ едно врѣме е било море. По високитѣ мѣста казватъ, че имало халки, за които, едно врѣме, когато тамъ било море, хората вързвали корабитѣ си. Нъ никой не може да каже, че дѣйствително ги е видѣлъ. Въ Синитѣ камъни (до Сливенъ) показватъ единъ камъкъ, нарѣченъ «халка;» нъ на него нѣма никаква желѣзна халка, а камъкътъ е само пробитъ (естественно). Въ Търновско казватъ, че имало желѣзна халка на Вита-Стѣна (срѣщу с. Сербегли).

Любопитни голѣми кости се откриватъ въ глинитѣ, които покриватъ Крайдунавската равнина и други нѣкои низки мѣста изъ България. Тѣзи кости произлизатъ отъ прѣдпотопни слонове (мамути) и други животни. Такива сѫ били намѣрени въ Ломско, Разградско, Новозагорско, Ямболско и др. Прѣзъ 1872 год., при построявание на желѣзницата за Нова-Загора (до с. Богданова махала) сѫ били изкопани два метра на дълбоко въ земята кости отъ прѣдпотопнитѣ

животни: слонъ и рѣчний конь (Hippopotamus major). Отъ слона е билъ намѣренъ голѣмъ зѫбъ (0·58 м. дългъ). Тѣзи животни сѫ живѣяли по брѣговетѣ на едноврѣмешното езеро, което е покривало близкото Старо-Загорско поле. Види се, че при нѣкое голѣмо наводнение, тѣзи животни сѫ били завлѣчени отъ водата, та попаднѫли въ езерната тиня.

Въ смѣсенитѣ камъни, отъ които се състои Рила, Витоша и други планини, се намира самородно злато, разни руди и скѫпоцѣнни камъни. Златото се е прѣмивало отъ рѣчния пѣсъкъ още прѣди нѣколко години въ р. Струма, Палакария (притокъ на р. Искъръ) въ Берковската планина, до Брѣзникъ и на другѫдѣ. Златосъбирателитѣ, нарѣчени златари (отъ Македония) прѣмивали пѣсъкътъ съ дъсчени коруби (улеи), отворени отгорѣ и на двата края (дълги до два метра).

Среброносно-оловни руди се намиратъ изъ много планини въ България, както въ Осоговската планина, Родопитѣ (до с. Лѫкавица), въ Срѣдньогорскитѣ планини (до Брѣзникъ и с. Нова махала въ Ямболско) и въ Стара-Планина (до с. Чипровецъ, Вратца и Етрополъ). Тѣзи руди сѫ били разработвани още прѣди дохождането на Турцитѣ. Ако отиде человѣкъ кѫдѣ изворитѣ на р. Ломъ то ще види по тѣзи мѣста дълбоки ями отъ едноврѣмешното вадение руда. Тѣзи ями биватъ дълбоки; хвърлений камъкъ въ тѣхъ се чува да пада нѣколко секунди и произвежда подземенъ екотъ. Близу до ямитѣ се намира сгурь отъ едноврѣмешното растопявание на рудата. Подобни ями и сгурь се намира въ близката Чипровска планина.

Желѣзни руди изобилствуватъ; тѣ се намиратъ или въ видъ на дребенъ пѣсъкъ (до Самоковъ, на Витоша, до Пещера и и др.), или въ видъ на жили както въ Странджа планина, въ Мънастирскитѣ върхове, въ Троянската планина и др. Въ Самоковъ се е добивало въ турско врѣме много желѣзо; сега работятъ само една или двѣ пещи. Работата се подраздѣля така: а) въ пещитѣ, нарѣчени видни и мадани и б) подъ самоковитѣ.

Растопеното желѣзо се занася подъ голѣми чукове, нарѣчени самокови и се извлича съ чукание на прѫти и тѣсни плочи. — Прѣди 60 години рудата се е събирала близу до г. София (до с. Желѣзница и др.) при politѣ на Витоша; това се доказва отъ грамадитѣ сгурь, която се намира до с. Грублене, Германъ, Княжево и др.

Камънни вѫглища се намиратъ най-много въ Граховско (до Витоша) въ с. Перникъ, Мошино и др. и въ Конявската пла-

нина (с. Бобовъ долъ). — Най-хубави вѫглища се намиратъ въ Малката Планина (до Искърския проломъ), нъ въ малко количество.

Пещери. На всѣкѫдѣ изъ България, гдѣто има варовити камъни се намиратъ земни кухини, нарѣчени пещери (дупки). Отъ най-старото врѣме тѣ сѫ играли важна роль за человѣка, като источници на страха и суевѣрията. На много мѣста пещеритѣ биватъ украсени съ висулки (сталактити), които сѫ се образували отъ съсирвание на варовитата вода. По нѣкогъжъ сѫ се образували отъ съсирванието на варовитото вещество разни форми, които могѫтъ да се оприличатъ на человѣкъ, птица и др. Най-красиви пещери има до с. Кипилово, до Глава Панега, до г. Габрово (до монастиря), до Сливенъ (въ Синитѣ камъни), до г. Пещера и пр.

Особенно любопитни пещери сѫ тъй нарѣченитѣ ледници; тѣ иматъ видъ на пропасти и сѫ забѣлѣжителни съ това, че лѣтно врѣме дъното имъ бива покрито съ ледъ. Причинитѣ, гдѣто се образува въ тѣхъ ледъ, разяснихме въ Природни богатства на България (II издание, стр. 126, 127). Такива ледници има до г. Вратца, на в. Бузлуджа (отъ бузъ — ледъ), гдѣто е гробътъ на Х. Димитръ, до с. Мѣдвенъ и др.

Землетресения се забѣлѣзватъ най-много тамъ, гдѣто има топли извори (бани). Голѣми землетресения, усѣтени въ България, сѫ слѣднитѣ. Прѣзъ 1614 год. се е съборила една часть отъ г. Кюстендилъ. Въ София и Пловдивъ сѫ ставали голѣми землетресения прѣзъ 1818 и 1858 год. Въ София (1858 год.) 14 деня наредъ се усѣщали по 30 — 40 удара на день. Населението напуснѫло кѫщитѣ си и живѣяло на полето подъ чадъри. Прѣзъ това врѣме сѫ се съборили всички минарети изъ града и въ старинската църква св. София се е провалилъ свода. При първото землетресение, изврѣла горѣща вода близу до сегашната баня, нъ близу една година слѣдъ това, водата на туй мѣсто пакъ прѣсъхнѫла.

Видътъ на земната повърхность зависи главно отъ камънитѣ, които ѭ съставляватъ. Отъ лесното разрушавание на пѣсъчливия камъкъ се образуватъ по-нѣкогъжъ особенни видове скали. Сравни Бѣлоградчикскитѣ скали и Побититѣ камъни (до Варна, с. Гебедже). Послѣднитѣ камъни иматъ видъ на стълпове; хората мислѭтъ, че тѣ сѫ окаменѣли дървета. Тѣзи стълпове се състоѭтъ отъ дребнозърнестъ пѣсъчникъ (съ варовито споило).

Варовититѣ планини биватъ по-нѣкогъжъ отгорѣ равни, като столъ. Сравни тъй нарѣченитѣ Столове (планина) до г. Бѣлоградчикъ, Шуменската планина и др. Такива планини биватъ разбрѣз-

дени съ дълбоки и живописни долове. Такъвъ единъ долъ се намира до г. Правадия; скалитѣ, които го ограничаватъ, напомнюватъ тъй нарѣчени черковни планини въ Америка (въ Колорадо, Каньонъ-планини).

Трахитний камъкъ въ Родопитѣ образува скалисти голи върхове, които биватъ остри (Баташский Карлъкъ и др.). Гранитнитѣ камъни съставляватъ остри върхове на Рила съ грамадни сипеи.

Тѣзи примѣри добрѣ разясняватъ какво влияние иматъ камънитѣ върху видътъ на планинитѣ.

2. Растенията (флора),

(сравни планинскитѣ височини въ фиг. 12)

които растѫтъ изъ страната, сѫ изобщо подобни на срѣдньоевропейскитѣ съ исключение на нѣкои, които приличатъ на малоазийскитѣ, южноруссийскитѣ и Кавказкитѣ. Особенна любопитность заслужватъ нѣкои растения, които растѫтъ само въ България. Отъ тѣхъ най-любопитното е тъй нарѣчената Haberlea Rodopensis, която расте въ Родопитѣ (до г. Станимака) и въ Стара-Планина (до Калоферъ и др.). Това растение, заедно съ Jankea въ Албания, нѣматъ даже сродственъ съ него родъ между европейскитѣ растения, защото принадлѣжатъ къмъ една фамилия (Cyrtandreae), която е распространена само въ тропическитѣ страни, а именно въ Источна Индия.

Много любопитни сѫ и Кавказкитѣ и Карпатскитѣ растения, които се срѣщатъ въ България.

Въ Малката Айтошска планина и по Бакаджицитѣ расте кавказкий храсталъкъ: Celtis caucasica; а въ Западнитѣ Родопи расте алпийската роза (Rhododendron myrtifolium), която е извѣстна отъ Карпатскитѣ планини.

Въ Шипченската и Калоферска планини расте единъ храсталъкъ, нарѣченъ «зеленикъ» (Prunus laurocerassus) съ дебели листа, които траѭтъ и зимно врѣме. Това растение расте въ Европа само въ Сърбия (на Сува Планина), въ България и до Цариградъ; то е азийско растение, извѣстно отъ Персия, задкавказскитѣ страни и пр.

За да видимъ какъ се мѣни растителностьта спорѣдъ височината, нека посѣтимъ нѣкоя висока планина, напр. Рила. Да тръгнемъ отъ Кочериновското поле (около 250$^{м.}$ високо надъ морето) за Еленинъ връхъ (1401^{м}). Въ полето ще видимъ обработени мѣста съ лозя, оризни ниви и др.; първатѣ гори, въ които ще

влѣземъ при качванието, сѫ дѫбрави, надъ тѣхъ слѣдва габракъ прошаренъ съ липи, по-нависоко букакъ, прошаренъ съ ясика (топола). На високо около 1000м. захваща борова гора, прошарена най-отдолу съ букъ и ясика, нъ отъ 1300 до 2000м. е вече чиста борова гора. Между боровитѣ дървета прѣобладаватъ ели и борове; срѣща се и мура. Отъ 2000м. на горѣ прѣставатъ горитѣ и захващатъ алпийскитѣ поляни (чалове) и надъ тѣхъ се издига острий Еленинъ връхъ, който е по-вечето голъ и съставенъ отъ открити стръмни скали, покрити съ камънни сипеи. Надъ боровата гора се намиратъ низки шубраци отъ смрика (Juniperus nana) и клекъ (Pinus pumilio), съ пълзящи по земята клонове.

Алпийскитѣ поляни сѫ украсени съ билки, на които цвѣтоветѣ сѫ прѣкрасни. Тука се срѣщатъ: красивий Lilium Jankae съ голѣми жълти цвѣтове, огненочервений Geum coccineum, прѣкрасната златожълта Senecio rubescens, тъмноморавата Soldanella alpina, и много други.

Алпийскитѣ поляни украсяватъ всички българскитѣ планини, които сѫ по-високи отъ 2000 м. (Витоша, Родопитѣ, Осоговската планина и нѣкои части на Стара-Планина).

Съотвѣтственно съ климатическитѣ поясп и растителнитѣ пояси се подраздѣлятъ на четире пояса, а именно: крайморски, тракийски, крайдунавски и планински.

1. Крайморский поясъ завзима страната около Черно море; той се отличава съ нѣкои особенни растения, които се срѣщатъ въ Южна Руссия (на Кримъ и др.), въ Кавказъ и Мала Азия. Къмъ най-любопитнитѣ растения на този поясъ принадлежѫтъ: скрипката (Smilax excelsa), Periploca graeca, Glaucium leiocarpum и др. Първитѣ двѣ растения сѫ оивнни и обвичватъ цѣли дървета и скали.

2. Тракийский поясъ обхваща низкитѣ мѣста на Южна България. Растенията приличатъ до нѣгдѣ на Малоазийскитѣ. Особенно внимание заслужватъ: пистацията (Pistacia Terebinthus L.), тамариксътъ (Tamarix Pallasii D.) и платанътъ (Platanus orientals L.).

Пистацията расте до Пловдивъ (на Джендемъ-Тепе), Станимака и Бѣлово; тя е извѣстна отъ о. Крета, Кипъръ, сѣв. Африка и др.

Тамариксътъ се срѣща въ Пловдивско (на пѫтя отъ Пловдивъ за с. Мързево и Перущица); този храсталъкъ се срѣща и край Черно море, на югъ отъ Бургашския заливъ. Тамариксътъ е извѣстенъ отъ Южна Руссия, Бессарабия, Македония, Гърция, Туркестанъ и др.

Платанътъ расте до сѣвернитѣ поли на Родопитѣ (до г. Станимака, с. Дермендере, Пастуша); това дърво е извѣстно отъ Цариградъ, Текиръ-Дагъ, въ Македония (край р. Струма) и пр.

3. Крайдунавский поясъ се отличава съ нѣкои растения, които приличатъ до нѣгдѣ на степнитѣ растения на Южна Руссия и Бессарабия.

4. Планинский поясъ обхваща планинитѣ. Този поясъ се подраздѣля на нѣколко отдѣления (споредъ надморската височина), а именно: подпланинско (отъ около 700 — 800 м.), планинско (до около 1500 м.), подалпийско (до 2000 м.) и алпийско (отъ 2000 м. на горѣ).

3. Животнитѣ (фауна),

които се въдѫтъ изъ страната, приличатъ изобщо на срѣдньоевропейскитѣ; има и такива, които сѫ извѣстни само отъ Балканския полуостровъ, както напр. чакълътъ (до Бургашския заливъ), разни видове змии и пр.

За да се запознаемъ съ разнитѣ животни, които обитаватъ България, трѣбва да посѣтимъ равнинитѣ, полетата, крайморскитѣ страни, планинскитѣ гори и най-високитѣ планини.

По върховетѣ на най-високитѣ планини (надъ 2000 м. височина) е мъртво и тихо. Надъ нази се виждтъ орли. Тукъ-тамѣ се съгледва гарванътъ и надъ скалиститѣ мѣстности се виждтъ цѣли рояци на хайдушската гора (Pyrrhocorax alpinus), която издава особенъ свирливъ гласъ. Въ най-непристѫпнитѣ мѣста се въди дивата коза; отдалечъ се съгледатъ цѣли дружини (до 12—20) и на нѣкое лично мѣсто близу до тѣхъ една коза на стража; щомъ като съгледа тя нѣкаква опасность извѣстява на другитѣ съ изсвирвание и всичкитѣ кози сѫ готови за бѣгъ. Дивата коза живѣе въ България само на Рила и съсѣднитѣ ѝ западни Родопи и въ най-високата часть на Стара-Планина (въ Калоферската планина).

Животътъ въ планинскитѣ гори е по-разнообразенъ; въ тѣхъ се въдѫтъ разни млѣкопитающи, като: диви котки, сърни, рогачи (елени), рисове, мечки, вълци, лѣсици, разни порове, диви свини, катерици, сѫселъ (Myoxus glis) и др. Отъ птицитѣ се срѣщатъ особенно лѣщарки (тетерки) и др. Дивий пѣтель (глухаръ) живѣе само по най-високитѣ и осамотени букови и борови гори въ Рила, Родопитѣ и Стара-Планина (на в. Иванова Ливада) и пр. Въ Странджанскитѣ гори (до Бургашския заливъ) се въди чакълътъ; нощѣ издава жаловитъ гласъ, подобенъ на кучешко лаяние, а понѣкога заприличва на человѣческо охкание.

Нощно врѣме се чува изъ планинскитѣ гори силний и страшний гласъ «ху, ху, ху» .... на кукумѣвката, нарѣчена хухлувица.

А другъ животъ владѣе по низскитѣ мѣста. Тука се въдѫтъ су̀еци (лалугери), слѣпи кучета (Spalax typhlus), порове, лѣсици и др. Отъ птицитѣ забѣлѣжителни сѫ: дроплитѣ пръшлецитѣ, дивитѣ кокошки (фазани) и др. Дроплитѣ посѣщаватъ България на голѣми рояци прѣзъ есенно врѣме и пристояватъ тука до м. Февруарий или Мартъ. Пръшлекътъ (Otis

tetrax) е единъ видъ малка дропла, която посѣщава нѣкои полета, като Софийското, само лѣтѣ, а въ южнобългарскитѣ полета (напр. въ Старо-Загорското) живѣе постоянно. Дивата кокошка живѣе само въ подбалканскитѣ страни, между р. Тунджа и Бургашския заливъ.

Доста често се появяватъ малки скакалци (Caloptenus italicus и др.) въ голѣмо количество, та правѭтъ голѣми пакости на земледѣлцитѣ. Въ това врѣме се появяватъ обикновенно голѣми рояци на шарения скорецъ (Pastor roseus), който е голѣмъ прѣслѣдователь на скакалцитѣ.

Въ страната живѣѭтъ и разни видове змии и смокове, особенно любопитна е тъй нарѣчената «кравякъ» или «цицелецъ» (наричана така въ с. Заноге), която ужъ смучала млѣкото на кравитѣ. Името «смокъ» (отъ смучѫ) показва за подобни вѣрвания. Въ Далмация има единъ смокъ, нарѣченъ «краводойка» Любопитни сѫ чернитѣ смокове, които живѣѭтъ въ морето до Варна, и червенитѣ смокове въ Дунава (до Силистра и др.). Пѫтешественникътъ Калбрматенъ споменува за дунавскитѣ смокове, че пияли яйцата на воднитѣ птици, които гнѣздѭтъ край Дунава.

Въ крайдунавскитѣ блата живѣѭтъ най-разнообразни водни и блатливи птици. Речений пѫтешественникъ споменува за Срѣбренското блато (между г. Тутраканъ и Силистра) и раскаква, че билъ очуденъ отъ огромното количество на птицитѣ. Въ гѫстия тръсталъкъ на това блато той намѣрилъ хиляди и хиляди гнѣзда на разни видове рибари, корморани и пр. Когато влѣзнѫлъ въ блатото птицитѣ се подигнѫли въ огромни рояци, които затъмнявали слънцето. Зимно врѣме се измѣнява съвсѣмъ животътъ по блатата; съ настѫпванието на зимата птицитѣ ги напущатъ и отиватъ въ сѣверна Африка. Мѣстото на лѣтнитѣ гости замѣняватъ диви юрдеци и гѫски, а въ изсѫхнѫлия тръсталъкъ се въвиратъ лѣсици и вълци, за да дирѭтъ храна за гладния си стомахъ.

Любопитно явление е тъй нарѣчения «воденъ бикъ», който посѣщава почти всичкитѣ блата изъ България. Това животно издава нощѣ силенъ гласъ, който се чува на половинъ часъ разстояние. Гласътъ прилича на биково мучение. Прѣданието говори, че това животно е било голошато и голѣмо като свиня. То излизало понѣкога изъ водата, та гоняло кравитѣ и се борило съ селския бикъ. Селянетѣ за да се избавѭтъ отъ него, вързали два остри ножа на рогата на селския бикъ, който като се боричкалъ съ голошатото животно, ръгнѫлъ го и отъ тогава то се скрило въ водата, отгдѣто само гласътъ му се чува. Населението, което

живѣе до Власинското блато (до сръбската граница), много се бои отъ бика; когато върви нѣкой край блатото и зачуе страшний му гласъ, лѣга на земята за да го не види, защото този человѣкъ, който го съгледа, умиралъ.

Любопитно е че «водний бикъ» не е нищо друго освѣнъ една блатлива птица, нарѣчена научно Botaurus stellaris. Думата е латинска и значи бикъ (bos, taurus). Тази птица малко хора сѫ виждали, защото тя денѣ се крие изъ тръсталъка, а излиза само нощѣ, когато излиза да си търси храна. Силния гласъ издава по този начинъ, че турга дългата си човка въ водата, та така усилва издаванието на гласа.

Въ сбиркитѣ на Софийската гимназия има прѣпарирани нѣколко Botaurus, убити въ Драгоманското и въ Баташското блата.

Да посѣтимъ най-сетнѣ крайморскитѣ страни за да се запознаемъ съ живота, който владѣе край брѣговетѣ и въ морето. Въ Анхиалъ и Месемврия ще ни очуди птицата нарѣчена «мартинъ» (Larus leucophaeus), защото издава гласъ «ангъ, ангъ». Край Дунава живѣе подобна на нея птица, нарѣчена «килифаръ» (Tadorna casarca); той се лесно опитомява и въ крайдунавскитѣ градове го държѫтъ като домашна птица, която замѣства до нѣгдѣ кучето, защото на непознатъ человѣкъ съска и кряка. Нѣма съмнѣние, че тази птица е «Капитолинската гѫска», за която се споменува въ римската история.

Въ Черно море владѣе пъстъръ животъ. Особенно внимание заслужватъ рибитѣ и млѣкопитающитѣ животни. Рибитѣ сѫ почти сѫщитѣ видове каквито има въ Срѣдиземното море. Най-забѣлѣжителна риба е скумврията (Scomber scombrus), която се лови въ голѣмо количество край българското крайбрѣжие. Ловението ѝ става посрѣдствомъ тъй нарѣченитѣ далияни т. е. мѣста оградени съ мрѣжи отъ дървета или тръстика.

Въ Созополъ, прѣзъ 1887 год. е имало 19 далияни, а въ Месемврия 11. Скумврията се срѣща въ продължение на цѣлата година; младата скумврия се нарича «чирозъ» и живѣе всѣкога на отдѣлни стада.

Отъ другитѣ риби се срѣща паламудъ, лакерда, барбунъ, кефалъ, главочь (Gobius niger) и много други. До Бургасъ живѣѭтъ морски кончета (Hippocampus), игли-риби и др.

Отъ млѣкопитающитѣ животни се срѣща делфинътъ и фоката. Пѫтникътъ, който пѫтува по морето, напр. отъ Бургасъ за Варна, може да съгледа въ морето цѣли стада делфини, които оби-

чатъ да придружаватъ корабитѣ. Пжтникътъ може да се забавлява като ги гледа, какъ подскачватъ надъ водата и се хвъргатъ на единъ скокъ чакъ до два метра надалечъ и подиръ малко какъ изповтарятъ сжщата комедия.

Любопитно е, че по скалиститѣ брѣгове на Еминския носъ (гдѣто се свършва Стара-Планина), както и по другитѣ мѣста, излизатъ отъ морето и почиватъ тюлени, нарѣчени фока (Phoca monachus). Рибаритѣ познаватъ добрѣ това животно; тѣ го описватъ така: «на главата си то има косми и отпрѣдъ два малки органа, подобни на ржцѣ. Животното плува бърже и често издига главата си надъ водата; то се лови мжчно». Прѣди нѣколко години рибаритѣ докарали въ г. Бургасъ една жива фока и ѭ раскарвали изъ града.

ОТДѢЛЪ V.

Народонаселение.

А. ИСТОРИЧЕСКИ ПРѢГЛЕДЪ.

I. *Прѣдисторическото врѣме.* Кой е билъ първий народъ, който пасалъ стадата си изъ българскитѣ равнини и ловилъ дивячъ изъ Старопланинскитѣ гори? Историята нѣма никакви свѣдѣния за този народъ. За сжществуванието му свидѣтелствуватъ обаче нѣкои староврѣмски паметници. Къмъ тѣхъ принадлежжтъ костени и камънни оржди я, като чукове, сѣкири, мотики и др., които сж били намѣрени изъ разнитѣ краища на България, както напр. въ Айтошската планина и пр. Други любопитни паметници сж искуственно издълбанитѣ пещери, които се намиратъ въ сѣвероисточната часть на България както на пр. въ скалнитѣ брѣгове на Черно море; тука се намира, освѣнъ други и пещерний градъ «Яйла» съ подземни жилища, жъртвенни камъни и др.

II. *Тракийското врѣме.* Първий народъ, за който споменува историята, сж били Тракийцитѣ. Гръцкий историкъ Херодотъ, който е писалъ своята история около 450 години прѣди Р. Хр. описва между другитѣ работи и погребалнитѣ имъ обичаи: «По три деня тѣлото на мъртвеца е било изложено и присжтствующитѣ Тракийци го жалѣяли, коляли различни животни въ жертва и при това се веселили. Послѣ това тѣлото било заровено и надъ гроба му

е била насипана могила, при която присжтствующитѣ Тракийци правили различни весели игри въ честь на покойния». Такива тракийски гробни могили се срѣщатъ всждѣ изъ страната.

Други тракийски паметници сж мрямориитѣ плочи съ изображението на конникъ (конь съ человѣкъ седящъ на него); той прѣдставлява героизираний богъ на Тракийцитѣ. Въ Шуменско (до с. Мадара) се намира такъвъ конникъ, издълбанъ въ естественна голѣмина на една стръмна скала. Хора, които намиратъ такива плочки, мислжтъ, че конникътъ прѣдставлява св. Георги, та ги тургатъ въ църкви (на пр. въ Пловдивъ, въ Ямболъ и др.).

Тракийцитѣ сж били покорени за малко врѣме отъ македонския краль Филиппа (въ 342—340 г. прѣди Р. Хр.), който е основатель на гр. Пловдивъ (Филипповъ градъ или Филиппополь).

Въ 278 год. пр. Р. Хр., тѣ сж били покорени отъ Келтитѣ (Галатитѣ); кралевското имъ сѣдалище е билъ градътъ Тилисъ. Отъ него тѣ владѣли 66 години наредъ надъ Тракийцитѣ. Тилисъ се е намиралъ, споредъ мнѣнието ни, въ програничната Сакаръ планина, гдѣто открихме особенъ видъ староврѣмски паметници (Виждь: Паметници изъ Българско, I).

Брѣговетѣ на Черно море сж били заселени още отъ памтивѣка. Тъй напр. градътъ Варна, наричанъ въ старитѣ врѣмена Одессосъ, е билъ заселенъ отъ Милетскитѣ Гърци още въ първата половина на шестия вѣкъ прѣди Р. Хр.

III. *Римското завладѣване*. Въ врѣмето около Р. Хр. Тракийцитѣ сж били покорени отъ Римлянетѣ. Скоро се появили тука ония пжтища (постлани съ камъни), крѣпости и други паметници, които се виждатъ до днесь въ нашенско.

Въ врѣмето на Константина Великий, който прѣнесе столицата си отъ Римъ въ Цариградъ, тракийскитѣ страни сж станжли зърното на Римската държава. За да заварджтъ империята си отъ варварскитѣ нашествия откъмъ сѣверъ, Римлянетѣ съградили многобройни укрѣпления и окопи. Такива окопи се намиратъ прокарани въ Добруджа, между р. Дунавъ и Черно море (отъ Черна вода до Кюстендилъ); това е тъй нарѣчения «Трояновъ окопъ.» Други окопи (3) има въ Крайдунавската равнина (Ломско и Ряховско) и между Черно и Мряморно море до Цариградъ (Анастасиевата стѣна). [Тѣзи окопи сж отбѣлѣжени на най-новата карта на България, издадена отъ Хр. Г. Данова въ Пловдивъ (1892 год.)].

IV. *Старобългарската държава* (отъ 679 год. до 1018 год.). Нашитѣ прадѣди сж дошли въ тракийскитѣ страни слѣдъ Хун-

нитѣ. Въ седмия вѣкъ Славянетѣ образували вече на сѣверъ и югъ отъ Стара-Планина коренно население; нъ у тѣхъ не е имало никакво единство и организация. Тя имъ била дадена отъ единъ иноплемененъ народъ, уралскитѣ Българе; една часть отъ тѣхъ, на 679 год. минѫла Дунава подъ прѣдводителството на Аспаруха, и, въ съюзъ съ Славянетѣ противъ цариградскитѣ императори, българетѣ сполучи да сгрупиратъ въ една масса разнитѣ славянски племена. Така днешнитѣ Българе, както Французитѣ, както Русситѣ, сѫ си усвоили името на единъ иноплемененъ народъ. Отъ най-старитѣ езически князове се намиратъ до днесь запазени надписи въ В. Търново и Правадия. Въ първия градъ се споменува въ надписа за Мортагъ-хана, а въ втория — за Олгортага и за неговия славенъ походъ въ Маджарско.

Въ първитѣ години на деветия вѣкъ на българския прѣстолъ се появилъ знаменитий и силний господарь Крумъ. Отъ врѣмето му, види се, да происхожда пограничний окопъ, извѣстенъ подъ името еркесия (т. е. прѣсѣчена земя); окопътъ се простира отъ Бургашския заливъ чакъ до устието на р. Сазлия въ р. Марица (до с. Търново-Сейменъ); той е образувалъ границата между България и Византия (Виждь Хр. Г. Дановата харта). Арабский писатель Масуди, който е пѫтувалъ въ България въ десетий вѣкъ, описва този окопъ така: «земята на Българетѣ е заградена съ трънестъ плетъ, въ който се намиратъ дупки въ видъ на дървени прозорци; този плетъ е като зидъ.» Въ врѣмето на Борисовото царувание българский народъ се покръстилъ. Борисовий синъ, Симеонъ, увеличилъ България, прострѣлъ границитѣ ѝ до р. Ибъръ и Сава и завоювалъ даже Влашко и една часть отъ Маджарско. Подиръ смъртьта му България паднѫла въ анархия; тя е била нагазвана и нападвана едно подиръ друго отъ Русситѣ, Гърцитѣ, Сърбитѣ, Печенегитѣ и др. Источното българско царство пропаднѫло.

Западното българско царство заключавало въ себе си Македония, Албания, Сѣверний Епиръ, Сѣверна Тессалия, долината на р. Морава и стигало до г. Видинъ и София. Това царство било управлявано отъ царь Самуила (977—1014), който е ималъ столицата си въ г. Водена и послѣ въ г. Прѣспа; царството му пропаднѫло слѣдъ нещастното сражение съ Гърцитѣ при Бѣласица планина.

V. *Византийската власть* (1018 — 1186 год.).

VI. *Търновската империя* (1186 — 1396). Въ царуванието на гръцкия императоръ Исаака I-й Ангелъ сполучили да осво-

бодмхтъ отечеството си двама болѣри Иванъ и Петъръ Асѣньовци. Славний царь **Иванъ Асѣнь** владѣялъ почти цѣлия Балкански полуостровъ. Границитѣ на държавата му се простирали до три морета; столицата била въ г. Търново.

VII. *Турското иго.*

VIII. *Особождението на България* (1878 год.).

Б. НАРОДОНАСЕЛЕНИЕ.

1. Число.

Споредъ прѣброяванието отъ 1-й Януарий 1888 год. числото на жителитѣ възлиза на 3,154·375 души.

Сърбия има 2,013·691 (въ 1887 год.), Гърция 1,979·561 (въ 1879 год.), Черна Гора 236·000, Влашска Добруджа 185·634 и Босна-Херцеговина 1,504·091.

Върху гжстотата на населението, движението му и пр. ще се говори въ II дѣлъ (Статистика).

2. Народность (фиг. 16).

Народонаселението е доста разнообразно.

Българе	73·74	%
Турци	19·25	%
Гърци	1·85	%
Власи . . . . . . ок.	2·00	%
Цигане и Татаре	1·60	%
Евреe (Спаньоли)	0·75	%
Други Славяне (Чеши и др.).	0·18	%
Нѣмци, Французе и др. . .	0·63	%

Пръвъ погледъ на картичката (фиг. 16) ни поучава за распрѣдѣлението на народноститѣ.

Българетѣ населяватъ срѣдната, западната и югоисточната часть на България. Останжлата часть има смѣсено население. **Турцитѣ** населяватъ сѣвероисточната часть на истокъ отъ р. Янтра, **Гърцитѣ** една часть отъ крайбрѣжието (послѣ въ Каваклийско и Станимашско), **Виаситѣ** край Дунава, **Евреетѣ** изъ главнитѣ градове, **Циганетѣ** сж распръснжти изъ цѣлата страна.

Въ Варненско има **Гагаузе** (християне, които говорять турски).

В. ВѢРА.

Источно православни християне . . .	76·86	%
Мухамедане . . . . . . , ...	21·44	%
Израелити (Евреe)	0·77	%
Католици	0·59	
Протестанти	0·04	%

Народности
въ
България
Българи
Турци
Гърци
Власи и др.
Видинъ
Кула
Ломъ
Русе
Свищовъ
Силистрия
Варна
Бургасъ
Шуменъ
Враца
Ловечъ
Плевенъ
София
Сливенъ
С. Загора
Пловдивъ
Хасково
Т. Пазарджикъ
Кюстендилъ
Търнъ
Разградъ
Анхиалъ
Карнабатъ
Ямболъ

Фиг. 16.

Като сравняваме числото на населението споредъ вѣрата и народностьта, виждаме че има по-малко Турци (19·25 %), а по-вече Мохамедане (21·44 %), освѣнъ това Българетѣ и Гърцитѣ сѫ по-малко отколкото източно-православнитѣ. Причината на това е главно слѣдната: една часть Българе сѫ Мохамедани (Помацитѣ) и католици (Павликянетѣ).

Помацитѣ живѣѭтъ главно въ Родопитѣ (въ Чепинско и др); на сѣверъ отъ Стара-Планина е имало малки острови отъ тѣхъ около Панега и по р. Скѫтъ. По-голѣмата имъ часть е вече изселена. Прѣзъ 1890 год. видѣхме нѣколко фамилии въ с. Галата (до р. Видъ).

Павликянетѣ сѫ на брой около 14·000; тѣ живѣѭта въ Пловдивско и въ Никополско.

ОТДѢЛЪ VI.

Мѣстоописание (Топография).

Населението живѣе въ градоветѣ, градовцета и селата. Въ първитѣ живѣе една пета часть, а въ селата—останѫлата часть ($^4/_5$) отъ населението. Селянетѣ се занимаватъ почти исключително съ земледѣлие, а градското население—главно съ търговия и промишленность.

Въ планинскитѣ мѣста (напр. въ югозападния кѫтъ на България, по сѣвернитѣ склонове на срѣдната Стара-Планина, въ Голѣмата и въ Малка планина), селата сѫ распилѣни по горитѣ и върховетѣ на колиби (кошари, махали, хижици). По нѣкога една кѫща е отстранена отъ друга на голѣмо разстояние. Има планински села, които завзиматъ пространство отъ два часа на длъжъ и ширъ. Селянетѣ се събиратъ отъ распилѣнитѣ колиби само по праздниченъ или пазаренъ день въ едно срѣдоточно мѣсто, гдѣто има обикновенно само една църква и нѣколко дюгени.

Въ низкитѣ мѣста, които сѫ удобни за живѣяние, има голѣми села, градовце и градове. Голѣми градове има на кръстопѫтя на важнитѣ пѫтища.

Наименувание на селата и пр.

(За прочитъ)

Нашитѣ славянски прадѣди сѫ си избирали за заселвание удобни мѣста за живѣяние; такива мѣста сѫ намѣрали особенно край водитѣ, край проходитѣ и пр. Тѣзи заселища сѫ нарекли по характера на мѣстноститѣ, занаята на населението и пр.

По мочорливитѣ мѣста сѫ били нарѣчени: селото Слатина (до София), Мокрешъ, Мокренъ (до Котелъ) и пр.

По дърветата: г. Габрово, с. Върбица, Брѣзникъ, Брѣстовица, Дрѣново, г. Орѣховица, с. Бучино, с. Ракитово, с. Ракита (до Брѣзникъ), с. Черешовица (Берковско), Боровци (Берковско), с. Церово, с. Церовина (до г. Кутловица), г. Лѣсковецъ, с. Елешница, с. Крушево, с. Дѫбени (до Карлово), с. Садово, с. Садовикъ, с. Хвойна и др.

По животнитѣ: с. Мечка, с. Мѣдвенъ (до Котелъ), с. Раковица, с. Вълковия, с. Видраре (отъ видра), с. Бобораци (отъ бобъръ, Радомирско), Беброво, Бебрешъ (Орханийско), Косово, с. Галѫбовци (до Сливница), с. Козница (до Дупница), Пчелници, Жеравино, Гургулятъ (до Сливница) и др.

По мѣстоположението: г. Вратца (отъ врата), с. Прѣвала (на водораздѣла), Клисура, Котелъ, с. Гърло (до Брѣзникъ) и др.

По задпланнинскитѣ мѣста: с. Загъжене, Завидовци, Заноге, Заселе (Искрешко), Загора, с. Завала (до Брѣзникъ) и др.

По свойството на земята: с. Кремиковци, с. Червенъ брѣгъ, с. Бѣлъ-брѣгъ, г. Бѣла, с. Бѣлово, с. Пѣсечница, с. Каменица, с. Гниляне (отъ глина, Софийско), г. Пещера и др.

По занаята на населението: с. Баджаре, с. Бръдаре (Трѣвненско), с. Дръндаре, Дъскаре, с. Соларе, Свинаре, Биволаре, с. Ковачовци (Самоковско), с. Соколаре (Бѣлослатинско) и др.

По рударството: с. Желѣзница (Софийско), г. Самоковъ, с. Желѣзна (Ломско), г. Златица, с. Сгурово и с. Сгуриградъ (отъ сгурь), Сребрена махала (въ Родопитѣ и пр.).

Стари славянски названия сѫ: с. Кладрубъ (до Бѣлоградчикъ) отъ «клада» (греда) и «рубъ» (отъ рубѭ т. е. сѣкѫ), с. Кладница (до Витоша) с. Бърложница (до Сливница) отъ «бърлогъ» т. е. мѣсто, дупка гдѣто се криѭтъ мечки) и др.

Мѣста.

Въ България нѣма още законни опрѣдѣления за названията: градъ, градецъ, пазарно мѣсто, село и др. Въ единъ международенъ конгресъ било рѣшено, щото населенитѣ мѣста съ по-вече отъ 2000 жители да се считатъ за градъ

Столицата е *София,* която е расположенъ много живописно въ плодородното Софийско поле, близу до политѣ на грамадната Витоша, на кръстопѫтя на важнитѣ пѫтища, които съединяватъ отъ една страна срѣдня Европа съ Мала-Азия (Виена—Цариградъ), а друга — Дунавъ съ Егейско море, прѣзъ Македония.

Поради важното положение и топлитѣ извори (бани), мѣстностьта на сегашния градъ е била заселена още прѣди Р. Хр. отъ живущето въ полето тракийско племе, на име Серди. Слѣдъ завоеванието на тукашната страна отъ Римлянетѣ е билъ основанъ тука градъ, нарѣченъ споредъ племето: Сердика (Сардика). Въ срѣднитѣ вѣкове той се споменува подъ име Триадица, Срѣдецъ (отъ Сердика) и София. Въ София е билъ свикванъ въ 343 год. съборъ посѣтенъ отъ 356 епископи. Въ 809 г. градътъ е билъ прѣвзетъ отъ Българетѣ, прѣзъ врѣмето на Крума, а въ 1382 год. е билъ усвоенъ отъ Турцитѣ.

Отъ освобождението насамъ градътъ е прѣтърпѣлъ голѣми промѣнения; надъ развалинитѣ на стара София сѫ издигнѫти грамадни и великолѣпни здания, прокарани сѫ широки, дълги и прави улици, красиви булеварди, площади, мостове и градини. Всичко това дава на града изгледъ на единъ европейски градъ.

Въ града има и нѣколко камънни паметници, въ паметь на Царя Освободителя, на русскитѣ доктори (паднѫли въ освободителната война) и единъ паметникъ издигнѫтъ въ паметь на българския поборникъ Василя Левски, на мѣстото на обѣсванието му.

Градътъ носи името си отъ староврѣмската църка св. София, находяща се на едно много лично мѣсто. Църквата е била съградена прѣди около хилядо години и подиръ дохождането на Турцитѣ тя била прѣобърнѫта на турска джамия (Сиавушъ-Джамиси). За сега тя се намира въ полусъборено състояние отъ двѣ голѣми землетресения (прѣзъ 1818 и 1858 год.). Много старъ паметникъ е и тъй нарѣчената «Гюлджамия,» бившия храмъ св. Георги, за който се споменува още въ 1469 год. като «Срѣдецка Митрополия.» На джамия тя е била прѣобърнѫта въ врѣмето на султанъ Селима I-й (1512—1520).

Въ околностьта на София има живописни и исторически мѣста, както напр. с. Драгалевци, с. Бояна (виждь Витоша), Княжево, Владая, с. Кокалени и др.

Крайморски градове.

Варна, красиво расположенъ градъ край брѣга на Варненския заливъ. Варна има голѣмо минѫло; той е билъ основанъ още въ шестия вѣкъ прѣди Р. Хр. Свѣтовно име Варна е добила съ нещастната битка (въ 1444 год), въ която паднѫлъ убитъ краль Владиславъ III-й. До Варна има живописни мѣста, както лѣтний княжески дворецъ Сандрово, до миса св. Димитръ, и др. Бур-

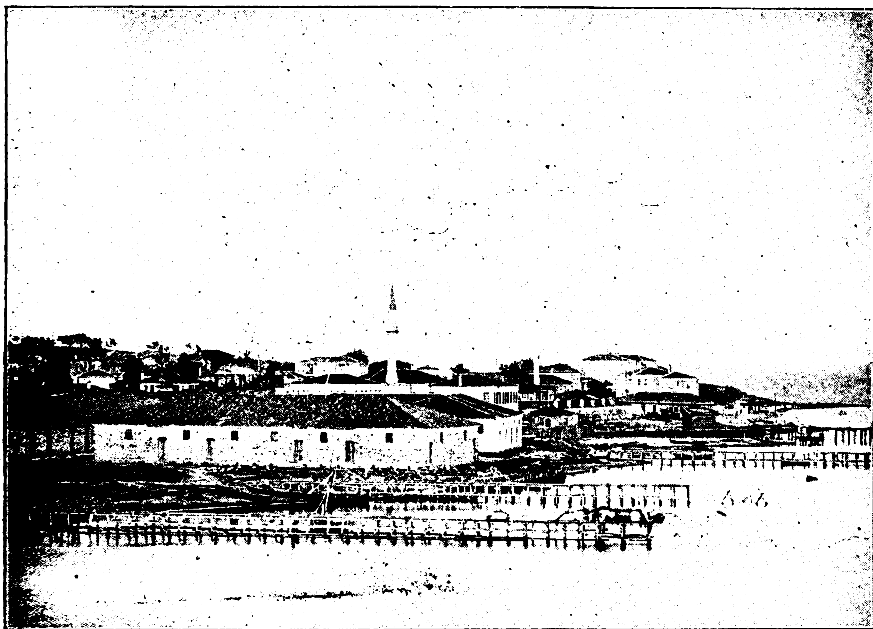

Фиг. 17. Бургазъ.

гасъ (фиг. 17), живописно расположенъ на морския брѣгъ между Ваякьойското и Атанаскьойското блата. Отъ лошитѣ имъ испарения въздуха се заразява, та населението страдае отъ разни болести, а главно отъ треска. Бургасъ има голѣмо бѫдѫще като първо пристанище на южна България.

Близу до града се намиратъ топли извори (бани), посѣщавани отъ много народъ, доходящъ чакъ отъ Цариградъ и др.

Банитѣ (лѫджитѣ) иматъ славно минѫло. Готский писатель Иорданесъ, съврѣменникъ на византийския императоръ Юстинианъ (527—565 год.), казва за лѫджитѣ че тѣ сѫ най-първитѣ, между другитѣ безбройни бани на цѣлия свѣтъ и че дѣйствуватъ най-много за исцѣление на болнитѣ.

Латинский царь Хенрихъ (въ 1206 год.) три деня е седѣлъ въ лѫджитѣ, за които казва „че тѣ сѫ най-красивитѣ бани на цѣлия свѣтъ“.

Каварна, малъкъ градецъ, за който се споменува пръвъ пѫть въ четиренадесетий вѣкъ подъ име **Карнава**. На около има многобройни искуственни могили.

Близу до Каварна се намира **Калиакренский** мисъ (Геларето) съ развалини на стари крѣпости и искуственни пещери, издълбани въ скалата. Списательтъ Страбо споменува, че на миса сѫ биле скрити съкровищата на краль Лизимаха.

Балчикъ, градецъ, расположенъ по стръмния брѣгъ на единъ

долъ, край морето. Името Балчикъ е произлѣзло, види се, отъ турската дума балчикъ т. е. присушена мѣстность.

Между Балчикъ и Варна (до с. Кестричъ) се намира до морския брѣгъ любопитна мѣстность нарѣчена Шаренъ монастиръ (Аладжа) съ искуствено издълбани (въ скалата) дупки и църкви.

На сѣверозападъ отъ Балчикъ се намира г. Добричъ, наричанъ до 1882 год. Хаджи-Оглу-Пазарджикъ.

Месемврия (Несебъръ), любопитенъ градецъ, расположенъ на единъ полуостровъ, съединенъ съ сушата чрѣзъ една тѣсна и дълга ивица. Месемврия е била основана прѣди около 2500 години. Въ неѭ има многобройни староврѣмски църкви; въ една отъ тѣхъ се съхранява иконата на св. Богородица, исписана на дърво и обкована на около съ сребърна позлатена тенекия, на която има три надписа. Въ тѣхъ се споменува, синътъ на царь Иоанна Александра—Михаила Асѣня (1342 год).

Въ една наша статия, обнародвана въ „Сборника на Министерството" има помѣстени осъмь таблици, които прѣдставляватъ изгледътъ на града и староврѣмскитѣ му църкви. Не би било злѣ да ги покаже учительтъ на ученицитѣ, когато се говори за града и старинитѣ му.

Анхиало, градъ расположенъ върху единъ мисъ, който се вдава въ морото въ видъ на полуостровъ близу до Соленото езеро, отъ което се добива морска соль. Въ 917 год. царь Самуилъ е побѣдилъ до Анхиало Византийцитѣ.

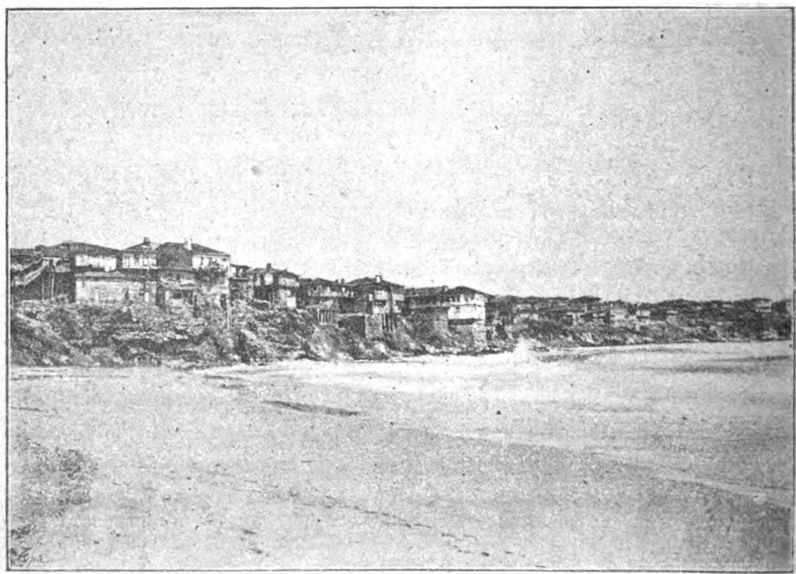

Фиг. 18. Созополъ.

Созополъ (фиг. 18) градецъ съ подобно положение както Месемврия и Анхиало. Въ старо врѣме е имало по тѣзи мѣста старъ градъ, наричанъ Аполония; той е билъ основанъ 600 год. прѣди Р. Хр. Въ него билъ славний храмъ на бога Аполона съ огромна метална статуя на този богъ. Подиръ завоеванието на града отъ Римлянетѣ (въ 72 год. прѣди Р. Хр.), статуята е била завлѣчена въ г. Римъ.

На крайбрѣжния пѫть отъ Созополъ за Бургасъ се минава по една ладия протокътъ (на Мандренското езеро) нарѣченъ Поросъ. Тука се намира една стара съборена кула, която види се да е служила като маякъ (фаросъ) въ срѣднитѣ вѣкове, когато е съществувалъ по тѣзи мѣста градътъ Скафида (сега село Скефъ).

Крайдунавски градове.

Още въ най-старитѣ врѣмена сѫ били заселени тѣзи мѣста на брѣга, които се намиратъ въ ѫгъла, който се образува отъ р. Дунавъ и притоцитѣ му. Тѣзи мѣста лесно сѫ били защищавани въ случай на неприятелско нападение.

Въ римскитѣ врѣмена е имало край Дунава цвѣтущи градове както и цѣлъ редъ военни колонии и крѣпости, гдѣто сѫ стояли на лагеръ отдѣлни кохорти или части отъ римскитѣ легиони. Тѣзи мѣста сѫ били слѣднитѣ: Dorticum (г. Раковица, до устието на р. Тимокъ), Florentiana (сега село Флоринтинъ), Bononia (сега г. Видинъ), Ratiaria (с. Арчаръ), Almus (г. Ломъ), Cibrus (с. Цибъръ), Augusta (с. Харлецъ, до устието на р. Огоста), Oescus (с. Гигенъ, до устието на р. Искъръ), Utus (до с Мокрешане, до устието на Видъ), Novae (до г. Свищовъ „Стъкленъ“), Prista (г. Руссе) и Durostotum (г. Силистра).

Силистра (старобългарский Доростолъ) старъ градъ, укрѣпенъ въ турско врѣме съ голѣми укрѣпления, сега почти съвсѣмъ срутени. Града е заобиколенъ съ хубави лозя, пълни съ буйни дървета. Въ близската безводна равнина се намиратъ забѣлѣжителни села (околийски срѣдоточия): Аккаджнларъ и Куртъ-Бунаръ.

Тутраканъ, градецъ, расположенъ срѣщу ромѫнский градъ Олтеница. Въ близкия Дели-Орманъ се намира: Балъ-Бунаръ.

Руссе (Русчукъ), единъ отъ най-голѣмитѣ градове въ България, расположенъ до устието на р. Ломъ, гдѣто е станцията на българскитѣ военни пароходи (флотиллия). Въ града се откриватъ (при копание) основи на стари здания и староврѣмски надписи отъ римския градъ Prista.

Въ Руссенско се намира с. Батинъ, извѣстно по русско-турската война прѣзъ 1806—1812 год. („Батинъ-кавгаси“).

Близу до Руссе се намира землѣдѣлческо училище (образцовъ чифликъ).

Свищовъ, забѣлѣжителенъ градъ, расположенъ на високия дунавски брѣгъ, на най-южното мѣсто на цѣлото дунавско течение, между устията на р. Янтра и Осма. Близу до града (до с. Вардинъ) най-първо прѣминѫли русскитѣ войски въ освободителната война. На истокъ отъ Свищовъ се намира староврѣмска мѣстность, нарѣчена Стъкленъ.

Тука е стоялъ въ римскитѣ врѣмена воений градъ „Нове“ (Novae); за него споменува старий писателъ Птолемей. Въ града е стояла римска войска (първий легионъ).

Никополъ, градецъ, близу до устието на р. Осма, расположенъ въ една падина и по склоноветѣ и върховетѣ на два високи и скалисти ридове. Въ турско врѣме тука е била важна крѣпость, която е сега почти съвсѣмъ разрутена. Въ Никополъ се намира гробницата и теккето на турския светецъ Али-кочъ-Баба.

До с. Самовитъ, между устията на р. Видъ и Осма, Мидхадъ Паша (руссенския валия)ималъ намѣрение да основе градъ, на име „Султание“.

Ряхово, градъ, близу до устието на р. Скѫтъ, расположенъ на единъ стръменъ брѣгъ. До града се намира една староврѣмска, полусъборена кула. На западъ отъ Ряхово се намира голѣмото село Козлодуй, прославено съ това, че до него въ 1876 год. войводата Хр. Ботевъ прѣминѫ съ четата си отъ Ромѫния въ България. Забѣлѣжително село е и Островъ; до него се намиратъ слѣди отъ единъ староврѣмски окопъ (виждь Хр. Г. Дановата харта).

Ломъ-Паланка, градъ, до устието на р. Ломъ, съ староврѣмски паметници (надписи и др.) на римския градъ Almus, който е стоялъ на това мѣсто.

Новоселци, забѣлѣжително село въ източния кѫтъ (Буджакъ) на Софийското поле. Близу се намира с. Нови-Ханъ, Ташкесенъ (Саранци) и Лозенъ. Въ първото село се намиратъ развалини на единъ голѣмъ ханъ, въ който е имало 30 огнища (оджака); този ханъ е билъ съграденъ прѣди двѣстѣ години отъ Турцитѣ, защото край това село минава Цариградский пѫть. Въ Ташкесенъ и въ околностьта му (с. Осоица) се копае бѣлъ пѣсъчливъ камъкъ, съ който се снабдява градътъ София (за сгради и др.). Лозенъ (Горний и Долний) до сѣвернитѣ поли на Лозенската планина. Името на селото не произлиза отъ думата «лоза», защото тукъ лозя не вирѣѭтъ, нъ отъ собственното име «Лозанъ».

Искрецъ, село, расположено въ една много живописна долина, край бистроводната рѣка Искрецъ. Близу се намира Бучино, распръснѫто на махали; срѣдоточието имъ се намира на пѫтя отъ София за г. Ломъ, гдѣто и е околийското управление на околията нарѣчена «Искрецска».

Тамъ, гдѣто р. Искъръ влиза въ Стара-Планина, се намира селото Курилово, а тамъ гдѣто той напуща планината, слѣдъ 30 км. пѫть, е с. Лютибродъ. Край това село се намиратъ развалени староврѣмски крѣпости и Черепишский монастирь, расположенъ въ една живописна мѣстность, между високи варовити

скали. По едно прѣдание царь Шишманъ, когато е билъ прѣслѣдванъ отъ Турцитѣ писалъ на това мѣсто писмо. Отъ това е произлѣзло ужъ името Черепишъ (Царепишъ). До с. Курилово се намира малко селце **Кжтина**, съ камънни вжглища (лигнитъ) и съ чудновати глинести брѣгове, които напомнюватъ Бѣлоградчикскитѣ скали («Чуклитѣ въ Голѣмия Долъ»).

На истокъ отъ града, до устието на р. Цибрица, се намира с. Цибра-Паланка; тука е стоялъ въ римско врѣме г. Cebris съ римска войска.

На западъ отъ г. Ломъ, до устието на р. Арчаръ, се намира с. Арчаръ съ старовръмски паметници, както напр. камънни гробници (саркофаги) украсени съ крилати лъвици (аслани), волски глави, вѣнци, мжжски и женски фигури. Тука е стоялъ римски градъ Ratiaria. Птолемей пише, че тука е било тогава пристанище на дунавската римска флотилия.

Видинъ, градъ расположенъ на блатисто и нездраво мѣсто, съ ягка крѣпость, въ която се намира една старовръмска постройка (край самата дунавска стѣна), нарѣчена «**Бабини Видини кули**»; тѣ сж били построени още въ врѣмето на старото българско царство. Видинъ (Бъдинъ) е билъ столицата на послѣднитѣ български царье; тука е стоялъ послѣдний царь **Иванъ Срацимиръ** (до 1396 год.). Въ послѣдната сръбско-българска война (въ 1885 год.) Видинъ се е прославилъ съ юнашската си защита.

Въ близската равнина се намира градецътъ **Кула**, нарѣченъ по една старовръмска кула, която се издига доста на високо всрѣдъ градеца. До 1862 год. тука е сжществувало само село; въ неж година Нусредъ-Бей, организатора на татарскитѣ колонии, го е прѣкръстилъ съ турско име «**Адлие**». Въ сръбско-българската война Кула биде прѣвзета отъ Сърбитѣ.

Флорентинъ, селце, близу до устието на р. Тимокъ, се споменува между крайдунавскитѣ укрѣпени мѣста, въ врѣме на похода на маджарския краль Владислава III-й въ 1444 год. и въ единъ миръ, между Маджаретѣ и Турцитѣ въ 1519 год.

Въ порѣчието (бассейна) на р. Нишава.

Царибродъ, пограниченъ градецъ, приятно и живописно расположенъ край двата брѣга на р. Нишава; името на градеца е произлѣзло, види се, отъ плащание царско мито, при минуванието на рѣката прѣзъ «бродъ» (царски бродъ). Царибродъ билъ зритель на юнашскитѣ подвизи на българската войска въ 1885 год.

Забѣлѣжителни села въ околностьта му сж:

Славиня, погранично село, край р. Височница, съ желѣзни руди на близу.

Смиловци, близу до границата, на пжтя отъ Берковишкия (Гинцкия) проходъ за г. Пиротъ.

Годечъ, голѣмо село съ живописно мѣстоположение.

Беренде, селце съ една стара черквица съ надписъ отъ врѣмето на царь И. Асѣнь.

Трънъ, планински, приятно расположенъ градецъ, въ дола на Трънската рѣка, която дохожда отъ близкото живописно и плодородно поле, нарѣчено Знеполе.

Въ близкото село Бусинци правѫтъ стомни и други прѫстенни издѣлия съ чудновати форми (въ видъ на животни и др.).

Въ пролома на Трънската рѣка, до с. Поганово, се намира живописний монастирь св. Ив. Богословъ.

Въ порѣчието на р. Ломъ.

Бѣлоградчикъ, градъ, прославенъ съ живописнитѣ скали, които приличатъ на окаменѣлъ градъ съ кули, кѫщи, кораби, хора, дървета и др. (Виждъ фигурата и описанието имъ).

Забѣлѣжителни села: Чупренъ, при сѣвернитѣ поли на Светиниколския проходъ и с. Долний и Горний Ломъ, съ слѣди отъ едноврѣмешно добивание руди.

Въ порѣчието на р. Огоста.

Чипровецъ, голѣмо село, бивши рударски градецъ, който се е славилъ въ XIII и XIV вѣкъ съ разработвание на сребърната и оловната руда, която се намира въ близката планина. Тогава сѫ седѣли тука рудари «Саксонци», които сѫ били католици; въ Чипровецъ е прѣбивалъ тогава Софийский католически архиепископъ. Въ 1688 година градецътъ е билъ разсипанъ отъ Егенъ-Паша.

Берковица, градъ, расположенъ въ едно живописно поле до сѣвернитѣ поли на Стара-Планина, съ хубави лозя на около. Надъ града има развалини на една староврѣмска крѣпость. Близу до града се намира: Клисура въ единъ тѣсенъ долъ (като клисура), край р. Бързия, която тече отъ близския Гинцки проходъ и с. Вършецъ, съ минерални топли води (баня) съ лѣчително свойство и посѣщавани лѣтѣ отъ много народъ, доходящъ чакъ отъ Ромѫния. Мѣстностьта (край селото) е една отъ най-живописнитѣ и най-красивитѣ въ цѣла България. Бѫдѫщностьта на Вършецъ, като лѣчебно мѣсто, е голѣма.

Кутловица, градецъ, край р. Огоста, въ мѣстото, гдѣто рѣката пробива Малкия Балканъ (между в. Пастрина и Любаша). Надъ градеца се намиратъ на единъ плосъкъ връхъ нарѣченъ «Жа-

ревица» развалини на една римска крѣпость, въ която е билъ намѣренъ писанъ камъкъ отъ 155 год. слѣдъ Р. Хр.

Камъкътъ произлиза отъ врѣмето на римския императоръ Антоний. Въ надписа се споменуватъ много имена на единъ воененъ отредъ, който е стоялъ въ врѣмето на царь Траяна въ Германия при брѣговетѣ на р. Рейнъ. Този отредъ. види се, да е билъ прѣмѣстенъ отъ Антония въ Сѣверна България (Мизия). Постоянний лагеръ на тѣзи войски е билъ въ гр. Силистра (Durostorum); една часть е стояла въ градището до Кутловица и е пазила проходътъ.

Вратца, градъ, до сѣвернитѣ поли на Стара-Планина, до единъ скалистъ проходъ нарѣченъ «Вратца» (т е. малки врата), отъ което произлиза и названието на града. Проходътъ е билъ пазенъ съ крѣпость, отъ която личжтъ още развалини. Задъ «Вратцата» се намира единъ живописенъ долъ съ малко селце, нарѣчено Сгуриградъ, отъ многото сгурь, която се намира въ близската планина отъ едноврѣмешното разработване на рудитѣ.

Въ града Вратца се намира красивъ паметникъ, въздигнжтъ въ паметь на войводата Хр. Ботевъ, който е билъ убитъ въ турско врѣме въ близската планина.

Забѣлѣжително село край р. Огоста е Хайрединъ, отгдѣто се простира единъ староврѣмски окопъ чакъ до р. Дунавъ (Виждь хартата).

Въ порѣчието на р. Искъръ.

Самоковъ, градъ, расположенъ въ една живописна планинска котловина, до сѣвернитѣ поли на величественната Рила, край р. Искъръ. Градътъ е получилъ името си отъ голѣмитѣ чукове, нарѣчени «самокови», съ които се е расчуквало желѣзото, добито чрѣзъ растопяванието на желѣзнитѣ руди, които се намиратъ въ околнитѣ планини.

Чамурли, село, при което въ 1413 год. султанъ Мохамедъ I-й е побѣдилъ (съ помощьта на сръбскитѣ войски) брата си султана Муса, който билъ хванжтъ и удавенъ въ близския Искъръ.

София и околностьта й (Виждь описанието). Сливница Алдомировци, Драгоманъ, Братушково и Гургулятъ села, прославени въ сръбскобългарската война (1885 год.)

Орхание, градецъ, въ едно живописно поле, нарѣчено Жлебъ (т. е. корито), близу до Араба-конашския (Орханийския) проходъ. Градецътъ е билъ основанъ въ мѣстностьта на селото Самунджиево отъ Мидхатъ-паша въ споменъ на султанъ Орхана, основательтъ на османската държава въ Европа.

Етрополъ, градецъ край р. Малкий Искъръ, въ едно малко поле посрѣдъ планинитѣ, близу до Старопланинския върхъ Баба.

Името произлиза отъ «Вжтреполе» т. е. отъ положението на градеца, който се намира въ едно поле, вжтрѣ въ планинитѣ. Етрополъ е билъ въ турско врѣме цвѣтущъ градецъ; прѣзъ него е минжвалъ пжтьтъ за София край в. Баба (Баба-конашский проходъ). Значението си е изгубилъ слѣдъ като Мидхатъ-паша прокаралъ новъ главенъ пжть отъ Дунава за София прѣзъ Орханийския проходъ. За минжлото на Етрополъ напомнюватъ нѣколко голѣми турски здания и една кула съ часовникъ. До Етрополъ както и до Орхание се е разработвала едно врѣме желѣзна руда (до първото мѣсто и оловено-среброносна руда).

Близу до Етрополъ, 7 км. на сѣвероистокъ, е расположенъ живописенъ монастирь св. Троица; той е съграденъ върху една бѣла варовита скала (бигоръ), която се издига до 55 м. на високо и прѣдставлява прѣкрасни форми, съ пещери извжтрѣ.

Луковитъ градецъ, до брѣговетѣ на бистроводната Панега. Забѣлѣжителни мѣстности наоколо сж: с. Карлуково съ близкия монастирь (сега заведение за сирачета) на брѣга на р. Искъръ, помежду високи скали. На близу се намиратъ пещери, въ които се откриватъ кости отъ прѣдпотопни животни (конье и др.). Селото Чомаковица съ голѣмъ желѣзенъ мостъ прѣзъ р. Искъръ и съ развалини на една крѣпость отъ римско врѣме.

Край р. Скжтъ.

Бѣла Слатина, голѣмо село, съ старовремски паметници, като надписи по камънитѣ и др. Единъ отъ надписитѣ произлиза отъ 165 год. слѣдъ Р. Хр.

Забѣлѣжителни села на около сж: Кнежа, Търнякъ, Каменно-поле и Вранякъ; близу до тѣхъ се намира единъ старовремски окопъ, който се простира чакъ до Дунава, до с. Острово (Виждь картата на Хр. Г. Дановъ).

Въ порѣчието на р. Видъ.

Тетевенъ, планински градъ, прострѣнъ на длъжъ край р. Бѣлий Видъ, между високи планини. Въ камънитѣ на около се намиратъ многобройни морски окаменѣности.

Градътъ е пострадалъ много прѣзъ 1801 год. съ Кжрджалийското нашествие; тогава една голѣма часть на града се е изселила въ Ромжния (г. Питещи).

Забѣлѣжително село е: Гложане съ монастиря св. Георгий, който е расположенъ на едно високо и лично мѣсто съ изгледъ къмъ Дунава.

Плѣвенъ, градъ прославенъ въ освободителната война съ опорита тримѣсечна защита на Турцитѣ подъ командата на Османъ-паша, който се е прѣдалъ най послѣ съ цѣлата си армия отъ около 50,000 души. При прѣвзиманието на града се е прославилъ особенно младий русски генералъ Скобелевъ, който показа голѣма храбрость и неустрашимъ героизмъ. Прѣзиманието на Плѣвенъ ускори ходътъ на русскитѣ войски задъ Стара-Планина: въ паметь на това важно събитие (на 28-йНоемврий 1877 год.) е въздигнжтъ всрѣдъ града единъ великолѣпенъ паметникъ.

На Зелена Гора, единъ часъ на югозападъ отъ града, генералъ Скобелевъ испжди съ пристжпъ Турцитѣ отъ силнитѣ имъ позиции. Височинитѣ до с. Радишево, половинъ часъ на истокъ отъ Плѣвенъ, гдѣто сж паднжли 5000 души. Гривишкитѣ редути (до с. Гривица), два часа на сѣвероистокъ отъ града, най-голѣми и силни турски укрѣпления, които на 30-й Августъ, слѣдъ двудневенъ кръвопролитенъ бой, паднжли въ ржцѣтѣ на русскитѣ войски, подпомогнжти и отъ ромжнскитѣ.

При с. Горний Джбникъ, два часа на западъ отъ Плѣвенъ, на 12-й Октомврий генералъ Гурко плѣни Ахмедъ Хафузъ-Паша съ 6000 души. Долний Джбникъ и с. Телишъ извѣстни по побѣдитѣ на сжщия генералъ. — По всичкитѣ тѣзи мѣста, оросени съ кръвьта на нѣколко десетки хиляди русски герои, сж въздигнжти многобройни паметници.

Въ порѣчието на р. Осма (Осъмъ).

Троянъ, планински градъ, расположенъ край лѣвия брѣгъ на р. Бѣла Осма. Близу се намира извѣстний Троянски монастирь, единъ отъ най-голѣмитѣ въ България.

Ловечъ, градъ съ живописно мѣстоположение въ единъ тѣсенъ долъ, обиколенъ съ високи скали. Прѣзъ срѣдъ града протича р. Осма съ голѣмъ камъненъ мостъ, съграденъ въ турско врѣме подъ ржководството на Фичето отъ Търново, строительтъ на Бѣленския мостъ. Ловченский мостъ, който се намира всрѣдъ града, е покритъ съ тенекия (цинкена) и отъ двѣтѣ му страни сж построени около 60 дюкени. Тука е Ловченската чаршия. Къмъ сѣвероистокъ до града се намира една мѣстность, нарѣчена «Стратешъ»; тука сж въздигнжти два голѣми русски паметници, въ паметь на русскитѣ герои. До града има развалини на една стара крѣпость, за която се споменува въ врѣмето на старото българско царство подъ име «Ловечъ».

Въ порѣчието на р. Янтра.

а) Отъ лѣвата (западната) страна.

Севлиево, градъ, расположенъ на една равнина край р. Росица, която се извива на полукржгъ около града. По прѣдание се

знае, че градътъ не е много старъ; той е почнжлъ да се населява отъ 1740 год. отъ околнитѣ села.

Забѣлѣжителни села въ околностьта му сж: Горско Косово, Яларъ и др. Въ първото село има единъ любопитенъ камъкъ съ надписъ и съ особенни издлъбнжтини, които служили въ римско врѣме като «мѣрки за вмѣстителность». До с. Яларъ се намиратъ камънни стълпове (искуственни), единственни по своя видъ въ цѣла България. Види се, че този паметникъ е билъ въздигнжтъ отъ императора Трояна за споменъ на побѣдата му надъ Дакитѣ. За сжщия споменъ е билъ основанъ градътъ Никополисъ, сега село Никюпъ (близу до устието на р. Росица). Въ този градъ сж били сѣчени въ римско врѣме пари.

Горний Студенъ, село, въ което е прѣбивалъ нѣколко деня Царьтъ-освободитель Алексанрдъ II-й.

б) Край р. Янтра.

Габрово, планински градъ, при сѣвернитѣ поли на Шипченската планина, въ единъ тѣсенъ долъ, отъ двѣтѣ страни на р. Янтра.

Въ Габрово е било основано едно отъ най-първитѣ училища въ България, съ помощьта на извѣстнитѣ родолюбци Априловъ и Палаузовъ, които сж завѣщали имотътъ си за поддържание на Габровскитѣ утилища. Габрово не е старъ градъ; въ 1798 год. е билъ изгоренъ отъ Хюссейнъ-паша, който отивалъ съ башибозуци за Видинъ.

Въ околностьта на града, въ единъ прѣкрасенъ планински прѣдѣлъ е расположенъ Соколский монастирь.

Паскалевецъ, село, центръ на околията.

Търново е исторически градъ: отъ него е било провъзгласено освобождението на България, отъ тамъ е излѣзла свободната Търновска конституция и е било провъзгласено съ княжески манифестъ, съединението на двѣтѣ Българии.

Търново е стара българска столица, съ много живописно мѣстоположение до горното устие на Търновския дервендъ: стръмни ржтове, горѣ равни като масси, и единъ отъ другъ откжснжти, като острови, голи, отвѣсни висини и между всичко това криволицитѣ на р. Янтра. Всичкитѣ пжтешественници сж били поразени отъ особенностьта на това положение.

Срѣдоточие на Търново сж двѣ стари крѣпости: Царевецъ (Царювицъ, Хиссаръ), на лѣвия брѣгъ на рѣката и Трапезица

(Трепевицъ) на десния брѣгъ. Царевецъ е билъ сѣдалището на българскитѣ царье въ години 1186—1393. Подъ Трапезица стоѭтъ остатъцитѣ на черквата Св. Димитръ, въ която сѫ се коронясвали старитѣ български царье, а край самата рѣка е черквата Св. 40 мѫченици, съградена въ 1230 год. въ паметь на побѣдата на царь Асѣня при с. Клокотница. Най-кървавия день за Царевецъ е билъ 17-й Юлий 1393 год., когато сина на Баязита — Челеби — прѣвзелъ Търново съ тримѣсечна обсада въ тоя день. Настанѫло коление и паление, което истрѣбило знаменитоститѣ на царския прѣстоленъ градъ, столицата на славното българско царство, което се е простирало отъ Черно море до Адриатическо.

Въ цървата св 40 се намиратъ любопитни старини. Покривътъ на черквата е подпрѣнъ съ 6 стълпове, върху които има издълбани надписи. На десния стълпъ на втория чифтъ се споменува въ надписа за езическия български князь Мортагъ-Ханъ (отъ началото на деветото столѣтие). На другия стълпъ чете се надписъ на царя Иоанна Асѣня II върху битката при Клокотница и за основанието на цървата.

Въ околностьта на Търново се намиратъ забѣлѣжителни градове: Лѣсковецъ, съ хубави градини и лозя. Жителитѣ му сѫ извѣстни градинари, които ходѭтъ да работѭтъ въ странство.

Горна Ряховица и *Долна Ряховица*.

Ряховица се споменува при похода на краля Владислава III-й за Варна (въ 1444 год.). Село Арбанаси, което се споменува още въ 16-й вѣкъ, че е било заселено съ Албанци и Гърци.

Бѣла, градецъ съ хубавъ мостъ (съ 12 свода) съграденъ отъ Фичето (отъ Търново); тука е квартирувалъ Царьтъ-освободитель.

в). Отъ десната (източната) страна на р. Янтра.

Трѣвна, планински градецъ, съ камънни вѫглища въ близката планина, отечество на заслужения списатель П. Р. Славейковъ.

Дрѣново, градецъ съ хубаво мѣстоположение съ Дрѣновския монастирь (на близу), който се е прославилъ въ възстанието прѣзъ 1876 год.

Килифарево, село, нарѣчено, види се, отъ българскитѣ главатари (жупани), нарѣчени «кефалии».

Елена, планински градецъ, до сѣвернитѣ поли на Твърдишската планина. Въ околностьта се намиратъ забѣлѣжителни села: Беброво, Кипилово, Костелъ и Златарица.

Беброво е било съвсѣмъ изгорено отъ Турцитѣ. До Кипелово има най-красиви пещери въ цѣла България и развалини на една крѣпость нарѣчена «Хърсулъ-градъ». До Костелъ има развалини на една римска крѣпость (кастелъ). Златарица е била нарѣчена, види се, отъ едноврѣмешното добивание злато въ близката рѣка. Надъ

селото има единъ врѫхъ (чука) съ развалини на една стара крѣпость и монастирь.

Кесарево, голѣмо село, нарѣчено, види се, по старобългарската придворна титла «кесарь».

Въ порѣчието на р. Руссенски Ломъ.

Разградъ, градъ, расположенъ въ една долина, обиколена отъ едната страна съ низки хълмове. Прѣзъ срѣдата на града минува една малка рѣка, нарѣчена Бѣлий Ломъ.

Въ турско врѣме е имало въ града 11 джамии, отъ които едната е била великолѣпно сградена съ хубаво кубе. Близу до Разградъ сѫ били намѣрени кости отъ прѣдпотопни животни.

Попово, село, околийски центръ. Кадикьой село, прославено въ освободителната война съ ожесточенитѣ сражения, въ които командувалъ сегашний русски царь Александръ III-й.

Край брѣговетѣ на рѣката Ломъ (на югъ отъ Руссе) се намира забѣлѣжителното село Червенъ. То се споменува въ старобългарскитѣ врѣмена и названието му е запазено въ названието на Русчукския митрополитъ, който се подписва: „Доростоло-червенский" т. е. на съединенитѣ градове Силистра (старий Доростолъ) и бившия градъ (сега село) Червенъ. До селото, както и въ близкитѣ скалисти брѝгове на р. Ломъ, се намиратъ искуственно издълбани пещери въ видъ на жилищни стаи, цѫркви и пр.

Край Правадийската рѣка.

Нови-Пазаръ, градецъ близу до Шуменската желѣзнична станция (Шумла-Роадъ, Каспичанъ). Близу до градеца се намира с. Абоба, съ една развалена крѣпость (Хиссаръ), която завзима едно пространство отъ 24 квадратни километра. Наоколо има любопитни паметници, нарѣчени «Деве-ташларѫ», единственни по своя видъ въ цѣла България.

Правадия, градецъ, има великолѣпно положение въ единъ тѣсенъ долъ, който е обиколенъ съ бѣли, до 100 м. високи, скални стѣни. Провадия се споменува въ старобългарскитѣ врѣмена подъ името Проватусъ (славянски: Овечъ, отъ еллинската дума проватонъ: овца). Най-голѣмата забѣлѣжителность въ Провадия сѫ два надписа, отъ врѣмето на българскитѣ князове, въ IX-й вѣкъ. Въ единъ отъ тия надписи се споменува езическийй български князъ: «Омуртагъ» и за неговия славни походъ чакъ къмъ р. Тиса, въ Маджарско.

Девно, село, намира се при развалинитѣ на римския градъ Марцианополъ, основанъ отъ императора Трояна. До селото се намиратъ богати извори.

Въ поречието на р. Камчия.

а). На голѣма Камчия.

Тича (Читакъ), село, въ името на което е спазено старото българско име на р. Камчия (Тича).

Турското название Читакъ, значи „бѣлъ кошъ“. Читаци или Четаци се наричатъ ония Турци, които сѫ потурчени. Старитѣ Турци (т. е. азиатскитѣ) повелили на потурченцитѣ да измазватъ кошътъ на коминитѣ си съ варь, за да ги отличаватъ отъ християнскитѣ. Бѣлитѣ комини или читацитѣ сѫ имали голѣми права; въ тѣхнитѣ кѫщи не е можалъ да слѣзе на конакъ нито заптия (стражарь), нито еничеръ.

Османъ-Пазаръ, градецъ, срѣдоточие на страната нарѣчена «Тузлукъ».

Ески-Джумая, градъ, прославенъ въ турско врѣме съ голѣмитѣ панаири, които сѫ ставали тука. Панаирьтъ се е посѣщавалъ отъ много инностранни търговци, които сѫ донасяли европейски стоки.

Върбица, голѣмо село; то е единственно българско село въ страната нарѣчена Герилово, която още въ XVI вѣкъ е била заселена съ чисто българско население. До Върбица има многобройни могили; въ една отъ тѣхъ е била намѣрена гробница съ сребърни сѫдове и чаши. До селото има развалини на старобългарския градъ «Герилово»; въ народнитѣ пѣсни се споменува за прѣвзиманието му отъ Турцитѣ. Край селото тече Герила-рѣка (притокъ на Г. Камчия).

Прѣславъ, градецъ, най-старата българска столица съ живописно мѣстоположение. Цвѣтущето врѣме на града се пада въ врѣмето на царь Симеона (888—927 год.). Развалинитѣ на стария Прѣславъ се състоѭтъ отъ едно вѫтрешно градище, което е обиколено съ едно външно укрѣпление; въ градището е имало църкви палати, богато украсени съ мряморъ, злато, сребро и др.

Шуменъ, забѣлѣжителенъ градъ съ много турски укрѣпления на около, расположенъ до политѣ на Шуменската планина. Името Шуменъ, види се да има въ свръзка съ името на царя Симиона; въ 1088 год. императоръ Алексий I-й Комненъ, е билъ расположенъ съ войската си на: «Симеоновъ върхъ,» който, види се, да е тождественъ съ Шуменската планина.

Въ града има разни старини, като надписи и др. Въ единъ отъ тѣхъ се споменува за езическия български князь Маламиръ (въ деветия вѣкъ). Въ града е имало въ турско врѣме училище за бѣдни турски дѣца, основано отъ султана Махмуда II-й.

Близу до Шуменъ има забѣлѣжителни села: Мадара (съ изображение на единъ конь и пр. на една стръмна скала), Троица (съ искуственни пещери), с. Ришъ (Чалѫкавакъ) до едноименния проходъ и др.

Ново-село, близу до това мѣсто, гдѣто се събира Голѣма Камчия съ Малката. Отъ това село, което е срѣдоточие на едноименната околия, се простира край рѣката чакъ до морето едно блатисто и гористо поле нарѣчено «Лонгусъ».

Къоприкьой, село, наричано въ старобългарскитѣ врѣмена «Мостъ» (кюприя, значи мостъ).

Орѣхово (Дервишъ Иованъ) село, близу до устието на р. Камчия.

б). Край Луда-Камчия.

Котелъ, расположенъ въ една котловина посрѣдъ голи, високи планини, съ тѣсни и криви улици въ една съвсѣмъ неплодовита мѣстность.

Котелъ завзема въ историята на българското движение едно лично мѣсто. Той е родно мѣсто на Вратчанския епископъ Софроний, Стефанаки Вогориди, Самосский князь и синъ му Александръ, първий главенъ управитель на Источна Румелия, Г. Раковски, български списатель и политически дѣецъ, Г. Кръстевичь списатель и вторий (послѣдни) главенъ управитель на Источна Рмелия, и П. Беронъ, който е написалъ първия български букварь.

Котелъ, както и другитѣ планински градове, нѣматъ бѫдѫщность, защото населението имъ не може да намѣри прѣхрана и отъ освобожеението ни насамъ се изселва въ по-сгодни мѣста за живѣние.

Въ околностьта на Котелъ се намиратъ голѣми и хубави села: Градецъ, Жеравна, Медвенъ, Ичера, Садово и др.

Край срѣдньото течение на р. Камчия сѫ расположени хубави села: Керметликъ (старобългарско: Граматиково), Текенликъ, Добралъ, Прилѣпъ, Доскодна и Ченге (старобългарска: Овчага, съотвѣтственно на г. Овечъ (Провадия).

Въ порѣчието на Айваджийската рѣка (Чифте-дере, Акъ-дере).

Гулица, старо село, нарѣчено по близкитѣ голи варовити върхове («Голешъ»).

Джаферли, селце съ любопитно солено изворче.

Айваджикъ, село, на пѫтя отъ Бургасъ за Варна, нарѣчено отъ турската дума «айва» т. е. дюля.

Гьозекьой, до устието на казаната рѣка, старобългарский «Козякъ» съ развалини на стари крѣпости.

Край Хаджийската рѣка.

Надиркьой, село, наричано въ старобългарскитѣ врѣмена Мачинъ, съ развалини на една крѣпость и турски ханъ, край пѫтя, който съединявалъ въ турско врѣме Айтосъ съ Провадия (Надиръ-Дервендъ).

Ахиево, село съ искуственни могили, правилно распрѣдѣлени.

За порѣчието на рѣкитѣ, които се вливатъ въ Бургашскитѣ езера.

Айтосъ, градецъ съ приятно и здраво мѣстоположение; надъ него се издига единъ високъ връхъ (около 200 м.) съ развалини на старобългарската крѣпость нарѣчена «Орлово» (т. е. аетосъ).

Урумъ-Ениkьой (т. е. гръцко Ново-село), село съ любопитенъ камъкъ, на който има изображенъ конь съ человѣкъ и латински надписъ. Камъкътъ е надгробенъ; той е зазиданъ въ една чешма.

Ваякьой и *Атанаскьой*, села, споредъ които сѫ нарѣчени близкитѣ езера.

Ново-село (Иени-Махала), Ямболско, съ слѣди отъ едноврѣменното копание оловено-среброносни руди. На близо се намира с. Войниково, нарѣчено споредъ «войницитѣ», християнски войски на турската империя. (Сравни с. Войняговци, въ Софийско).

Руссокастро, историческо село съ развалини на старобългарския градъ, до който е станѫло въ 1331 год. голѣмо сражение между Българе и Гърци.

Яйказли, селце съ развалини на стария римски градъ, нарѣченъ Дебелтъ; той е билъ основанъ отъ имератора Веспасиана въ врѣмето около Рождество Христово. За града се споменува напослѣдъкъ въ 1203 год. Край селото минува старобългарския пограниченъ окопъ, нарѣченъ „еркесия“ (Виждь картата).

Кайбиларе, погранично голѣмо село, заселено съ Турци, нарѣчени Казѫлъ-Баши (т. е. червеноглавци) и близкото българско село Факия (отъ факе = грахъ) съ развалини на една старобългарска крѣпость и старъ римски пѫть (съ калдаръмъ). Други забѣлѣжителни села сѫ: Алагенъ, Мехмечкьой (съ слѣди отъ едноврѣмешно добивание желѣзни руди) и др.

Б. ВЪ БѢЛОМОРСКАТА ОБЛАСТЬ.

I. Въ порѣчието на р. Марица.

а). До р. Марица.

Баня, село въ живописна долина, съ топли извори.

Костенецъ, голѣмо село съ топли извори (бани) и съ развалини на старобългарския градъ Констaнтия, единъ отъ епископ-

скитѣ сѣдалища, които сѫ били подчинени на Пловдивския митрополитъ.

Бѣлево, село и станция на желѣзницата, прѣзъ която нѣмецътъ Хиршъ (притежатель на желѣзницата) е прѣкаралъ отъ близкитѣ Родопски гори дървенъ материалъ съ цѣна нѣколко милиона лева.

Татаръ-Пазарджикъ, забѣлѣжителенъ градъ, основанъ въ 1485 год. отъ султанъ Боязита II-й, който е заселилъ тука Турци и Татаре отъ Бессарабия.

Пловдивъ (Филипповъ градъ, Филиппополъ), първий градъ на Южна България, съ много живописно мѣстоположение посрѣдъ Пловдивското поле на три уединени върхове, та зарадъ това отъ Римлянетѣ е наричанъ «Тритѣ върха» (Тримонтиумъ).

Пловдивъ има славно минжло, съ спомени по-вече отъ двѣ хиляди години. Градътъ е билъ основанъ отъ македонския кралъ Филиппа II-й, бащата на Александра Велики, около 342—340 прѣди Р. Хр., когато той е покорилъ тракийскитѣ страни. Пловдивъ е запазилъ името на основателя прѣзъ всичкото врѣме, по-вече отъ 2200 години чакъ до днешния день. Сегашното название Пловдивъ е произлѣзло отъ тракийското име Пулпудеба (т. е. Филипповъ градъ), което е тракийски прѣводъ на думата Филипповъ градъ.

Въ Пловдивско има забѣлѣжителни села: Дерменде[illegible] рущица, Марково и други. Въ лѣтнитѣ горѣщини тѣзи села сѫ посѣщаватъ отъ Пловдивчане.

Перущица е прочута съ клането въ 1876 год.; до 320 Перущане сѫ загинжли въ борбата за освобождението. Перущица се споменува между главнитѣ родопски крѣпости, които царь Михаилъ Асенъ е отървалъ отъ Гърцитѣ.

Садово, селце съ земледѣлческо училище.

Папазлии, село, съ развалени отъ единъ турски караванъ-сарай, въ който могли да се съберѫтъ до 800 коньe.

Хаджи-Еллесъ голѣмо село и Скобелево (Карахисарли) желѣзнична станция за г. Чирпанъ.

Каяджикъ, желѣзнична станция на г. Хасково.

Сейменъ и *Търново*.

Харманлие (3,214 ж.), градъ, въ който е имало въ турско врѣме единъ голѣмъ ханъ, основанъ отъ султанъ Баязита II-й, на пѫтя отъ Пловдивъ за Одринъ.

б) Въ порѣчието на р. Тополница.

Копривщица е планински градецъ посрѣдъ Срѣдня-Гора, въ една тѣсна котловина до р. Тополница. Положението е живописно и прилича на швейцарскитѣ мѣста. Плани[illegible] и сурова природа кара мѫжкото население да търси прѣпит[illegible]

Нова-Загора, градецъ, расположенъ въ сѣвероисточния кѫтъ на Старо-Загорското поле.

Брѣзово (Абрашларе), Рахманлие и Аджаръ; въ последнитѣ села е била въ турско врѣме раскопана една могила и намѣрена една гробница съ златни и сребърни сѫдове. До Брѣзово е била раскопана въ 1878 год. една могила и се намѣри единъ златенъ вѣнецъ.

Дълбоки, голѣмо село при което прѣзъ 1877 година е била отворена една могила, въ която сѫ били намѣрени златни сѫдове.

Ряховица (до с. Черково), село, се споменува въ войнитѣ, между Византийцитѣ и българския царь Свѣтославъ (1295 до 1322 год.).

Голѣмо село е Кортенъ.

ж). Въ порѣчието на р. Тунджа.

Калоферъ, планински градецъ, расположенъ на рида, който свързва Срѣдня-Гора съ Стара-Планина. Прѣзъ последнята русско-турска война градътъ биде съвършенно съсипанъ и опустошенъ отъ кръвожаднитѣ башибозуци и редовнитѣ войски на Сулейманъ-паша.

На *С. З.* отъ Калоферъ, въ единъ прѣкрасенъ прѣдѣлъ подъ най-високия Старопланински връхъ Юмрукчалъ е расположенъ монастирьтъ Рождение на Прѣсвета Богородица; той е билъ основанъ въ 1606 година.

Шипка, голѣмо село, прославено въ освободителната война по геройската защита на близския проходъ. Близу се намира с. Шейново, извѣстно по боя въ който на 27-й Декемврий 1877 българскитѣ дружини се отличили подъ началството на генерала Столѣтова.

На истокъ отъ Шипка, въ мѣстностьта нарѣчена „Кърни“ се намиратъ остатъци на старобългарския градъ „Крънъ“.

Казанлъкъ, градъ съ прѣживописно мѣстоположение; той е укритъ въ една гѫста гора отъ кичести орѣхи, кестени и други дървета. На около има лозя и трѫндафилови градини. Съ омайното си положение и съ трѫндафила Казанлъкъ се е прочулъ по цѣлъ образуванъ свѣтъ. Славний военноначалникъ Молтке е нарѣкълъ градътъ «Европейски Кашмиръ». Казанлъкъ не е старъ; за него пръвъ пѫть се споменува у турския географъ Хаджи-Халфа (въ 17-й вѣкъ).

Мъглишъ, Хайнкьой (Колупча) и Твърдица, голѣми села, хубаво расположени край планинскитѣ рѣки. Твърдица е добила името си отъ една стара крѣпость (твърдина).

Сливенъ, забѣлѣжителенъ промишленъ градъ съ прѣкрасна околность; пѫтешественникътъ Иохмусъ го сравнява съ «Райския Дамаскъ». Името му се споменува за пръвъ пѫть въ XII и XIII-й вѣкъ.

Стралджа, село, съ развалини на лѣтния дворецъ (сарай) [illegible] Мохамеда IV (1648—1687 год.).

вали[illegible] [illegible]*адъ*, земледѣлчески градъ.

Карнобатъ (на З) се намиратъ развалини на едно градище на [illegible]ръ. Въ 755 год., до това градище е имало сражение на българ[illegible]есошъ съ Гърцитѣ.

Ямболъ, важенъ търговски градъ. Въ околностьта му има много старини, а именно до с. Таушанъ-Тепе, гдѣто се намиратъ развалинитѣ на старобългарския градъ Джбилинъ (Диосполисъ, Диамполъ), по името на който е билъ нарѣченъ близкия Ямболъ.

Къзжлагачъ, градецъ съ развалини на единъ старъ мостъ и една турска сграда (баня).

Каваклие, градъ при сѣвернитѣ поли на пограничната Сакаръ планина.

Забѣлѣжителни села: Вакъвъ, Г[illegible]ѣмъ Бояликъ, Минечево, Голѣмъ Мънастиръ, Срѣмъ и др.

Въ порѣчието на Чепинската рѣка (Елидере).

Въ Чепинското поле села: с. Баня (съ топли извори), Лжженье (съ топли извори), Каменица и др.

Въ порѣчието на Кричимската рѣка.

Кричма, село, съ едно старо градище, за което се споменува въ 1199 год. (възстанието на Иванка).

Пещера, градецъ съ едно хубаво мѣстоположение въ една приятна и окржгла долина. На югъ отъ града се намиратъ три голѣми пещери (Ушатови дупки), отъ които града е получилъ името си.

Батакъ село, прославено по цѣлия свѣтъ съ ужасното происшествие— клането — въ 1876 година.

Брацигово (3,232 ж.) е расположено въ една дълбока котловина съ смѣсено население: стари родопски домородци и македонски прѣселенци. Главното занятие на Брациговци е дюлгерликъ.

Въ прорѣчието на Чепеларската рѣка.

Чепеларе, планинско село всрѣдъ Родопитѣ до турската граница.

Хвойна, село, съ близкия монастирь «Бѣла църква» и красива гора «Пепелашъ».

Станимака, градъ, расположенъ до това мѣсто, гдѣто Чепеларската рѣка напуща Родопитѣ и влиза въ Пловдивското поле. Названието Станимака е еллинско и е произлѣзло отъ думата стенос — тѣсенъ, съотвѣтственно съ мѣстоположението на града. Близу до града се намира Бачковский монастирь до единъ тѣсенъ долъ.

Въ порѣчието на р. Улудере.

Хасково, градъ, до който се намиратъ любопитни [illegible]орски окаменѣности.

Узунджово, селце, прочуто въ турско врѣме по панаи[illegible]я си.

Въ поречието на р. Струма.

Брезникъ, градецъ, нареченъ по дървото «бреза», която расте на близу; той е расположенъ при северните поли на «Високото бърдо» (брегъ), въ което се забелезватъ следи отъ едновремешното разработване на руди. Пжтешественикътъ Курипешичъ (въ 1530 год.) казва, че се е вадило тука сребро и че е имало много сребърни руди.

Перникъ, забележително село, до което се копажтъ камънни вжглища, съ които се снабдява градътъ София. Надъ селото се намира градище наречено «Перникъ градъ», на пжтя отъ Македония за Дунава. Византийский императоръ Василий II (Българоубиецъ) два пжти (въ 1002 и 1016 год.) се връщалъ отъ това градище, което е било храбро защищавано отъ българския войвода Кракра.

Радомиръ, градецъ при южните поли на Голо-Бърдо съ единъ водопадъ (около 10 м.) всредъ него. Името на градеца види се да е произлезло отъ Радомиръ (Гавриилъ-Романъ), сина на българския царь Самуилъ. Въ близката страна, наречена още сега Разметаница (Дупнишко) царь Самуилъ, заповедалъ да убижтъ брата му Арона заедно съ фамилията му.

Кюстендилъ, градъ, расположенъ въ едно прекрасно и много плодовито поле, при северните поли на Осоговската планина, съ топли извори (бани) вжтре въ града. Кюстендилъ съ своите овощни градини и съ хубавите си околности, покрай г. Казанлъкъ, е едно отъ най-живописните места въ цела България. Кюстендилъ въ римските времена е билъ наричанъ г. Пауталия; въ него сж били сечени римски пари, на некои отъ които сж представени богатствата на тукашната страна: грозде, храна (жито) и др. Гроздието и храната до днесь изобилствуватъ тука. Въ песъка на близките реки се намира злато, а сребро се е добивало на няколко места въ Осоговската планина (сравни «Сребърно коло», с. Сгурово и др.).

Въ старобългарските времена Кюстендилъ се е наричалъ Велбуждъ (Беобушка Баня); любопитно е, че това име се е спазило още до днесь въ названието на една отъ градските махали («Велбжшъ»).

Босиловградъ, планинско село, средоточно место на една околия, близу до троеграничната Патарица планина, съ развалини на едно градище. Въ близската Любашска планина се намиратъ следи отъ едновремешно разработване на сребърни руди.

Недалечъ отъ Босиловградъ се намира с. Изворъ, Божица и др.; въ последньото село има една старовремска черквица (отъ 1608 год.) и следи отъ едновремешно добивание на желѣзо.

Изворъ е получилъ името си отъ единъ изворъ, който се намира всрѣдъ селото; той е хубаво изграденъ съ дебели зидове и измазанъ съ хоросанъ.

Дупница, хубавъ градъ, до сѣверозападнитѣ поли на Рила, край кривулчестото корито на Джерменската рѣка, на пѫтя отъ Цариградъ за г. Скопие (въ Македония). Името е произлѣзло отъ старобългарската дума: «дупьнъ» (кухъ), дупина (яма).

Бобошево, прославено съ хубавитѣ си вина.

Кочериново е близу до устието на р. Рила, въ една долина, която е една отъ най-топлитѣ мѣстности въ България и съ своята жега напомня нѣкои италиянски мѣстности.

Скрино (до Бобошево), селце, расположено на едно много живописно мѣсто; родното мѣсто на св. Ивана Рилски.

Рила, хубавъ градецъ съ метохъ на близския рилски монастирь. Близу до градеца се пада с. Стобъ.

Стобъ е селце, съ развалини отъ едно старо градище, нарѣчено „Петрова кула.“ Послѣдний български царь Шишманъ, въ хрисовула, издаденъ въ 1378 год. въ София на Рилския монастирь, изрично казва: „градъ Стобъ да нѣма никаква власть на монастирски человѣкъ, нито надъ неговия имотъ, нито за единъ косъмъ.“

ОТДѢЛЪ VII.

Произведения (Сурови продукти).

А. МИНЕРАЛИ.

България изобилствува съ разни руди, като желѣзни, оловно-сребропосни и др. (Виждь описанието имъ въ отдѣла «Природа»).

Б. РАСТЕНИЯ И ЖИВОТНИ.

Земледѣлие.

България е земледѣлческа страна, защото съ земледѣлието се прѣпитаватъ двѣ трети отъ всичкото население.

Земята изобщо е много плодородна, а особенно въ низкитѣ мѣста както въ Крайдунавската равнина, подбалканскитѣ полета и др. На югъ отъ Стара-Планина, растѫтъ и нѣкои южноевропейски растения, защото климатътъ е по-топълъ, отколкото на сѣверъ отъ планината.

Земята се обработва по единъ първобитенъ начинъ; употрѣбляватъ се изобщо първобитни земледѣлчески орѫдия, като: дървено рало др. Българский земледѣлецъ не тори земята, а ѭ оставя

да се истощава; значителна часть ниви се оставатъ на една, двѣ и три години—на угъръ (т. е. незасѣти).

Стойностьта на нивитѣ възлиза срѣдньо на 16 до 80 лева за 1000 квадратни метра; на това пространство излизатъ срѣдьо 107 килогр. храна (жито).

За въздиганието на земледѣлието спомагатъ земледѣлческитѣ училища (Руссе и Садово), пѫтующитѣ земледѣлчески учители, земледѣческитѣ изложения (въ Пловдивъ 1892 год. и въ Руссе 1894 год.) и др.

В. ЗЕМЛЕДѢЛЧЕСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.

Храни.

Хранитѣ завзематъ първо мѣсто между земледѣлческитѣ произведения на страната.

Пщеницата излиза особенно въ южнобългарскитѣ полета и въ Крайдунавската равнина. Въ Старо-Загорското поле излиза извѣстната «загърка». Една часть отъ ишеницата служи за храна на населението, а останѫлата часть се изнася въ странство. Въ 1887 год. сѫ били изнесени 104 мил. килогр.

Ръжьта се сѣе особенно въ южна България; тя растѐ и въ планинскитѣ мѣста (до 1800 м. височина). Въ 1887 год. сѫ били изнесени въ странство 18½ милиона килогр. ръжь и цѣлата производителнюсть се въскачва на 174 милиона кгр.

Отглеждва се и значително количество ячмикь, съ който хранѭтъ въ България, както въ Ориентъ и Африка—коньетѣ, (а въ Европа—ги хранѭтъ съ овесъ). Общата производителность възлиза въ 1887 год. на 235 милиона, отъ които сѫ били изнесени 8,000,000 килогр.

Овесътъ се сѣе малко (особенно въ планинскитѣ мѣстности); отъ 119 мил. кгр. сѫ били изнесени само 67,000 килогр.

Царевицата се употрѣблява много както ръжьта за храна. Отъ 220 милиона килогр. сѫ били изнесени 50 милиона килогр.

Сѣе се и просо, лимецъ и др.

Оризътъ се сѣе въ Пловдивското поле и малко нѣщо край р. Видъ (до с. Торосъ) и до устието на Рилската рѣка (до с. Кочериново). (Виждь статията за прочитъ: Сѣението на ориза въ България).

Бобовитѣ растения като бобъ, грахъ, леща и др., се отглеждватъ много, защото съставляватъ важпа часть отъ храната на

населението. Само една малка часть се изнася въ странство, а особенно въ Ромѫния (отъ Търновско, Видинско и Силистренско).

Картофитѣ (барабоя, кумпиръ) се отглеждатъ още малко, и особенно въ планинскитѣ мѣста (до Котелъ и др.) и край голѣмитѣ градове.

Овощарството е напрѣднѫло особенно въ Търновско, Трѣвненско и Кюстендилско. Отъ овощнитѣ дървета се срѣщатъ особенно: сливи, круши, ябълки, череши, дюли, миндали, зарзали, орѣхи и др. Орѣхитѣ се намиратъ най-много въ южна България; въ Казанлъшко се добива всѣка година около 25,000 кгр. шарланъ отъ орѣхитѣ.

Сливи има най-много въ Казанлъшко, Трѣвненско, Троянско, Габровско и Кюстендилско; тѣ служѫтъ главно за добивание сливовица и правение пистиль.

Кюстендилскитѣ сливи се изнасятъ въ Франция, гдѣто сѫществуватъ разни заведения исключително за тѣхното искуственно прѣработование и уреждание; слѣдъ като се натъкмѫтъ прѣпарирани въ захарь или чисти, въ особенни кутии, тѣ се испровождатъ въ Русския и Америка подъ името: „плодоветѣ отъ Южна Франция.“ Тамъ се продава една кутия (170 до 200 др.) за 3 до 5 лева.

Градинарството е много развито. Най-много се отглеждатъ зеленчуци и то въ околностьта на голѣмитѣ градове. Отглеждатъ се: патладжани, домати, зелие, лукъ (кормитъ), чесновъ лукъ, прасъ, моркови, рѣпа, дини, пѫпеши, краставици, цѣлина (керевизъ) и др.

Българскитѣ градинаре отъ Търновско сѫ извѣстни въ цѣла Европа.

Всѣка година хиляди градинаре отъ с Лѣсковецъ и отъ Търновско излизатъ за печалба. Едни ходѭтъ изъ България, други изъ Ромѫния, Сърбия, Руссия, Маджарско, Турция или Германия, а трети сѫ се осмѣлили да отиватъ чакъ до Кавказъ, дори до Франция и Чехско.

Лозарството е много развито. Лозята се намиратъ почти навсѣкждѣ въ страната (съ исключение на планинскитѣ мѣста, Софийско и пр.

Цѣлото пространство, гдѣто се отглеждатъ лозята, завзема около 1155 квад. килом. Особенно много лозя има въ Крайдунавската равнина (отъ р. Тимокъ до р. Руссенски Ломъ), почти въ цѣлата южна България (най-много въ Пловдивско и въ Срѣдня-Гора), край Черно море и край р. Струма въ Кюстендилско и Дупнишско).

Прѣди нѣколко години се е появила въ България опасната лозена мушица, прочутата «филоксера» (Виждь статията за прочитъ).

Индустриалнитѣ растения като тютюнь, трендафилъ и

др. се отглеждатъ въ значително количество. Тютюньтъ се култивира особенно въ Хасковско, отгдѣто излиза най-добъръ български тютюнь. Въ 1887 год. производството се е въскачвало на 1,860,000 килограма.

Трендафилътъ (шипката) принадлежи къмъ най-важнитѣ индустриялни растения въ южна България (Виждь статията за прочитъ).

Други растения, като маслении (рапица, макъ, сусамъ, анасонъ и др.), бояджийски (жълта боя и др.) и прѣждении (коноплъ, ленъ и памукъ) се отглеждатъ въ малъкъ размѣръ.

Горитѣ (лѣсоситѣ) се намиратъ изобщо въ лошо състояние и въ малъкъ размѣръ. Най много гори има въ южна България (60—65 %), въ сѣверна — три пѫти по-малко (20 %).

Най-хубавитѣ гори се намиратъ въ планинитѣ, а именно по сѣвернитѣ имъ склонове: както въ Рила, Родопитѣ, Срѣдня-Гора, Стара-Планина и въ Странджа планина. Въ низкитѣ мѣста се срѣщатъ хубави гори въ Делиорманскитѣ възвишения (Делиорманъ и Батовска гора).

За разнитѣ видове дървета, както и за височинитѣ, въ които растѫтъ (виждь отдѣлътъ «Природа»).

Распространението на горитѣ въ страната е отбѣлѣжено съ зеленъ цвѣтъ на хартата, издадена отъ Хр Г. Дановъ (1892 год.).

Безлѣсието на много мѣста загрозява страната; то е страшний и невидимъ неприятель, който краде плодородието на сочнитѣ ѝ полета, прѣсушава изворитѣ на рѣкитѣ ѝ, гони дъждоветѣ, довожда градушкитѣ и разводнява рѣкитѣ. При всичката си красота България се прѣдставлява на много мѣста като негостолюбива земя на оногова, който иде отъ западна Европа.

За да се видѭтъ съ врѣме сегашнитѣ пустини, развеселени отъ хубави гори, трѣбва да стане задължително за всѣка община насаждането гори, както е задължително напр. първоначалното учение, военната служба и пр.

Г. ЖИВОТНИ.

Покрай земледѣлието селянинътъ се занимава главно съ скотовъдство. Първо мѣсто между домашнитѣ животни държатъ овцетѣ (69 % прѣзъ 1888 год.), които освѣнъ гдѣто доставятъ кожа, вълна и млѣко (за сирене, кашкавалъ и масло), даватъ и месо, съ което се храни массата народъ прѣзъ цѣлата година. Най-добри овце произлизатъ отъ Карнабадско. Една часть овце се изнася въ странство.

Отъ кожитѣ се правѭтъ кожуси, шапки и мѣхове; останѫлата часть се обработва.

Второ мѣсто по количеството слѣдъ овцетѣ заематъ козитѣ (12·6 %); тѣ се развъждатъ исключително по планинскитѣ и го-

риститѣ низки мѣста, а особенно по сѣвернитѣ склонове на Стара-Планина (най-много въ Вратчанско и Ловчанско). Слѣдъ козитѣ идѫтъ свиньетѣ (3·8 %), рогатий добитъкъ (12·1 %), коньетѣ (1·4 %), магаретата (0·6 %), катъритѣ и мулетата (0·05 %). Послѣднитѣ се развъждатъ особенно въ нѣкои мѣста на Южна България.

Добри конье (жребци) сѫ извѣстни отъ Делиорманъ, а добри волове отъ р Искъръ.

Доста важна роль въ домашното стопанство играѭтъ домашнитѣ птици: кокошки, пуйки (мисирки), гѫски и патици.

Освѣнъ тѣхъ доста важна, роль въ народното стопанство играѭтъ двѣ полезни насѣкоми: пчелата и бубата. Пчеларството въ прѣдишнитѣ врѣмена, когато захарьта е била скѫпа, е било доста развито. Сега то отъ година на година отпада. Съ пчеларство сѫ се занимавали прѣзъ 1888 год. въ България само 318 души. Нашитѣ пчелари не могѫтъ да удовлетворѭтъ нуждата на населението отъ медъ, а особенно отъ восъкъ. Това се вижда най добрѣ отъ туй, че всѣка година се внасятъ отъ странство: медъ, восъкъ и вощени свѣщи.

Отгледванието на пчелитѣ става твърдѣ небрѣжно. Пчелитѣ се държѭтъ въ първобитни дървени кошери. Добрѣ би било да се въведѫтъ кошери по системата на Джирзона; тѣ иматъ голѣми прѣимущества надъ нашитѣ кошери. Пчеларьтъ може да слѣди въ тѣхъ безъ никакви мѫчнотии работата на пчелитѣ, защото отъ една страна на кошеритѣ има прозорци. Медътъ се вади безъ да се убиватъ пчелитѣ.

Бубарството у насъ е било прѣди години доста развито, особенно слѣдъ Кримската война и е давало срѣдства за прѣпитавание на голѣмо число хора. Слѣдъ появлението на болеститѣ по бубитѣ, бубарството отпаднѫ и черничевитѣ дървета, съ листата на които се е хранила буба, захванѫли да се сѣкѫтъ за гориво и дъски, отъ които приготовляватъ бурета за ракия, защото послѣдната става въ тѣхъ жълта и заприличва на много стара ракия.

Риболовство и ловъ.

Риболовството се произвожда главно въ р. Дунавъ и въ Черно море. Въ Дунава се въдѭтъ особенно моруни, чиги, сомове, косати и др. Морунитѣ се ловѭтъ съ тѣжесть отъ 200 до 350 килогр.; отъ тѣхъ вадѭтъ добъръ черенъ хайверь (въ г. Видинъ). Въ планинскитѣ рѣки и езера (въ Рила) се въди пъстърва. Любопитно явление е, че въ всичкитѣ рѣки, които се вливатъ въ Черно море, не се срѣща рибата «змиорка» (Anguilla vulgaris), а напротивъ ѭ има въ всичкитѣ рѣки, които се вливатъ въ Бѣло

море. Причината на туй е тази, че змийорката не живѣе въ Черно море, нъ въ Егейско, та заради това може да влѣзе само въ тѣзи рѣки, които се вливатъ въ послѣдньото. Извѣстно е, че змийорката на пролѣтъ се връща отъ морето въ рѣкитѣ, а на есень пакъ отива въ него. За да се развъди змиорката въ Черно море билъ направенъ слѣдний опитъ: Прѣзъ 1887 год. сѫ били пуснѫти въ морето (близу до г. Галацъ) половинъ милионъ малки змиорки, докарани отъ една станция за искуственно развъждание на рибитѣ.

Върху Черноморскитѣ риби виждь отдѣлътъ «Природа.»

Ловътъ се произвожда по-вечето за забавление, отколкото за печалба. Освѣнъ обикновенний дивячъ има и нѣкои по-рѣдки животни (Виждь отдѣлътъ Природа).

За убивание врѣдителни звѣрове се отпущатъ парични възнаграждения.

Година	мечки	вълчици	вълка	мечета	вълчета	възнаграждения въ левове.
1889	20	110	122	8	411	5265
1890	47	217	195	6	405	7965
	сѫ били убити.					

ОТДѢЛЪ VIII.

Промишленность (Индустрия).

Промишленностьта постъпенно напрѣдва и се усилва. България, като земледѣлческа страна, има главна бѫдѫщность въ повдиганието на тѣзи промишленни клонове, които иматъ тѣсна свръзка съ земледѣлческитѣ произведения (сукнарството, кожарството и др.).

Подъ име индустрия разбираме такава техническа дѣятелность, която обработва суровитѣ произведения, та възвишава цѣната имъ. Тази дѣятелность се заключава въ **малката промишленность** (**занаятитѣ**) и въ **голѣмата промишленность** (**фабрикацията**).

За повдигание на промишленностьта служѫтъ главно **занаятчийскитѣ училища**, каквито има въ с. Княжево (до г. София)

съ **желѣзарско, столарско, тъкарско и грънчарско** отдѣления.

За напрѣдъ има да бжде отворено: винарско, училище въ Плѣвенъ (оржжно), кожарско училище въ г. Севлиево, каменарско въ Берковица и пр.

1. Животински издѣлия.

Домашнитѣ животни, съ отгледванието на които се занимава скотовъдството, даватъ много материалъ за обработвание (вълна, кожи, месо, млѣко и др.).

Отъ овчата вълна се приготовлява аба, шаекъ, гайтань, килими и др.

Прѣди нѣколко години по-голѣмата часть на шаецитѣ се е работила въ кжщи на ржчни станове. Сега има вече много фабрики (съ водна или парна сила), както въ Сливенъ (12), Габрово (5), Карлово, Трѣвна, Самоковъ и др. Фабрикитѣ се снабдяватъ съ българска вълна; само за по-тънки материи си доставятъ вълна отъ странство (отъ Южна Руссия и пр.). Годишната производителность на тѣзи фабрики възлиза годишно на около 3,500,000 лева.

Гайтаньтъ се приготовлява отъ овча вълна, която се получава при обработвание на овчитѣ кожи, чрѣзъ оскубванието имъ съ помощьта на варь. Съ плетение гайтань се занимава една часть отъ населението въ г. Карлово, Сопотъ, Калоферъ, Габрово, Самоковъ, Пирдопъ, Трѣвна и пр. Този клонъ на нашата промишленность е на пропадание (отъ освобождението насамъ).

Въ старопланинскитѣ страни, а особенно въ Чипровско, Еленско, Котленско и Царибродско произвождатъ хубави **килими**.

Кожарството (табаклъкъ) е много занемарено. По-голѣмата часть отъ кожитѣ се изнася въ странство за обработвание. Найдобрѣ напрѣдва кожарството въ г. **Севлиево**, гдѣто има и една фабрика.

Месо и млѣко.

Говеждото, биволското и други меса се сушжтъ на пастърма; освѣнъ това се искарва **лой** (червишъ). Отъ млѣкото се приготовлява **масло** и **сирене** (кашкавалъ и др.). — Значителна часть отъ тѣзи произведения се изнася въ странство (въ Турция).

2. Растителни издѣлия.

Тютюньтъ се обработва почти въ всичкитѣ градове, а особенно въ Варна, гдѣто има 15 фабрики, въ Сливенъ (10), Пловдивъ, Търново (8) и пр.

Спиртени фабрики има въ с. Княжево (до София), Пловдивъ и др. Въ първата фабрика добиватъ спиртъ отъ царевица. Спиртътъ се прѣварява (дестилира) въ много заведения изъ страната, както напр. въ Сливенъ (11), Пловдивъ (6), Руссе (5), София (3) и пр.

Брашното се произвежда въ голѣмо количество въ фабрични воденици (карани съ вода или пара); такива има въ София (2), Силистра (18), Бургасъ (2), Карнабадъ (1), Варна (2), Пловдивъ (2), Тутраканъ (4) и др.

Пивоварството напрѣдва отъ день на день; фабрики има почти въ всичкитѣ по-важни градове. Въ София (5), Руссе (2), Шуменъ (2), Търново (1), Сливенъ (2), Пловдивъ (2) и пр.

Въ нѣкои планински мѣстности, на пр. край Искърския проломъ (въ с. Лакжтникъ и пр.), населението употрѣблява, тъй нарѣчената „оловина“, която правжтъ отъ овесъ или ячмикь, който оставятъ на влажно мѣсто да поникне, послѣ го сушжтъ, поливатъ съ врѣла вода и оставятъ най-послѣ да кисне. Оловината е една течность, жълтеникава като пиво. Нѣма съмнѣние, че тя е старославянско питие, като извѣстний „квасъ“.

Дърводѣлието е развито въ горскитѣ мѣстности, гдѣто има бичкийници (пили) за рѣзание дъски и кириши, послѣ стружници за правение на бъклици, паралии (софри), гаванки, кросна, станове, и други покжщнини. Голѣма търговия съ дъски, кириши и др. върти Бѣлово (до политѣ на западнитѣ Родопи). Много се цѣни орѣховото дърво, което се скжпо купува и изнася въ странство.

Въ Ловечъ работжтъ отъ мѣстната върба и тръсть—кресла, кошнички, дѣтски колца и други хубави нѣща.

Масла. Въ страната се произвожда гюлово масло отъ твърдѣ висока стойность (Виждь отдѣлната статия), послѣ орѣхово и сусамово масло. Мачкание орѣхи и сусамъ става посрѣдствомъ камъни нарѣчени «яхни» (въ Станимака, Казанлжкъ и др.).

Винарството съставлява единъ отъ първитѣ извори на мѣстното богатство. Въ Франция (до Бордо и пр.) суровитѣ вина се продаватъ отъ 100 до 800 лева единъ хектолитръ т. е. тамъ едната ока вино се продава по-скжпо отколкото у насъ 100-тѣхъ оки. — Българскитѣ вина би могли да конкуриратъ съ най-добритѣ французски вина, ако да се обръща по-голѣмо внимание за приготовлението имъ. Виното се приготовлява по единъ първобитенъ и лошъ начинъ.

3. Минерална промишленность.

Металически издѣлия.

Въ турско врѣме сѫ се славили нѣкои градове изъ Българско съ металическа промишленность. Извѣстни сѫ били Сливенскитѣ пушкари, Старо-Загорскитѣ мѣдникари и др. Въ Сливенъ сѫ били задлъжени 100 души пушкари да доставятъ на Турция всѣкий мѣсецъ 500 пушки (цѣви) изработени отъ Самоковско желѣзо (въ 1827 год.). Мѣдни сѫдове се изнасятъ още сега отъ Стара-Загора въ Мала-Азия. Златарството и сребрарството е било развито въ турско врѣме по-вече, отколкото сега. Хубави сребърни издѣлия работѭтъ главно въ г. Видинъ. Тия издѣлия сѫ правени отъ единъ много тънъкъ тель и се наричать: «филигранъ». Отличителностьта на тия издѣлия се състои: въ тѣхната оригиналность, въ искусството на направата и въ чистотата на употрѣбения материялъ.

Ножарството въ турско врѣме добрѣ е напрѣдвало. Изъ разнитѣ мѣста на България сѫ се изработвали много хубави сабли, ятагани, касапски ножове, малки ножчета за поясъ и др. Нъ това всичко е изчезнѫло почти съвсѣмъ. А никому не дохожда на умъ, че тоя занаятъ може да се въздигне, ако захване да произвежда по-вкусни и съврѣменни работи на пр. ножове за ѣдение, вилушки и други подобни домашни потрѣби. Разни видове ножове, тесли, косаре, сърпове, брадви и др. се работѭтъ на много мѣста, като въ г. Габрово, Костенецъ и др., кантари се работѭтъ въ Етрополъ, и др.

Звънарство. Звонове (камбани) се работѭтъ главно въ Пловдивъ и въ Каваклие.

Стъклени и пръстени издѣлия.

Стъклени стоки се внасятъ отъ странство; въ 1890 год. сѫ били внесени за около единъ милионъ стойность. Несполучливи опити за направата на една стъкларска фабрика сѫ били направени въ Самоковъ (прѣди 40 години).

Малка фабрика за правение стъкла (стопявание на старо стъкло) за гюлова вода има въ г. Казанлъкъ; тука изработватъ 5—6000 шишета годишно Въ турско врѣме имало малки стъкларски пещи въ Сопотъ и Стара-Загора, гдѣто отъ растопявание на старо стъкло, сѫ правили разни стъклени украшения, като гривни и стъклени сѫдове, нѣщо черникъви, но добрѣ прозрачни.

Изработването пръстени издѣлия се увеличава. Тухли и керемиди се работѭтъ на всѣкждѣ. Гранчарството е доста развито. Отъ Руссе и Силистра се изнасятъ грънчарски стоки въ странство

(въ Ромѫния). Въ Руссе работѭтъ хубави черни сѫдове съ сребърни украшения (лули и др.). Особенно внимание заслужватъ грънчарскитѣ стоки (стомни и др.) отъ Трънско и Троянско; тѣ биватъ украсени съ разни фантастични форми (животни и др.).

Хубави фаянсови и майоликови издѣлия, като печки за отопление и готвение, орнаменти за кѫщни фасади, «каменинови» трѫби за водопроводи и др., произвожда фабриката на Симидовъ въ София.

Варъ горѭтъ на всѣкѫдѣ, гдѣто има варовити камъни. Цементъ не се добива. Несполучливи опити съ циментена фабрика сѫ били направени въ с. Перникъ (до Радомиръ).

Химически издѣлия.

Сапунъ, *свѣщи* и др. Въ Казанлъкъ се е произвождало едно врѣме 28,000 оки свѣщи (годишно), а сега едвамъ 1000 оки. Въ послѣдньо врѣме сѫ отворени сапунени фабрики въ Пловдивъ и София. Въ България се внасятъ отъ странство свѣщи, сапунъ и др. за около 700—800,000 лева годишно.

Кибритъ се внася отъ странство; въ 1890 год. е билъ внесенъ за 264,000 лева. Прѣди нѣколко години е билъ направенъ несполучливъ опитъ за правение кибритъ въ Самоковъ.

Минерали.

Камъннитѣ вѫглища се добиватъ до с. Перникъ, Мошино и въ Бобовъ долъ (до Дупница). Освѣнъ това се добива морска соль до Анхиалъ и Балчикъ (Виждь статията за прочитъ).

Сѣянието на ориза въ България.

(За прочитъ).

Прѣданието говори, че сѣянието на ориза въ България е захванѫло скоро, слѣдъ дохождането на Турцитѣ. Пръвъ сѣялъ оризъ нѣкой си Карарizъ-баба; гробътъ му се намиралъ по пѫтя край с. Карарizово, въ землището, което носи название Челтикчие (до г. Чирпанъ).

Мѣстата, които служѫтъ за сѣението на ориза, тъй нарѣченитѣ челтици (оризища), сѫ низки и равни и могѫтъ искуственно да се наводняватъ отъ текущитѣ близу до тѣхъ рѣки. Кѫдѣ края на мѣсецъ Мартъ пущатъ вода въ мѣстата, гдѣто ще се сѣе ориза, за да омекни земята, която слѣдъ това се разорава и распрѣдѣля на

квадратни или правожгълни отдѣления; тѣ се заграждатъ съ прѫсть наоколо тъй, щото да може да се задържа водата въ тѣхъ. Въ тѣзи отдѣления, нарѣчени «чипелета» (лекове или тирове) се пуща мѫтна вода, която сѣди въ тѣхъ 10—14 деня, за да се напои добрѣ земята. Въ тая вода се распръсква оризътъ (по 20 клгр. на единъ дюлюмъ), който по-напрѣдъ е киснѫлъ въ друга вода. Слѣдъ като се попие водата отъ земята въ тировете, на дъното на послѣднитѣ се образува тиня, въ която остава заринѫтъ оризътъ. Тогава тировете се оставатъ безъ вода, до като оризътъ поникне добрѣ въ тѣхъ; слѣдъ десетина деня, когато вече оризътъ е изникнѫлъ доста, въ тировете се пуща отново вода, която стои прѣсна, понеже истича отъ единъ тиръ въ други. Тази вода покрива кореньтъ и една часть отъ стеблото на ориза и се държи искуственно на една и сѫща височина, отъ 10 до 20 сантиметра, докато ориза въ мѣсецъ Августъ исклаcи. Тогава захващатъ да намаляватъ водата въ тировете постѫпенно и като наближи врѣмето да зрѣе оризътъ (въ края на м. Септемврий), съвършенно испущатъ. Жътвата и вършидбата на ориза ставатъ едновремѣнно: едни жънѫтъ, други връзватъ сноповетѣ, трети ги носѭтъ на харманя и ги вьрхатъ; полученийъ на харманя оризъ, който е обвитъ въ луспитѣ си—се носи на «динкитѣ» т. е. особенни машини за очукване.

Ако водата прѣзъ лѣтото бѫде достатъчно, възможно е, щото отъ единъ дюлюмъ чалтикъ (1000 кв. метра) да се добие до 320 килограма оризъ. Нъ при голѣма суша (на пр. прѣзъ 1890 год.), оризищата оставатъ на сухо, та не може пъкъ да се извади по-нѣкогъжъ даже сѣмето, което е било засѣяно въ чалтицитѣ.

Най-много се сѣе въ южна България. Оризищата се напояватъ съ водата, която се отбива отъ Родопскитѣ рѣки, както отъ Чепинската (Еллидере) и пр.

Прѣзъ 1888 год. е имало:

въ Т. Пазарджикския окрѫгъ 5000 уврата оризища
« Пловдивския « 4000 « «
а въ Хасковския окрѫгъ само 120 « «

Оризътъ се сѣе въ малко количество и въ Кюстендилския окрѫгъ, до устието на Рилската рѣка (до с. Кочериново). Опити за сѣяние оризъ сѫ станѫли и на сѣверъ отъ Стара-Планина, край р. Видъ (до с. Торосъ) и край р. Огоста (до г. Кутловица). Въ България се обработва червенъ оризъ египейски (съ брада) и отъ нѣколко години и италиянский бѣлъ оризъ (съ брада).

Лозената мушица (филоксера).

(За прочитъ).

Въ сѣверозападния кжтъ на България, въ Видинско, се е появилъ прѣди десеть години страшний опустошитель на лозята—прочутата въ цѣла Европа мушица, нарѣчена филоксера. Мушицата е била прѣнесена, види се, посрѣдствомъ вѣтъра, отъ съсѣдната Сърбия, гдѣто тя е направила огромни опустошения на лозята. На България грози опасность и отъ други съсѣдни страни, гдѣто тя е вече распространена, а именно отъ Ромжния и Турция. Въ 1886 год. филоксерата се е появила близу до Цариградъ, а именно между г. Смирна, Бонджаръ и Куклуджа (въ Мала Азия); тя е била завлѣчена тука отъ нѣмскитѣ земледѣлци, които поржчали лозени пржчки отъ Франция.

При всичкитѣ строги мѣрки, зети отъ правителството за ограничението на заразата въ Видинско и пр. — грози пакъ голѣма опасность за незаразенитѣ лозя изъ страната, и то по слѣдната причина. Въ края на лѣтото нарасватъ на мушицитѣ крила, та могжтъ тогава да хвъркатъ.

Най-слабий вѣтъръ ги задига и разнася отъ едни лозя въ други, а пъкъ силнитѣ вѣтрове ги откарватъ на 20 до 30 километра разстояние. По този начинъ ще може лесно да се прѣнесе (чрѣзъ западнитѣ вѣтрове) отъ западната часть на Крайдунавската равнина въ источната, т. е. отъ Видинско, Ломско, Берковишско въ Плѣвненско, Търновско и пр.

До 1892 год. въ България е имало заразени лозя (изсъхнжли и напуснжти (13.000 уврата (1000 кв. м.); тѣ се распрѣдѣлватъ така: 11.000 въ Видинската околия, 1.000 въ Кулската околия т. е. 12,000 уврата въ Видинския окржгъ и 1.000 уврата въ Ломската околия.

Вторий видъ заразени лозя, се обработватъ още до нѣгдѣ; тѣ захващатъ едно пространство отъ около 12.000 уврата, распрѣдѣлени така: 8.000 въ Видинската околия, 4000 въ Кулската околия т. е. 12.000 уврата въ Видинския окржгъ, 300—400 уврата въ Кутловската околия и неизвѣстно колко още въ Ломската околия. — Заразата се простира все по-наистокъ. Прѣзъ 1891 год. сж се открили изсъхнжли лозя отъ филоксерата вече въ Плѣвенския окржгъ и въ Раховско и Вратчанско (до с. Пещене).

Най-доброто срѣдство противъ този опустошитель на лозята е присаждането (хашладисвание) европейската лоза на аме-

рика н ска, защото послѣдната противостои на заразата. Това срѣдство се практикува навредъ въ Европа. За да изучи всѣкой искуството на присаждането нуждно е да се устроѭтъ изъ цѣла България разсадници съ американски лози.

За сега има такива разсадници само при земледѣлческитѣ училища въ Садово (до Пловдивъ) и въ Руссе. Съ американскитѣ прѫчки ще има да се възобновѭтъ опустошенитѣ отъ филоксерата лозя.

Филоксерата е най-опасний бичъ на лозята; нейното распространявание причинява неисчислими загуби на населенията, които се занимаватъ съ винодѣлието. Тѣзи загуби сѫ за нашата страна по-чувствителни, отколкото за другитѣ страни, защото замѣстванието на лозята у насъ съ други растения е много трудно. Правителството е взело най-строги мѣрки за ограничявание на този бичъ на лозята. Сѫществува и особенъ законъ за филоксерната зараза. Съгласно членъ 4-й отъ този законъ, всѣкий който обработва лозята, е длъженъ да извѣсти на мѣстний кметъ щомъ забѣлѣжи, че нѣкое отъ лозята му е наченѫло да изсъхва или страда отъ нѣкоя болесть. Освѣнъ това има особенни чиновници въ тѣзи лозарски срѣдоточия, които сега граничѫтъ съ зараз енитѣ мѣстности и върху които се изисква най-строгъ надзоръ. Прѣзъ 1892 год. двама такива чиновници сѫ били назначени въ Вратчанския окрѫгъ и по единъ въ Ломския, Видинския и Плѣвенския окрѫзи. Чиновникътъ ще има още задача да се устрои и рѫководи по единъ разсадникъ съ американски лози; отъ тѣхъ ще иматъ послѣ да се възобновляватъ опустошенитѣ вече отъ заразата лозя.

Освѣнъ това иматъ да се издирватъ такива пѣсъчливи мѣста, гдѣто да се садѭтъ нови лозя. Извѣстно е, че лозята по пѣсъчливитѣ мѣста противостоѭтъ на заразата.

Сѫществуванието и распространяванието на филоксерната зараза въ страната ни застрашава да съсипе и унищожи единъ отъ най-важнитѣ наши поминъци (винодѣлието), та трѣбва всѣкий да обърне сериозно внимание за строгото испълнение на сѫществующитѣ вече закони и мѣрки.

Добивание на морската соль.

(За прочитъ).

Край брѣговетѣ на Черно море се добива морска соль до г. Анхиалъ, гдѣто се намира «Солено езеро», отдѣлено отъ море-

то съ една тѣсна, до 80 м. широка пѣсъчлива прѣграда. Езерото е раздѣлено съ една напрѣчна прѣграда на двѣ части, отъ които горнята (до града) е по-малка, а сѣверната по-голѣма. Когато се случватъ силни морски бури, морската вода се прѣлива прѣзъ тѣсната прѣграда въ езерото. За да се забрани прѣливанието на морската вода въ езерото направени сѫ на прѣградата плетове отъ два реда колове испълнени помежду съ камъни. Водата на езерото е солена и служи за добивание соль; за тази цѣль водата се прѣкарва въ едни прѣгради, нарѣчени «тигани», а отъ тѣхъ въ други малки четвъртити прѣгради нарѣчени «солници» (тузли); тѣ сѫ около 3—4 квадратни метра голѣми и сѫ на брой около 6400. Щомъ се постопли врѣмето въ началото на Априлий, всѣкий стопанинъ си очиства солницитѣ отъ каль и други мръстотии и посипва съ дребенъ пѣсъкъ. Когато слънчевия пекъ е доста голѣмъ (прѣзъ м. Юлий и пр.) пуща се езерната вода въ солницитѣ. Водата въ тѣхъ стои малко по-вѐче отъ два сантиметра дълбочина. Изложената на слънчевия пекъ вода се испарява и слѣдъ три деня се съсирва малко, та образува отгорѣ тънка корица. Разбъркана единъ пѫть съ гребло съсирената соль пада низко и въ едно денонощие се обръща въ соль. На другия день производителитѣ ѭ събиратъ съ глебло на купчинки, товарѭтъ ѭ на малки колца и ѭ сипватъ вънъ отъ солницитѣ на голѣми грамади. Когато се свърши изнасянието на сольта производителитѣ отъ ново пущатъ водата отъ тиганитѣ за напълнявание солницитѣ. По такъвъ начинъ се продължава работението до края на Августъ, а нѣкога и по-късно. Въ това врѣме вънъ отъ солницитѣ се бѣлѣѭтъ хиляди грамади соль, които отъ далеко напомняватъ на лагерни палатки. Произвежданието на сольта не е работа сложна и трудна; всѣкий стопанинъ на солницитѣ доволно е да дойде три пѫти на день да поработи по единъ часъ на день за напълвание, за разбърквание и за прибирание. — Любопитно явление е, че въ нѣкои солници почервенява сольта, нъ отъ слънчевия пекъ пакъ побѣлява. Причина на това почервенявание сѫ едни мъднички рачета (Branchipus salina), които живѣѭтъ въ езерото; отъ пека изгнива животината, та сольта пакъ побѣлява. Животината е само нѣколко милиметра дълга, та едвамъ се съгледва съ просто око.

Дъждътъ много злѣ влияе на солената вода; тя се разрѣдява и въ такъвъ случай закъснява испаряванието ѝ. Слѣдъ всѣко дъждовно врѣме една недѣля въ пълнитѣ солници не може да се образува съсирвание.

Количеството на произведената соль не бива всѣко лѣто еднакво; то зависи главно отъ годината, — въ суша е по-голѣмо, а въ киша — по-малко. Прѣзъ 1888 год. сѫ били произведени 16,644,480 килограма, прѣзъ 1889 год. — 9,386,920 килогр. а прѣзъ 1883 год. поради честитѣ дъжгове могло и да се произведе само около 3,000,000 килограма.

Съгласно законътъ отъ 1889 г. правителството купува сольта отъ притежателитѣ имъ, а именно плаща за 100 кил. 1·35 лева и ѭ продава на търговцитѣ за 8 лева.

Анхиалскитѣ солници иматъ голѣмо значение въ народната икономия. На Балканския полуостровъ, освѣнъ Тула (въ Босна), нѣма никаква камънна соль Съ морската соль се снабдяватъ източнитѣ части на полуострова — отъ Анхиалскитѣ солници, южнитѣ части отъ солницитѣ край Егейското море, а западнитѣ отъ Адриатическото море. Въ България се внася камънна соль отъ Влашко (Окна и др.).

Прѣди нѣколко години сѫ станѫли сполучливи опити за добивание морска соль до града Балчикъ; тука има около 200 солници, въ които се добиватъ годишно около 600,000 килограма (1889 год.—471,110 оки соль).

Камънна соль въ България не е била още открита и едвамъ ще се открие. Любопитно изворче съ солена вода се намира въ Стара Планина (до с. Джаферъ, Варненско).

Експлоатацията на Балчикската солница е дадена на А. Михайловъ въ 1889 год. за 15 години.

Отгледвание на трендафила.

(За прочитъ).

България се е прочула въ цѣлъ свѣтъ съ своитѣ трендафилени градини. Извѣстний пѫтешественикъ Каницъ пише: «въ райската Казанлъшка долина сѫ насадени трендафилитѣ, както по другитѣ мѣста лозята. Прѣзъ мѣсецъ Май настѫпва най-хубавий изгледъ въ тая долина. Трендафиловий цвѣтъ захваща да се отваря и да пъстри зелената покривка, която постила политѣ на Стара-Планина. Пѫтникътъ замаянъ отъ хубавия изгледъ и уморенъ отъ трендафиловата миризма, забравя своитѣ свѣтовни грижи, спира се да гледа и се не нагледва.

Обработванието на трендафила и добиванието отъ цвѣтоветѣ му гюлово масло води своето начало отъ незапаметни години. Причинитѣ за да се въведе обработванието му сѫ добритѣ условия,

които триндафилътъ е намѣрилъ въ почвата и климата на южна България.

Варението и прѣварянието на гюловото цвѣте става по слѣдующия начинъ: въ единъ котелъ, който събира не по-вече отъ 50 килограма вода турятъ до осъмь килограма гюловъ цвѣтъ; захлупватъ котелътъ съ капакъ и го нагласяватъ, както при варението на ракията. Огъньтъ подъ котела се кладе съ сухи дърва, защото суровитѣ — даватъ миризма, която лесно се въсприема отъ водата въ котела, та разваля миризмата на маслото. Пàрата, която се образува въ котела, прѣминува прѣзъ една тръба, прѣкарана чрѣзъ едно каче съ студена вода — та се прѣобръща въ жидкость, която се събира въ поставенитѣ за тая цѣль шишета. Щомъ се напълнятъ двѣ шишета съ вода (12 килогр.) изпразва се котелътъ, напълва се пакъ съ прѣсна вода и триндафилевъ цвѣтъ и се повтаря същата работа. Водата, която се добива по тоя начинъ, не отдѣля още отъ себе си гюловото масло, което тя съдържа въ твърдѣ малко количество; това е само тъй нарѣчената гюлова вода. Вѣки день, щомъ се свърши варението на цвѣта, набранъ прѣзъ сутриньта, събраната гюлова вода отъ четире котлове, т. е. осъмь стъкла или 40—50 килограма, се влива въ котела, безъ да се смѣсва съ друга чиста вода. Подиръ това се захваща прѣварянието на тая вода по същия горѣказанъ начинъ; тогава се получава гюлова вода нарѣчена «сюрия»; тя съдържа масло, което, подиръ малко врѣме, слѣдъ като поизстине водата, по причина на легкостьть си, излазя отгорѣ на нея и се събира въ гърлото на шишето.

Това масло се вади отъ шишето по два начина: съ особенни тенекиени хунийки, или съ малки стъклени толумбички. Водата, която остава слѣдъ изважданието на маслото, се прѣваря вторично съ цвѣте, или друга гюлова вода, или я продаватъ, защото тя има по-силна миризма отъ обикновенната гюлова вода.

За опрѣдѣление качеството на гюловото масло взема се вода отъ шеснадесеть градуса топлина и се туря въ нея едно тънко стъкло съ гюлово масло; ако послѣдньото въ продължение на три минути се кристализира (сгъсти) добрѣ, то се счита за хубаво масло и се казва, че е отъ шеснадесето «дередже».

Гюловото масло се продава на мускали; единъ мускалъ по 3—4 лева.

Въ България се отглеждатъ два вида триндафилъ: бѣлъ и червенъ. Двата вида не биватъ еднакво богати съ масло. Кога-

то единъ мускалъ се добива срѣдньо отъ 9—12 оки червенъ триндафилъ, то сѫщото количество едва-ли може да се получи отъ 13—14 оки бѣлъ. При това обаче, обработванието на бѣлия триндафилъ е почти необходимо за крайбалканскитѣ мѣста по тия естественни причини, че той не може да се повреди отъ студоветѣ и сланитѣ. Производителитѣ най-добрѣ го очертаватъ, като говорятъ, че за него нѣмало лоша година. Отъ единъ увратъ триндафилъ се получава срѣдньо число около 400—500 оки цвѣте, а единъ мускалъ масло се добива отъ 8—12 оки цвѣте. Единъ мускалъ е равенъ на 4·792 гр., т. е. 208 мускала правѭтъ единъ килограмъ.

Въ Казанлъкъ се занимаватъ и съ сушението на триндафиловия цвѣтъ; това произведение се изнася главно въ Парижъ, гдѣто се употрѣблява за миризма въ спални. Сушението става така: събраното цвѣте се донася и расхвърля на едни доста тънки пластове въ една възвлажна стая. Тука нѣколко работници, обикновенно дѣца и жени, кѫсатъ цвѣтнитѣ листца, а останѫлото оставятъ на страна. Тѣзи листца се сушѫтъ.

Гюловото масло се фалшифицира главно съ маслото отъ тъй нарѣченото растение терше (единъ видъ здравецъ), който расте въ Мала-Азия. Въ гюловото масло може да се притури отъ 10—15% терше (essence de géranium) безъ да се развали значително качеството. Внасянието на тершето въ България е строго запрѣтено.

Срѣдньото производство на маслото въ България възлиза въ добри години на 3000 килогр., а въ лоши — на 1500 (прѣзъ 1872 год.). Въ 1886 — 2,500, въ 1887 — 2,800, въ 1888 год. — 2600, а въ 1889 год. — 3,000. Единъ килограмъ масло струва въ България около 900 лева, а въ Франция (въ Провансъ) 1800 до 2000 лева.

Срѣдоточни мѣста за добивание гюловото масло въ България сѫ подбалканскитѣ долини: Карловската и Казанлъшската (съ 150 села). Като крайни мѣстности на тѣзи страни, въ които се отглеждва триндафилътъ е: Копривщица на западъ, а Сливенъ (Касѫмово) на истокъ. Отглеждванието на триндафила се практикува и по южнитѣ склонове на Срѣдня Гора въ Конарската, Брѣзовската и Старо-Загорската околии. Най-сетнѣ триндафилътъ се отглеждва въ малъкъ размѣръ и въ Родопитѣ (до въ Брацигово).

Най-доброто обаче масло излиза въ Казанлъшско.

Главни срѣдоточия на търговията съ маслото сѫ: Казанлъкъ и Карлово.

Съ гюловото масло се върши голѣма търговия; то се изнася най-много въ Липиска (въ Саксония), Парижъ, Берлинъ, Лондонъ, Цариградъ и въ нѣкои отъ сѣверозападнитѣ държавици въ Африка.

Нѣма съмнѣние, че отглеждането на триндафила въ България, е било въведено отъ Турцитѣ, както и оризътъ. Прѣданието говори, че триндафилътъ е билъ донесенъ отъ единъ дервишинъ прѣди 140 години. Любопитно е, че Турцитѣ, които сѫ се изселили отъ България слѣдъ освободителната война, въвождатъ отглеждането на триндафила въ турската империя (до г. Бруса, въ Хекимъ-Паша-Чифликъ, край брѣговетѣ на Мряморното море и пр.).

ОТДѢЛЪ IX.

Търговия.

Чрѣзъ търговията се извършва размѣняването на суровитѣ и обработени произведения. Ако това размѣняване става вѫтрѣ въ страната, то такъва търговия се нарича **вѫтрешна**; нъ ако това става задъ граница (въ странство), то такъва търговия се зове **вънкашна**. Различаваме **вносна** и **износна** вънкашна търговия споредъ това, ако се внасятъ чужди произведения въ **страната**, или ако се изнасятъ домашни произведения **вънъ отъ границитѣ**.

Подъ име **транзитна** (провозна) **търговия** се подразбира прѣнасянието на стокитѣ отъ една чужда държава въ друга. Напр. ако се праща стока отъ Бѣлградъ за Цариградъ то тя ще мине прѣзъ България като **транзитъ** (отъ сръбската до турската граници).

Вътрешната търговия се подпомага много отъ пазарнитѣ дни и **панаири**. Пазарнитѣ дни ставатъ въ градоветѣ всѣка недѣля; тогава дохождатъ селянетѣ отъ околнитѣ села за да продаватъ своитѣ произведения (като храни и др.) и да си купуватъ онова, което имъ е нуждно. Освѣнъ това се държѫтъ въ по-вечето градове **годишни панаири**, които траѭтъ отъ два и по вече дена. Най-прочути панаири сѫ ставали въ турско врѣме, а особенно въ Ески-Джума и Узунджово (до Хасково).

Износнитѣ стоки за странство сѫ особенно суровитѣ произведения; като: кожи, вълна, жита, сиренье, тютюнь, гюлово (розово) масло и др. Вноснитѣ стоки сѫ изобщо тѣзи, които нѣма у насъ,

като камънна соль, газъ, захарь, обработени кожи, колониални стоки (като кафе, чай и др.), стъкло, хартия и др.

Най-много се внасятъ стоки отъ Турция, Англия, Австрия и Франция, и то главно прѣзъ дунавскитѣ и черноморскитѣ пристанища, както и чрѣзъ погранichнитѣ станции Царибродъ и Харманлие (по желѣзницата). Между дунавскитѣ пристанища първо мѣсто държи: Свищовъ, послѣ Руссе, Никополъ и Силистра, а между черноморскитѣ: Варна и Бургасъ. Важно търговско значение за Южна България има Пловдивъ.

Внасяние и изнасяние стоки се допуща само прѣзъ нѣкои пунктове на границата, въ които се намиратъ особенни за това учрѣждения, нарѣчени митници или митарски пунктове. Вносното мито е $8\frac{1}{2}$ % (отъ цѣната на стокитѣ), износното 1 %, а транзитното тъй сѫщо 1 %.

Търговията се подпомага главно съ: 1) пѫтнитѣ съобщения (пѫтища и желѣзници), 2) съ търговскитѣ договори, които правителството сключва съ другитѣ държави, 3) съ подобрението и распространението на пощитѣ и телеграфитѣ, които спомагатъ за бързото споразумѣвание помежду търговцитѣ, 4) съ търговскитѣ училища (Свищовъ) и 5) съ кредитнитѣ учрѣждения (банки) и др.

Кредитни учрѣждения.

Тѣ заематъ пари на търговцитѣ, промишленницитѣ и на другитѣ съсловия. Единственни такива учрѣждения въ България сѫ: Българската народна банка въ София, съ своитѣ три клона въ Руссе, Варна и Пловдивъ; земледѣлческитѣ, касси въ всичкитѣ по-главни градове, и клоноветѣ на Отоманската банка, въ г. София и Пловдивъ.

Българската банка плаща 8 % лихва, а за пари оставени въ банката за една година дава 5 %, ако сѫ оставени за три години 6 %, а за петь години 7 %. Отоманската банка зима 9 % лихва.

Нѣманието потрѣбни капитали е главна спънка за развитието на търговията и промишленостьта въ страната.

Пощи и телеграфи.

За по-бързо споразумѣние има пощи и телеграфи, които кръстосватъ България на всѣкждѣ. До сега има учредени 112 телеграфо-пощенски станции и петь подвижни пощенски писалища; дължината на линиитѣ възлиза на около 4500 км. Една станция и-

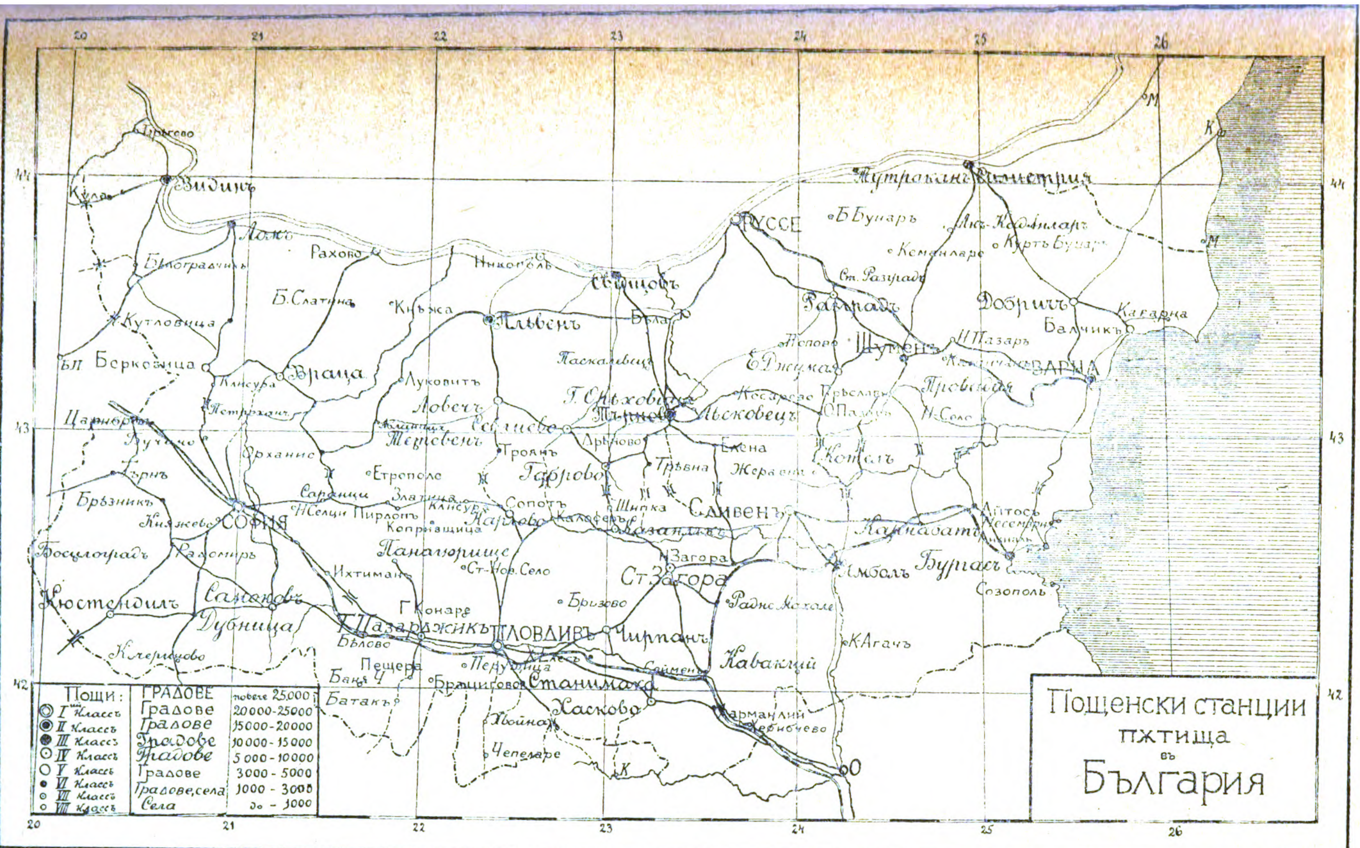
Пощенски станции
пѫтища
въ
България
Пощи:
I класъ
II класъ
III класъ
IV класъ
V класъ
VI класъ
VII класъ
VIII класъ
Градове повече 25000
Градове 20000-25000
Градове 15000-20000
Градове 10000-15000
Градове 5000-10000
Градове 3000-5000
Градове, села 1000-3000
Села до 1000
Видинъ
Ломъ
Рахово
Никополь
Свищовъ
Русе
Тутраканъ
Силистрия
Б. Бунаръ
Кеманларе
Разградъ
Добричъ
Балчикъ
Каварна
Варна
Шуменъ
Провадия
Кутловица
Берковица
Враца
Б. Слатина
Кнѣжа
Плѣвенъ
Бѣла
Луковитъ
Ловечъ
Севлиево
Тетевенъ
Г. Орѣховица
Търново
Лѣсковецъ
Е. Джумая
Котелъ
Елена
Дрѣново
Трѣвна
Троянъ
Габрово
Етрополе
Орхание
Царибродъ
Трънъ
Брѣзникъ
София
Пирдопъ
Копривщица
Карлово
Сопотъ
Калоферъ
Шипка
Казанлъкъ
Сливенъ
Карнобатъ
Айтосъ
Несебъръ
Бургасъ
Созополь
Ямболь
Ст. Загора
Панагюрище
Ихтиманъ
Самоковъ
Дубница
Кюстендилъ
Радомиръ
Босилеградъ
Т. Пазарджикъ
Пловдивъ
Чирпанъ
Станимака
Хасково
Кавакли
Харманлий
Брацигово
Пещера
Батакъ
Чепеларе
Брѣзово

(Фиг. 19.)

ма на самия връхъ на Стара-Планина, до Петровъ-ханъ (на Гинцкия проходъ, на височина 1440 м. надъ морето) и въ Рилския монастирь (надморска височина 1100 м.).

Споредъ горньото число на станциитѣ (112) излиза на 25.000 население една станция. Общото число на писмата и отворенитѣ писма, испратени прѣзъ 1888 год., е било 2,644,302; ще каже, не излиза нито едно цѣло писмо на всѣкий житель.

Общото число на частнитѣ телеграми е било прѣзъ сѫщата година 431.042 т. е. пада се по една телеграмма на 7 души или 13 телеграми на 100 души. Въ срѣдня Европа (въ Франция, Белгия и пр.) се падатъ около 15 писма на единъ житель и 40 до 45 телеграми на 100 души.

Пѫтни съобщения.

Пѫтнитѣ сѫобщения биватъ естественни и искуственни. Къмъ първитѣ се отнасятъ моретата и рѣкитѣ, а къмъ послѣднитѣ — пѫтищата (шоссета).

1. Пѫтища (шоссета, фиг. 19).

Пѫтищата се намиратъ въ доста добро състояние; тѣ се дѣлѫтъ на държавни, окрѫжни и междуселски. Първитѣ иматъ 6·50 м. (ширина, или 5·00), вторитѣ — 5 м., а междуселскитѣ — 3·50 м.

Въ България има около 3000 километри държавни и 1800 км. окрѫжни пѫтища.

Цариградский пѫть съединява Срѣдня Европа съ Азия (Виена-Цариградъ) и минува прѣзъ България отъ сръбската граница (отъ с. Цариблодъ) до турската (до г. Харманлие). — Пѫтьтъ върви най-напрѣдъ край р. Нишава, послѣ по притока ѝ Ежевица (въ Драгоманския проходъ) и се качва на водораздѣлното било, между р. Нишава и Искъръ, до с. Драгоманъ. Отъ билото се спуща въ Софийското поле и по-нататъкъ прѣзъ водораздѣлното било, между Черно и Егейско море, до с. Вакарелъ (870) м.) слиза въ Ихтиманското поле, отгдѣто слиза до р. Марица и край неѭ достига до турската граница. Край този пѫть е прокарапа желѣзница.

Край Цариградския пѫть и желѣзница сѫ расположени: г. Цариградъ, с. Драгоманъ, с. Сливница, София, с. Нови-Ханъ, с. Вакарелъ, г. Ихтиманъ, г. Т.-Пазарджикъ, Пловдивъ, с. Садово, Хаджи-Елесъ, Каяджикъ (а на пѫтя: Хасково), г. Търново-Сейменъ и г. Харманли.

Съединението на Цариградския пѫть съ Дунава. Между пѫтя и р. Дунавъ е напрѣчена Стара-Планина; прѣзъ про-

ходитѣ ѝ ще минаватъ пѫтищата, които съединяватъ Цариградский пѫть съ р. Дунавъ.

а) Прѣзъ западна Стара-Планина.

1. Прѣзъ Светиниколския проходъ минува пѫтьтъ, който съединява Видинъ и Бѣлоградчикъ съ Бѣла-Паланка (въ Сърбия).

2. Прѣзъ Берковския проходъ (Гинцкия) минува пѫтьтъ, който съединява София съ с. Бучино, Клисура, Берковица и Ломъ-Паланка.

Работи се неудобенъ пѫть отъ София прѣзъ с. Доброславци, Искрецъ, Зимовица, Заноге, Дупни-връхъ, Вратца — Рахово (послѣдната часть е удобна). *Искърский проломъ*; прѣзъ него е проектирана желѣзница отъ София за г. Ловечъ и пр.).

3. Прѣзъ Орханийския проходъ (Арабаконашския) отъ София за Орхание, Абланица, Луковитъ, Плѣвенъ и Никополъ.

б) Прѣзъ срѣдня Стара-Планина.

Т.-Пазарджикъ — Панагюрище — Пирдопъ — Златица — Етрополъ и край М. Искръ до прѣдишния пѫть. За кола неудобенъ пѫть (само прѣзъ нѣкои части).

4. Прѣзъ Троянската пѫтека отъ г. Пловдивъ, Карлово, с. Кърнаре — Троянъ (пѫтека), Ловечъ, Плѣвенъ, Никополъ.

5. Прѣзъ Шипченския проходъ отъ с. Скобелево (между Хаджи-Еллесъ и Каяджикъ) за Чирпанъ, Стара-Загора—Казанлъкъ, Шипка, Габрово, Търново, Бѣла—Руссе (или Свищовъ).

6. Прѣзъ Твърдишския проходъ отъ с. Търново-Сейменъ—Нова-Загора, с. Твърдица, Елена—Търново (Бѣла, Руссе или Варна).

в) Прѣзъ источна Стара-Планина.

7. Прѣзъ Котленския проходъ отъ г. Одринъ (въ Турция), край р. Тунджа до г. Ямболъ, край с. Каябашъ, Котелъ, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая, Разградъ и Руссе.

8. Прѣзъ Върбишския проходъ отъ Ямболъ край Каябашкото блато, Върбица, Прѣславъ, Шуменъ и Силистра.

9. Прѣзъ Карнабадския (Ришския) проходъ отъ Карнабадъ —Шуменъ—Силистра.

10. Прѣзъ Капу-Баиръ (до Камчийския проломъ) отъ Айтосъ за Ново-село и Правадия.

11. Прѣзъ Айваджийския проходъ (Бѣлия) отъ Бургасъ за Анхиало, с. Айваджикъ, Варна—Добричъ и Силистра.

Съединението на Цариградския пѫть съ Македония. Между пѫтя и Македония сѫ испрѣчени високи погранични планини (като Осоговската планина, Рила и Родопитѣ); най удоб-

ни мѣста за прѣминувание прѣзъ тѣхъ сѫ: Уземската сѣдловина, р. Струма (между Рила и Осоговската планина) и Източнитѣ Родопи.

1. Отъ Царибродъ за Трънъ и прѣзъ Власинската планина въ г. Враня (въ Сърбия).

2. Отъ София прѣзъ Радомиръ — Кюстендилъ и Уземската сѣдловина въ Македония (Крива-Паланка и по р. Вардаръ до Солунъ).

3. Отъ София за с. Крапецъ (отбивка отъ втория пѫть), Дупница, Бобошево и Кочериново въ Македония (Джумая и по р. Струма до Егейското море).

4. Отъ София за Самоковъ и Дупница.

5. Отъ Т.-Пазарджикъ за г. Пещера, Батакъ и Македония (Неврокопъ и по р Места до морето).

6. Отъ Пловдивъ за Хвойна и Чепеларе въ Македония (неудобна пѫтека).

7. Отъ Хасково въ Турция (прѣзъ г. Кърджали).

Напрѣчно съединение на тѣзи пѫтища. 1. *Крайдунавский пѫть* отъ Силистра до Видинъ (работи най-много зимно врѣме, когато замръзне Дунавътъ).

2. *Малкобалканский пѫть* отъ Варна прѣзъ Провадия, Шуменъ, Прѣславъ, Османъ-Пазаръ, Кесарево, Търново, Севлиево, Ловечъ, Абланица, Орхание, Вратца и Берковица.

3. *Подбалканский пѫть* при южнитѣ поли на Стара-Планина отъ Бургасъ, прѣзъ Айтосъ, Карнабадъ и Сливенъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Карлово, Камънна-Клисура, Пирдопъ, Златица и София; край една часть отъ този пѫть е проектирана желѣзница Шуменъ—Ловечъ и прѣзъ Искърския проломъ за София.

Срѣдньогорский пѫть отъ Нова-Загора до Стара-Загора и отъ Ихтиманъ прѣзъ Самоковъ за Радомиръ, Брѣзникъ и Трънъ.

2. Желѣзници.

(Фиг. 19).

Желѣзничната мрѣжа въ България е още малка; дължината на желѣзницитѣ достига 819 километра. Сърбия има 526 км., Гърция 708 и Европейска Турция 305 км.

Мрѣжата се състои отъ главната линия (отъ Царибродъ до турската граница) съ единъ клонъ отъ устието на р. Сазлия (до с. Търново-Сейменъ) прѣзъ г. Ямболъ за Бургасъ и отъ Русе-Варненската линия. Построява се единъ клонъ отъ главната линия, отъ г. София за с. Перникъ (около 40 км.).

Най-старата желѣзница е Русе—Варненската (отъ

1868 год.; тя съединява р. Дунавъ съ Черно море, като се намира на пѫтя отъ срѣдня Европа за Цариградъ. По неѭ има слѣднитѣ десеть станции: Руссе, Червена Вода, Ветово, Разградъ, Ишикларъ, Шейтанджикъ, Каспичанъ (Шумла-Роадъ), Провадия, Гебедже и Варна. Желѣзницата спира и до с. Чифликъ. Срѣдньото разстояние помежду станциитѣ е около 25 килм. На линията циркулира всѣки день само единъ тренъ (въ двѣтѣ направления, който извършва цѣлий пѫть въ продължението на $6^1/_2$ ч., ще каже тренътъ върви съ 35 килм. скорость въ единъ часъ.

Тази желѣзница е сега държавна; тя е била откупена въ 1886 год. отъ едно английско дружество за 52,777,500 лева.

Главната линия съединява Бѣлградъ съ Цариградъ; прѣзъ България минува отъ сръбската граница (до Царибродъ) до турската. Дължината ѝ е 377 км. На неѭ има слѣднитѣ станции: Царибродъ, Драгоманъ, Сливница, Костинбродъ, София, Казичане, Нови-Ханъ (Новоселци), Вакарелъ, Ихтиманъ, Кабаапли, Баня-Костенецъ, Бѣлово Саранбей. Тази часть (171 км.) принадлежи на българското правителство. Останѫлата пъкъ часть (206 км.) е притежание на баронъ Хирша; на неѭ има слѣднитѣ станции: Т. Пазарджикъ, Пловдивъ, Катуница, Папазли, Хаджи-Елесъ, Каяджикъ Търново-Сейменъ и Харманлие. Желѣзницата спира до с. Садово. Нови станции има между Хаджи Елесъ и Каяджикъ до с. Карахисарли (Скобелево) и между Пловдивъ и Т. Пазарджикъ (построява се).

На главната линия циркулира всѣки день единъ тренъ (въ двѣтѣ направления), който извършва цѣлий пѫть въ продължение на $5^1/_2$ часа; ще каже съ една скорость отъ 28 км. на часъ. — Освѣнъ това циркулира два пѫти въ седмицата Ориентъ-Експрессъ между Парижъ и Цариградъ. Този пѫть тренътъ извършва насамъ и нататъкъ въ 94 часа т. е. въ 4 дена. Чрѣзъ този тренъ столицата ни София се съединява съ Одринъ до тамъ и назадъ за 10 часа; съ Цариградъ за 19, съ Бѣлградъ за 12, съ Буда-Пештъ за 42, съ Виена за 48 и съ Парижъ за 74.

До с. Търново-Сейменъ единъ клонъ отъ главната линия се отдѣля за Ямболъ и Бургасъ. На клона има слѣднитѣ станции: Търново-Сейменъ, Карабунаръ, Радне-махале, Керменли и Ямболъ. Тази часть (106 км.) принадлежи на баронъ Хирша. Останѫлата пъкъ часть (110 км.) — на Българското правителство, съ станции: Стралджа, Карнабадъ, Айтосъ и Бургасъ. На желѣзницата циркулира всѣкий день единъ тренъ (насамъ и нататъкъ) и единъ

особенъ тренъ тръгва два пѫти въ седмицата отъ Цариградъ за Бургасъ. Чрѣзъ тази желѣзница София, Пловдивъ и др. се съединяватъ съ Черно море.

Проектирана е желѣзницата, която има да свърже Русе-Варненската желѣзница, отъ Каспичанъ прѣзъ Шуменъ, Османъ-Пазаръ, Търново, Севлиево, Ловечъ и прѣзъ Искърския проломъ съ София и по-нататъкъ съ Македония покрай Радомиръ и Кюстендилъ. Една часть отъ тази централна линия, а именно отъ г. София, край с. Княжево и Владая за Перникъ се построява вече. Най-удобно ще мине желѣзницата отъ Кюстендилъ все край р. Струма чакъ до Егейско море.

Рѣчни и морски съобщения. Сѣвернитѣ и источнитѣ граници на България образуватъ двѣ важни естественни съобщения, а именно р. Дунавъ и Черно море.

На Дунавъ циркулиратъ пароходитѣ на австроунгарското дунавско дружество «Лойдъ» за прѣнасяние на пѫтници и поща между Виена и Галацъ. Край българския брѣгъ пароходитѣ плуватъ три пѫти въ седмицата; тѣ спиратъ до слѣднитѣ пристанища въ България и Ромѫния: Калафатъ (Ром.) Видинъ, Ломъ-Паланка, Рахово (Корабия, Турну-Магурели), Свищовъ, Руссе (Гюргево, Олтеница, Черна-Вода, Браила и Галацъ). Отъ Виена за Видинъ се стига за 2 дни и 17 часа, а отъ Видинъ за Силистра за 20 часа.

По Дунава плуватъ и русски пароходи (на дружеството Гагаринъ), ромѫнски и др.

По Черно море работи австроунгарското морско дружество «Лойдъ» два пѫти въ седмицата (между Бургасъ и Варна). Особенъ пароходъ минува всѣка седмица отъ Цариградъ до Варна и по-нататъкъ за Кюстендже, Сулина, Галацъ, Браила и назадъ. Пѫтьтъ отъ Цариградъ до Варна трае около $14^1/_2$ часа. Въ Варна сѫ пристанѫли прѣзъ 1888 год. 280 парохода и 174 кораби.

Задачи. 1) Какъ може най-скоро да се отиде отъ София направо за Бургасъ? 2) Отъ Бургасъ за Варна и Руссе какъ може най-удобно да се пѫтува? 3) Отъ Руссе за София по кой начинъ ще се отиде най-удобно? 4) Отъ София за Хасково? и пр.

ОТДѢЛЪ X.

Просвѣщение.

1. Църковно управление.

Въ 1870 год. е било припознато съ султански ферманъ сѫществуването на самостоятеленъ български екзархатъ. Българската църква (въ България и Евр. Турция) се управлява, споредъ фермана, отъ Българския Екзархъ въ Цариградъ. Гърцитѣ, които живѣѭтъ въ България и сѫ православни, не припознаватъ Екзархътъ, нъ цариградский гръцки патриархъ Особеннитѣ гръцки митрополии въ Варна и пр. сѫ подчинени непосрѣдственно на цариградския патриархъ.

Господствующата вѣра въ България е източно-православната.

Българската православна църква е подчинена на Светий Синодъ, чрѣзъ когото се съхранява и нейната свръзка съ Вселенската Източна църква въ всичко, що се отнася до догмитѣ на църквата.

Глава на църквата е Негово Блаженство Екзархтъ, на когото седалището е въ Цариградъ. Той е прѣдсѣдатель на Св. Синодъ. Подъ вѣдомството на Екзархията се намиратъ всичкитѣ български епархии, находящи се въ България и Турция.

България се дѣли въ църковно отношение на осъмь епархии: Софийска, Пловдивска,Руссенска (Доростоло-Червенска), Варненско-Прѣславска, Вратчанска, Търновска, Видинска и Сливенска.

Всѣка епархия се управлява отъ единъ митрополитъ, съвмѣстно съ епархиалний съвѣтъ; на този съвѣтъ принадлежи управлението и сѫдението на духовнитѣ епархиални дѣла. Въ срѣдоточието на всѣко окрѫжие и околия ще има за напрѣдъ по единъ архиерейски намѣстникъ. Градоветѣ и селата се управляватъ отъ енорийски свещенници. Енориитѣ въ градоветѣ се състоѭтъ най-много отъ 300, а въ селата най-много отъ 200 кѫщи.

Вѣротърпимостьта въ България е узаконена и споредъ това може всѣкой свободно да исповѣдва вѣрата си.

Освѣнъ православната вѣра, която исповѣдватъ почти всичкитѣ Българе и Гърци, въ България има и други вѣроисповѣдания, а именно: римо-католическо (павликянско), съ духовенъ началникъ архиепископъ (въ Пловдивъ); еврейско, съ духовенъ началникъ главний равинъ (хахамбаши) въ София; мохамеданско, съ мюфтии. Има още протестанско и арменогригориянско вѣроисповѣдания.

Гръцката православна църква въ България се управлява отъ петь митрополити, на които сѣдалищата сѫ въ Пловдивъ, Варна, Месемврия, Анхиало и Созополъ. Тѣ зависѭтъ отъ цариградската гръцка патриаршия.

2. Училища.

Българскитѣ училища се раздѣлятъ на: първоначални (основни), срѣдни, специални и висши.

I. Първоначални училища.

Началното учение се получава въ дѣтски (забавачници и др.) и основни училища. Всички дѣца на възрасть отъ шеста (навършена) до дванадесета година сѫ длъжни (съгласно закона) да слѣдватъ началното учение въ народнитѣ училища. Основното уче-

ние трае шесть години, а за тѣзи ученици, които постжпватъ въ нѣкое срѣдньо училище четире години.

Прѣзъ 1877/78 год. е имало 1088 първ. училища съ 48,000 дѣца, а прѣзъ 1890/91 год. е имало 4193 първоначални училища посѣщавани отъ 269,314 дѣца.

Отъ горньто сравнение се вижда, че въ продължението на тринадесеть години се е увеличило числото на училищата четире пжти.

Отъ 4193-тѣ училища 2747 сж български, 1327 турски, 46 гръцки, 39 еврейски, 11 арменски, 11 протестантски, 11 католишки и 1 ромжнско.

Вечерни и недѣлни училища. За да се даде възможность на тѣзи, които сж свършили само основното учение да расширочатъ своитѣ знания, както и на по-възрастнитѣ лица, които не сж могли да получжтъ основно образование, откриватъ се въ градищата и селата вечерни и недѣлни училища.

II. Срѣдни училища.

Задачата имъ е да дадѫтъ на младежитѣ по-обширни общи познания и да ги подготвѫтъ за висше научно образование.

Срѣднитѣ училища се раздѣлятъ на два курса: доленъ съ три учебни години, а горенъ съ четире години.

Обучението въ *долния курсъ* е общо за всички срѣдни и специални училища. Долни срѣдни училища (трикласни) има изъ всичкитѣ градове въ страната.

Горний курсъ се дѣли на два отдѣла: классически и реаленъ.

Отдѣлнитѣ прѣдмети за классическото отдѣление сж: латински и гръцки езици и литература. За реалното: геометрическо чъртание, рисувание и дескриптивна геометрия, а за дѣвическитѣ гимназии: педагогика, дидактика, методика, ржкодѣлие и стопанство.

Държавата поддържа слѣднитѣ училища:

1) *Мжжска классическа и реална классическа* въ София и Пловдивъ.

2) *Мжжски реални гимназии* въ Габрово, Руссе, Търново, Видинъ, Варна и Сливенъ.

3) *Дѣвически гимназии* въ София, Търново, Пловдивъ, Стара-Загора и Варна, а трикласнитѣ училища въ Бургасъ и Станимака.

III. Специални училища сж:

педагогическитѣ, духовнитѣ, търговскитѣ земледѣлческитѣ и индустриалнитѣ

Педагогическитѣ училища приготовляватъ учители за първоначалнитѣ училища. Такива педагогически и трикласни училища има: въ Ломъ, Кюстендилъ, Казанлъкъ и Силистра.

Духовнитѣ училища приготовляватъ свещенници; такива училища има въ Самоковъ и Търново (при гимназията).

Търговскитѣ училища подготовляватъ търговци. Търговско и трикласно училище има въ Свищовъ.

Земледѣлчески училища има въ Садово (до Пловдивъ) и край Руссе.

Индустрално училище има едно, а именно: учебната занаятчийница въ с. Княжево (до София).

За подготовление на офицери има военно (юнкерско) училище въ София.

IV. Висше училище

въ София, отворено въ 1888 год., съ три отдѣла (историко-филологически, физико-математически и естественно исторически).

ОТДѢЛЪ XI.

Държавно устройство.

1. Основний законъ.

България се управлява споредъ тъй нарѣчената Търновска Конституция, гласувана на 1879 год. въ г. Търново. Съгласно този основенъ законъ България е монархия наслѣдственна и конституционна, съ народно прѣдставителство.

2. Князьтъ.

Князьтъ е върховенъ прѣдставитель и глава на държавата.

3. Власти.

Властьта се подраздѣля на законодателна, испълнителна и сѫдебна.

Законодателната власть принадлежи на Князя и на Народното прѣдставителство. Ни единъ законъ не може да се издаде, допълни, измѣни и отмѣни, доклѣ по-напрѣдъ не се обсѫди и приеме отъ Народното Събрание. Приетий законъ се прѣдставя на Князя за утвърждение.

Въ народното Събрание засѣдаватъ около триста члена, по единъ прѣдставитель за всѣки десеть хиляди жители. Прѣдставителитѣ се избиратъ по за три години; тѣ трѣбва да сж на възрасть по-горѣ отъ 30 години и да сж грамотни. Събранието се събира единъ пжть въ годината, отъ 15 октомврий до 15 декемврий.

Когато има да се измѣни Конституцията, или има да се избере новъ князь или регенство свиква се едно Велико Народно Събрание; въ него участвуватъ двойно число прѣдставители, колкото биватъ въ обикновенното.

4. Управления.

Испълнителната власть принадлежи на Князя; всичкитѣ органи на тая власть дѣйствуватъ отъ негово име и подъ неговъ върховенъ надзоръ. Князьтъ испълнява властьта си съ помощьта на своитѣ министри и управленията, които сж подчинени на тѣхъ.

Има шесть министри, отговорни прѣдъ Народното Събрание, а именно: на войската, вънншнитѣ дѣла и исповѣданията, вжтрешнитѣ работи, финанситѣ, правосждието и народното просвѣщение. Всичкитѣ министри съставляватъ министерский съвѣтъ.

За по-лесно управление страната е раздѣлена административно на окржжия, околии и общини. Всичкитѣ окржжия сж 22 съ 85 околии и 1857 общини.

Всѣко окржжие се управлява отъ единъ окржженъ управитель, при когото има и постоянна окржжна комиссия, съставена отъ четире члена, избрани отъ членоветѣ на окржжния съвѣтъ. Този съвѣтъ се състои отъ членове избрани направо отъ населението на окржжието, по единъ на всѣки 8000 души. Съвѣтитѣ се свикватъ всѣка година на редовна сесия, която трае отъ 1 до 30 Септемврий.

Околиитѣ се управляватъ отъ околийски началници, а общинитѣ — отъ общински управления на чело съ кмета.

Окржжията сж: приморски (2, Бургасъ Варна), крайдунавски (5), погранични (6) и вжтрешни (9). Тѣ се дѣлжтъ на 5 първостепенни (София, Пловдивъ, Руссе, Варна и Търново), 6 второстепенни (Бургасъ, Видинъ, Шуменъ, Кюстендилъ, Сливенъ и Стара-Загора) и 11 третьостепенни (останжлитѣ).

Окржжията съ околиитѣ, споредъ раздѣлението въ 1891 г., показва фигура 20.

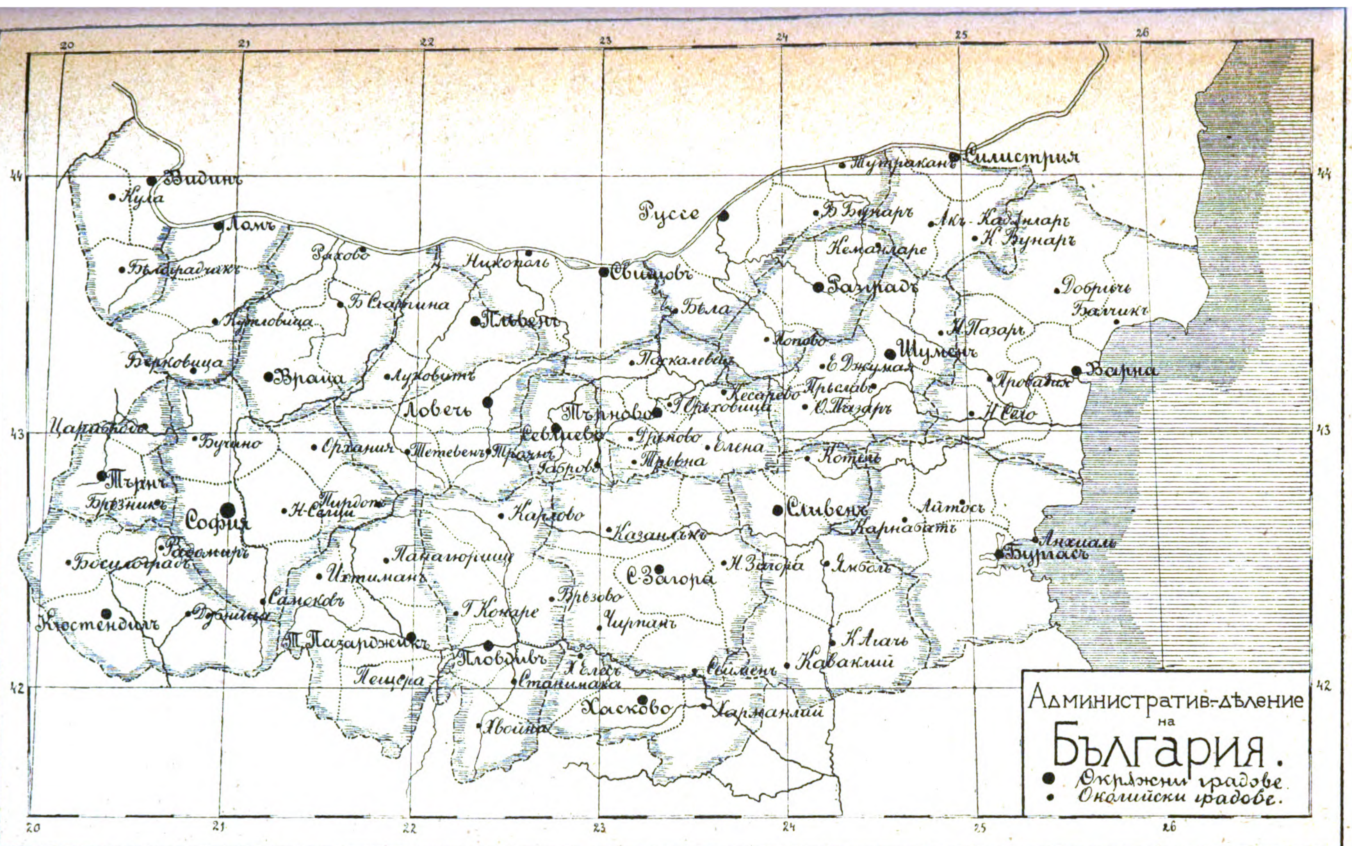

Административ-дѣление
на
БЪЛГАРИЯ.
Окръжни градове
Околийски градове.
Видинъ
Кула
Ломъ
Русе
Тутраканъ
Силистрия
Свищовъ
Никополь
Плѣвенъ
Враца
Ловечъ
Търново
Севлиево
Габрово
Трѣвна
Елена
Разградъ
Шуменъ
Варна
Добричъ
Балчикъ
Провадия
Котелъ
Сливенъ
Карнабатъ
Айтосъ
Анхиалъ
Бургасъ
Ямболъ
Казанлъкъ
Карлово
С. Загора
Н. Загора
Чирпанъ
Брѣзово
Пловдивъ
Станимака
Хасково
Харманлий
Кавакли
Т. Пазарджикъ
Пещера
Самоковъ
Ихтиманъ
Панагюрище
София
Трънъ
Брѣзникъ
Радомиръ
Кюстендилъ
Дупница
Царибродъ
Берковица
Орхание
Тетевенъ
Троянъ
Бѣла
Поповo
Рахово
Ловечъ

(Фиг. 20).

Министерство на вжтрешнитѣ работи.

Централното му управление се състои отъ административно-полицейско, пенсионно и стопанско отдѣления и счетоводство.

Подъ вѣдомството на това министерство принадлежжтъ административно-полицейскитѣ власти и гражданско медицинското управление. Административнитѣ власти сж окржжнитѣ управители и кметоветѣ; полицейскитѣ сж полицията, а подъ медицинското управление спадатъ държавнитѣ болници, лѣкаритѣ, фелдшеритѣ и др.

Министерство на външитѣ работи и изповѣданията.

Централното му управление е раздѣлено на три отдѣления. На това министерство сж подвѣдомственни: Българскитѣ дипломатически агенства въ странство, духовнитѣ учрѣждения и лица въ България, главната дирекция на пощитѣ и телеграфитѣ и вакжфската комисия.

Агенства има въ Цариградъ, Букурещъ, Виена и Бѣлградъ; тѣ сж учрѣдени съ цѣль да улесняватъ сношенията на българското правителство съ турското и др.

Министерство на финанцитѣ.

Централното управление се състои отъ държавната адвокатура, отдѣление за държавната и общественната отчетность, съкровищничество, отдѣление за прѣкитѣ данъци, за косвеннитѣ даждия, за държавнитѣ имоти, горитѣ, землѣдѣлието и търговията и отдѣление за рудницитѣ.

Отъ това министерство зависжтъ: всичкитѣ финансови учрѣждения и лица (ковчежничествата, митницитѣ, митарственнитѣ пунктове, чиновници, бирници, финансови пристави и нагледници), контрольоритѣ при тютюневитѣ фабрики, пжтующитѣ земледѣлчески учители, горскитѣ инспектори, рудницитѣ и карриеритѣ (каменоломи) и дирекцията на общественнитѣ сгради.

Поменжтата дирекция се състои отъ счетно отдѣление, желѣзнопжтно отдѣление, служба по експлоатацията, контрола, служба по постройката и поддържанието на желѣзницата, служба по движението, отдѣление за шоссета и мостове и архитектура.

Контролирането (провѣряване) на всичкитѣ държавни смѣтки и имущества е възложено на Смѣтната върховна палата; тя е самостоятелно учрѣждение и не зависи отъ никое министерство. Тя прѣдставлява подробенъ отчетъ за испълнението на бюджета.

Бюджетъ.

За да се знае какви и колко сѫ приходитѣ и расходитѣ на държавата, всѣка година се съставлява отъ финансовия министръ годишенъ бюджетъ. Въ бюджета се прѣдвиждатъ и разрѣшаватъ годишнитѣ приходи и расходи на държавата.

Министерство на народното просвѣщение.

Централното управление е раздѣлено на: отдѣления за основнитѣ, срѣднитѣ и специалнитѣ училища и счетоводството.

На това министерство сѫ подвѣдомственни всичкитѣ народни (държавни и общински) училища и другитѣ учебни заведения въ страната, статистическото бюро, държавната печатница, народнитѣ библиотеки и музеи въ Пловдивъ и София и училищнитѣ инспектори.

При министерството е учрѣдена „индустриялна коммиссия“ съ цѣль да се проучатъ сѫществующитѣ въ насъ занаяти, както и състоянието на земледѣлието и да се земятъ мѣрки за подобрението имъ.

Министерство на правосѫдието

Сѫдебната власть принадлежи на сѫдебнитѣ учрѣждения и лица, които дѣйствуватъ отъ името на Князя.

Сѫдебното раздѣление е подобно на административното (съ малки исключения).

Раздѣлението на сѫдебнитѣ учрѣждения е слѣдньото:

1) Общинско сѫдилище (въ всѣка селска община).
2) Мирово сѫдилище (въ околийскитѣ градове).
3) Окрѫжню сѫдилище (въ окрѫжнитѣ градове).
4) Апелативно сѫдилище (София, Пловдивъ, Руссе).
и 5) Върховенъ кассационенъ сѫдъ (въ София).

Защита на отечесгвото (Войска).

Военната служба е задължителна и лична за всѣки способенъ български гражданинъ. Неспособнитѣ се облагатъ съ воененъ данъкъ отъ 10 до 200 лева годишно и въ продължение на десеть години наредъ.

Общий срокъ за носение тегобитѣ на военната служба е 25 години (до 45 години възрасть) и се дѣли на три части: 1) служба въ дѣйствующата армия (10 години), 2) въ резервната армия (7 год.) и 3) въ народното опълчение (8 год.).

Службата трае двѣ години (за пѣхотата), три (за артилерията и др.), и четире години (въ флотилията).

За испълняване военната тегоба, всѣка година се повикватъ младежитѣ навършивши (до 1-й Януарий нейж година) двадесеть годишна възрасть. Приематъ се и доброволци.

Отъ военната служба се освобождаватъ врѣменно: находящитѣ се въ срѣдни, специални и висши учебни заведения въ България и вънъ отъ нея, до свършвание учебний курсъ, слѣдъ което, независимо отъ възрастьта, сѫ длъжни да се явѭтъ при първия наборъ и постѫпѭтъ на военна служба.»

Българската войска се дѣли на: дѣйствующа армия, резервна и народно опълчение.

Дѣйствующата армия е раздѣлена на: 1) Пѣхота, която се състои отъ 24 пѣхотни полка; всѣкий полкъ има по 4 дружини и една возарска рота; всѣка дружина има по 4 роти. Всичко 96 дружини съ 24 возарски роти.

2) Кавалерия (конници) състояща отъ 4 конни полка по 4 ескадрона и 1 возарски взводъ въ всѣки полкъ; единъ отдѣленъ ескадронъ—конвоя на Негово Царско Височество; 6 отдѣлни сотни дивизионна кавалерия. Всичко 33 ескадрона.

3) Артилерия (топчии) и 4) Дунавската флотилия (въ Руссе).

Народенъ гербъ.

Българский народенъ гербъ е златенъ коронованъ левъ на тъмночервено поле. Надъ полето княжеска корона.

Народно знаме.

Българското народно знаме е трицвѣтно отъ бѣлъ, зеленъ и червенъ цвѣтъ, поставени единъ слѣдъ други хоризонтално.

Народенъ девизъ.

Съединението прави силата!

СТАТИСТИКА

(за горния курсъ на срѣднитѣ училища).

ВЪВЕДЕНИЕ.

«Статистическитѣ числа показватъ какъ се владѣе съ свѣтъ».

Статистиката *) е наука, която описва материалнитѣ и душевнитѣ отношения на нѣкоя държава, както се явяватъ тѣ въ настоящето врѣме и до колкото тѣ могѫтъ да се изразѭтъ съ опрѣдѣлени числа. Отъ тѣзи числа се извличатъ основни заключения върху разнитѣ явления въ душевния и материалния животъ на населението.

Статистиката се занимава: 1) съ основната сила на държавата (т. е. съ земята и съ населението), 2) съ физическата култура на населението (т. е. съ добиванието сурови произведения, съ обработванието имъ и съ распродаванието имъ), 3) съ душевната култура (т. е. съ църквата, училищата и искусствата) и 4) съ държавното устройство.

---

*) Отъ новолатинската (италиянската) дума: *statista* т. е. държавенъ мѫжъ или политикъ.

СТАТИСТИКА.

ОТДѢЛЪ I.

А. Земя.

(Повторение на I, II, III, IV и V отдѣлъ на Географията).

Б. Население.

Населението е най-важний дѣятель на всѣка държава, защото отъ него зависи силата, богатството и славата ѝ.

I. Число.

(Абсолутно и релативно).

Числото на населението се опрѣдѣля съ прѣброяванието му.

Първото прѣброяване е станжло на 1-й януарий 1881 год. въ Сѣверна България и на 1-й януарий 1885 год. въ Южна България (бившата Източна Румелия). Послѣдньото прѣброяване е станжло на 1-й януарий 1888 год.; на 1-й януарий 1893 год. ще стане ново прѣброяване.

Въ всѣка държава трѣбва да се обръща внимание не само къмъ дѣйствителното (абсолютно) число население, нъ и къмъ неговата гжстота, която се опрѣдѣля съ относителното (релативно) число на жителитѣ на единъ квадратенъ километръ.

Споредъ прѣброяванието въ 1888 год. въ България живѣжтъ 3,154,375 жители; и на 1 кв. километръ се падатъ да живѣжтъ само 31.7 жители. Споредъ тази гжстота България завзема седемнадесетий редъ между европейскитѣ държави. Между балканскитѣ държави Ромжния и Сърбия завзиматъ първо мѣсто (41 и 38 жители), България и Гърция — второ мѣсто, Турция и Черна-Гора — третьо мѣсто (26 и 19 ж.). Норвегия има 6 жители, Руссия 16, Чехия 107 и пр.

Сѣверна България има 31, а Южна — 27. Тази нееднаква гжстота на населението трѣбва да се отдаде на това обстоятелство, че Сѣверна България донася по-благоприятни условия за живота и за това населението въ неж е по-гжсто. Гжстотата на населението е различна споредъ странитѣ (Виждъ фиг. 21 и таблицата *); тъй напр. въ Търновската околия има 123.6 жители, а въ Рупчоската — само 9 жители на единъ квадр. километръ.

*) Тази, както и другитѣ статистически таблици нѣма да се изучватъ на изустъ, нъ служжтъ за сравнявание, за извличание отъ тѣхъ общи статистически заключения и пр.

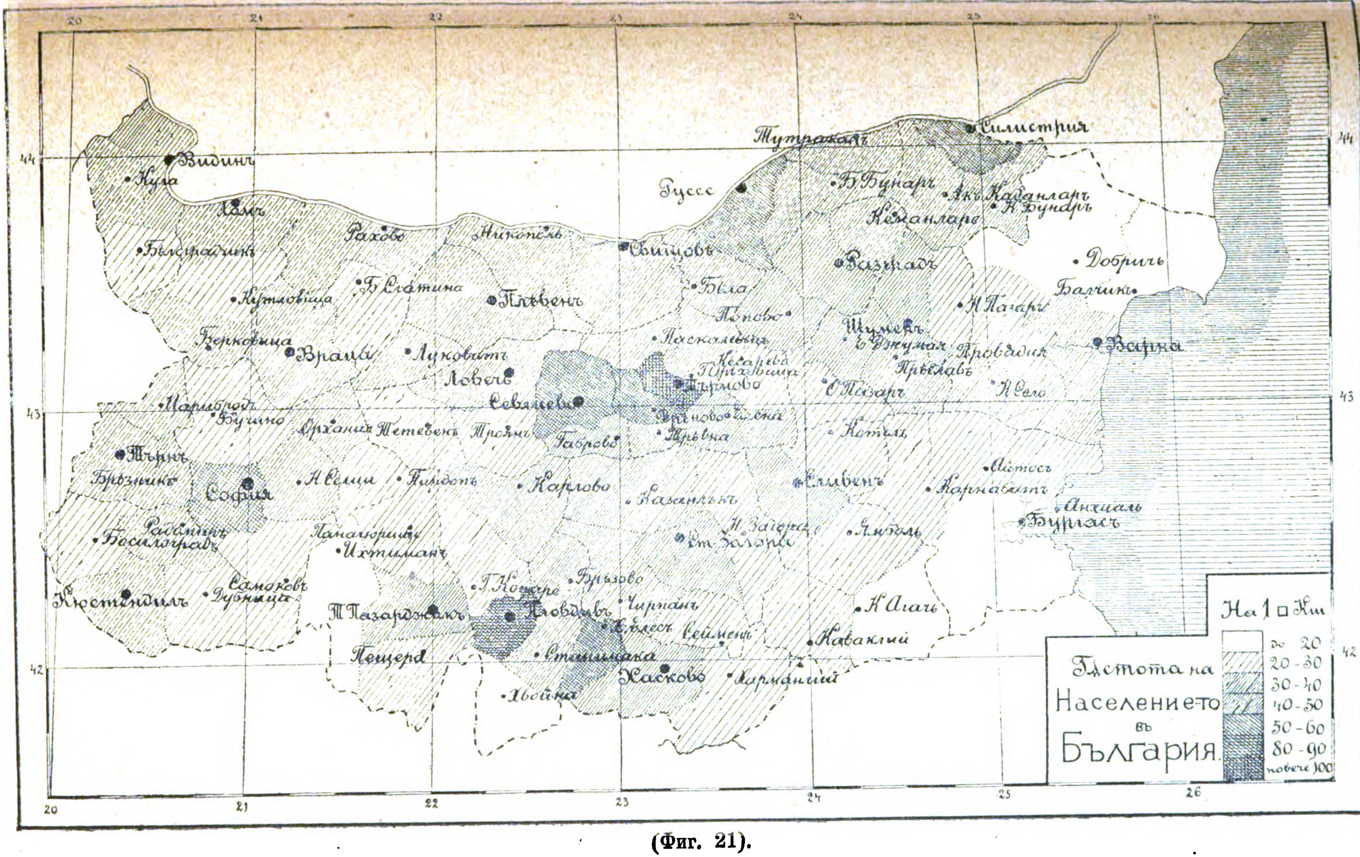
Гѫстота на
Населението
въ
България.
На 1 □ Км
до 20
20 - 30
30 - 40
40 - 50
50 - 60
80 - 90
повече 100
Видинъ
Кула
Ломъ
Бѣлоградчикъ
Рахово
Никополъ
Свищовъ
Русе
Тутраканъ
Силистрия
Б. Бунаръ
Акъ Кадѫнларъ
Н. Бунаръ
Кеманларъ
Разградъ
Добричъ
Балчикъ
Н. Пазаръ
Шуменъ
Провадия
Варна
Прѣславъ
Н. Село
О. Пазаръ
Котелъ
Елхово
Айтосъ
Карнабатъ
Анхиалъ
Бургасъ
Ямболъ
Н. Загора
Ст. Загора
Казанлъкъ
Карлово
Тѫрново
Трявна
Габрово
Севлиево
Ловечъ
Плѣвенъ
Луковитъ
Б. Слатина
Кутловица
Берковица
Враца
Царибродъ
Бусинци
Орхание
Тетевенъ
Троянъ
Трънъ
Брѣзникъ
София
Н. Села
Пирдопъ
Радомиръ
Босилеградъ
Кюстендилъ
Самоковъ
Дупница
Панагюрище
Ихтиманъ
Т. Пазарджикъ
Пещера
Пловдивъ
Станимака
Хасково
Хвойна
Брѣзово
Чирпанъ
Сеймени
Харманлий
Кавакли
К. Агачъ
Бѣла
Поповъ
Паскалевецъ
Елена

(Фиг. 21).

Окржзи	Повърхность въ кв. кил.	Общо число на населението		Годишно увеличение на 1000 души	Число на населението на 1 кв. км.	НАСЕЛЕНИЕ	
		Споредъ прѣброяванието въ 1881 и 1885 год.	Споредъ прѣброяванието въ 1888 год.			Мжжско	Женско
Софийски	5.587	152.868	182.247	28.0	32	97.751	84.496
Трънский	2.183	68.442	76.051	15.9	35	39.686	36.365
Кюстендилский	5.319	147.141	162.939	15.3	30	82.782	80.157
Ломский	3.550	102.212	114.223	16.8	32	58.944	55.279
Видинский	3.122	102.000	115.699	19.2	37	59.236	56.461
Ряховский	2.908	74.220	86.781	24.0	29	42.869	43.912
Вратчанский	2.610	83.796	87.462	6.3	33	44.038	43.424
Ловечский	4.191	109.603	119.010	25.6	28	58.754	60.256
Плѣвенский	2.694	81.704	92.040	18.1	34	46.766	45.274
Свищовский	2.729	79.045	90.876	21.4	33	46.386	44.490
Севлиевский	1.898	97.591	93.948	—5.3	49	46.749	47.199
Търновский	4.879	206.520	205.344	—0.8	42	101.832	103.512
Руссенский	3.906	135.141	154.434	20.4	39	70.826	83.608
Силистренский	2.783	90.294	107.637	24.6	38	54.771	52.866
Разградский	2.860	119.649	122.370	3.2	42	62.432	59.938
Шуменский	4.896	169.796	175.709	4.9	35	89.581	86.128
Варненский	8.378	176.286	206.664	24.6	24	108.006	98.658
Т.-Пазарджикский	5.757	131.775	136.698	12.5	23	68.985	67.713
Старо-Загорский	6.445	175.342	203.396	52.0	31	101.695	101.701
Сливенский	6.232	226.328	161.303	?	25	80.252	81.051
Пловдивский	6.954	226.254	226.013	0.0	32	112.941	113.072
Бургашский	5.878	111.785	110.363	— 4.2	18	52.533	57.830
Хасковский	3.517	122.105	123.168	2.9	35	63.342	59.826

2. Подданство.

Населението споредъ подданството се распрѣдѣля така:

3,121.284	български	подданници,
15.165	турски	«
5.813	гръцки	«
1.322	ромѫнски	«
4.045	австрийски	«
781	сръбски	«
5.965	разни	«

Всичкитѣ чуждоподданници, съставляватъ 1.21% отъ цѣлото население.

3. Полъ и домакинство.

Полъ. — На 1000 мѫже се падатъ 952.4 жени.

Това отношение е различно у разнитѣ народности:

у Евреетѣ	на	1000	м.	се падатъ	1006	жени
у Гърцитѣ	«	«	«	,,	982	«
у Българетѣ	«	«	«	,,	967	«
у Турцитѣ	«	«	«	,,	960	«
у Циганетѣ	«	«	«	,,	943	«

Това отношение се измѣнява споредъ окрѫзитѣ: въ Търновския окрѫгъ на 1000 м. се падатъ 1016 жени, въ Трънския окрѫгъ 940 ж. и пр. Причината на това е отсѫтствието на мѫжетѣ вънъ отъ окрѫга, както напр. градинаретѣ въ Търновско и майсторитѣ (зидари и др.) въ Трънско.

Съставътъ на населението по домакинства. Въ България има 556,400 домакинства; отъ тѣхъ сѫ (на 100):

1.05%	съ	по единъ членъ	
35.90%	«	« отъ 1 до 5 члена	
54.92%	«	« отъ 5 до 10	«
7.60%	«	« отъ 10 нагорѣ	

Тия числа ни откриватъ утѣшителний фактъ, че въ България прѣобладаватъ многочисленнитѣ домакинства съ 5 до 10 члена.

Въ други държави най-голѣмий процентъ прѣдставляватъ домакинства съ по 2—4 члена; домакинства съ по шесть члена и нагорѣ съставляватъ напр. въ Франция само 18.8%.

Въ западната часть на България се е съхранилъ още до днесь старъ и добъръ славянски обичай: задруга. Въ старо врѣме Славянитѣ сѫ живѣяли въ голѣми задруги (челяди) или родове

т. е. нѣколко челяди въ сѫщия домъ подъ управлението на единъ началникъ, нарѣченъ **домакинъ** или **старѣйшина**. Въ Софийско до днесь още има челяди, съставени отъ 30—40 души (въ с. Перникъ и др.). Всичкитѣ членове на една челядь (задруга или родъ) работѭтъ съ общи сѣчива и се ползуватъ отъ общия трудъ. «**Единъ за всички, всички за едного**». За голѣма жалость тази патриархална старославянска наредба пропада; задругитѣ се разлагатъ и отстѫпватъ мѣсто на индивидуализма.

Сѫщественнитѣ чърти на задругата сѫ: 1) коллективно владѣние на имотитѣ и общо ползувание на тѣхния приходъ и 2) съжителство на нѣколко стопанства подъ властьта на семейния началникъ.

Въ Западна България се срѣщатъ често села, които окончаватъ на — **евци** или **овци** (напр. Драгалевци, Филиповци и др.); тѣзи села дължѫтъ названията си на първитѣ родове, които сѫ ги заселили.

4. Възрасть.

Възрасть	Мѫже	Жени	Всички
Отъ 0 до 5 год.	274.000	262.000	537.000
« 6 « 10 —	217.000	208.000	426.000
« 11 « 15 —	117.000	164.000	341.000
« 16 « 20 —	129.000	134.000	264.000
« 21 « 25 —	83.000	93.000	177.000
« 26 « 30 —	89.000	98.000	187.000
« 31 « 35 —	80.000	95.000	176.000
« 36 « 40 —	107.000	100.000	208.000
« 41 « 45 —	95.000	86.000	181.000
« 46 « 50 —	91.000	66.000	158.000
« 51 « 55 —	61.000	55.000	116.000
« 56 « 60 —	48.000	38.000	86.000
« 61 « 65 —	44.000	42.000	87.000
« 66 « 70 —	29.000	25.000	54.000
« 71 « 75 —	28.000	28.000	57.000
« 76 « 80 —	15.000	13.000	28.000
« 81 « 85 —	15.000	16.000	32.000
« 86 « 90 —	5.000	5.000	10.000
« 91 « 95 —	5.000	5.000	10.000
« 95 « 100 —	1.800	1.600	3.400
«100 « — —	1.900	1.900	3.800
неизвѣстно	2.500	1.800	4.400

5. Женидбенно отношение.

	Мжже	Жени	Всички
неженени	888.000	784.000	1.672.000
женени	664.000	659.000	1,323.000
овдовени	42.000	96.000	138.000
разведени	1.200	1.300	2.500
неизвѣстни	9.000	6.000	15.000

Отъ общото население женени мжже и жени има 42%; това показва, че стрѣмлението на българското население къмъ семейния животъ е сравнително много голѣмо.

Мжжетѣ и женитѣ встжпватъ въ бракъ най-много между 20 до 25 година; отъ това можемъ да заключимъ, че хората се задомяватъ въ най-естествената брачна възрасть.

6. Раждаемость.

Срѣдната раждаемость възлиза на 40%; споредъ това България иде на редъ съ доста благоприянствуванитѣ въ това отношение европейски държави. Народитѣ на Балканския Полуостровъ по раждаемостьта стоятъ въ слѣдующия редъ: Сърбитѣ (42.5), Българетѣ (39.7), Гърцитѣ (38.5) и Ромжнитѣ (30.5).

Въ Европа раждаемостьта се колебае у разнитѣ народи максимумъ (на хилядо) 49 въ Руссия, а минимумъ 26 въ Франция.

7. Смъртность.

Срѣдната смъртность се колебае между 18 до 19 на хилядо. У другитѣ държави смъртностьта се колебае между минимумъ 17, а максимумъ 38.

Най-слабата смъртность въ Европа се пада въ сѣвернитѣ страни, а най-силната въ Срѣдня и Източна Европа.

8. Немощни.

Слѣпи има 9.943, нѣми — 1274, глухи — 7726, глухонѣми — 1780, луди — 3184, безъ една ржка — 4389, безъ двѣ ржцѣ — 678, съ единъ кракъ — 5.099, безъ два

крака — 1740, други немощни — 64.910. Всичко 100.722 души нещастници.

9. Занаяти.

На 100 жители се падатъ 70 % земледѣлци и скотовъдци. Останжлата часть отъ населението се занимава съ промишленность, търговията, чиновничество и др.

10. Жилища.

Населението живѣе въ градоветѣ, градовцета, селата и махалитѣ (Сравни VI отдѣлъ въ Географията).

Голѣми градове сж малко; само два отъ тѣхъ надминуватъ 30.000 жители (Пловдивъ и София); четире другн градове иматъ по-вече отъ 20,000 жители, 15 градове иматъ отъ 10 до 20 хиляди, 20 между 5 и 10 и 25 градове между два и петь хиляди. Съ 4 до 5 хиляди сж слѣднитѣ градове: Берковица, Анхиало, Никополъ, Пещера, Ряхово и Балчикъ; отъ 3 до 4 хиляди—: Нова-Загора, Османъ-Пазаръ, Айтосъ, Калоферъ, Сопотъ, Кула, Ихтиманъ, Дрѣново, Прѣславъ, Харманли, Луковитъ и Елена. Отъ 2 до 3 хиляди—: Брѣзникъ, Бѣла-Слатина, Нови-Пазаръ, Радомиръ, Трѣвна и Трънъ.

Градското население възлиза на 485.396 жители, т. е. 15 % отъ всичкото население въ страната.

Въ продължението на нѣколко години (Виждъ таблицата) населението въ разнитѣ градове слабо се е увеличило (съ исключение на 7 градове). Столицата се отличава съ едно необикновенно увеличение (50 % въ продължението на 7 години). Пловдивъ показва едно малко смаление. Доста значително увеличение показва Плѣвенъ и Ломъ.

Числото на населението въ главнитѣ градове.

По редъ	Името на града	Население въ 1881 или 1885 год.	Население въ 1888 год.
1	**Пловдивъ**	33.442	33.032
2	**София**	20.541	30.428
3	Руссе	26.867	27.197
4	Варна	24.649	25.256
5	Шуменъ	22.221	23.161
6	Сливенъ	20.248	20.893
7	Стара-Загора	15.258	16.222
8	Т. Пазарджикъ	15.425	15,659
9	Видинъ	13.602	14.772
10	Плѣвенъ	11.129	14.317
11	Хасково	13.797	14.191
12	Свищовъ	11.438	12.482
13	Станимака	11.784	12.191
14	Рарзградъ	11.034	12.974
15	Силистра	10.657	11.414
16	Вратца	10.924	11.323
17	Търново	11.500	11.314
18	Ямболъ	10.771	11.241
19	Чирпанъ	11.573	11.024
20	Добричъ	9.567	10.717
21	Кюстендилъ	9.589	10.689
22	Самоковъ	10.109	9.658
23	Казанлъкъ	9.469	9.480
24	Севлиево	8.359	8.859
25	Панагюрище	8.510	8.757
26	Ески-Джума	10.038	8.616
27	Ломъ-Паланка	6.959	8.564
28	Карлово	6.959	8.036
29	Габрово	7.845	8.216
30	Тутраканъ	7.164	7.926
31	Дупница	7.497	7.919
32	Кавакли	7.064	7.282
33	Ловечъ	5.973	7.092
34	Лѣсковецъ	6.423	7.090
35	Троянъ	6.301	6.167
36	Тетевенъ	5.196	5.967
37	Бургасъ	5.865	6.543
38	Горня Орѣховица	5.071	5.689
39	Котелъ	6.010	5.668
40	Карнабадъ	5.039	5.811
41	Провадия	5.039	5.088

11. Нарастване и намаляване на населението.

Споредъ прѣброяването въ 1881 и 1885 год. е имало 1.7 % и 2.1 % нарастване и 1.4 % намаление (1888 год.). Главната причина на това намаление е било изселването на Турцитѣ и отцѣпването Кърджалийско и непрѣдаденитѣ села въ Родопитѣ (въ 1886 год.) отъ Южна България.

Турцитѣ продължаватъ да се изселватъ; отъ 1887 год. насамъ сѫ се изселили по-вече отъ сто хиляди души. Нѣма съмнѣние, че Турцитѣ ще се изселятъ съвсѣмъ изъ България, както отъ Гърция и Сърбия. Печално явление е, че и мохамеданскитѣ българе (Помаци) се изселватъ. За изселване на Турцитѣ най-много дѣйствуватъ турски проповѣдници (молли и софти), които дохождатъ всѣка година отъ Цариградъ прѣзъ рамазана и при държение религиознитѣ проповѣди открито говорѭтъ за изселване изъ земята на невѣрницитѣ (гяуритѣ),

Съ изселването на турското население страната губи, защото се лишава отъ неговия трудъ. Турцитѣ не могѫтъ да забравѭтъ още минѫлото си величие и тежко имъ е да служѫтъ на едно християнско правителство, което е излѣзло изъ срѣдата на единъ народъ, който, така да се рече, до вчера имъ е билъ робъ.

Въ България се прѣселватъ Българетѣ, заселени въ странство, а особенно въ Маджарско. Въ крайдунавската равнина има вече заселени нѣколко села съ маджарски Българе, както напр. въ Плѣвенско, Раховско, Бѣло-Слатинско и пр. Това прѣселване е важно, защото маджарскитѣ Българе сѫ опитни земледѣлци, та ще могѫтъ да бѫдѫтъ образцови за нашата земледѣлческа класса.

Има особенъ законъ, за населяване на ненаселенитѣ земи въ България. Осмий му членъ (измѣненъ въ 1891 год.) гласи: „прѣселенитѣ се освобождаватъ отъ плащание емлякъ и десетокъ на разстояние на седемь години отъ деня на прѣселяванието имъ. Прѣселенитѣ отъ Европейска Турция не се ползуватъ отъ горнитѣ правдини.

12. Движение на населението.

Населението въ България отъ освобождението насамъ се намира въ постоянно движение чрѣзъ изселяване, заселяване и вѫтрешно прѣселяване. Отъ една страна се чувствова на първо мѣсто изселяване на Турцитѣ, а отъ друга — постоянното распространение на Българетѣ по цѣлата страна, особенно колонизацията на планинскитѣ жители въ плодороднитѣ равнини.

Напр планинскитѣ жители въ Трѣвненската планина се изселватъ въ плодороднитѣ мѣста, при южнитѣ поли на Стара-Планина, като замѣстяватъ изселяющитѣ Турци (с Терзиоба до Твърдица и др.). — Планинскитѣ жители въ

Етрополската, Тетевенската и други планини се изселватъ въ плодородните и хубави села край р. Панега, гдѣто замѣстяватъ (Помацитѣ).

Отъ планискитѣ мѣста населението е принудено да ходи прѣзъ лѣтно врѣме на печалба. Отъ Котленско излизатъ овчаре, отъ Търновско градинаре, отъ Пещерско, Трънско и др. дюлгери и др.

13. Народность (Фиг. 16).

А. Индоевропейци.

а) Българетѣ

населяватъ особенно западната и срѣдната часть на Княжеството; въ источнитѣ части тѣ сѫ размѣсени съ Турци. Споредъ прѣброяването въ 1881 год. е имало, между р. Янтра и Черно море

ОКРѪЗИ	Българе	%
София	166.000	91.3
Трънъ	75.000	99.0
Кюстендилъ	162.000	98.5
Видинъ	77.000	66.2
Ломъ	104.000	90.5
Вратца	84.000	92.5
(Рахово)	70.000	81.2
Свищовъ	66.000	73.2
Севлиево	84.000	89.9
Търново	181.000	86.9
Руссе	76.800	49.9
Силистра	29.800	27.7
Разградъ	52.000	42.6
Шуменъ	55.000	31.35
Варна	89.900	43.1
Т. Пазарджикъ	121.000	88.3
Стара-Загора	175.000	85.7
Сливенъ	124.000	76.9
Пловдивъ	182.000	80.1
Бургасъ	57.000	55.8
Хасково	94.000	76.5
Ловечъ	113.000	94.9
Плѣвенъ	84.000	90.7

49.6 % Мохамедане и 49.4 Християне. Българетѣ съставляватъ 73.74 % отъ всичкото население.

Българский езикъ е славянский; той се различава отъ другитѣ славянски езици по нѣкои характерни чърти. Притежава звукътъ «ж», който не сѫществува у другитѣ славянски езици. Изгубилъ е неопрѣдѣлителното наклонение; склонения почти нѣма. Както ромѫнский и албанский езици има членъ на края на сѫществителнитѣ имена. Подобно, както въ ромѫнския, сръбския и новогръцкия езици образува бѫдѫщето врѣме, съ помощьта на спомагателния глаголъ «ще».

Българский народъ е трудолюбивъ, постояненъ въ труда и пистовенъ; това сѫ най-силнитѣ срѣдства, съ които въ днешния вѣкъ, почти неусѣтимо се владѣѭтъ народи, и що е най-важното, осигорява се народната свобода и провдига народното благосъстояние.

Турци	%	Гърци	%	Евреe	Цигане
590	0.3	370	—	6.100	2.400
—	—	10	—	20	460
1.700	1.0	80	—	1.700	96
4.200	3.6	113	—	1.400	1.500
3.200	2.8	44	—	880	3.500
900	1.0	6	—	230	1.600
2.900	3.3	9	—	11	3.300
13.900	15.4	40	—	310	930
8.800	9.4	9	—	27	420
20.900	10.1	148	—	19	1.900
68.000	44.2	378	—	2.000	1.600
61.000	56.7	289	—	400	1.800
67.000	54.9	80	—	.300	1.900
113.000	64.4	135	—	1.200	2.800
92.000	44.2	9.250	4.4	1.100	4.300
8.500	6.2	490	0.3	1.400	3.700
22.000	10.8	250	0.1	1.200	3.100
13.000	8.1	18.000	11.2	1.300	4.000
23.000	10.1	14.000	6.16	2.400	3.200
30.000	29.4	13.000	1.27	740	2.200
26.000	21.0	450	0.4	440	2.000
300	2.5	3	—	9	710
5.400	5.8	20	—	340	1.500

б) Гърцитѣ

съставляватъ само 1.85 % отъ всичкото население; тѣ сѫ распрѣснѫти главно въ двѣ групии, а именно: покрай морето и въ Южна България.

Крайморскитѣ Гърци живѣѭтъ около Бургашския заливъ (въ Анхиало, Месемврия, Созополъ, Бургасъ, и въ нѣкои близки села, като Урумъ-Ениккьой, Ейвала, Емонъ и др. и въ Варненския окрѫгъ (въ Бѣла, въ Варненско и Балчикско). — Крайморскитѣ Гърци сѫ потомци на старитѣ еленски колонисти, които сѫ се заселили по тѣзи мѣста прѣди около 2500 години.

Южнобългарскитѣ Гърци сѫ извѣстни въобще подъ името: **Кариоти** *), тѣ живѣѭтъ въ Сливенския окрѫгъ (11.2 %) и въ Пловдивския (6.16 %).

Забѣлѣжителенъ грѫцки островъ е въ Станимашско и въ Пловдивъ. Станимашкитѣ Гърци се занимаватъ главно съ винарството; тѣ сѫ извѣстни подъ име **Лангери** *) Тѣ сѫ потомци на срѣдньевѣковнитѣ (византийскитѣ) Гърци, които едно врѣме защищавали Пловдивъ и родопскитѣ крѣпости противъ Българитѣ.

в) Ваеитѣ.

Въ Княжеството принадлежѫтъ къмъ Ромѫнскитѣ и Македонскитѣ Власи (Цинцари). Първитѣ живѣѭтъ край Дунава и сѫ распрѣдѣлени въ три групии: първата группа се намира между Тутраканъ и Силистра; тя се присъединява къмъ ромѫнскитѣ колонисти въ сѫсѣдната Добруджа. Втората группа се простира въ Никополско между устието на р. Осъмъ и Огоста. Най-голѣмата группа Власи се намира въ трижгълника, между р. Тимокъ, Дунава и пѫтьтъ отъ Видинъ прѣзъ Кула за Вршка-Чука. Малъкъ островъ се намира до г. Ломъ Паланка.

Власитѣ въ Княжеството се полека българизиратъ; тѣ сѫ въобще добродушни и суевѣрни хора и обичатъ спиртливитѣ питиета. Споредъ прѣброяванието отъ 1881 год. край Дунава има около 50.000 Власи. — Тѣзи Власи сѫ се прѣселили въ България въ XVIII и XIX столѣтие изъ Ромѫния.

Македонскитѣ Власи (Цинцари) живѣѭтъ распрѣснѫти въ нѣкои градове (като търговци, ханджии и др.), или дохождатъ периодически като овчаре (Каракачени). Въ г. Пещера живѣѭтъ 400 души

*) Отъ Кариаисъ, грѫцкото название на с Козлуджа (до г. Кавакли).
*) Отъ новогрѫцката дума: „лангерасъ“ (слабо вино).

Цинцари; тѣ сж се прѣселили тука отъ г. Москополъ въ Македония (на югъ отъ Охридското-езеро).

Лѣтно врѣме посѣщаватъ българскитѣ планини влашкитѣ овчари, извѣстни подъ име: Власи, Куцовласи и Каракачени.

г) Албанцитѣ (Арнаутитѣ)

съставлятъ една съвсѣмъ незначителна часть отъ населението. При прѣброяванието въ 1881 год. сж се пригласили къмъ тѣхъ само около 500 души. Стари албански колонии е имало въ с. Копеловци (до Берковица), Арбанаси (до Търново) и др. Многобройна колония Арнаути има въ с. Брацигово (до г. Пещера), прѣселена тука прѣди 100—150 години отъ Македония (Костурско). Населението се занимава главно съ дюлгерлукъ.

д) Ерменцитѣ

съставляватъ една незначителна часть отъ населението; малки ерменски колонии има въ г. Варна (1282) Шуменъ (832) Русе, Пловдивъ, Сливенъ, София (106) Бургасъ (107) и др.

г) Циганитѣ

сж распрьснжти на вcѣкждѣ; тѣ съставляватъ 1·6 % отъ всичкото население. Най-много ги има въ Сливенската околия (5·6 %), Ломската (4·8), Котленската (4·2 %) и др.

Циганитѣ говорятъ язикъ сродственъ на санскритския. Характерътъ имъ описва Буé така: «тѣ сж хигри, обичатъ спиртливи питиета, традиционално сж привързани къмъ първобитния си животъ, язикъ и обичаи. Религиозното имъ чувство е твърдѣ слабо развито. Тѣ иматъ голѣма дарба за музиката.»

Б. Семити.

Евреитѣ (Спаньолитѣ)

живѣятъ главно въ градоветѣ; тѣ съставляватъ само 0.75 % отъ всичкото население. Любопитно е, че нито единъ Евреинъ нѣма въ г. Търново и Свищовъ, въ Златишско, Тетевенско, Троянско, Габрово и др. Най-силна колония се намира въ София (5102 души), въ Самоковъ (962), Дупница (688), Кюстендилъ (940), Видинъ (1323), Русе (1970), Шуменъ (1153), Пловдивъ (1323), Т.-Пазарджикъ(1277) и др.

Евреитѣ сж се прѣселили въ 16-я вѣкъ отъ Испания въ Турция, а особенно въ Цариградъ и Солунъ, отгдѣто една часть е дошла въ българскитѣ градове.

Отъ освобождението насамъ почватъ да сѐ прѣселватъ въ българскитѣ градове нѣмскитѣ чифути отъ Виена, Буда-пещъ и др. Противъ тѣзи чифути владѣе общо негодувание.

В. Турски народи.

а) Турцитѣ

съставляватъ слѣдъ Българитѣ, най-силний елементъ (19·25 %) въ Княжеството. Най-много Турци има между р. Янтра и Черно море и послѣ въ Источната Стара-Планина (по р. Камчия).

Българский ученъ М. Дриновъ пита: «кога, какъ и отъ що сѫ се размножили тука Турцитѣ? Защо, въ тия именно области они сѫ се развъдили до толкова, когато по другитѣ части на Княжеството броятъ имъ е ничтоженъ? Какво е станѫло съ българското население въ ония старобългарски области, които сега сѫ заселени съ толкова много Турци? Прѣданието говори, че Турцитѣ срѣщнѫли тука голѣмо съпротивление отъ страна на Българското население, че тамъ ставали голѣми битки, кръвопролития и такива страшни опустошения, които прѣвърнѫли тия страни на прахъ и пепель». Още до днешния день сѫ спазени старобългарскитѣ названия на много села по тѣзи страни напр. с. Кеприкьой (Мостъ), Ченге (Овчага), с. Чалъкавъкъ (Ришъ), с. Керметликъ (Граматиково) и др.

Причинитѣ на заселванието тѣзи страни съ Турци, сѫ били, по нашето мнѣние, стратегични. Тѣзи страни се намѣрватъ на пѫтя отъ Дунава за Цариградъ прѣзъ низкитѣ проходи на Стара-Планина (источната ѝ часть). Турското правителство трѣбвало слѣдователно да се грижи за заселванието тѣзи страни съ своя елементъ. Стратегическата важность на тѣзи страни за Турция се доказва отъ съгражданието на укрѣпения лагеръ до Шуменъ, който се е считалъ като ключъ къмъ Цариградъ въ случай на една война съ Руссия.

б) Татаритѣ

сѫ распрѣснѫти въ крайбрѣжнитѣ страни до Варна и край Дунава. Най-много ги имало (споредъ прѣброяванието въ 1881 год.) въ Варненския (4826) и въ Силистренския (3434) окрѫзи

в) Гагаузитѣ

сѫ християне, които говорятъ турски; тѣ сѫ турско племе, похристиянено още въ срѣднитѣ вѣкове, прѣди дохожданието на Турцитѣ въ България. Гагаузитѣ се погърчаватъ и побългаряватъ. Гагаузки колонии има въ с. Бѣла (Аспро, на югъ отъ Варна, между

устието на Камчия и Айваджийската рѣка); послѣ въ г. Варна (около 7 % отъ населението), въ селата, между г. Варна и устието на Батовската рѣка (с. Кестричъ, Екрене и др.), въ Балчийско и въ Каварна. Уединени колонии има въ Силистренско, Правадийско и др. Споредъ послѣдно прѣброявание има въ Балчийската околия 4091, въ Варненско 3207, Добричско 330 и въ Правадийско 140 Гагаузи.

14. Вѣра.

Споредъ прѣброяванието въ 1888 год. има 76.85 % православни християни, 21 44 % Мохамедани, 0.77 Евреи, 0.59 % католици, протестанти и други 7300 (между тѣхъ 5200 грегориански Ерменци).

ОКРѪЗИ	Православни	Мохамедани	Католици	Ерменци	Протестанти	Евреи
София . . .	170.000	2.700	1.500	100	220	6.400
Трънъ. . .	75.000	180	210	—	10	20
Кюстендилъ .	158.000	2.400	20	5	7	1.800
Видинъ . . .	108.000	5.500	190	29	19	1.400
Ломъ	107.000	5.800	80	3	13	900
Вратца . . .	84.000	2.900	23	—	19	220
Рахово . . .	183.000	8.900	87	—	—	11
Ловечъ . . .	111.000	7.900	14	6	35	9
Плѣвенъ. . .	84.000	7.200	45	5	7	340
Свищовъ. . .	59.000	15.000	4.400	3	62	311
Севлиево. . .	84.000	9.200	30	1	13	1
Търново . . .	177.000	22.000	45	12	17	12
Руссе	79.000	70.000	780	940	190	1.200
Силистра . .	31.000	74.000	32	460	4	410
Разградъ. . .	52.000	69.000	18	29	2	200
Шуменъ . . .	55.000	118000	96	830	8	1.200
Варна	106.000	96.000	350	1.720	57	1.280
Т. Пазардж. .	116.000	19.000	74	170	85	1.400
Стара Загора.	177.000	24.000	85	36	188	1.200
Сливенъ . . .	143.000	16.000	310	250	312	1.300
Пловдивъ . .	179.000	33.000	9.800	910	13	2.400
Бургасъ . . .	62.000	37.000	85	140	10	750
Хасково . . .	95.000	27.000	69	1	6	341

Освѣнъ Турци има и една часть Българи—Мохамедани; това сж тъй нарѣченитѣ Помаци. Въ Княжеството има около 20.000 мохамедански Българи; тѣ сж распрѣдѣлени на двѣ групии, а именно: въ Родопитѣ (въ Рупчосъ и Чепино) и на сѣверъ отъ Стара Планина въ Ловчанско, Плѣвенско и Ряховско. Тѣзи послѣднитѣ сж вече почти съвсѣмъ изселени.

Католицитѣ не съставляватъ нито едно цѣло процента отъ всичкото население. Българскитѣ католици се наричатъ Павликяне (Pauliani); тѣ сж распръснжти край Дунава (Никополско) и въ Южна България (въ Пловдивско). Въ самия градъ Плевдивъ има 9.444 католици (заедно съ чужденцитѣ).

Католицитѣ си служатъ при богослуженията съ латинския или съ старославянския църковенъ языкъ. Послѣднитѣ се наричатъ «униати»; тѣ живѣятъ само въ нѣколко погранични села, както въ Соуджакъ и други.

Българскитѣ протестанти сж главно методисти, поддържани отъ Америка; срѣдоточието имъ се намира въ Самоковъ. Протестанти има въ Ямболъ, Пловдивъ, с. Костенецъ, с. Церово, с. Меричлери, Панагюрище, Казанлъкъ, Руссе, Търново, Ловечъ и др. (виждъ горнята таблица). Нѣколко Анабаптисти — протестанти има въ Ломъ и Руссе.

ОТДѢЛЪ II.

Физическата култура се подраздѣля на три отдѣла:

А). *Добивание сурови произведения*, а именно: а) отъ минералното б) отъ животинското и в) отъ растителното царство.

Б). *Обработвание на суровитѣ произведения* (Промишленность).

В). *Распродавание на сурови или обработени произведения* (Търговия).

А. Сурови произведения (продукти).

1. Минерали (виждь въ географията стр. 109 и 110.)

2. Животни и растения.

Селското стопанство съ отдѣлитѣ: землѣдѣлието, което се занимава съ сѣението на разни полезни растения, лѣсоводство, лозарство, градинарство, овощарство, ско-

товодство, риболовство, ловъ, бубарство и пчеларство.

1. *Обработвана земя* излиза на 84.549 кв. км.; тя е распрѣдѣлена по слѣдѣющия начинъ:

Ниви, градини и др.	29.109	кв. км.
Ливади и пасбища.	8.316	,, ,,
Лозя.	1.155	,, ,,
Гори	45.968	,, ,,

Цѣлата повърхность на България има 99.276 кв. км.; отъ необработената земя оставатъ слѣдователно 14.727 кв. км. т. е. повече отъ една шеста часть отъ цѣлата повърхность на Княжеството.

2. *Качеството на земята* е изобщо добро, а особенно въ низкитѣ мѣста (полета и равнини).

3. *Обработванието на земята* става още по най-първобитенъ начинъ. Повечето отъ нашитѣ земледѣлци обработватъ земята съ стари прости орѫдия: ралото и влаката. Трѣбва да се работи у насъ земята съ по-усъвершенствувани орѫдия, а именно: плугътъ, браната и влакътъ, та да се усили производителността на земята.

4. *Торение и сѣйдбообращение.* Торението отсѫтствува почти съвсѣмъ въ нашето земледѣлие. Нивитѣ се оставятъ на угаръ за двѣ или три години (споредъ свойството на земята).

5. *Земледѣлческото население* съставлява 74 % отъ всичкото население.

	Самостоятелни	Слуги, ратаи и др.		Членове отъ семейстната имъ на прѣхрата	Всичко
		мѫже	жени		
Земледѣлци, скотоводци и градинари	524.183	103.593	611.865	1.075.486	2.315.127
Занимаватъ се съ лѣсоводство, пчеларство, ловджийство и риболовство . . .	5.596	779	5.545	9.008	20.928
Всичко. .	529.779	104.372	617.410	1.084.494	2.336.055

6. *Земленна собственность.* Въ врѣмето на турското владичество земленната собственность се е образувала по съвсѣмъ незаконенъ начинъ. Християнската собственость е била подхвърлена на произволъ и най-влиятелнитѣ отъ Турцитѣ си присвоявали християнскитѣ земи, безъ да посрѣщнѫтъ ни най-малко съпротивление.

Особенъ интересъ, между разни видове земленна собственность въ турско врѣме, прѣдставляватъ спахилъци, исполджии (или ортакчии), момци и кесимджии. Селенитѣ отъ Кюстендилско, Радомирско и Дупнишско веднага слѣдъ освобождението на България, се оплаквали на правителството, че земитѣ по тѣзи мѣста се намиратъ почти исключително въ рѫцѣтѣ на турскитѣ беeве и аги и че селенитѣ сѫ принудени за своята прѣхрана да работятъ на турскитѣ чифлици като арендатори или като прости наемни слуги. Слѣдъ изучението положение на тѣзи беземелни селени, се е внесълъ (въ 1880 год.) въ Народното Събрание законопроектъ за подобрение състоянието на това селско население. Събранието прие проектътъ, който биде послѣ утвърденъ съ княжески указъ и тогава влѣзнѫ въ сила.

Чл 1. отъ закона гласи: „Наричанитѣ господарски земи сѫ ония, при обработванието на които онова землѣдѣлческо население, което ги е работило, давало е на господаря единъ видъ данъкъ въ натура, пари и въ разни други нѣща.

Чл. 2. Чифликски земи сѫ ония, които не владѣятъ съ такива документи, каквито прѣдписва законътъ на земитѣ и притуркитѣ му.

Забѣлѣжка. Господарски земи сѫ два вида: а) ония, които господарътъ давалъ ту едному, ту другиму за обработване и б) ония, които господарътъ нѣмалъ право да земе отъ владѣлеца и да даде другиму и които сѫ познати подъ името „Бащино“.

Заб. Чифлицитѣ сѫ три вида: а) обработванитѣ съ слуги (момци); б) обработванитѣ отъ заселени въ тѣхъ землѣдѣлци, и в) обработванитѣ отъ ортакчии (исполджии, споредъ качеството на земята).

Споредъ членъ 4 отъ закона: Всѣкий житель, който е работилъ непрѣривно десеть години едни и сѫщи чифликски земи, става тѣхенъ собственникъ.

Чл. 6. Всички ония семейства, които живѣятъ по чифлицитѣ, сѫ собственници на кѫщитѣ и тѣхнитѣ принадлежности, въ които сѫ живѣяли най-малко десеть години.

Землѣдѣлчески растения.

7. *Зърненитѣ храни* се произвеждатъ най-много. Отъ тѣхъ една часть се изнася вънъ отъ Княжеството, а другата се консомира вѫтрѣ въ страната. Нивитѣ съставляватъ 65 83 % отъ културната земя на Княжеството.

Въ 1880 и 1889 год. е било произведено:

	презъ 1880			презъ 1889 год.	
1)	жито. . около	497.000.000	. . .	170.000.000	килогр.
2)	червенка ,,	122.000.000	. . .	768.000.000	,, ,,
3)	ръжь . . ,,	144.000.000	. . .	210.000.000	,, ,,
4)	ячмикъ . ,,	264.000.000	. . .	246.000.000	,, ,,
5)	лимецъ . . ,,	7.000.000	. . .	17.000.000	,, ,,
6)	овесъ . ,,	107.000.000	. . .	136.000.000	,, ,,
7)	просо . ,,	43.000.000	. . .	16.000.000	,, ,,
8)	кукурузъ ,,	518.000.000	. . .	482.000.000	,, ,,

Горнитѣ цифри показватъ, че първо мѣсто отъ произведенитѣ храни заема изобщо житото (червенка и др.), слѣдъ него иде кукурузътъ, ячмикътъ, ръжьта, овесътъ, просото и на седмо мѣсто лимецътъ.

България заема второ мѣсто между европейскитѣ държави, въ сравнение на населението си, по производството на житнитѣ храни и държи първо мѣсто между държавитѣ на цѣлъ свѣтъ по количеството на произвожданата въ неѭ пшеница (жито и червенка).

Къмъ группата на зърненитѣ храни трѣбова да причислимъ и оризътъ (виждь въ географията стр. 155).

Въ 1890 год. посѣянъ билъ оризъ въ Фердинандово (Кутловица), на 15 уврата, но по причина, че рѣкитѣ бѣхѫ прѣсъхнѫли, то нѣмаше достатъчно количество вода за поливание, та зарадъ това оризътъ неможалъ да стане. Въ турско врѣме се е сѣялъ тука оризътъ.

8. *Бобовитѣ растения* заематъ слѣдъ зърненитѣ храни второ мѣсто въ производството. Бобовитѣ растения или варива сѫ: бобъ, леща, бакла, грахъ и др. Голѣма часть отъ тѣхъ се консомира още до гдѣто сѫ зелени; значителната имъ часть се консомира прѣзъ цѣлата година отъ массата на народа а особенно много прѣзъ поститѣ. Бобовитѣ растения се култивиратъ повечето по бостанитѣ и градинитѣ, твърдѣ рѣдко и отдѣлно на нивитѣ.

9. *Индустриалнитѣ растения*, като тютюнъ, сусамъ, анасонъ, рапица и др. се произвеждатъ въ малко количество; желателно е да се употрѣбятъ усилия за увеличение на производството имъ.

Южна България е отечество на два вида тютюни, а именно: Узунджова и Кърджалийски. „Узунджова" тютюнъ е добилъ името си отъ едноименното село въ Хасковско Стеблото на този тютюнъ бива по-високо отъ единъ метръ и има отъ 10 до 12 листа.

Прѣзъ 1882 г. е било пройзведено въ княжеството 1,558,879 килогр. тютюнъ, а прѣзъ 1889 год. 2,971,860 кгр., ще каже количеството на пройзведения тютюнъ въ единъ периодъ врѣме отъ

8 години се е почти удвоило. Най-сполучливо се култивира тютюнътъ въ Хасковско.

Сусамъ се произвежда годишно срѣдньe число 810.450 килог., анасонъ — 386.358, а рапица въ 1889 год. 20.217 килогр.

Отъ сусама и орѣха се получава шарлаганъ.

Едно отъ най-важнитѣ търговски растения е триндафилътъ; итъ него се произвежда розово масло (виждъ въ географията).

10. *Прежденитѣ* (влакнеститѣ) растения, като ленъ, конопъ (тръстика), памукъ и др. се отглеждатъ въ твърдѣ незначително количество. Съ памукъ сѫ били засѣяни въ 1889 година 4982 дюлюма (въ Южна България).

Конопитѣ се култивиратъ на всякѫдѣ въ Княжеството, нъ въ много ограничено количество. Това растение се сѣе обикновенно на особенни мѣста, нарѣчени грълстелници. Освѣнъ влакната може да се добива и масло отъ неговитѣ семена.

Културата на лена е още по-ограничена. Въ всѣкий случай е желателно, да се уголѣми производството на това растение, тъй като освѣнъ много добритѣ влакна за тънки платна и семената му ще послужатъ за добивание масло. Съ ленъ и конопи сѫ били засѣяни въ 1889 год. 24.255 дюлюма.

11. *Овощарство* е доста занемарено. Климатическитѣ и почвенниусловия благоприянствуватъ на овощарството; трѣбва слѣдователно, да се вематъ мѣрки за развитието на този клонъ отъ народното стопанство. Прѣди нѣколко години се е изнасяло грамадно количество сушини сливи отъ Кюстендилско. Това изнасяние е сега намалено. Причината на това е усъвършенствуванъ начинъ по сушението на сливитѣ въ странство.

До Берковица излизатъ въ значително количество кестени.

Кюстендилъ ще може да стане съ врѣме българский „Бозенъ“. Тиролский градъ Бозенъ (Болзано) е срѣдоточие на търговията съ вино и овошки; за консервирание на овошкитѣ сѫществуватъ тука нѣколко фабрики. Цѣли вагони сушени и консервирани овошки се изнасятъ отъ Бозенъ въ Германия, Швейцария, Руссия и даже Америка.

12. *Лозарството* изисква голѣми подобрения. За да се даде на нашитѣ лозари и винари възможность да се запознаѭтъ съ рационалната култура на лозята и съ приготовлението на добри качества вина, трѣбва да се уредѭтъ образцови изби, при които да има и образцови лозя.

13. *Лѣсоводството* се подобрява. Горитѣ се дѣлятъ на държавни, общински и частни. Съгласно закона за горитѣ (отъ 1890 год.) тия общини които нѣматъ никакъ гора или иматъ въ

талъкъ размѣръ, сѫ длъжни да насадятъ нова гора въ продължение на 5 години. При селскитѣ училища, гдѣто е възможно, ще се устрои общинитѣ по една училищна разсадна градина. Въ всѣкий окрѫгъ ще се устрои по една държавна горска разсадна градина.

Празднитѣ или полугористи мѣстности, които по положението си иматъ охранително значение трѣбва да се посѣятъ или насадятъ постепенно съ гора.

Подъ особенна защита се подвеждатъ слѣднитѣ гори и търнаци:

1) които се намиратъ по изложенитѣ на измивание отъ поройтѣ стръмнини и които служатъ за запазвание работни земи, населени мѣста или пѫтища отъ наводнение или засипвание съ камънье и снѣгове.

2) които обгръщатъ изворитѣ и притоцитѣ на рѣкитѣ и 3) които сѫ на пѣсъчна земя и сѫ необходими за укрѣпяванието ѝ. Всичкитѣ тия гори и търнаци се наричатъ охранителни и никога не се искореняватъ.

14. *Скотовъдството* съставлява вторъ важенъ клонъ отъ народното стопанство. Съ скотоводството са занимаватъ въ Княжеството, освѣнъ землѣдѣлцитѣ 69.998 души.

Количеството на добитъка възлиза на 10.325.397 глави: 7.164.072 овце, 1.302.979 кози, 393.714 свини, 1.249.996 едъръ рогатъ добитъкъ (крави, волове, телци, биволи, биволици и малачета), 147.147 коне, 61.994 магарета и 5.495 катъри. Този добитъкъ се храни: отъ пасбищата, отъ сѣното на ливадитѣ, отъ искуственно сѣянитѣ трѣви на нивитѣ (уровъ и фий), отъ зърненитѣ храни (ячмикъ и овесъ), отъ шумата на гората и пр.

България заема трето мѣсто между държавитѣ въ Европа по числото на говедата, първо мѣсто по числото на овцетѣ и седмо — по онова на свиньетѣ.

Добътъкътъ е подхвърленъ на много примитивни условия за развъждание и животъ; той е изложенъ на цѣль редъ мизерии: лошо жилище, още по-лоша храна, тежка полска работа и др.

Българскитѣ крави сѫ дребни и бѣли отъ тъй нарѣчената „степна" расса. Въобще рассата на нашия добитъкъ не е добра.

15. *Коневъдството.* Българскитѣ коньe сѫ отъ доста добра расса, нъ много издребнела. Нуждата отъ подобрението на конската расса се усѣща въ землѣдѣлието, което неможе да напрѣдне безъ силни и ягки коньe; освѣнъ това има голѣма нужда отъ ягки коньe за войската (за кавалерията и артилерията). Като нѣма такива коньe въ Княжеството правителството е принудено да купува тѣзи коньe отъ странство

съ двойна и тройна цѣна. За подобрението на конската порода вотира Народното Събрание (въ 1891 год.) законъ, споредъ който се основяватъ два държавни склада за жребци и единъ държавенъ коньозаводъ. За тая цѣль правителството ще отпуща всѣка година (отъ 1892 год.) една сумма отъ 150.000 лева. Въ туреко врѣме е имало единъ конски заводъ въ Шумненско (въ с. Каба-югъ).—За сега само въ Дели-Орманъ развъждатъ и отглеждатъ добри и цѣнни коньe.

Българскитѣ коньe сж отъ дребна, тъй нарѣчената „Туркоманска", расса

16. *Подобрѣнието* на животинскитѣ расси изисква всевъзможни старания. За насърдчение развъжданието на овце отъ доброкачественна вълна въ Княжеството е издаденъ законъ (въ 1891 год.); споредъ него овцетѣ съ добра вълна (мериноси и др.), които се вкарватъ отъ странство съ цѣль за развъжданието имъ въ страната, се допущатъ безъ мито (до 1901 год.). Освѣнъ това тѣзи овце се освобождаватъ отъ даждието бегликъ въ растояние на десеть години отъ дена на издаванието настоящий законъ.

17. *Подобрителни мѣрки.* За повдиганието на народното стопанство, което съставлява главний изворъ на народното благосъстояние, служатъ главно: землѣдѣлчески, лѣсничейски, овощарски и други училища, пжтующи учители, изложения, разсадници и др.

Землѣдѣлческитѣ училища има въ Садово и до г. Руссе. Руссенското училище (образцовъ чифликъ) има цѣль за да спомогне за въздиганието селското стопанство въ страната, като распространява помежду селското население, чрѣзъ своитѣ ученици, рационалнитѣ и практически начини за водение това стопанство.

Садовското училище е измѣнило прѣзъ послѣднитѣ години първоначалната си программа, по слѣднитѣ причини. Ученицитѣ, които свършватъ курса на това училище неставатъ обикновенно землѣдѣлци; само твърдѣ малъкъ процентъ (2 или 3%) сж се заловили съ своята специалность. Другитѣ ученици ставатъ чиновници по горската часть, селски и пжтующи учители и др. По тѣзи причини е измѣнена программата на това училище; между практическитѣ и теоретически занаяти по землѣдѣлието е въведенъ и педагогический курсъ.

Главната задача на пжтующитѣ учители е да се стараятъ за повдиганието и подобрението на землѣдѣлческата производителность въ страната. Учителитѣ обръщатъ главното си внимание да запознаятъ населението нагледно и практически, а не само съ проповѣдитѣ, защото землѣдѣлцитѣ малко разбиратъ отъ теории и да ги разбиратъ малко имъ вѣрватъ.

Разсадници въ видъ на образцови чифлици, гдѣто нагледно да се показва на землѣдѣлцитѣ какъ се оре съ усъвершенствуванитѣ орждия, какъ се торатъ нивитѣ, обработване на разни растения, съобразно съ нашата земя и климатическитѣ условия и др.

Изложения. Въ 1892 год. е имало изложение въ г. Пловдивъ — първо на цѣлия Балкански полуостровъ! Цѣльта на изложението е била: 1) да се прѣдстави състоянието на землѣдѣлието и промишленостьта въ България 2) да се поучатъ и насърдчатъ мѣстнитѣ производители 3) да се помогне за развитие търговията на страната и 4) да се прѣдстави учебното и художественното дѣло.

Пловдивското изложение означава една епоха въ икономичеената история на Балкансския полуостровъ. Нѣма никакво съмнѣние, че изложението ще има за България сѫщитѣ сѣтнини, каквито подобни изложения сѫ принасяли на другитѣ народи. Казаното изложение ще способствува да се прѣкъсне стариятъ и първобитниятъ начинъ на труда, на работението у насъ и ще отвори една нова ера на повече просвѣтена индустриялна дѣятелность, която ще има най-благотворнитѣ сѣтнини за икономическото развитие на България.

Б. Промишленость.

Подъ име промишленость (индустрия) разбираме такава техническа дѣятелность, която обработва суровитѣ произведения, та възвишава цѣната имъ. Тази дѣятелность се заключава въ: занаятитѣ и въ фабрикацията. — Промишленностьта се подпомага: 1) съ достатъчно количество сурови произведения 2) ефтена подвижна сила (вода, дърва или камънни въглища) 3) съ достатъчно количество работници 4) съ потрѣбни капитали и 5) съ лесно распродавание на изработенитѣ произведения.

Слѣдната таблица показва, колко хора се занимаватъ съ промишленностьта:

Промишлености	Самостоятелни	Работници	Членове отъ семействата имъ на прѣхрана	Всички
Каменарство, грънчарство и др.	2.766	3.117	4.092	9.975
Рударство, обработвание метали и др. . .	15.950	49.892	29.625	95.467
Машинарство и др. . .	1.581	1.993	2.367	5.941
Дърводѣлие.	10.527	12.587	18.572	41.686
Строение кѫщи и др. .	7.884	8.956	13.173	29.913
Табаклакъ	2.532	3.251	3.880	9.663
Правение дрѣхи и др. .	28.952	33.725	40.165	102.284
Занаяти, които се отнасятъ за хранение . .	10.430	11.420	13.672	35.522
Разни	560	569	473	1.602
Всичко . .	81.082	125.510	126.019	332.611

Споредъ таблицата се види, че съ индустрията се прѣхранватъ повечето отъ една десета часть отъ всичкото население.

1. *Занаятитѣ* се намиратъ въ западнѫло състояние и въ голѣмъ упадокъ. За примѣръ ний ще приведемъ слѣдната сравнителна таблица за занаятитѣ въ Самоковъ, единъ отъ най-първитѣ занаятчийски градове въ страната.

Занаяти прѣзъ 1888 год.	Имало заведения		Разлика въ по-малко сега
	въ турско врѣме	сега	
табашки	25	3	22
абаджийски	30	3	27
гайтанджийски.	330	15	315
ковашки	16	7	9
терзийски.	40	20	20
мутафчийски	15	10	5
Всичко. .	456	58	398

Европейската конкуренция е нанесла смъртенъ ударъ на нашитѣ занаяти. Мѣстнитѣ занаятчии не се стрѣматъ къмъ никакво усъвершенствувание на занаята си. Огледайте се на около, било въ кѫщи, било въ дюкени, било кѫдѣ да е — на всякѫдѣ чужди, а главно бракувани чифутски стоки отъ Виена!

Като най-главно и най-реактивно срѣдство за повдигание на западнѫлитѣ занаяти у насъ, е ограничението на сравнително до сега свободний вносъ на чуждестранни стоки, а най-повече на тия, които почти въ еднакви качества се произвеждатъ въ страната ни. Значи има належаща нужда да ее сключатъ търговски конвенции (спогодби) съ съседнитѣ държави за такива стоки, които могѫтъ да произвеждатъ нашитѣ занаятчии.

Друго важно срѣдство за повдигание занаяти сѫ занаятчийски училища. Въ Княжеството сѫществува засега само едно таково училище въ Княжево (до София); цѣльта на това училище е да се усъвершенствуватъ занаятитѣ въ страната, като има то да приготви за тѣхъ добри и способни майстори. За голѣма жалость, обаче, една значителна часть отъ свършившитѣ това училище ученици, се залавятъ за друга работа.

За да видимъ какъ сж напрѣднжли въ това отношение други държави, нека да приведемъ слѣдньото: Франция още отъ 1793 год. е имала работилпи за образуванието на занаятчийската масса.

Белгия е имала въ 1870 год деветь занаятчийски училища, а въ 1882 год. повече отъ 30. — Австрия има особенна централна комисия въ Виена, която е натоварена съ ржководението на индустриалното образувание въ цѣла Австрия. Въ София е била учрѣдена при Министерството на Народното Просвѣщение, една индустриална комисия.

Добрѣ би било, да се учрѣдятъ изъ нѣкои промишленни градове на Княжеството, промишленни музеи съ разни прѣдмѣти, като образци по разни занаяти, за усъвершенствувание вкусътъ на нашитѣ занаятчии.

2. *Бакалский и кръчмарский занаятъ* за голѣма жалость, много напрѣдватъ. Това се доказва на пр. отъ слѣднитѣ данни за питейнитѣ заведения въ Софийския окржгъ.

Въ	1885	год.	е имало	1476	питейни	заведения
,,	1886	,,	,,	1621	,,	,,
,,	1887	,,	,,	1891	,,	,,
а ,,	1890	,,	,,	2575	,,	,,

Пада се една кръчма на 15 кжщи. Въ Видинския окржгъ се пада една кръчма на 25 кжщи, а въ Пловдивския, — на 27. Това явление е много лошо. Съ увеличаванието на питейнитѣ заведения, се увеличава и пиянството.

Въ 1890 год. е имало въ цѣла България 23.200 питейни заведения.

3. *Домашна индустрия.* Най-общепознато домашно издѣлие е шаякътъ, послѣ килимитѣ, чолитѣ, чергитѣ и китенитѣ; тѣ се работятъ най-много въ Котелъ, Сливенъ, Калоферъ, Габрово, Карлово, Сопотъ, Царибродъ и Чипровецъ. Китенитѣ сж вълнени постелки, съ рошаво лице. Раваници-китени съ до 4 пръста дълги влакна (роша) се работятъ въ Котелъ. Отъ Сопотъ се изнасятъ годишно до 10.000 чергици въ Турция за турската войска, приготовлявани отъ арантия (волски косми).

4. *Фабрикация.* България като земледѣлческа страна, има за обработвание главно земледѣлчески произведения. Най-много се обработва овча вълна въ тъкарско-прѣдилнитѣ фабрики, каквито има въ Сливенъ (15), Габрово (5), Трѣвна (3), Казанлъкъ (1), Карлово (1) и Самоковъ (1).—Сливенъ е първиятъ индустрияленъ градъ въ България; той и прѣди освобождението стоеше на първо мѣсто въ това отношение, нъ съ тая разлика че прѣди прѣдилната и шаячаната индустрия бѣше дребна и домашна, а сега: едра и фабрична. Прѣди освобождението съ прѣдение и такание на шаекъ въ Сливенъ се занимавахж 2700 семейства или 8100 самостоятелни производители, а днесь на мѣсто тѣхъ работятъ 547 машини въ 15 фабрики.

1. Животински и растителни издѣлия.

(сравни отдѣлъ VIII на географията).

5. *Кожарството* (Табаклакътъ) е занемарено. Въ турско врѣме то е било по развито; тогава на много мѣста изъ страната (напр. въ Етрополъ, Самоковъ и др.) сѫ били изкарвани хубави сафтияни, кюселета и др.; отъ тѣхъ една часть е удовлетворявала мѣстнитѣ нужди, а една голѣма часть, особенно сафтияни, сѫ се изнасяли въ странство. Въ 1890 год. сѫ били изнесени сурови кожи (говежди, овчи и пр.) за 1.300.000 лева.

За повдигание кожарската промишленность би трѣбвало да се увеличи вносното мито на европейскитѣ обработени кожи. Изработенъ въ Европа марокинъ отъ наша козя кожа, купена отъ насъ за 4 лева, ни се продава за 12—14 лева.

6. *Гайтанджалъкътъ* е на пропадание, защото гайтанътъ излиза постепенно отъ употрѣбление, както у насъ, така и у другитѣ съседни страни, гдѣто се употрѣбляваше много прѣди да сѫ влѣзли въ употрѣбление машинитѣ за шевъ. Турското правителство консомираше значително количество гайтанъ за дрѣхитѣ на войската; сега обаче гайтанътъ е замѣстенъ съ ширити и др. Въ Сърбия не се внася гайтанътъ както по-напрѣдъ, защото сръбското правителство е обложило наший гайтанъ съ 95% мито. Съ произвеждание гайтанъ се занимава сега една малка часть отъ населението въ Пирдопъ, Габрово, Калоферъ, Самоковъ и др.

7. *Килимитѣ* отъ Княжеството (отъ Чипровецъ и др.) сѫ били изнасяни въ турско врѣме на всякѫдѣ чрѣзъ панаиритѣ, а днесь се работятъ само на порѫчки. Българскитѣ килими сѫ били търсени много, поради тѣхната трайность и оригиналность; отличителната имъ черта е, че тѣ сѫ еднакви отъ двѣтѣ страни т. е. иматъ двѣ лица. Какви мѣрки сѫ зети за повдиганието на този клонъ на домашната индустрия? Въ градоветѣ, гдѣто се работятъ килими сѫ учрѣдени особенни стаи, снабдени съ образци отъ разни килими по источенъ вкусъ (отъ Босна), за да служатъ тѣ за облагородяване и развивание на вкуса на тамошнитѣ килимджии.

Горнята мѣрка нѣма да се посрѣщне съ желаемия успѣхъ. Най-добрѣ би било да се основе една килимена държавна фабрика (при която да има едно училище) и да се намѣрятъ тържища за продавание килими (изъ нѣкои европейски градове).—Такъва мѣрка зе австрийското правителство въ Босна; килимитѣ отъ тая фабрика се продаватъ главно въ Виена и Будапеща.

8. *Мутафчилъкътъ* неможе да напрѣдва, защото наший землѣделецъ отглѣдва само една съвсѣмъ незначителна часть кози.

Почти всичкитѣ вжжарски стоки (вжжя и др.) се донасятъ готови отъ странство, а именно отъ Сърбия. Прѣзъ 1889 год. сж били внесени вжжарски стоки за 700.000 лева, а прѣзъ 1890 год. за 1.167.000 лева. За повдигание на този занаятъ ще трѣбва да се увеличи вносното мито на вжжарскитѣ стоки, та така, да се насърдчи населението за отглеждване на прѣжденитѣ растения. Правителството би могло да отврие на пр. въ Трънъ едно практическо ленарско училище. Удобни планински мѣста за отглеждване на ленъ и др. се намиратъ главно въ югозападния кжтъ на България.

9. *Тестенитѣ произведения* като макарони, фиде и др. се работятъ въ Пловдивъ и др.

10. *Винарство* (допълнение къмъ географията стр. 153). За съхраняванието на виното несъществу-ватъ почти никакви особенни помѣщения. Удобни за съхранявание вина сж особенни винени избп. Образцова винарска изба има при землѣдѣлческото училище въ Садово; тя е едно двуетажно здание, съ много здрава направа. Въ горний катъ е помѣстена винодѣлска станция, а въ долния собственната изба.

Въ Видинъ е било построено особно здание за образцова винена изба, нъ поради опустошението на лозята отъ филоксерата, тя неможе вече да се приспособи на назначението си.

11. *Сирарството* е малко напрѣднжло. Произвожда се значително количество кашкавалъ (овчо сиренье), който се изнася главно въ Цариградъ. Нѣкои планински мѣстности, на пр. въ Рила и др., би могли да станжтъ срѣдоточие на важна промишленность за добивание сиренье по швейцарския и французкия примѣръ.

12. *Консерви*. Въ Бургасъ се урѣжда фабрика за консервирание продукти отъ мѣстно пройсхождение, (като риби, масло, яйца, месо и др.) чрѣзъ сухъ студенъ въздухъ. — Въ концервиранието на морскитѣ риби, а главно на скумрии и бички (Gobius) има голѣма бждящность, както се види отъ напрѣдванието на подобни фабрики въ Одесса и др.

Важно би било да се маринира въ планинскитѣ мѣстности рибата «пъстърва». Опити за таково мариниране видѣхме въ г. Тетевенъ. Рилский мънастиръ, би могълъ да стане важенъ пунктъ за тази промишленность. Извѣстно е, че рилскитѣ езера и рѣки изобилствуватъ съ пъстърва. Важно би било да се учрѣди до Рилския мънастиръ и една станция за искуственното развъждание пъстърва.

Въ България, прѣзъ 1889 год. сѫ били внесени отъ странство риби (прѣсни, сушени, солени), хайверъ и др. за 1.300.000 лева.

Съгласно единъ законъ отъ 1891 год. дава се исключителна отстѫпка (концессия) за 25 години на Тъпчилещовъ да изнася чрѣзъ цѣлото крайбрѣжие на Бургашкото окрѫжие: разни видове месо отъ добичета и птици, прѣсна риба, млѣко, масло, яйца, овощия и зеленчукъ съ изричното условие щото всичкитѣ тѣзи продукти да бѫдѫтъ замразени чрѣзъ сухъ студенъ въздухъ, посрѣдствомъ особенни, за тая цѣль, построени машини

Хубавъ черенъ хайваръ се искарва въ Видинъ отъ рибата моруна, есетръ и др.

2 Минерални издѣлия.

1. **Металически и други издѣлия** (стр. 154 и 155 на географията).

2. *Рударство.* — България изобилствува съ разни руди и полезни минерали (виждь географията стр. 110).

За голѣма жалость обаче тѣзи подземни богатства се намиратъ почти въ непокѫтнѫто състояние; съ малки исключения тѣ не се разработватъ още. Сь цѣль, да се развие часъ по скоро рударството, този важенъ клонъ отъ промишленностьта, е издаденъ особенъ законъ (въ 1891 год.) за рудницитѣ. Споредъ негоископаемитѣ вещества, гдѣто и да се намиратъ се считатъ за собственностьта на държавата. Законътъ се дѣли на нѣколко части, а именно: за дирението на минитѣ (рудницитѣ), за получванието концессии (т. е. право за разработвание), за налозитѣ върху минитѣ и др. Отстѫпванието на концессията става съ одобрението на министерския съвѣтъ за 99 години.

Отдаванието на концессия държавнитѣ каменно-вѫглении мини, находящи се въ Граховско (въ Перникъ, Мошино и др.), въ Бобовъ-долъ (Дупнишско) и при Бѣлновръхъ въ Трѣвненския Балканъ, както и оловенно-срѣброноснитѣ и мѣднитѣ рудници около с. Лукавица (въ Родопитѣ) става съгласно закона за публичнитѣ търгове, чрѣзъ тайно наддавание, освѣнъ ако държавата ги експлоатира сама. Сѫщо става и съ минитѣ, които за напрѣдъ бѫдѫтъ открити отъ самата държава.

Българскитѣ мини, които сѫ се разработвали до 1893 год., сѫ слѣднитѣ:

Камъннитѣ вѫглища въ Граховско (до с. Перникъ и Мошино) и въ Дупнишско (въ Бобовъ долъ). Прѣзъ 1891 год. отъ Мошино сѫ продадени около 19.000 тона (1 тонъ = на 1000 килогр.) вѫглища, отъ Перникъ около 9.000 тона, а отъ Бобовъ-долъ около 1.500 тона. Пернишската мина е въ състояние

да достави до сто и по-вече хиляди тона вжглища годишно. Прѣзъ 1892 год. сж продадени отъ Перникъ около 40.000 тона. Съ направата на желѣзницата отъ София за Перникъ и Дупница експлоатацията ще се въздигне много.

Въ Сливенската планина почна да се експлоатира една рудница съ камъннитѣ вжглища. Споредъ нашето мнѣние исказано още прѣзъ 1885 год. въ „Природнитѣ Богатства на България“ (стр. 93) голѣми легла камънни вжглища въ Стара-Планина отъ Трѣвна чакъ до Черното море не ще да могжтъ да се открижтъ. — Вжглищата се намиратъ въ Трѣвненската планина (на Бѣлновръхъ, Марковъ-Топъ, Мазалакъ и Дрентско), въ Твърдишската планина (до с. Бѣла Чешли, на Мандралъкъ, между с. Чамдере и Бинкосъ и др.), въ Карнабадската Планина (до с. Керметликъ) и др.

Най-хубави камънни вжглища се намиратъ въ Малката планина, между р. Искъръ и Искрецъ. За голѣма жалость обаче тѣ се намиратъ тука въ малко количество, въ видъ на тъй нарѣчени „гнѣзда.“ Едно такова гнѣздо, дълбоко около 4 м., широко около 6 м., съ неизвѣстна още дължина, се намира близу до устието на р Искрецъ (до с. Свогье). Вжглищата сж отъ най-добро качество (съ около 90% вжглеродъ).

Добиванието **желѣзо** въ Самоковско е пропаднжло съвършенно; само до с. Радуилъ имало въ 1892 год. единъ маданъ (за растопявание желѣзна руда), който билъ на изджхвание

Въ турско врѣме е имало въ Самоковско около 72 видни и 18 мадани. — Желѣзарската промишленность въ Самоковско нѣма вече никога да се повдигне по причина, че **има малко руда**.

Други минерали освѣнъ морската соль (до г. Анхиало и Балчикъ), за сега не се разработватъ.

Повдиганието на рударската промишленность въ България срѣща голѣми затруднения, а именно: 1) по нѣманието голѣми капитали 2) отдалеченостьта на досега познатитѣ рудници (съ исключението на Бургашскитѣ и Ямболскитѣ) отъ сгодни пжтища, а 3) нѣмание достатъченъ и ефтенъ материалъ за горение (кам. вжглища и др.).

В. Търговия.

(Допълнение къмъ IX отдѣлъ на Географията).

1. *Мита.*—Членъ 8 отъ Берлинския договоръ гласи: «търговскитѣ и мореплавателнитѣ договори, както и всички конвенции и спогодби, които сж сключени между чуждитѣ сили и Турция и днесь сж въ сила, запазватъ си силата и за България и никакво измѣнение въ тѣхъ спрямо нѣкоя сила не може да стане прѣди да си е дала тази сила съгласие.» Споредъ този договоръ Княжеството е било принудено да пази турскитѣ търговски договори сключени съ други държави въ 1861 година. Нъ когато турското правителство имало намѣрение да измѣнява тѣзи договори, то България е провъзгласила съ една окржжна (циркулярна) нота до европейскитѣ сили (на 28 й

Януарий 1884 год.), че ще сключва **търговски договори и митни тарифи**. Въ 1887 год. Народното Събрание е приело единъ законъ, споредъ който българското правителство се натоварва да сключи търговски договори съ всичкитѣ държави, които би пожелали това. Членъ 3-й гласи: «да добие увеличението митото на ония външни стоки, които правьжтъ конкуренция и спъватъ развитието на мѣстнитѣ произведения, които би се продигнжли безъ тая конкуренция.»

Въ 1890 год. България сключи договоръ съ Англия, Германия, Франция, Швейцария, Австрия и Италия (въ 1892 год).

Стокитѣ, които се внасятъ въ страната се облагатъ съ общото мито 8 % (ad valorem), послѣ съ полупроцента, съ общинскитѣ даждия (за София 2 %), съ акциза и други законни даждия.

Отъ 7—8 години насамъ сж наложени на сърбскитѣ стоки (на вино и ракия) тежки мита. Сърбский добитъкъ не само че не се допуща да влиза въ България, нъ не се пуща да минжва и транзитъ за Турция (за Цариградъ). Прѣзъ 1882 год., когато сръбский добитъкъ можалъ да влиза въ страната ни и да минува транзитъ за Турция, отъ насъ е искаранъ добитъкъ за Турция за 3.626.156 лева. А прѣзъ 1883 год., когато вносътъ и транзитътъ на сръбския добитъкъ е билъ вече запрѣтенъ, е искаранъ отъ България добитъкъ за Турция за 5.886.178 лева, значи, съ запрѣщението вноса на сръбския добитъкъ въ страната ни и прѣкарванието му (транзитъ), се е увеличилъ износътъ на нашия добитъкъ веднага съ 2 милиона лева. Отъ страна на Сърбия е било наложено на нашитѣ гайтани (въ 1884 год.) тежко мито (около 90 %); такъвъ тежъкъ налогъ е равнозначущъ съ запрѣщението вносътъ въ Сърбия на нашитѣ гайтани.

Ромжния обложила лозенитѣ произведение съ голѣми мита (съ запрѣтителни мита); вслѣдствие на това прѣдишната износна наша търговия за тази страна е много ослабнжла, за да не кажемъ съвършенно спрѣла.

Европа е била раздѣлена прѣзъ 1892 год. на слѣднитѣ три търговско-политически групи: 1) **свободно търговски** държави, въ които се плаща по-малко отъ 10 % (ad valorem) мито; къмъ тѣхъ принадлежи България, Сърбия, Турция, Англия и др. 2) съ **умѣрено-защитно мито** (Скандинавия, Австрия, Гърция, Италия и Германия) и 3) съ **високо защитно мито** (Руссия, Ромжния, Франция, Испания и Португалия) за да се ограничи чуждий внос.—Митнически войни има между Австрия — Ромжния и между Италия и Франция.

2. *Вносъ и износъ* (Import Export) —България като земледѣлческа страна изнася най-много **земледѣлчески произве-**

дения; внасятъ се главно индустриялни издѣлия. Износътъ надминава вносътъ.

Години. .	1882	1883	1887	1888	1889
	лева:				
Вносъ . .	48.440.202	59.879.549	64 742.481	66.362.431	73.452.204
Износъ .	42.361.962	59.006.404	45.747.247	64.198.634	81.223.723
Разлика.	6.078.240	873.145	18.995.234	2.163.797	7.771.519

Сравнение на вноса и износа у съсѣднитѣ държави прѣдставлява слѣдующата таблица:

Държави	Износъ (за 1890 год.)	Вносъ	Износъ на единъ человѣкъ	Вносъ на единъ человѣкъ
Ромжния	275.958.415	362.791.054	59.30 лева	78.00 лева
Гърция	95.792.000	120.786.000	43.80 „	55.20 „
Сърбия	45.841.000	38.045.000	21.20 „	17.60 „
България	71.051.000	84.530.000	22.50 „	26.80 „

Главнитѣ прѣдмети, които се внасятъ, сж:

1) отъ Турция: овошки, зеленчуци, тютюнь, памучни издѣлия и кожи.

2) отъ Англия: памучни платове, метали и металени нѣща и химически продукти.

3) отъ Австро-Маджарско: захаръ, покжщнини, шпиртъ, хартия, стъкло, метали и др.

4) отъ Франция: памучени и ленени платове, кафе и др.

5) отъ Германия: метали и др.

6) отъ Руссия: газъ, сушени риби и др.

7) отъ Ромжния: камънна соль, солена риба, дърва (за градение) и др.

8) отъ Белгия: желѣзни издѣлия, стъкларски и др.

9) отъ Италия: оризъ и др.

и 10) отъ Сърбия: дърва за градение и вжжарски стоки.

Изнасятъ се земледѣлчески произведения, а именно: домашни животни, произведения отъ животни (пастарма, масло, сиренье, риба), зърнени храни, тютюнь, гюлово масло и др.

Отъ общия износъ въ 1888 год. хранитѣ съставляватъ 37%, а въ 1889 год. — 78%. Непосрѣдственно слѣдъ тѣхъ

върви животинский износъ, който възлиза на около 6 милиона лева и необработени произведения (сурови кожи и др.). Всичко това ясно показва земледѣлческий характеръ на домашното ни производство.

3. *Митници.* Внасяние и изнасяние стоки или други прѣдмети се допуща само чрѣзъ тѣзи пунктове на границата, въ които се намиратъ особенни за това учрѣждения, нарѣчени митници или митарственни пунктове. Тѣ се намиратъ подъ вѣдомството на Финансовото Министерство.

За да се отбѣгне тайното прѣкарвание на стоки, по границата на България е учрѣденъ въоруженъ надзоръ, състоящъ отъ конни митарственни стражари. За тайно прѣкарвание стоки (контрабанда) конфискуватъ се стокитѣ и се заплаща двойно мито, ако тѣ сѫ дозволени, а ако сѫ запрѣтени, освѣнъ конфискацията се зима и двойната имъ цѣна.

Общий вносъ и износъ по стойностьта за и отъ България прѣзъ 1890 год.

Наименование на държавитѣ	Вносъ (въ левове)	Износъ (въ левове)	ВСИЧКО
Австро-унгария . . .	33.005.757	5.750.589	38.756.346
Англия	20.020.397	14.936.811	34.957.208
Белгия.	2.483.380	640.334	3.125.714
Германия.	3.865.388	495.760	4.361.149
Гърция	115.389	721.130	836.519
Италия	1.319.402	1.546.757	2.866.159
Ромѫния.	2.184.295	483.650	2.667.945
Руссия.	5.201.724	55.167	5.256.891
Съединенитѣ държ.	40.652	—	40.652
Сърбия	1.178.897	207.075	1.385.972
Турция	10.397.425	21.928.218	32.321.643
Франция.	3.459.670	19.496.331	22 956.001
Холландия	65.952	—	65.952
Швейцария.	1.161.476	25	1.161.501
Швеция, Норвегия .	32.637	—	32.637
Други държави. . .	56	4.789.275	4.789.331
Всичко. . .	84.530.597	71.051.123	155.581.620

Вносътъ на Австрия е билъ въ 1886 год. 17 милиона лева, а въ 1891 год. 33 милиона. т. е. вносътъ се е увеличилъ двойно. Сѣверната и западната часть на България се снабдява почти исключително съ Австро-Маджарски стоки.

Кои сѫ причинитѣ на това?
Рѣката Дунавъ и Цариградско-Бѣлградската желѣзница.

Чрѣзъ Дунавътъ Австро-Маджарско лесно и бързо се свързва съ сѣверната часть на България, а чрѣзъ желѣзницата Бѣлградъ—София — Пловдивъ съ югозападната България. Прѣдъ видъ на тѣзи съобщителни улеснения Австро-Маджарско много лесно може да конкурира съ английски, германски, французки и белгийски стоки. Австро-Маджарскитѣ промишленници могжтъ да докаратъ, въ продължението на 4 до 5 деня издѣлията си по Дунава въ г. Видинъ, Ломъ, Свищовъ, Руссе и Силистра, а оттука нататъкъ въ други търговски пунктове чакъ до Стара-Планина (въ Търново, Габрово, Севлиево, Ловечъ, Вратца, Орхание, Берковица и др.).

Франция, Англия, Италия, Белгия и Руссия стоварватъ стокитѣ си въ Солунъ, Дедеагачъ, Цариградъ, Бургасъ, Варна, Галацъ и Браила. Отъ черноморскитѣ пристанища тѣзи стоки се разнасятъ въ источната часть на България, а отъ Дедеагачъ въ Южна България. Ако и да е съединенъ Бургасъ съ София, то пакъ не могжтъ да конкуриратъ горнитѣ стоки съ Австро-Маджарскитѣ и то главно прѣдъ видъ на голѣмитѣ тарифи на Хиршовата желѣзница (отъ Бѣлово до Ямболъ). Ако ще се построи проектираната желѣзница отъ София (прѣзъ Радомиръ, Дупница, Джумая) за Сѣресъ и близкото море, тогава австрийский вносъ въ югозападната часть на България ще има да конкурира съ английски и други стоки.

Главний износъ на българскитѣ стоки отива въ Франция, Англия и Турция. За Австро-Маджарско износътъ е слабъ (прѣзъ 1891 год. само за три милиона лева).

Общата стойность на вноса и износа прѣзъ 1890 г.

(за всѣка митница отдѣлно).

Наименувание на митницитѣ	Внесени (за лева)	Изнесени (за лева)	Общий приходъ лева	ст.
Анхиало.	351.559	730.356	35.657	45
Бургасъ.	8.283.262	5.991.784	729.260	55
Варна.	14.588.535	10.496.249	1.438.353	28
Балчикъ.	233 932	4.865.649	133.184	54
Видинъ	3.052.136	2.733.298	304.474	71
Ломъ	3.225.364	2.259.488	348.192	27
Никополъ	841.979	2.996.079	183.605	41
Рахово	1.568.197	2.952.377	407.660	64
Руссе	13.509.497	2.851.058	1.256.553	22
Свищовъ	6.329.361	4.459.456	991.620	10
Силистра	1.370.045	3.506.099	252.376	50
Тутраканъ. . . .	258.973	1.514.163	77.687	10
Батакъ	273.501	137.165	24.783	46
Ваковъ	510.170	2.147.560	59.948	89
Кованлъкъ . . .	279.784	283.290	27.036	67
Чепеларе	102.157	250.716	11.458	34
Кочериново . . .	293.298	265.477	25.306	89
Кюстендилъ . . .	494.554	247.930	37.994	91
Чифуткьой . . .	264.711	122·201	20.751	27
Харманли	3.780.551	7.838.437	411.020	52
Царибродъ. . . .	434.570	1.353.506	63.014	11
Дъсчени кладенецъ	112.686	16.833	16.421	92
Пловдивъ	10.974.055	3.131.759	980.174	70
Т. Пазаджикъ . .	—	806.177	5.335	28
София.	12.128.856	1.373.850	940.636	78
Митници закрити.	82	6.194.656	56.938	84
Всичко . .	84.530.497	71.051.123	8.959.219	51

Митарственни учреждения сѫ слѣднитѣ: 26 митници (отбѣлѣжени въ таблицата), 18 митарственни пунктове и 172 погранични постове.

Пунктоветѣ се намиратъ: а) на черноморския брѣгъ (въ Созополъ, Месемврия и Каварна), б) на турската граница (Дели-Юсуфъ-кьой, Дуранъ-кулский, Урумкьойский, Голѣмъ- Дервентъ, Урумбеглий, Хебибчево, Кавакъ-Махала, Кочашли, Кърджалари, Фердинандово (Дермендере), Тополово, и в) на сръбската граница (Брѣгово, Вршка-Чука (Кула), Чупреня и Власина).

4. *Търговски градове.*—Главнитѣ търговски градове сѫ: дунавскитѣ, черноморскитѣ, Пловдивъ и София.

Отъ дунавскитѣ градове на първо мѣсто се намира Свищовъ, послѣ Руссе, Никополъ и Силистра, а отъ черноморскитѣ: Варна и Бургасъ, а отъ сухоземнитѣ: Пловдивъ.

Градове (въ 1889 година)	Вносъ	Износъ (въ килограмми).
Свищовъ	10,404.858	6,445,776
Руссе	8,868.000	3,580,000
Никополъ	1,429.802	1,566,050
Силистра	1,381.443	270,689
Варна	21,533.901	82,851,117
Бургасъ	5,403.000	5,685,000

Отъ голѣмия износъ отъ Варна съставляватъ зърнени храни и царевица 90 %, а останалото кожи и добитъкъ. Отъ Бургасъ се изнасятъ: зърнени храни, добитъкъ, шаякъ и др.

5. *Пазари, панаири и др.*—Прославени били въ турско врѣме панаиритѣ въ Ески Джума и Узунджова (до Хасково). Голѣми панаири ставатъ сега особенно въ Карнабадъ, Габрово, Севлиево и др. Недѣлни пазари ставатъ на всѣкждѣ; най-голѣмий отъ тѣхъ е Горно-Орѣховский посѣщаванъ отъ десеть до петнадесеть хиляди население. Отъ годишнитѣ панаири забѣлѣжителенъ е Добричский; той трае 15 деня наредъ. Панаирътъ е посѣщаванъ отъ много иностранци, а особенно Турци, които купуватъ Делиормански коне за турското правителство.

6. *Съобщителни срѣдства* (желѣзници и др.)—Желѣзницитѣ играятъ голѣма роля въ подобрението и развитието на земледѣлието, въ напрѣдъка на промишленостьта и търговията.

Понеже землед̀ѣлческата производителность е главната на населението въ България, то ще можемъ да извлѣчемъ отъ нея цѣнни данни за сѫществующитѣ вече както и за проектиранитѣ желѣзници (виждь таблицата).

ОКРЖЗИ	Земл. производство на глава отъ населението	Производство отъ житата на глава отъ населението	Земл. производство на квадратенъ километъръ	Пространство на окржга въ квадрат. километри
	лева	кил.	лева	квад. килом.
Разредъ I.				
Свищовъ	375	752	12.839	2.729
Варна	362	904	8.932	8.378
Бургасъ	406	900	7.623	5.878
Плѣвенъ	363	868	12.417	2.694
Руссе	306	882	12 091	3.906
Силистра	357	977	13.812	2.783
Разградъ	326	980	13.951	2.860
Разредъ II				
Шуменъ	295	596	10.575	4.896
Стара-Загора	303	797	9.571	6.445
Сливенъ	289	682	7.452	6.232
Вратца	300	575	9.584	4.662
Ломъ	294	642	10.300	3.550
Търново	255	645	11.106	4.879
Хасково	272	683	9.494	3.517
Севлиево	247	432	12.180	1.898
Разредъ III.				
Пловдивъ	235	460	7.037	6.954
Кюстендилъ	257	479	7.877	5.319
София	207	408	7.103	6.443
Видинъ	225	343	8.326	3.122
Ловечъ	226	396	6.421	4.191
Т. Пазарджикъ	214	358	5.906	5.757
Трънъ	224	364	7.790	2.183

Отъ таблицата става на пр. явно, че отъ окржзитѣ, прѣзъ които има да мине проектираната желѣзница София — Търново — Шуменъ само Търновский е производителенъ, а другитѣ сж твърдѣ слаби, тъй щото, отъ икономическата точка зрѣние, тая линия не би прѣдставлявала никаква необходимость.

Руссе-Варненската желѣзница съединява Дунавътъ съ Черно море; тя служи по-вечето на транзитната търговия на България. Главното неудобство на тази желѣзница е, че нѣма удобни пристанища въ Руссе и Варна. Това е причина, гдѣто стокитѣ, а именно хранитѣ отъ българскитѣ крайдунавски мѣстности не се изнасятъ прѣзъ поменѫтата желѣзница, нъ по Дунава чрѣзъ Браила-Галацъ-Сулина. Даже произведенията отъ Руссенския и Варненския окрѫзи, на мѣсто да отиватъ на Варна слизатъ на Руссе и отъ тамъ прѣзъ Браила се отправятъ за мѣстоназначението си.

Въ Руссе, при станцията на желѣзния пѫть нѣма срѣдства ни за прѣтоварвание хранитѣ отъ каика въ вагона, ни удобни магазии за стоварвание въ тѣхъ, ни особенна скеля за приставание на каицитѣ за да се притовари храната отъ единъ каикъ на вагонитѣ.

Въ Варна стоварванието и товарянието на стокитѣ посрѣщатъ сѫщитѣ мѫчнотии. Хранитѣ се стоварватъ отъ вагонитѣ на станцията, прѣвозватъ се по магазиитѣ, отгдѣто изново се прѣнасятъ на мауни за да се прѣдадѫтъ на корабъ или пароходъ. Трудътъ и разноскитѣ при тѣзи сложни операции на стоварвание и товаряние сѫ тъй значителни, щото не могѫтъ да останѫтъ безъ голѣмо влияние на цѣнитѣ на самитѣ храни. Необходимо е да се построи пристанището въ Варна (сѫщо и въ Бургасъ) и да се направятъ при станцията Руссе нуждиитѣ приспособления за лесно и ефтено прѣтоварвание на хранитѣ.

Желѣзницата Царибродъ-София-Пловдивъ-Харманли съединява България отъ една страна съ австрийскитѣ желѣзници, а отъ друга — съ Цариградъ и Дедеагачъ. Благодарение на тази желѣзница прѣзъ Княжеството минуватъ хора и стоки отъ Срѣдня Европа за Цариградъ и нататъкъ. Тази желѣзница е послужила главно за внасяние австрийски стоки въ България.

Желѣзницата Ямболъ-Бургасъ. Въ 1888 год. прѣзъ Бургашкото пристанище сѫ били изнесени за 28,153·881 килогр. житни произведения, оцѣнени за 3,901,690 лева, а въ 1889 год. когато е била отворена желѣзницата за 41,360,148 кл., значи износътъ на житата порасълъ на 13,206.269 кг.

Построява се желѣзница София-Перникъ (до Радомиръ); тя има да се продължи за напрѣдъ къмъ Дупница и по-нататъкъ къмъ македонския градъ Джумая, гдѣто ще има да се съедини съ проектираната желѣзница, която ще съедини поменѫтий градъ съ Егейското море (край р. Струма). По този начинъ столицата София ще бѫде съединена съ Егейското море; съ Черно море тя е съединена прѣзъ Пловдивъ, Ямболъ и Бургасъ. Друга желѣзница е проектирана отъ София прѣзъ Искърския проломъ за Ловечъ, Севлиево, Търново, Кесарево и Османъ-Пазаръ до с. Каспичанъ (до Шуменъ), гдѣто ще се съедини съ Руссенско-Варненската желѣзница.

	1889	1890	1891
Расходъ:	лева	лева	л.
Руссе-Варна	1,211.506	1,054.440	—
Царибродъ-Сарамбей	1,741.542	2,315,920	—
Ямболъ-Бургасъ	—	400.000	—
Всичко	2,953.048	3,769.360	3,950.000
Приходъ:			
Руссе-Варна	1,256.020	1,391.500	1.334.840
Царибродъ-Сарамбей	1,834.120	1,727·000	1,824.480
Ямболъ-Бургасъ	—	450.000	629.300
Всичко	3,090.140	3,568.500	3,788.620

1). Какво значение ще има желѣзницата София—Перникъ—Джумая? (ще изнася камънни вжглища отъ Перникъ и Бобовъ-долъ, дървенъ материялъ отъ Рила, овошки отъ Кюстендилско, вина отъ Дупнишско и др.).

2). Какво значение ще има тази желѣзница за вносната и износната търговия, слѣдъ като ще се съедини тя съ Егейското море? (Австрийския вносъ въ България ще намали).

7. *Пощи и телеграфи.*—България притѣжава една телеграфна мрѣжа отъ 4402 км. (въ 1888 год.) съ дължина на теловетѣ: 6,602 км. Въ 1887год. сж били испратени по поща 3,622.521 частни писма.

Телефонно съединение има между Пловдивъ и София. Жителитѣ на тѣзи два града могжтъ да се разговарятъ и да се разпознаватъ съ гласа си, макаръ и да сж раздѣлени на разтояние 160 километра.

8. *Кредитни учрѣждения.* — За произвежданието на богатството нащата страна притѣжава два безусловно нуждни фактори — богата земя и трудолюбиво население; обаче третий факторъ — капиталътъ е много недостатъченъ.

Неговото значение за страната, а особенно сега, когато всичко е въ производството, е твърдѣ голѣмо.

Единственни кредитни учрѣждения, които помагатъ на нуждающето население, сж: Българската Народна Банка, землѣделчески касси и Отоманската Банка (съ клонове въ Пловдивъ и София).

Задачата на тѣзи учрѣждения е да доставятъ евтинъ и достжпенъ кредитъ на производителната класса т. е. на търговцитѣ, промишленницитѣ, занаятчиитѣ, а сжщо и на другитѣ съсловия.

Българската Народна Банка въ София, има три клона, а именно въ Руссе, Варна и Пловдивъ. Основний капиталъ на банката е 10,000,000 лева (въ злато); той е ввесенъ отъ държавата и съставлява собственность на банката. Тя има исключително право да издава банкноти (книжни пари). На 1-й Октомврий 1891 год. банката е имала раздадени на населението 34,200,000 лева.

Въ сжщото врѣме ромжнската банка е имала само 8,800,000 лева, повече раздадени (заети), а Сръбската Народна Банка 22,100,000 лева по-малко отъ българската.

Земледѣлческитѣ касси съ капиталъ около 25,000,000 лева има изъ всичкитѣ градове (79). Касситѣ сж учредени за да се даватъ въ заемъ пари на занимающитѣ се съ земледѣлие лица, които иматъ нужда отъ пособие за подобрение на домакинството си или обработване на земята. За жалость, нѣматъ касситѣ потрѣбни капитали, та не сж въ състояние напълно да послужжтъ на населението.

За да видимъ съ какви срѣдства располагатъ другитѣ държави, нека да приведемъ Чехия, една отъ най-образуванитѣ и най-богатитѣ страни въ Европа. Въ Чехия дѣйствуватъ (въ 1891 год.) 14 банкови учрѣждения, 132 спестовни касси, 165 окржжни и околийски земледѣлчески касси, 437 разни градски кредитни дружества или всичко 748 учрѣждения се 1,800,000,000 лева капиталъ. Годишната лихва на всички видове заеми е само 4 %. — Едно сравнение съ България поразява человѣка. Всичкий кредитъ тука излиза на около 30,000,000. Въ Чехия на единъ житель се пада около 300 лева кредитъ, а въ България само 10 лева.

9. *Лихварство.*— Недостатъченъ капиталъ, съ който располагатъ досегашнитѣ кредитни учрѣждения въ България, е главна причина, дѣто и до сега, нѣкждѣ по малко, нѣкждѣ по-вече, земледѣлцитѣ падатъ въ примкитѣ на безбожнитѣ лихвари.

Лихварство е пуснжло дълбоки корени въ страната ни и се е обърнжло на икономическа епидемия.

Условията биватъ различни (7—8 % на мѣсецъ). Селянинътъ зима на пр. отъ лихваря 800 лева до харманъ, да кажемъ за 10 мѣсеца. Записътъ се направя за 800 + лихва по 8 % на мѣсецъ, което за 10 мѣсеца прави 640 гр., всичко — 1440 лева. Тази сумма се отбѣлѣзва въ записа безъ да се означава лихвата. По нещастие, урожая ако не стане и селянинътъ не може да си исплати дългътъ, лихварьтъ тогава подновява записътъ, като прибавя къмъ суммата 1440, лихвата все по 8 % на мѣсецъ, за още 10 или 12 мѣсеца и дългътъ надминува суммата 2500 лева.

Въ Варненския окржгъ лихвата е даже до 25 % на мѣсецъ т. е. за една турска лира зиматъ едно чereче (отъ лирата) лихва на мѣсецъ, което е 300 % годишно. Въ нѣкои окржжия закупратъ лихваритѣ храната на зелено (на нива), ако и да е забранено това отъ закона. Освѣнъ това се практикуватъ и други видове лихва на пр. раздаванье на тъй нарѣченитя емеликъ (за ѣдение) и сѣме; обикновенната норма за лихвата е 100 % за какъвто и да е срокъ.

10. *Срѣдства за подпомаганието на търговията.* — Срѣдствата за подиганието на търговията сж: а) договори, б)

дипломатически агенти въ чужди държави, в) пазари и панаири, г) кредитни учрѣждения, д) търговски камари, е) акционерни дружества, з) застрахувателни дружества, и) съобщителни срѣдства и др.

Първа българска търговска камара е учрѣдена въ Руссе; тя има за цѣль: сдружаванието, сближаванието, взаимното подпомагание на търговцитѣ, запазванието на тѣхнитѣ интереси и въобще — развитието на търговията и индустрията въ България. Търговска камара се учрѣдява и въ София.

Независимо отъ това Камарата приема съ готовность да обсжжда и дава своето мнѣние върху всѣкакви въпроси, касающи се до търговията и индустрията, които би ѝ се прѣдложили, било отъ страна на правителството или въобще отъ всички административни и обществени учрѣждения въ страната.
Въ Австро-Унгария има 44 такива камари (въ 1891 год).

Застрахувателни дружества има нѣколко. Първо българско дружество има въ Руссе («България»); то е привилегировано съ законъ отъ 1891 год. Основенъ капиталъ е 1,000,000 лева (златни). Дружеството приема застрахувание на движими и недвижими имоти, загуби и поврѣди отъ пожаръ.

Чужди дружества има нѣколко: 1) Ню-Иоркъ за застрахувание живота (узаконено въ 1887 год), 2) нѣмско дружество Л'Анкръ за застраховавие на животъ и ренти (узаконено въ 1890 год.), 3) Дачия-Ромжчия за осигоривание (узаконено), 4) Национала и др.

Български дипломатически агенства има въ Цариградъ, Букурещъ, Бѣлградъ и Виена.

Другитѣ държави иматъ слѣднитѣ агенства и консулства и вице-консулства въ страната ни: Руссия (въ 1885 год. оттеглени), Франция въ София, Пловдивъ, Руссе, Варна и Бургасъ (вице-консулъ), Англия (въ сжщитѣ градове), Австро-Маджарско (въ сжщитѣ градове и още въ Видинъ), Италия (сжщо и още въ Свищовъ), Белгия (София и Пловдивъ), Германия (както Франция), Гърция (София, Свищовъ, Бургасъ и Станимака), Турция (София, Пловдивъ и Видинъ), Испания (Пловдивъ, Варна) Ружжния (София, Руссе), Сърбия (София) и Персия (Варна).

Една много важна причина на застойчивостьта на търговията ни е именно тази, че съ малки исключения въ България не сжществуватъ никакви организирани тържища за извозната търговия т. е. че продажбата на продуктитѣ за странство се върши по форма на случайность и при това при всевъзможни прѣпятствия и трудности.

ОТДѢЛЪ III.

Душевна култура.

(Допълнение къмъ X отдѣлъ на географията).

А. Религиозни отношения.

Черковно управление.

Членъ 5 отъ Берлинския договоръ гласи: «Свободата и външното упражнение на всички богослужения се осигуряватъ на всичкитѣ български подданници и на чужденцитѣ».

Търновската Конституция (членъ 37) провъзгласява Православно-Християнската вѣра (отъ источно исповѣдание) за господарствующа вѣра въ България.

Въ цѣлото Княжество има български православни: 1821 църкви, параклиси и молитвенни домове; 20 архимандрити, 28 икономи, 64 протоиереи, 1884 свещеници, 9 дякони, 5 иеромонаси, 4 сакеларии, 1 протосингелъ, 78 мѫжски монастири (безъ Рилский), 14 женски монастири, 193 монаси, 348 монахини, 12 послужкини и 1867 енорийски свещенници (въ 1889 год.).

Гръцки православни църкви има 40 съ около 80 свещенници; католически църкви: 17 съ 53 свещенници, протестански: 15 църкви съ 24 свещенници (пастири), 74 еврейски синагоги и параклиси съ 141 свещенници (хахами) и 17 мохамедански мюфтии и 7 тѣхни намѣстници.

1. *Православно управление* (виждь въ географията).

2. *Католици* (Павликяни) се управляватъ отъ двама епископи: Софийский архиепископъ (съ сѣдалището си въ Пловдивъ) и Никополский (въ Русе). Свещенници сѫ по-вечето Италиянци и Французи. Католическата пропаганда въ България нѣма и неможе да има никаква бѫдѫщность. Числото на Павликянитѣ се намалява. Павликянитѣ не употрѣбляватъ азбуката, нъ латинско писмо.

3 Освѣнъ католици съ латинско богослужение има павликяни униати, които употрѣбляватъ църковно-славянский езикъ както българскитѣ православни. Униатитѣ сѫ съвсѣмъ малко (въ нѣколко погранични села въ Каваклийско). Римский папа нѣколко пѫти се е опитвалъ да присъедини Българетѣ къмъ унията, нъ напразно. Българетѣ нѣма да се откажѫтъ отъ вѣрата на бащитѣ си.

Униати Българе има въ Одринско, Цариградско и Македония; изцѣло има около 60,000 униати въ Европейска Турция: тѣ иматъ около 70 църкви, три гимназии (Одринъ, Цариградъ и др.), нѣколко духовни семинарии и двѣ типографии за печатание книги съ латински букви.

Бѣдственното положение на македонскитѣ Българи много съдѣйствува за распространението на унията, която располага съ богати парични срѣдства.

4. *Протестантитѣ* сѫ малко; тѣ принадлежѫтъ къмъ баптиститѣ и къмъ американскитѣ методисти. Срѣдоточието на последнитѣ е Самоковъ и София, а на първитѣ — Руссе. Въ София има и лютеранска община (за чужденци).

5. *Ерменцитѣ* (несъединенитѣ) стоѭтъ подъ властьта на ерменския патриархъ въ Цариградъ и си иматъ епископъ въ Руссе.

6. *Евреетѣ* иматъ главенъ равинъ (хахамъ баши) въ София.

Б. Училища.

Училища има: начални (първоначални), срѣдни, специални и висши.

1. *Началнитѣ училища* сѫ дѣтски и основни. Дѣтскитѣ училища иматъ за цѣль да приготвятъ дѣцата за основното училище. Въ тѣхъ се приематъ дѣца отъ навършена третя до включително шеста година. Дѣцата се занимаватъ съ игри, пѣсни, прѣдметно убучение, рѫчни занятия, съ рисувание и умственно смѣтание.

Основнитѣ училища (отъ 6 до 12 година) иматъ за цѣль: да положѫтъ основа за нравственното въспитание на бѫдѫщитѣ граждане, да ги развиѭтъ физически и да имъ дадѫтъ найнеобходимитѣ познания за живота.

Вечерни и недѣлни училища. Ученицитѣ (особенно по селата) като свършѫтъ народното училище, лесно забравятъ онова, което сѫ се научили, като сѫ лишени отъ възможностьта да се усъвършенствуватъ по-нататъкъ въ своитѣ познания. Тука трѣбва допълнително или повторително учение чрѣзъ отваряние на горнитѣ училища. Тѣ сѫ много полезни по селата за повтаряние, по градоветѣ за обучение на момчета, които сѫ на занаятъ и въобще за распространение книжевностьта между населението.

II. *Срѣдни училища* (виждь въ географията).

III. *Специялни училища* (виждь пакъ тамъ).

Къмъ тѣзи училища можемъ да причислимъ военното (юнкерското) училище въ София съ три класса: 1) приготвителний (изучава се материалътъ на 6 й и 7-й гимназиални классъ) 2) първий специални классъ (военно искусство, основното му изучвание) и 3) вторий специални классъ (военно искусство съ окончателни познания).

Католически срѣдни училища има въ Пловдивъ; едното отъ тѣхъ носи название; „Collège française“ (съ 6 класса). Духовно училище (семинария) има при католическата църква въ Пловдивъ.

Турскитѣ училища сѫ наредени по единъ много първобитенъ начинъ безъ влияние на модерната педагогика и безъ редъ; въ тѣхъ се прѣподава главно вѣроучение и писмото. Духовни семинарии има въ Шуменъ, Керметликъ и пр.

Еврейскитѣ училища въ България сѫ поддържани до нейдѣ отъ дружеството „Alliance israélite universelle“ (въ Парижъ).

Въ Самоковъ има Американско богословско училище (семинария) Освѣнъ общеобразователний характеръ това училище има още назначение да приготвя духовни лица и проповѣдници между Българетѣ въ България и Турция. Освѣнъ това въ мѫжското му отдѣление се прѣподаватъ и занаятитѣ: дърводѣлство, желѣзарство и печатарство за по-добъръ поминъкъ на ученицитѣ слѣдъ свършванието на учението имъ.

IV. Висшето училище въ София, отворено въ 1888 год., съ цѣлъ да дава по-високо образувание по разни клонове на науката.

Първото название на това училище е било: „висши педагогически курсъ“; значението му бѣше да приготовлява гимназиални учители и такива за общинскитѣ классни училища. — Прѣдъ видъ на туй, че отварянието на единъ университетъ ще има не само голѣмо практическо значение, нъ и етическо възпитателно, прѣобразуванъ е билъ висший курсъ, въ висше училище (законъ отъ 1889 год.).

Прѣзъ 1892—93 год. е билъ отворенъ курсътъ на правото.

Български първоначални училища (1890/91 год.)

Окрѫжия	училища				ученици		учители и учителки
	мѫж.	женс.	смѣс.	всичко	момчета	момичета	
Бургашко . . .	39	1	78	118	3.814	1.031	150
Варненско. . .	43	6	139	188	6.694	2.306	248
Видинско . . .	43	—	56	99	5.667	746	141
Врачанско . .	90	1	38	129	6.698	886	192
Кюстендилско .	93	2	76	171	7.353	1.019	229
Ловченско	33	3	69	105	7.067	1.355	150
Ломско	67	2	45	114	6.017	842	150
Пловдичско. . .	81	6	102	189	11.297	3.083	304
Плѣвненско . .	34	1	39	74	5.074	996	109
Разградско. . .	12	—	59	71	3.901	1.103	113
Руссенско . . .	11	1	69	81	5.291	1.605	135
Свищовско . .	22	3	49	74	3.794	1.181	107
Севлиевско . .	26	3	49	78	5.306	1.449	119
Силистренско .	1	1	29	31	2.133	776	61
Сливенско . . .	74	4	78	156	8.345	2.647	246
Софийско . . .	70	6	140	216	12.913	3.293	339
Ст.-Загорско . .	50	2	200	252	13.542	4.983	408
Т. Пазарджийско	26	3	83	112	7.995	2.180	198
Трънско	12	—	99	111	4.603	887	149
Търновско. . .	13	6	176	195	14.831	6.184	367
Хасковско . . .	45	5	59	109	7.484	1.633	192
Шуменско . . .	10	3	61	74	4.281	2.504	153
Всичко . .	895	59	1.793	2.747	154.090	42.689	4.260

Постоянното подобрение и развитие на учебното дѣло, може да се констатира отъ слѣднитѣ данни за расходитѣ на Народното Просвѣщение:

1879	1.268.717 гроша	544.400 лева
1885	4.538.000 ,,	2.508.701 ,,
1890	—	4.682.260 ,,

За сравнение на напрѣдъка на просвѣщението у народитѣ на Балканския полуостровъ нека да ни послужи слѣдната таблица:

Държави	Народни училища прѣзъ 1889 год.	Ученици	На 100 души население се падатъ ученици.
България. .	3.844	172.183	54
Ромѫния . .	2.743	124.130	23
Гърция . . .	2.281	118.480	59
Сърбия . . .	544 (?)	48.091	24

В. Искуствата

въ страната почватъ да се развиватъ все по-вече и по-вече.

Просвѣщение

се нарича религиозното, нравственното и душевното образувание; то се добива чрѣзъ възпитание и учение. За образованието се грижи **фамилията**, **църквата** и **училището**. Фамилиярното (домашното) възпитание е много занемарено.

Просвѣщението на единъ народъ се познава главно по:

1. *Грамотностьта.*—Въ 1888 год. е имало: 337.773 или 10.71% грамотни (273.926 мѫже и 63.847 жени) и 2.816.602 или 89.29%, неграмотни (1.331.463 мѫже и 1.485.139 жени). Отъ грамотнитѣ 8.68% сѫ мѫже и 2.03%—жени. Грамотностьта е распространена почти исключително въ градоветѣ.

Въ Ломския окрѫгъ има 93.6% неграмотни (аналфабети); отъ градското население грамотни сѫ 22·9%, а отъ селското — 3.9%. Има села, въ които всички хора по-стари отъ 15 години сѫ неграмотни.

По-вечето отъ 1/9 на всичкото население сѫ грамотни.

Въ Далмация има 89%, и Галиция 81% аналфабети. Въ Чехия около 7% неграмотни мѫже и 10% жени.

2. *Санитарни учреждения* (Виждь отдѣлътъ Г. Здравословие[1]).

3. *Человѣколюбиви заведения* като убѣжища за старци, сиропиталища, заведения за слѣпци, глухонѣми, луди и др.

Въ всичкитѣ образовани държави отдавна сѫществуватъ таки-ва заведения.

Въ България има 9.943 слѣпи, 1.274 нѣми, 7.726 глухи, 1.780 глухонѣми и 3.184 луди (въ 1888 год.). За тѣзи послѣдни нещастници има само нѣколко лудници (въ Варна и София); една значителна часть отъ лудитѣ се държи въ особенни подземни стаи, които се намиратъ при църквитѣ и монастиритѣ (Сопотъ, Кукленъ и др.)

Срѣдньо се падатъ отъ 7 до 21 души слѣпци на 10.000 жители (въ Финляндия 21, Исландия 19, Англия 10, Германия 8.— Заведения за слѣпци има: въ Германия 32, Франция 15, Гърция 1 и др. (1882 год.).

Заведения (училища) за глухонѣми има въ Германия 98, въ Австрия 18 и др. Въ Германия сѫществуватъ отъ 1878 год. държавни испити за учителитѣ, които прѣподаватъ въ тѣзи училища.

Просвѣщението се поддържа и распространява главно съ:

1. *Библиотеки.*—Най-голѣми държавни народни библиотеки има въ София и въ Пловдивъ; първата е основана въ 1879 год. и притежава около 20.000 тома книги (1890 год.). Пловдивската библиотека съдържа 17.000 тома (1888 год.); тя е била посѣтена въ 1888 год. отъ 14.000 читатели.

Общински библиотеки. Съгласно членъ 16 отъ закона за градскитѣ общини (1886 год.): «Ония общини, гдѣто нѣма държавни библиотеки или други поддържани отъ нѣкои дружества за обществено ползувание, общинитѣ сѫ длъжни да даватъ помѣщения и срѣдства за отваряние читалища, които да служѫтъ за основание на общински библиотеки.»

2. *Музеи.*—Скромни начала на народни музеи се намиратъ при Народнитѣ Библиотеки въ София и Пловдивъ (тука има особенно стари парй). Геологически и минералогически сбирки има при Министерството на Финанциитѣ, зоологически и ботанически при Висшето училище въ София.

Въ бѫдѫщий Народенъ Музей трѣбва да се турнѫтъ по-широки основи съ три отдѣления: археологическо, естественно и индустриално. Въ послѣдньото отдѣление трѣбва да бѫдѫтъ събрани образци отъ всичкитѣ издѣлия изъ България и др. Събиранието на материали за музея трѣбва да се съедини и съ научно и систематическо изучвание на страната, която е още малко позната.

3. *Научни дружества.*—Българското Книжовно дружество въ София; то е било съставено и открито на 1-й Октомврий 1869 год. въ Браила (Ромѫния). Освободителната война спрѣ дѣйствията му. На

5 й Септемврий 1881 год. се поднови дѣятелностьта на това дружество въ София съ издаванието на «Периодическо Списание» (въ Браила сѫ били издадени 12 книжки).

Научни списания.—За развитието на българската книжнина и за възраждането на научната дѣятелность усърдно почна да дѣйствува Министерский книжовенъ органъ «**Сборникъ за Народни умотворения, наука и книжнина**».

До сега излѣзлитѣ книги на Сборника (8 книги съ по 55 коли) съставляватъ една цѣла енциклопедия отъ народни умотворения, научни изслѣдвания на страната и др. Всѣки три мѣсеца излиза една книга отъ 50 — 55 печатни коли (голѣмъ форматъ).

5. *Статистическото отдѣление* при Министерството на Народното Просвѣщение има за главна задача да изучава страната и народа чрѣзъ събиране статистически данни.

6. *Пожертвувания.* Извѣстнитѣ родолюбци Априловъ и Палаузовъ отъ Габрово сѫ завѣщали имотътъ си за поддържание на училищата въ родния имъ градъ. Димитръ Хаджи Васили отъ Свищовъ завѣщалъ 240.000 лева за съграждание и поддържание на търговската гимназия въ родния си градъ. Други пожертвувания могѫтъ да се отбѣлѣжѫтъ почти изъ всичкитѣ градове въ България (Калоферъ, Карлово, Сливенъ и др.).

7. *Театри.*—*Драматическа и оперна трупа въ София*, поддържана отъ правителството (40.000 лева въ 1892 год.)

Г. Здравословие.

Санитарно управление.

Всѣко правителство полага между другото голѣми грижи и за народното здравие. Въ това отношение главната и първата цѣль на правителството е слѣдната: да се изучи състоянието на населението отъ здравословна точка на зрѣнието и изучванието причинитѣ, които произвеждатъ болѣститѣ, съ цѣль да се отстранѭтъ. За постигание на тази цѣль населението трѣбва да се изучи въ икономическо и други отношения; освѣнъ това трѣбва да се изучѫтъ климатическитѣ отношения и другитѣ физически условия, срѣдъ които живѣе населението. Изслѣдвание на санитарното състояние на населението, прѣдупреждение и лѣкувание болѣститѣ, както у человѣка, тъй и у животнитѣ, доброто състояние на аптекитѣ—ето задачата на върховния **Медицински Съвѣтъ**, който е учрѣденъ при Министерството на Вѫтрешнитѣ дѣла въ София, като централенъ органъ по учреждението на медицинската часть въ България. Съвѣтътъ е

най-високото съвѣщателно тѣло по всички санитарни въпроси на страната. Подъ вѣдомството му се намиратъ окржжнитѣ, околийскитѣ, градскитѣ лѣкари, аптекаритѣ, фелдшеритѣ, ветеринаритѣ и въобще всички лица, които се занимаватъ съ волна медицинска практика въ страната.

Всѣкий окржгъ има по единъ окржженъ лѣкарь; въ всѣка околия се полага по единъ околийски лѣкарь. Всѣка градска община, която има по-вече отъ 400 жители е длъжна да има общински лѣкарь. Окржжния лѣкарь държи всичката санитарна часть въ окржга; той е съвѣтникъ на окржжния хигиенически съвѣтъ. Въ всѣкий окржгъ има поне единъ ветеринаренъ лѣкарь. Ветеринарната часть (т. е. лѣкуванието на добитъка) е въ България занемарена и желателно би било да се даде по-добъръ потикъ, прѣдъ видъ, че тя е много важна за нашето население, поминъкътъ на което се състои главно въ земледѣлие и скотоводство.

Санитарнитѣ управления сж: общи, мѣстни и специални. Управленията натоварени съ испълнението на мѣстнитѣ санитарни мѣрки сж: окржжнитѣ управления, постояннитѣ комиссии (на окржзитѣ), околийскитѣ управления и общинскитѣ кметства.

Специални санитарни управления сж: болницитѣ, карантиннитѣ управения, минералнитѣ води (бани) и др.

Болници има въ България: държавни, общински и частни. Държавнитѣ градски болници се дѣлжтъ на три разреда (първостепенни, второстепенни и третостепенни) по числото на леглата. Първостепенни има въ: София, Търново, Пловдивъ, Руссе, Варна, Видинъ, Сливенъ, второстепенни — въ всичкитѣ окржжни градове, а пъкъ третьостепеннитѣ въ околийскитѣ центрове. Най-голѣмата болница е Александровската (съ 4 специални отдѣления) въ София.

За прѣдпазванието страната отъ прѣнасяние заразитѣ и прилѣпчиви болѣсти, като чумата, жълтата треска и холерата учрѣждаватъ се карантинни управления по границитѣ на страната.

Държавни болници (въ 1891 год.) е имало: 7 първостепенни (съ 100 — 150 легла), 15 второкласни съ по 50 легла, 32 третьокласни съ по 10 легла, 2 оспенни института (София и Руссе) и 3 карантинни учрѣждения (Варна, Бургасъ и Балчикъ).

Върху здравословието на климата.—Климатътъ на България е изобщо здравъ; исключение правжтъ само нѣкои мочорливи мѣста край Дунава (до Видинъ и др.), черноморското крайбрѣжие (до Бургасъ и др.), Страдженското блато и др.

Особенно здравъ климатъ има въ подбалканскитѣ полета; като примѣръ на такъвъ климатъ привеждаме г. Казанлъкъ. Двѣ ес-

тественни условия правятъ този градъ единъ отъ рѣдкитѣ въ България. Въ климатическо отношение чистопланинский въздухъ, умѣренъ пекъ, лѣтѣ прохладенъ, а зимѣ остъръ и студенъ. Освѣнъ това, Казанлъкъ се отличава и съ хубава и изобилна вода. Освѣнъ рѣчната чиста и бистра вода има друга една изворна вода, наречена «Абаятъ» (отъ арабскитѣ думи Абу-хаятъ или: жизненна вода).

Пиението на лоша вода улеснява распространението на разни заразителни болѣсти, като тифусъ, холера и др. Зарадъ това докарване на чиста и добра вода за пиение е една отъ най важнитѣ задачи за публичното здравословие.

Вода за пиение. — Здравословието на климата зависи и отъ чистата вода за пиение. На много мѣста употрѣбляватъ само кладенчева вода, която бива лоша и нечиста, та населението, което пие такава вода, страдае често отъ разни болѣсти на пищеварителния каналъ (като дизентерия и др.). Лѣтѣ, когато хората сѫ принудени отъ голѣми пекове (на пр. въ крайдунавската равнина) да спятъ на земята на открить въздухъ, обикновенно владѣе повсемѣстно треска.

Много градове изъ страната иматъ водопроводи, чрѣзъ които се докарва добра вода за пиение. Столичний градъ София е снабденъ съ планинска кристална вода отъ Витоша, Пловдивъ съ Родопска вода (ст. 95) и др. Послѣдний градъ е похарчилъ за водопровода 1.200.000 лева.

За очудвание е, гдѣто нѣкои градове съ нездраво мѣстоположение и съ лоша вода, като на пр. Видинъ, не сѫ се погрижили още за докарвание чиста вода за пиение. Въ случай на една епидемия населението ще бѫде изложено на голѣма опасность.

Блатата съ лошитѣ си испарения, особенно лѣтѣ и есенно врѣме, влиятъ много за здравието на климата. Населението край такива блата страда отъ блатна треска (съ разнитѣ ѝ форми).

Нездравъ климатъ притежаватъ крайблатиститѣ мѣста. За примѣръ нека да ни послужи гр. Видинъ и Пловдивъ.

Видинъ е расположенъ на дунавския брѣгъ, въ съвсѣмъ равна мѣстность; тя въ врѣмето на пролѣтното дунавско наводнение се залива съ вода, която слѣдъ спаданието на рѣката образува блата около града. Тѣзи блата стоятъ въ застой и съ лошитѣ си испарения заразяватъ цѣлата околность съ блатна треска.

Пловдивския климатъ изобщо не е здравъ; пловдивскитѣ голи тепета (хълмове) поглъщатъ денемъ топлината, а нощемъ ѭ испу-

щатъ, та държатъ градътъ въ нетърпимъ пекъ (и денѣ и нощѣ). Блатата, на около града, съ дошитѣ си испарения заразяватъ въздухътъ, та населението страдае често отъ треска (особенно дѣцата). Освѣнъ това населението е обезпокоявано съ дребни мушици (скнипи), които нощемъ хапятъ тъй ужасно, щото обсипватъ тѣлото съ отровни пришки, които раздразняватъ кожата (при чесането имъ). Подобни мушици има и въ Стара-Загора.

Пловдивскитѣ мушици принадлежятъ къмъ рода на тъй нарѣченитѣ: „Simulia". Къмъ сѫщия родъ принадлежи и прочутата Колумбачска мушица (S. Golumbazcenzis), нарѣчена така по главното си мѣстонахождение Колумбачъ въ Сърбия. Любопитно е, че тази мушица посѣщава България, а именно сѣверозападния ѝ кѫтъ (Видинско), гдѣто е извѣстна подъ име „зла муха". Ухапването ѝ е много опасно за добитъци, а по-нѣкогъжъ и за самия человѣкъ. Мухата е голѣма колкото една бълха; тя влиза особенно въ носа, гдѣто отъ ухапването ѝ се образуватъ пѫпки. Въ 1813 год. въ югоисточната часть на Маджарско сѫ изгинѫли отъ ухапването ѝ стотина добитъци (крави, коньe, свинье и др.). Прѣди нѣколко години въ Видинско сѫ изгинѫли по този начинъ около 30 волове.

Жилища.— На здравословието на человѣка влияѭтъ и жилищата. Ако жилищата не сѫ хигиенически построени, то и въздухътъ въ тѣхъ е нечистъ. Съвсѣмъ неудобни за живѣение сѫ тъй нарѣченитѣ «бурдеи», въ западната часть на крайдунавската равнина. Поради нѣманието тука (въ Ломско и др.) достатачно гора и понеже докарванието на дървения материалъ отъ далечния Балканъ е доста скѫпо, населението е принудено да си прави жилища нарѣчени «бурдеи» въ земята. Ископаватъ доста дълбокъ и широкъ трапъ съ 2 — 3 отдѣления и му тургатъ покривъ. Живѣението въ тѣзи жилища е съвсѣмъ нездраво, защото въздухътъ е нечистъ, вонещъ и влаженъ. Прѣзъ 1888 год. е имало въ Ломския окрѫгъ 5145 бурдеи (26.71%), а 73.29% връхземни кѫщи. Тѣзи жилища прѣдставляватъ най-първобитния видъ на человѣческитѣ жилища; тѣ не сѫ нищо друго освѣнъ единъ видъ дупки въ земята, които се различаватъ отъ дупкитѣ на дивитѣ животни само по това, че сѫ съ покривъ отгорѣ.

По-голѣмата часть на селскитѣ и градскитѣ кѫщи, въ хигиеническо отношение се намиратъ въ твърдѣ неудовлетворително състояние. Недостатъчна свѣтлина, отсѫтствия на провѣтряване при твърдѣ често развалень въздухъ въ малки и низки стаи — всичко това не може да влияе благотворно на человѣческото здравие.

Лѣчебни води.— България може справедливо да се гордѣе съ изобилието на своитѣ минерални води; лѣчителното имъ дѣйствие ги вчислява между най-първитѣ паметности на страната.

За голѣма жалость, обаче, тѣ се намиратъ въ крайно занемарено състояние, та не отговарятъ никакъ на хигиеническитѣ ус-

ловия. По-голѣмата часть отъ банитѣ е лишена отъ всѣкакви удобства за посѣтителитѣ. Въ околностьта на много бани, нѣма почти никакви дървета; до много бани има застоели води и др. Въобще тѣзи бани нѣматъ потрѣбнитѣ удобства за болнитѣ; най-нуждниитѣ поправки, които сѫ неизбѣжни сѫ слѣднитѣ: 1) да се направѭтъ потрѣбнитѣ сгради (басейнъ и отдѣлни кабини) върху изворитѣ, по всичкитѣ правила, както ги изисква медицината и по образеца на европейскитѣ бани, 2) да се построи при банитѣ порядоченъ хотелъ за посѣтителитѣ, 3) да се изсуши (гдѣто трѣбва) блатистата мѣстность на около банитѣ чрѣзъ канализация, 4) да се направи до банята една обширна градина, която да служи за расходка на посѣтителитѣ и 5) прѣзъ врѣмето на сезона да има при банитѣ по единъ лѣкарь за даване надлежната помощь на болнитѣ.

Тинести бани има въ Софийско, до с. Банке; болнитѣ хора влизатъ най-напрѣдъ въ тиня (рѣдка каль), ровѭтъ се и се киснѫтъ въ неѭ, та послѣ се кѫпѭтъ въ банитѣ.

Споредъ закона (отъ 1891 год.) за минералнитѣ води въ България, всичкитѣ топли и студени води сѫ държавенъ имотъ. Министерството на Финанциитѣ въ София ще изработи образци за бани и помѣщения и чрѣзъ търгъ ще ги отстѫпи за врѣме отъ 10 до 30 години, на тия прѣдприемачи, които се задължѫтъ да извършѫтъ въ опрѣдѣленъ срокъ показанитѣ постройки.

Добрѣ би било да се уредѭтъ по европейски начинъ морски бани въ Бургасъ и Варна.

За напрѣдъ иматъ да се откриѭтъ лѣчебни станции (санатории) за слабогръдитѣ. Най-удобни мѣста за тѣзи станции има въ Южна България, а именно въ Чепинско, гдѣто има великолѣпни борови гори и сгодни климатически условия.

ОТДѢЛЪ IV.

Държавно устройство.

(Допълнение къмъ XI отдѣлъ на Географията)

Съгласно членъ 1-й отъ Берлинския договоръ България се издига на самостоятелно и подданно Княжество подъ върховната власть на Н. В. Султана. Съгласно членъ 4-й отъ сѫщия договоръ, едно събрание отъ първенцитѣ на България, имало да се свика въ В. Търново и да се изработи, прѣди избиранието на

князя, Органический уставъ (Конституция) на Княжеството. Българский князь да се избере свободно отъ народа и да се подтвърди отъ Султана съ удобрението на Великитѣ сили (членъ 3-й).

На 10-й февруарий 1870 год. въ старата Българска столица Велико Търново се свика и отвори учредително събрание. Слѣдъ като се изработи и утвърди Конституцията, Събранието избра единодушно за князь на България Негово Височество Александра I Батембергъ, племенникъ на царя-Освободителя. Александръ прие избора си и слѣдъ като обиколи Европейскитѣ дворове, на 4-й юлий с. г. стжпи на Българска земя и слѣдъ като даде клетва за вѣрность на Конституцията и отечеството, пое управлението на страната.

Търновска конституция.

Съгласно Конституцията Българското Княжество е монархия наслѣдственна конституционна, съ народно прѣдставителство. Върховенъ прѣдставитель и глава на Държавата е Князьтъ. Неговата особа е свещенна и неприкосновенна. Той е върховенъ началникъ на всичкитѣ български военни сили, въ мирно и военно врѣме.

Върховното правителство се състои отъ Князя, Народното Събрание и Министерский Съвѣтъ.

Законодателната власть принадлежи на Князя и на народното прѣдставителство. Това послѣдньото съставлява Народното Събрание, което бива Велико и Обикновенно. Приетитѣ отъ Събранието закони утвърждава князьтъ.

Великото Народно Събрание се свиква въ извънредни случаи: 1) за обсждение въпроси за отстжпвание или размѣнявание на нѣкоя часть отъ княжеството, 2) за измѣнение или прѣглеждание конституцията, 3) за избирание на новъ Князь или Регенти, когато нѣма князь или прѣстолонаслѣдникътъ е малолѣтенъ. Великото събрание се свиква отъ Князя, отъ Регенството или отъ Министерския Съвѣтъ.

Обикновенното Събрание обсжжда и вотира законопроекти, прѣдложения за държавни заеми, за уголѣмявание на сжществующитѣ или налагание нови данъци и всѣкакви берии, за прѣглеждание и удобрение ежегодишний бюджетъ на приходитѣ и расходитѣ и пр.

Испълнителната власть принадлежи на Князя и на министритѣ, които сж отговорни прѣдъ него и Народното Събрание.

Сѫдебната власть принадлежи на сѫдебнитѣ мѣста и лица, които дѣйствуватъ отъ името на князя.

Исторически прѣгледъ.

Прѣвратъ въ 1881 год. Двѣ години наредъ Князь Александръ управлявалъ страната съгласно конституцията. Слѣдъ това той свикалъ Велико Народно Събрание въ Свищовъ (на 1 й юлий 1881 год.), съ цѣль за да му се дадѫтъ по-голѣми права за управлението на държавата. Събранието дало на князя особенни пълномощията да управлява страната, споредъ както той поискалъ.

Споредъ приетия законъ за измѣнението на конститутуцията, Народното Прѣдставителство бива обикновенно и велико. Обикновенното прѣдставителство съетои отъ Събранието и втора камара, а Великото Народно Събрание се съставлява отъ съединението на Народното събрание и втората камара.

Подиръ двѣ години Князьтъ биде принуденъ съ манифестъ отъ 8-й Септемврий 1883 год. да се откаже отъ даденитѣ му пълномощия и възобнови Тъцновската конституция.

Източна Румелия. Съгласно членъ 63-й отъ Берлинския договоръ: «на югъ отъ Стара-Планина се образува една провинция, съ име Източна Румелия; тя остава подъ прѣмата политическа и военна власть на Султана, нъ подъ условия на пълна административна автономия».

За основенъ законъ на тази страна се прие единъ Органически уставъ, изработенъ отъ Европейска коммиссия.

Върховната власть се намираше въ рѫцѣтѣ на единъ Генералъ Губернаторъ, назначенъ отъ Високата Порта, съ съгласието на Великитѣ Сили за 5 години. Едно народно събрание се е свиквало единъ пѫть въ годината за съставяние разни закони за страната. Всѣка година събранието е избирало изъ помежду си десеть души, които съставлявали постояненъ комитетъ. Той ималъ за цѣль да служи като съвѣтникъ на Губернатора и да разглежда и удобрява публично-административнитѣ правилници, имѣющи силата на законъ и издавани съ особенни приказн отъ Губернатора (управителя).

Пловдивский прѣвратъ Искуственно създадената Румелия не могла да има дълго траяние. На 6-й Септемврий 1885 г. провъзгласено било отъ народа съединението на Източна Румелия съ Княжеството подъ Князя Александра I, който съ прокламация отъ 8-й септемврий провъзгласи себе си за князь на Съединена България.

Слѣдъ съединението стана войната съ Сърбитѣ (1885 год.), сваляниeто на князя Александра отъ прѣстола (на 9-й Августъ 1886 год.), завръщанието му въ България, доброволното му отричание отъ прѣстола и напущанието му България, регенството на Ст. Стамболова, П. Каравелова и С. Муткурова, свикванието Великото Народно Събрание въ Търново за избирание новъ князь за България и избиранието Негово Царско Височество Князь Фердинанда Саксъ-Кобургъ-Готский (25-й юлий 1887 год.).

Върховнитѣ правителствени уредби сѫ: Министерский Съвѣтъ и Министерствата. Министерский съвѣтъ състои отъ всичкитѣ министри. Единъ отъ тѣхъ по изборъ на Князя се назначава за прѣдсѣдатель на съвѣта. Правата и длъжноститѣ на съвѣта, както и на министритѣ, сѫ опрѣдѣлени отъ Конституцията (отъ членъ 151 до 161).

Испълняванието на законитѣ се поржчва на върховни управителни уредби, които се наричатъ **министерства** (на брой 6); на чело на всѣко министерство намира се **министръ**

При министерския съвѣтъ има една **кодифиционна коммиссия**, която приготовлява и изработва разни законопроекти, правилници и др., които се внасятъ въ Народното Събрание.

Административно дѣление и управление.

България се дѣли административно на окржжия, околии и общини. Всичкитѣ окржжия сѫ 22, околии 85, общини 1857, (отъ които 76 градски и 1781 селски), 76 градове и 4640 села (включително колиби и махали).

Отъ 22 окржжия 6 се падатъ въ Южна България, а останжлитѣ (16) въ сѣверна. До 1890 год. е имало 23 окржжия; въ тази година е било закрито Ряховското окржжие, като било присъединено къмъ Вратчанското. Нѣма никакво съмнѣние, че числото на окржжията ще се намали за напрѣдъ още съ 4—5. Срѣдньо число население въ единъ окржгъ възлиза на 143.000 души. Въ Трънския окржгъ има 75,000, а въ Пловдивския 226,000 души.

На чело на управлението на всѣко окржжие стои единъ **окржженъ управитель**; той е прѣдставитель на държавната глава въ политическо и административно отношение. Управительтъ, като прѣдставитель на централната власть е длъженъ да бди за испълнението на законитѣ и административнитѣ правилници. Въ всѣка околия има единъ околийски началникъ, който е подчиненъ на окржжния управитель. Въ градоветѣ Руссе, Видинъ и Варна има

единъ градски околийски началникъ и въ София единъ полицейски градоначалникъ.—На окрѫжния управитель е подчиненъ финансовий чиновникъ (съ бирници и финансови пристави), окрѫжний лѣкарь, инжинеръ, ветеринарь, земледѣлческитѣ учители и полицията (стражари).

Всѣки окрѫгъ има по едно окрѫжно прѣдставителство, нарѣчено **съвѣтъ**; той се грижи за благоуспѣванието на окрѫзитѣ въ икономическо-индустриялно и търговско отношение.

Окрѫжний съвѣтъ се състои отъ членове избрани направо отъ населението отъ окрѫжието, по единъ на всѣки 8000 души отъ двата пола. Съвѣтитѣ се свикватъ на редовна сесия, която трае отъ 1 до 30-й Септемврий всѣка година. Тѣ могѫтъ да се свикатъ и на извънредна сессия; сессиитѣ се свикватъ въ окрѫжнитѣ градове отъ надлежнитѣ окрѫжни управители. Тѣзи управители прѣдставятъ на съвѣтитѣ подробни изложения за състоянието на окрѫжията въ стопанско, търговско, промишленно, хигиеническо и други отношения. Тѣзи изложения се печататъ. Когато нѣма сессия съвѣтътъ се прѣдставлява отъ една **постоянна коммиссия**, състояща отъ 4 члена, избираеми измежду членоветѣ на съвѣта.

Всѣко село или колиби отъ 100 кѫщи на горѣ съставятъ **селска община**, която носи името на селото или колибитѣ, гдѣто се намира общинското управление. Всѣка община има: а) общински съвѣтъ, б). общ. управление, в) общ. сѫдъ, г) кметски намѣстници въ съставнитѣ общини. Общинското управление се състои отъ кмета и неговий помощникъ.

Градскитѣ общини иматъ: общински съвѣтъ и общ. управление. Кметътъ е прѣдставитель на общината и на нейнитѣ интереси прѣдъ всички държавни и общественни учреждения и лица и прѣдъ други общини.

Сѫдебна организация.

13-й членъ отъ Конституцията гласи: «Сѫдебната власть въ всичката нейна ширина принадлежи на сѫдебнитѣ лица, конто дѣйствуватъ отъ името на Князя.»

Сѫдебни учрѣждения сѫ слѣднитѣ:

1) *общински сѫдилища*, 2) *мирови*, 3) *окрѫжни*, 4) *аппелативни* и 5) *върховенъ кассационенъ сѫдъ*.

Всѣка селска община има единъ сѫдъ, който се състои отъ кмета и отъ двама засѣдатели. Селско-общинский сѫдъ разглежда спорове, на които стойностьта не надминува 50 лева. Надзорътъ на тѣзи сѫдилища принадлежи на мировия сѫдия.

Въ всѣка околия се намира по единъ или по-вече **мирови сѫдилища** (споредъ нуждата). На мировитѣ сѫдилища сѫ подсѫдни искове по граждански дѣла, когато не надминуватъ 1000 лева.

Въ София има 3 мирови сѫдилища, въ Пловдивъ, Търново, Руссе, Варна и Видинъ по двѣ; отъ тѣхъ едното е градско, а другото околийско.

Въ главния градъ на всѣко окрѫжие се намира по единъ **окрѫженъ сѫдъ**; на тѣзи сѫдилища сѫ подсѫдни всичкитѣ дѣла, които надминуватъ изложената подсѫдность на мировитѣ сѫдии, били тѣ граждански, търговски или наказателни.

Аппелативни сѫдилища има три: въ София, Пловдивъ и Руссе. Вѣдомството на Софийския сѫдъ се простира върху: Софийския, Кюстендилския, Вратчанския, Трънския, Видинския и Ломския —окрѫжни сѫдилища. Вѣдомството на Пловдивския сѫдъ се простира върху Южно-българскитѣ окрѫжни сѫдилища, а Руссенския сѫдъ —върху останѫлитѣ окрѫжни сѫдилища въ Сѣверна България.

Аппелативнитѣ сѫдилища се произнасятъ окончателно върху рѣшенията и присѫдитѣ на окрѫжнитѣ сѫдилища, когато тия рѣшения и присѫди подлежѫтъ на въззивъ и когато заинтересуваната страна се е потѫжила противъ тѣхъ.

Всичкитѣ рѣшения и присѫди на аппелативнитѣ сѫдилища подлежѫтъ на обжалвание прѣдъ Върховния Кассационенъ сѫдъ (въ София).

Окрѫжни сѫдилища има 22 (6 първостепенни и 16 второстепенни) и 95 **мирови сѫдилища** (13 първостепенни, 38 второстепенни и 44 третьостепенни). До 1-й Априлий 1892 год. е имало 524 адвокати.

Въ България сѫ въ сила **капитулациитѣ**. Членъ 8-й отъ Берлинския договоръ гласи: «Правата и привилегиитѣ на чуждитѣ подданници, както и правата на консулската подсѫдность и защита, както сѫ били установени отъ капитулациитѣ, оставатъ си въ пълна сила, догдѣто не се измѣнѭтъ въ съгласието на интересующитѣ се страни».

Спорове между чуждитѣ подданници разрѣшава надлежний консулъ. При споровѣтѣ на чуждия подданникъ съ българския присѫтствува (прѣдъ българския сѫдъ) консулский чиновникъ (драгоманинъ). Подъ българското правосѫдие подпадатъ само турскитѣ и сръбскитѣ подданници.

Бюджетътъ

е законодателенъ актъ, чрѣзъ който се **прѣдвиждатъ** и разрѣшаватъ отъ Народното Събрание годишнитѣ приходи и разноски на държавата. Бюджетътъ се съставлява само за една година и се състои отъ финансовитѣ смѣтки на всѣко министерство. Упражнението на всѣки бюджетъ започва отъ 1-й януарий и се свършва

прѣзъ слѣдующата година: за разноскитѣ на 31-й августъ, а за приходитѣ на 31-й декемврий.

Допълнително къмъ бюджета се отпущатъ свърхсмѣтни кредити; при исканието имъ трѣбва да се излагатъ подробно причинитѣ, по които разноската не могла да се прѣдвиди при съставлението на дѣйствующия бюджетъ и по които не може да бѫде отложена за въ бѫдящия бюджетъ. Указътъ, съ който се разрѣшава свърхсмѣтний кредитъ, се внася за удобрение въ най-близката сессия на Народното Събрание. Съгласно членъ 126 отъ Конституцията кредититѣ за всички министерства, прѣзъ цѣла година, не могѫтъ да надминѫтъ суммата 300.000 лева.

Приходитѣ и расходитѣ се увеличаватъ отъ година на година. Въ 1879/80 год. е имало около 30.000.000 лева расходи, въ 1890 год. 81.000.000, а въ 1892 год. 88.000.000 лева; ще каже, въ продължението на 12 години расходитѣ сѫ почти тройни.

Най-много е харчило (прѣзъ 1890 год.) Министерството на Финанциитѣ (32.16%), послѣ Военното Министерство (29.48 %), Министерството на Вѫтрешнитѣ Работи (11.05%), държавнитѣ дългове (8.23%), Министерството на Народното Просвѣщение (5.77 %), Министерството на Правосѫдието (5.02%), Министерството на Външнитѣ Работи и пр. (5.9%), Върховното управление (Князьтъ и пр. 2.05%) и Върховната Смѣтна Палата (0.3%).

БАЛАНСЪ

за приходо-расходния бюджетъ прѣзъ 1892 година.

ПРИХОДЪ	СУММА лева	РАСХОДЪ	СУММА лева
Данъци: Прѣки	43.762.400	По Върховн. управление	1 726 220
Данъци: Мита и акцизи	16.083.000	По държавнитѣ дългове	13.853 524
Данъци: Берии	3 614 500	По Върхов. Смѣт Палата	250.807
Данъци: Глоби	332.500	По Министерст. на Външ Работи и др.	3.005.868
Доходи отъ съобщения	6.408.000	По Дирекцията на Телег. и Пощитѣ	2.607 752
„ „ държав. имоти и капитали	4 909.700	Министерството на Вѫтр. Работи	9 216.809
Случайни постѫпления	7.537 300	Минис. на Просвѣщението	6 756.401
Недобори отъ минѫлитѣ години	5 600.670	Минис. на Финанциитѣ	13.177.192
		Дирекц. на Общ. Сгради	11.326.172
		Минист. на Правосѫдието	4 471 472
		Минист на Войната	21 855 853
Всичко	88.248.070	Всичко	88.248 070

Доходи.

Главнитѣ извори на прихода сѫ данъцитѣ (прѣки и непрѣки). Сѫществуватъ шесть вида прѣки данъци: 1) десетъкъ (въ натура) отъ земнитѣ произведения, 2) данъкъ връзъ недвижимитѣ имоти (емлякъ) и върху наемната цѣна на недвижимитѣ имущества (иджаръ), 3) доходний данъкъ, 4) данъкъ за домашния добитъкъ (бегликъ за овце и кози, серчимъ за свини), 5) данъкъ за продавание тютюнь и спиртни пития и 6) пѫтна повинность.

Иджарътъ е данъкъ, който се полага върху наемната стойность (кирията) на недвижимитѣ имоти, съ исключение на земитѣ, обложени съ десетъкъ. Размѣрътъ на иджара е 3% отъ наемния доходъ отъ недвижимитѣ имоти; този данъкъ се плаща отъ притежателя на имота, отдаденъ подъ наемъ.

Доходний данъкъ (патентно даждие); на него подлежи всѣкий житель въ България, ако върши нѣкоя индустрия, търговия или каквато и да е била работа, непрѣдвидѣна въ опрѣдѣленитѣ отъ настоящия законъ исключения (законъ за патентитѣ, 1885 год.).

Емлякътъ е данъкъ, който се налага върху стойностьта на недвижимитѣ имоти Размѣрътъ на даждието е 4 на 1000 отъ стойностьта имъ (кѫщя, дюкени и др)

Бегликътъ е даждие, съ което се облагатъ и плащатъ притежателитѣ на държавата за всѣка една овца по 60 ст, а за коза 80 ст. Въ случай на укривание, виновнитѣ се наказватъ съ една глоба, равна съ два пѫти суммата.

Всѣкий единъ отъ жителитѣ на мѫжското население въ България на възрасть отъ 20 до 25 години (освѣнъ сакатитѣ и др.) плащатъ въ годината по 4 лъва пѫтна повинность.

Събирането на прѣкитѣ данъци е възложено на бирници, а прѣслѣдването неисправнитѣ данoплатци на финансовитѣ пристави.

Прѣкитѣ данъци (43.762.400) сѫ най-сигурнитѣ приходи на държавата.

Непрѣкитѣ (косвенни) *данъци сѫ:* мита, акцизи, берии и др.

Прями данъци сѫ изобщо всичкитѣ онѣзи, съ които облагаме произведенията и първата личность, която произвежда. Косвеннитѣ данъци напротивъ, облагатъ произведение, което е за употрѣбление. Производительтъ продава произведението въ първобитно състояние и като такова се облага съ прямъ данъкъ; мине ли въ втора рѫка и по-нататъкъ т. е. тури ли се за употрѣбление, то се облага само съ косвенъ данъкъ.

Акцизътъ (мурурието) плаща тютюнопроизводительтъ за всѣка една ока тютюнь по 50 стот. За всѣка една ока тютюнь донесенъ изъ вънъ княжеството се плаща по единъ левъ.

Доходи отъ съобщения (6,408,000 лева). Най-голѣма часть съставляватъ приходитѣ отъ експлоатацията на Българската държавна желѣзница (4,750,000 лева), послѣ Телеграфитѣ и Пощитѣ

(1,628,000 л.) и пристанищни права (30,000 лева). — Желѣзницитѣ, заедно съ добри пѫтища, сѫ едни отъ посрѣдственнитѣ срѣдства за обогатяване на една страна.

Доходи отъ държавнитѣ имоти и капитали. Отъ самото заглавие се вижда, че това сѫ доходитѣ отъ държавнитѣ богатства, които се експлоатиратъ отъ правителството «по стопански начинъ» или пъкъ сѫ концессионирани на прѣдприемачи съ прѣдварителни условия. Тѣзи имущества и богатства сѫ: една голѣма часть гори, мѣста за риболовство, блата, гдѣто расте камъшъ, и др.

Отъ доходитѣ по-забѣлѣжителни сѫ: 1) на Народната Банка сѫ дадени за основенъ капиталъ десеть милиона лева отъ правителството. За този капиталъ банката плаща 700,000 лева годишно, 2) отъ лѣчение на болни и продавание цѣрове въ болницитѣ (113,000 лева) и др. Всичкитѣ тѣзи имущества принасятъ ежегодно единъ доходъ отъ 1,367,000 лева. Останѫлитѣ, като държавна печатница, и др. — изискватъ още доисплащание отъ правителството.

Върховна Смѣтна Палата.

Провѣряванис на всичкитѣ държавни смѣтки и имущества е възложено на Смѣтната Палата, която е самостоятелно учрѣждение и не зависи отъ никое Министерство.

Смѣтната Палата провѣрява испълнението на бюджета по всичкитѣ отрасли на управлението (§ 106 отъ Конституцията). Провѣрява отчетитѣ относително държавнитѣ приходи и разноски, провѣрява отчетитѣ, които градскитѣ и общинскитѣ управления сѫ задължени да ѝ прѣдставляватъ направо (съгласно закона). При това Смѣтната Палата излага въ особенъ докладъ до Народното Събрание резултатитѣ отъ сравнението на прѣдставенитѣ отъ отчетницитѣ смѣтки съ публикуванитѣ изложения на финанцовото Министерство по испълнението на бюджета. Освѣнъ това тя се произнася правилно ли е испълняванъ всѣки бюджетъ, а сѫщо исказва мнѣнието си върху прѣобразованията и подобренията на държавното и общественно счетоводство.

Държавний дългъ.

Всичкитѣ държавни дългове, къмъ 1-й Януарий 1892 год. възлизатъ на сумма 94,268,792 лева, а расходитѣ по тѣхъ (споредъ бюджета за 1892 год.) сѫ слѣдующитѣ:

За погашение на държавнитѣ дългове 3,932,500 лева и за лихви и други разноски по заемитѣ 5,409,478 лева. Всичко 9,341,978 лева.

Дългътъ е распрѣдѣленъ по слѣдния начинъ:

1) *Окупационий дългъ* на Русското правителство, споредъ конвенцията отъ 16-й юлий 1883 год. 26,120,896 л.

Платени сроковетѣ до 1-й юлий 1891 год. 13,776,000 л.

Оставатъ да се плащатъ 12,344,896 л.

Конвенцията е била сключена между България и Руссия, съгласно съ опрѣдѣленията на Берлинския договоръ, за исплащанието разноскитѣ по окупацията на България отъ русскитѣ царски войски.

Испащатъ се по 800,000 рубли годишно въ два срока, а именно на 1-й януарий и 1-й юлий.

2) *Заемъ направенъ* отъ бившето Румелийско правителство прѣзъ 1885 год. отъ Отоманската Банка 3,308,355 лева.

Плащатъ се само лихви по $6\frac{1}{2}$ % год. и $\frac{1}{4}$ % комиссиона за всѣки мѣсецъ.

3) *Дължими на Турското правителство* отъ бившата Румелия 4,024,541 л.

Платени (погашени) до 1-й януарий 1892 г. 2,000,000 л.

Остатъкъ 2,024.541 л.

Той ще се погашава (плаща) ежегодно по 500.000 лева.

4) *На турското* правителство ежегодно се плаща дань (трибутъ) за Източна Румелия, опрѣдѣлена споредъ дохода 2,951,000 лева.

Всичката горня сумма (20,628,792 лева) прѣдставлява въ сѫщность искупна стойность за съединението на двѣтѣ Българии.

Останѫлата сумма (64,540,000 лева) е била похарчена за купуване и построяване желѣзници.

5) *Облигационенъ заемъ* отъ 1888 год. за откупуванието на Руссе-Варненската желѣзница. Първоначална сумма 46,777,500 л.

Погасено до 1-й януарий 1892 год. 1,512,500 «

Остатъкъ 45,265,000 «

Този заемъ е съ издадени облигации на носителя и дава лихва 6 %. Погашения по сѫщия заемъ ставатъ два пѫти въ годината — на 1-й май и 1-й ноемврий; а лихвитѣ се исплащатъ сѫщо на два пѫти — на 1-й февруарий и на 1-й августъ.

6). *Ипотекарний заемъ* отъ 1889 год. отъ виенското дружество «Лендербанкъ» съ залогъ на държавнитѣ желѣзници Царибродъ-Вакарелъ и Ямболъ-Бургасъ.

Първоначална сумма . . . . 30,000,000 лева

Погасено до 1-й януарий 1892 год. . 725,000 «

остатъкъ 29,275,000 «

Облигациитѣ сѫ издадени на носителя съ 6 % годишна лихва. Лихвитѣ и погашенията се плащатъ два пѫти въ годината — на 1-й априлий и на 1-й октомврий.

До 1890 год. е имало държавни дългове отъ заеми:

Въ	Ромѫния	969,575,228	лева
	Гърция	726,639,147	«
	Сърбия	330,510,734	«
	България	77,848,355	«

Съразмѣрно съ населението въ тѣзи държави пада се на единъ житель слѣдний заемъ:

Въ	Ромѫния	по	208.50	лева
	Гърция	«	332.25	«
	Сърбия	«	157.50	«
	България	«	24.60	«

София има заемъ 10,000,000 лева отъ Anglo-Foreign Banking Co. Limited въ Лондонъ и Българската Народна Банка, съ 6 % лихва.

Войска.

Въоруженитѣ сили се съставляватъ отъ всичкото мѫжско население, състояще отъ българското подданство, способно на военна служба, въ възрасть отъ 20 до 45 година включително.

Силитѣ се дѣлѭтъ на три категории:

а) *дѣйствующа армия,* б) *резервна армия* и в) *народно опълчение.*

За дѣйствующа и резервна армии въ мирно врѣме се съдържатъ опрѣдѣлени кадри, които носѭтъ названието: „постоянни войски“ (за дѣйствующа армия) и „резервни кадри“ (за резервнитѣ).

Всѣкий български гражданинъ е длъженъ да носи тегобитѣ на военната служба.

За неспособнитѣ за военна служба граждани, личната военна тегоба се замѣнява съ военепъ данъкъ (отъ 10 до 20 лева годишно, десеть години на редъ).

Службата трае 25 години и се подраздѣля така:

а) служба въ дѣйствителна армия (10 години)
б) „ „ резервна армия (7 години)
в) „ на първия призивъ на опълчението (4 години)
г) „ „ втория „ „ „ (4 години)

Службата въ постояннитѣ войски или резервнитѣ кадри за пѣхота 2 години, за кавалерията, артилерията, инжинерски войски и санитарнитѣ команди е 3 години, а за флотилията 4 години.

Съ съкратени срокове на службата се ползуватъ лицата, които сѫ свършили курса на срѣдни и висши учебни заведения. Една година служѫтъ свършившитѣ курса на срѣдньe учебно заведение. Шесть мѣсеца служѫтъ свършившитѣ курса на висшето учебно за-

ведение. Съ право да ислужватъ срока на службата си по части се ползуватъ учителитѣ въобще независимо отъ тѣхното образувание; тѣ служжтъ по два лѣтни мѣсеца, двѣ години наредъ.

Дѣйствующата армия въ мирно врѣме състои:

А. *Пѣхота*. Отъ 24 пѣхотни полка. Всѣкий полкъ има двѣ дружини, а всѣка дружина по 4 роти.

1). Полкътъ на Князя Александра I-й. 2). Искърский. 3) Бдинский 4). Плѣвенский 5). Дунавский 6). Търновский на Н. Ц. Височество. 7). Прѣславский 8). Приморский. 9). Пловдивский на Княгиня Климентина. 10). Родопский. 11). Сливенский 12) Балканский. 13). Рилский 14) Македонский. 15) Ломский 16) Ловчанский 17). Доростолский. 18). Етърский. 19). Шуменский 20). Добруджанский. 21). Срѣдньогорский. 22). Тракийский. 23) Шипченский 24). Черноморский.

Б. *Кавалерия*: а) четире конни полка (съ по 4 ескадрона и единъ взводъ), б) Конвоя на Н. Ц. Височество, ескадронъ.

В). *Артиллерията* състои отъ: а) полева, б) крѣпостна и в) планинска.

Планинската артиллерия отъ 6 планински полубатареи, придадени по една къмъ всѣки арт. полкъ. Планинскитѣ полубатареи иматъ по 2 запрегнжти орждия.

Крѣпостната артиллерия състои отъ 3 отдѣлни крѣпостни баталиони, които иматъ по три роти всѣкий.

Г. *Дунавската флотилия* състои само отъ нѣколко параходчета по Дунава 4 яхти (Александръ I, Крумъ, Симеонъ Великий и Асѣнь) 7 малки кораби (Райна, Х. Димитръ, Борисъ, Раковски, Л. Каравеловъ, Караджа и Войвода) и 2 торпилни кораби (Ботевъ, Левски). Съ 12 офицери и 334 матроси. Станцията на флотилията е Русе.

Д. *Инжинерни войски*. Въ мирно врѣме тѣ се състоятъ отъ една пионерна бригада, която има: а) три пионерни дружини съ по 4 роти и единъ взводъ на всѣка дружина, б) една желѣзно-пжтна рота, в) една мостова рота, г) една телеграфна рота и д) една паркова рота.

Е. *Вспомагателни войски и учрѣждения:* а) шесть отдѣлни возарски роти, б) шесть дивизионни болници съ санитарни команди и в) артиллерийски складове съ артиллерийски и оржжейни работилници (въ София и Разградъ).

Ж. *Военни вѣдомства.* Въ състава на постоянитѣ войски влизатъ:

1) генералний щабъ, 2) военно-санитарна часть и 3) военно-сѫдебна часть.

Частитѣ отъ постоянната войска въ мирно врѣме се съединяватъ и образуватъ:

а) шесть отдѣлни дивизии, б) една кавалерийска дивизия и в) една пионерска бригада.

Всѣка отдѣлна дивизия се състои отъ а) четире пѣхотни полкове, б) единъ артиллерийский полкъ съ една планинска батарея, в) една сотня дивизионна кавалерия и г) една возарска рота.

Цѣлата България е раздѣлена военно на 6 дивизионни области: Софийска (Искърска), Тракийска, Балканска, Источна (Прѣславска), Дунавска и Видинска. Всѣка область се раздѣля на четире полкови окрѫжия и всѣко полково окрѫжие на толкова ротни околии, колкото административни околии има и въ полковото окрѫжие.

Най-високото военно-административно учрѣждение въ България е Военното Министерство. То състои отъ: 1) генералний щабъ, 2) административний отдѣлъ, 3) канцелярията на Военното Министерство, 4) военно-сѫдебна часть, 5) артиллерийско управление, 6) инспекторство и 7) комитетъ по образуванието и устройството на войската.

Личний съставъ на дѣйствующата армия въ мирно врѣме е слѣдний: офицерски чинове 2035, юнкери 450, музикалний хоръ 616, нижни чинове (солдати) 33.463.

Въ военно врѣме числото на офицеритѣ и войницитѣ, безъ народното опълчение, достига до 195.000 души.

Ромѫния има въ мирно врѣме слѣдний съставъ: 2666 офицери и 48.500 человѣка и 573 топове, а въ военно врѣме около 150.000 души (въ 1890 год.).

Въ Сърбия има 84.000 человѣка. (дѣйствующа и резервна армия) и народно опълчение (милиция) 73.000 души.

Турция въ мирно врѣме има 170.000 души съ 12.000 офицери, 1248 топове (полски и горски) и 2300 крѣпостни топове.
Въ военно врѣме отъ 800.000 до 1.000.000 души (въ Европа).

Правосѫдието на войската се раздава: а) отъ полкови сѫдища, б) отъ военни сѫдилища София, Руссе и Пловдивъ и в) отъ главния воененъ Кассационенъ сѫдъ (София).

Въ София се учрѣждава едно спомагателно дружество подъ название „Българско дружество отъ Червений Кръстъ". Главната цѣль на това дружество е да съдѣйствува на правителството за неговитѣ грижи и мѣроприятия за раненитѣ и болнитѣ въ военно врѣме и да се приготви за война въ мирно врѣме. Друже-

твото се намира подъ личното покровителство на Н. Ц. В Князя. Дружеството има клонове въ разни градове изъ страната То се спася въ правителството чрѣзъ посрѣдството на Военното Министерство.

Укрѣпления.—Близу до сръбската граница има двѣ укрѣпления, останжли още отъ турско врѣме, а именно: **Видинъ** и **Бѣлоградчикъ**. Второто укуѣпление има важно стратегично положение, като пази Св. Николский и Кадибоазкий проходъ.

Слѣдъ сръбската война (въ 1885 год.) сж били съградени нови укрѣпления за пазение на пжтя отъ Царибродъ за София (до Драгоманъ, Сливница и др.) и отъ Враня за Трънъ, Брѣзникъ и София.

Голѣми турски крѣпости е имало въ Руссе, Силистра, Шуменъ и Варна; тѣзи укрѣпления заграждатъ единъ четвероъгълникъ съ страни около 100 килом. дълги.

ТАБ

за географическото положение и разликата на врѣ

а) Геогр. дължина отъ Парижъ.

Градове	ПОЛОЖЕНИЕ			Разлика на врѣме			Бѣлѣжки
	Геогр. ширина	Дължина	Надмор. височ.	ч.	м.	с	
Айтосъ . . .	42°42′	24°56′	86	1	39	44	
Анхиало . . .	42°33′	25°19′	—	1	41	16	
Акъ-Каджил.	43°50′	24°49′	242	1	39	16	
Балбунаръ . .	43°48′	24°10′	250	1	36	40	
Балчикъ . . .	43°25′	25°50′	192	1	43	20	
Батакъ	41°56½′	21°53′	1177	1	27	32	
Берковица . .	43°14′	20°47′	362	1	23	8	
Бѣла	43°27′	23°24′	31	1	33	36	*Височина при моста.*
Бѣла Слатина	43°28′	21°37′	128	1	26	28	
Бѣлоградчикъ	43°37½′	20°20′	470	1	21	20	
Брѣзникъ . .	42°44½′	20°34′	770	1	22	66	
Брѣзово. . . .	42°21′	22°45′	248	1	31	—	*Абрашларе.*
Бургасъ . . .	42°29½′	25° 9′	21	1	40	36	
Варна.	43°12′	25°35′	35	1	42	20	
Видинъ	43°59′	20°33′	42	1	22	12	
Вратца	43°12′	21°13′	370	1	24	52	
Габрово . .	42°52′	22°59′	417	1	31	56	
Гол Конаре .	42°16½′	22°13′	203	1	28	52	
Добричъ .	43°34′	25°30′	248	1	42	—	
Дрѣново . .	42°58½′	23° 9′	171	1	32	36	
Дупница . .	42°16′	20°47′	503	1	23	8	
Елена.	42°55½′	23°33′	310	1	34	12	
Ески-Джумая.	43°15′	24°14′	156	1	36	56	
Етрополъ .	42°50′	21°40′	535	1	29	40	
Златица . . .	42°43′	21°48′	702	1	27	12	
Изворъ	42°31′	20°11′	910	1	20	44	
Искрецъ . .	42°59′	20°55′	503	1	23	40	
Ихтиманъ . .	42°26′	21°29,	663	1	25	56	
Каваклие . .	42° 5′	24°—′	315	1	36	—	
Каварна . .	43°26′	26° 1′	118	1	44	4	*Най-источний градъ въ България.*
Казанлъкъ .	42°37′	23° 4′	357	1	32	16	
Калоферъ. . .	42°37′	22°38′	629	1	30	32	
Карлово . .	42°38½′	22°29′	428	1	29	56	
Карнобадъ .	42°49′	24°40′	192	1	38	40	
Кеманлари . .	43°43′	24°30′	214	1	38	—	
Кесарево . . .	43° 9′	23°43′	105	1	34	52	
Клисура . . .	42°42′	22° 7′	678	1	28	28	
Копривщица .	42°38′	22° 1′	963	1	28	4	
Котелъ . . .	42°53′	24° 7′	548	1	36	28	
Кула .	42°53′	20°11′	300	1	20	44	*Най-западний градецъ въ България.*
Курт-Бунаръ.	43°45′	25° 5′	240	1	40	20	
Кутловица . .	43°24′	20°53′	143	1	23	32	
Кюстендилъ .	42°17′	20°21′	515	1	21	24	
Кжз.-Агачъ.	42°10½′	24°14′	128	1	36	56	
Кжрджалие .	41°38½′	23° 1′	267	1	32	4	
Ловечъ	43° 8′	22°23′	193	1	29	32	
Л.-Паланка . .	43°50′	20°54′	43	1	23	36	
Луковитъ. . .	43°10′	21°50′	146	1	27	20	
Лѣсковецъ . .	43° 6½′	23°23′	184	1	33	32	

ЛИЦА

мето за разнитѣ градове и градовце въ България.

б) Надморска височина въ метри.

Градове	ПОЛОЖЕНИЕ			Разлика на врѣме			Бѣлѣжки
	Геогр. ширина	Дължина	Надмор. височ.	ч.	м.	с.	
Месемврия .	42°39½′	25°25′	16	1	41	40	
Никополъ. . .	43°47′	22°34′	154	1	30	16	*Дунавъ = 21·4.*
Нова Загора	42°29½′	23°40′	129	1	34	40	*Височ. въ горната мах.*
Нови-Пазаръ.	43°20½′	24°52′	107	1	39	28	*Станц. = 129·20*
Ново-Село . .	43° 3′	25° 1′	40	1	40	4	*Варнен. окржгъ.*
Ново-Селци	42°40′	21°16′	556	1	25	4	*Софийск. поле.*
Орхание . .	42°54′	21°28′	342	1	25	52	
Орѣховица Г	43° 7′	23°21′	163	1	33	24	
Осм.-Пазаръ .	43° 6′	24° 5′	514	1	36	20	
Панагюрище .	42°30′	21°51′	556	1	27	24	
Пещеря . . .	42° 1½′	21°58′	497	1	27	52	
Пловдивъ. . .	42° 9′	22°25′	155	1	29	40	*Най-високий връхъ Джен-*
Плѣвенъ .	43°25′	22°17′	118	1	29	8	*демъ-Тепе = 284 м.;*
Попово .	43°21′	23°54′	263	1	35	36	*станцията 160·94.*
Правадия . .	43°11′	25° 7′	32	1	40	28	
Прѣславъ .	43° 9½′	24°29′	165	1	37	56	*Развалинитѣ на Стара-*
Разградъ . .	43°31½′	24°12′	193	1	36	48	*Прѣслава на Югъ до селото.*
Радомиръ . .	42°33′	20°38′	728	1	22	32	
Рахово	43°44′	21°38′	149	1	26	32	*Дунавъ = ·5·7.*
Русе . . .	43°51′	23°37′	43	1	34	28	
Самоковъ .	42°20′	21°13′	952	1	24	52	
Севлиево . .	43° 1½′	22°46′	201	1	31	4	
Сейменъ .	42° 2′	23°30′	96	1	34	—	
Силистра . . .	44° 7′	24°56′	13	1	39	44	*Дунавъ = 12·6.*
Сливенъ . . .	42°41′	23°59′	225	1	35	56	*Бармукъ = 1213 м.*
Свищовъ . . .	43°38′	23° 1′	86	1	32	4	*Дунавъ = 19·26.*
Сопотъ	42°39½′	22°25′	501	1	19	40	
София . . .	42°41½′	20°59′	552	1	23	56	*Витоша (Черний връхъ)*
Станимака . .	42° 0′	22°32′	225	1	30	8	*= 2298 м.*
Стара-Загора.	42°25½′	23°18′	214	1	33	12	
Т.-Пазардж. .	42°12′	22° 0′	208	1	28	—	
Тетевенъ . . .	42°55′	21°56′	411	1	27	44	
Търново (Г.)	43° 5′	23°19′	около 200	1	33	16	*Приблизителна височ.*
Трънъ. . . .	42°50′	20°19′	585	1	21	16	
Троянъ . . .	42°53′	22°23′	663	1	29	32	
Трѣвна	42°52′	23° 9′	460	1	32	36	
Тутраканъ . .	44° 3′	24°17′	100	1	37	8	*Дунавъ = 14·3.*
Тжмржшъ . .	41°55½′	22°13′	1263	1	28	52	*Главенъ центръ на не-*
Хаджи-Елесъ	42° 6½′	22°53′	113	1	31	32	*прѣдаден. села.*
Харманлие . .	41°55½′	23°34′	88	1	34	16	
Хасково . . .	41°56′	23°13′	182	1	32	52	
Цариродъ . .	43° 1′	20°27′	450	1	21	48	
Чепеларе . . .	41°43½′	22°22′	1477	1	29	28	*Най-високий и най-юж-*
Чирпанъ . .	42°12′	23° 0′	175	1	32	—	*ния градецъ въ Бълг.*
Шипка	42°42½′	23° 0′	578	1	32	—	
Шуменъ . . .	43°16½′	24°35′	227	1	38	20	
Ямболъ. . .	42°29′	24°11′	150	1	36	44	*Станция 129·25.*

Изгрѣвание и захождание на слънцето
(въ Старо-Загорската ширина).

МѢСЕЦИ	Изгрѣвание		Захождание	
	Часъ	Минути	Часъ	Минути
Януарий	7	42	4	36
Февруарий	7	9	5	21
Мартъ	6	20	6	1
Априлий	5	19	6	43
Май	4	32	7	22
Юний	4	9	7	51
Юлий	4	21	7	49
Августъ	4	58	7	11
Септемврий	5	36	6	14
Октомврий	6	15	5	16
Ноемврий	6	59	4	30
Декемврий	7	37	4	12

Часътъ въ разнитѣ градове, когато е пладне въ София.

ГРАДОВЕ	ч.	м	с.
София	12	—	—
Атина	12	1	38
Варна	12	18	24
Берлинъ	11	20	18
Гренвичъ	10	26	43
Лисабонъ	9	49	38
Москва	12	57	—
Одесса	12	29	45
Парижъ	10	36	4
Петерсбургъ	12	27	57
Прага	11	24	25
Римъ	11	16	38
Вашингтонъ	5	18	26 ран.
Виена	11	32	4
Цариградъ	12	22	39
Букурещъ	12	11	10
Санъ-Франциско (полуостровъ)	2	18	32 ран.
Алашка	по	лу	нощъ
Пекинъ	6	11	40

Разликата на градуситѣ между първитѣ меридиани.

	Ферро	Гринвичъ	Парижъ	Пулково
Ферро	—	+17°39′51″	+20°00′00″	+47°59′30″
Гринвичъ	-17°39′51″	—	+ 2°20′ 9″	+30°10′39″
Парижъ	- 20°00′00″	- 2°20′ 9″	—	+27°59′30″
Пулково	-47°59′30″	-30°19′39″	-27°59′30″	—

ПРИТУРКА.

Българе вънъ отъ Княжеството.

(за прочитъ).

Българе живѣжтъ не само въ Княжеството, нъ и въ съсѣднитѣ държави, както въ Ромжния, Турция и Сърбия. Една часть живѣе даже въ Маджарско, Южна Руссия и Мала-Азия.

Общо число Българе.

Въ Княжеството има	2.320.000	Българе
,, Македония има около . . .	1.500.000	,,
,, Одринско ,, ,, . . .	500.000	,,
,, Сърбия (Враньско и пр.) .	250.000	,,
,, Ромжнската Добруджа. . .	50.000	,,
,, Ромжния	50.000	,,
,, Руссия (Бессарабия) . . .	50.000	,,
,, Руссия (Херсонъ и Тавридъ).	97.000	,,
,, Маджарско	30.000	,,
Всичко . .	4.347.000	Българе

Извѣстний ученъ Шафарикъ, въ книгата си, издадена още въ 1830 год., прѣдполагалъ че има само 600.000 Българе (между Дунава и Стара-Планина).

Въ Мала-Азия се намиратъ двѣ групии Българе. Еднитѣ живѣжтъ въ околностьта на г. Бруса (с. Михаличъ и др.), а другитѣ между Брусса и Изникъ въ с. Кьзъ-Дервентъ. Малоазийскитѣ Българе говорятъ на половинъ турски като сж започнжли да забравятъ бащиний си езикъ. Около хилядо души отъ тѣхъ сж се заселили въ 1880 год. въ Варненско, Свищовско и Тузлукъ (Османъ-Пазарско).

Въ Маджарско Българе живѣжтъ въ Банатъ (до г. Темешваръ) и въ Трансилвания; тѣ сж се прѣселили тука поради вѣроисповѣдни гонения отъ Никополско въ XVIII вѣкъ (около 1730 год.). Отъ Чипровско е отишла една часть Българе въ Трансилвания още прѣзъ 1688 год.; тогавашний австрийски императоръ Леополдъ I имъ далъ особенни привилегии (правила); една часть отъ тѣхъ се е изселила послѣ въ Дева (Трансилвания).

Банатскитѣ Българе основали градъ Винга (Мария-Терезиополъ, до гр. Арадъ); тѣ сж имали особенни правдини отъ императрица Мария Терезия (отъ 1744 год.). Една часть отъ тѣхъ се е заселила въ 1740 год. въ Крашовскитѣ планини, гдѣто още днесь има нѣколко български села. Една часть Българе сж протестанти; тѣ живѣжтъ въ Трансилвания (въ Чергредъ и пр.); сега сж почти съвсѣмъ поромжнени.

Въ Винга излиза български вѣстникъ «Винганска Народна Нувала»; освѣнъ това излиза тука всѣка година календарь: «Български Дневникъ». Маджарскитѣ Българе сѫ били и сѫ останѫли католици; тѣ не пишѫтъ съ азбука, нъ съ латински букви, както Павликянетѣ.

Маджарскитѣ Българе почватъ да се прѣселватъ въ старото си отечество. Въ Свищовско е заселено съ тѣхъ с. Дели-Сюле, въ Плѣвенско М. Д. и Г. Метрополия и др.

Въ Руссия се намиратъ голѣми български колонии въ Бессарабия, както и въ Херсонската и Таврическа губерния (въ Одесса, Кримъ и пр.). Въ 1828—29 година, при оттеглюванието на Руситѣ хиляди български семейства изъ Одринско, Ямболско, Сливенско, Бургашко, Правадийско и Новозагорско се дигнѫли и заминѫли въ Бессарабия (около 4393 семейства съ около 27.000 души). Въ названието на бессарабскитѣ български села се повтарятъ имената на селата, отъ които тѣ сѫ се прѣселили на пр. Вайсалъ (Одринтко), Девлетъ-Агачъ (Кръклисийско), Делджилеръ (Каваклийско), Чомлекьой (Ямболско), Твърдица (Новозагорско), Трапокло (Сливенско) и др. Една часть отъ русскитѣ Българе се е върнѫла въ България, на пр. въ Ломския окрѫгъ има села (Царицинъ, Търновка), населени отъ Българетѣ, дошли отъ Таврическата губерния.

Срѣдоточенъ градъ на бессарабскитѣ Българи е **Болградъ**, живописно расположенъ до брѣга на езерото Ялпухъ. Градътъ има по-вече отъ десеть хиляди жители, православна съборна церква, гимназии и др. Тука има и прѣкрасна градина (паркъ) край езерото съ искуственни пещери, фонтани, бассейни, водоскоци, кьошкове и др. Градътъ е построенъ по единъ планъ, съ равни улици; по срѣдата се намира квадратна площадъ съ огромна съборна цървка по срѣдата му.

Българетѣ въ Ромѫния сѫ се прѣселвали още въ началото на сегашний вѣкъ; тъй напр. въ Кърджалийскитѣ нашествия една голѣма часть Тетевенци се е заселила въ Ромѫния (въ г. Питещи и пр.). Цѣли села сѫ български, на пр. Лапта Могурели, Кнежа (до Букурещъ) и пр. Ромѫнскитѣ Българе сѫ запазили родний си езикъ и носии (на пр. въ Могурелли и пр).

Български села има даже подъ самитѣ стѣни на турската столица, въ казиитѣ на Чаталджа (особенно при Деркосъ) и Чорлу до Цариградъ. Тѣзи Българе сѫ потомци на работницитѣ (ратаи) по чифлицитѣ на турскитѣ бейове, прѣселени тука въ началото на нашето столѣтие изъ Калоферско, Чирпанско и пр.

1,200,000 | 24 = 50,000 = 50
120

50
30
1,500,...

4,300,000
1,500,000
5,800,000

X11/58